

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2665
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1631

TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI

Yazarlar

Doç.Dr. Zerrin SUNGUR (Ünite 1, 2)
Yrd.Doç.Dr. Nadide KARKINER (Ünite 3)
Yrd.Doç.Dr. Fuat GÜLLÜPINAR (Ünite 4)
Doç.Dr. Özgür TONUS (Ünite 5)
Yrd.Doç.Dr. Fatma SÜNDAL (Ünite 6)
Doç.Dr. Yasemin ÖZGÜN (Ünite 7)
Prof.Dr. Nadir SUĞUR (Ünite 8)

Editör

Doç.Dr. Zerrin SUNGUR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2012 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı

Öğr.Gör.Dr. Zekiye Rende

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı

Hatice Çalışkan

Grafikerler

Ayşegül Dibek

Aysun Şavh

Hilal Küçükdağışan

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı

ISBN

978-975-06-1334-0

3. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 30.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Mayıs 2014

İçindekiler

Önsöz	vii
-------------	-----

Toplumsal Yapıyı Açıklayan Kavram ve Kuramlar	2
TOPLUMSAL YAPI KAVRAMI	3
TOPLUMSAL YAPININ PARÇALARI	4
Toplumsal Statü	5
Toplumsal Rol	5
Toplumsal Gruplar	6
Toplumsal Sınıf	6
Toplumsal İlişkiler Ağı	7
Toplumsal Kurum	8
Kültür	8
TOPLUMSAL YAPIYI AÇIKLAYAN KURAMLAR	8
Yapısalcılık	8
Yapısal Fonksiyonalizm	9
Yapısal Fonksiyonalizmin Eleştirisi	11
Sosyal Alışveriş Kuramı	11
Sosyal Alışveriş Kuramının Eleştirisi	13
Çatışma Kuramı	14
Çatışma Kuramının Eleştirisi	15
Evrimsel Sentez Kuramı	16
Evrimsel Sentez Kuramının Eleştirisi	16
TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISI İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	17
Özet	22
Kendimizi Sınayalım	23
Okuma Parçası	24
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	25
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	25
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	26

I. ÜNİTE

Türkiye’de Kültür ve Kültürel Değişim	28
KÜLTÜRÜN TANIMI VE KAPSAMI	29
KÜLTÜRÜN ÖGELERİ	31
Normlar	31
Değerler	32
İnançlar	32
Semboller	32
Dil	33
Türklerin Tarih Boyunca Kullandıkları Alfabeler	33
KÜLTÜREL SÜREÇLER	35
TÜRK KÜLTÜRÜ VE TÜRKİYE KÜLTÜRÜ	36
Türk Kültürünü Etkileyen Uygarlıklar	36
Türkiye Kültürünü Etkileyen Uygarlıklar	37
TÜRKİYE’DE KÜLTÜRLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR VE BAZI SONUÇLARI	38
Özet	56
Kendimizi Sınayalım	57
Okuma Parçası	58
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	60

2. ÜNİTE

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	60
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	60

3. ÜNİTE

Türkiye’de Aile Kurumu ve Nüfusla İlgili Sorunlar.....	62
AİLEYE GENEL BİR BAKIŞ	63
Aileye Eleştirel Yaklaşımlar	65
TÜRKİYE’DE AİLE YAPISI	66
Kırsal Aile.....	67
Kentsel Aile.....	68
TÜRKİYE’DE AİLE VE NÜFUSLA İLGİLİ SORUNLAR	70
Türkiye’de Nüfusla İlgili Temel Göstergeler	70
Evlilik	72
Doğurganlık	73
Boşanma	75
Yasal Düzenlemeler	76
Özet	79
Kendimizi Sınayalım	80
Yaşamın İçinden	81
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	81
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	82
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	83

4. ÜNİTE

Türkiye’de Eğitim Kurumu ve Sorunları.....	84
GİRİŞ	85
EĞİTİMDE KURAMSAL TARTIŞMALARA KISA BİR BAKIŞ	86
EĞİTİMDE FIRSAT EŞİTLİĞİNİN ANLAMI.....	88
TÜRKİYE’DE EĞİTİMİN KISA TARİHÇESİ.....	89
Osmanlı İmparatorluğunun Eğitim Mirası.....	89
Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemi	90
TÜRKİYE’DE EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL YAPISI	93
Okullaşma Oranları.....	93
TÜRKİYE’DE EĞİTİM SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ VE SORUNLARI	97
Eğitim Harcamalarının Finansmanı	97
Fiziksel Altyapı ve Donanım	101
Öğretmen Yetiştirme ve İstihdamı	101
Merkeziyetçilik ve Bürokrasi	102
Ders Kitapları.....	103
Dershaneler ve Sınav Odaklı Eğitim	104
MİLLÎ EĞİTİMİN ULUSLARARASI AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	105
KÜRESELLEŞME VE EĞİTİM	106
EĞİTİM SİSTEMİNDE DEĞİŞİM İHTİYACI VE REFORMLAR	109
SONUÇ.....	109
Özet.....	111
Kendimizi Sınayalım.....	113
Yaşamın İçinden.....	114
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	115
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	115
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	115

5. ÜNİTE

Türkiye Ekonomisinin Kurumsal Yapısı ve Dönüşümü	118
GİRİŞ	119
SERBEST PİYASA VE KURUMSAL YAPI	120
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM	124

1923-1980 Dönemi Türkiye Ekonomisi.....	124
1980 Sonrası Yapısal Dönüşüm.....	126
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KURUMSAL YAPI.....	129
Kamu Kuruluşları	130
Merkez Bankası Başkanlığı.....	131
Hazine Müsteşarlığı.....	132
Dış Ticaret Müsteşarlığı.....	132
Gümrük Müsteşarlığı.....	133
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı	133
Ekonomik ve Sosyal Konsey	134
Sosyal Güvenlik Kuruluşları	135
Sosyal Güvenlik Kurumu.....	135
Türkiye İş Kurumu	135
Denetleyici ve Düzenleyici Kurumlar	136
Sermaye Piyasası Kurulu.....	136
Rekabet Kurumu	137
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.....	137
Spesifik Piyasalara Yönelik Kurumlar.....	138
Özel Sektör Kuruluşları.....	139
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği	139
Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği.....	139
Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu	140
Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu	140
Sendikalar	141
İşçi ve Memur Sendikaları	141
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu	141
Özet	143
Kendimizi Sınayalım	145
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	146
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	146
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	147

Türkiye’de Din, Sekülerleşme ve Toplumsal Dönüşüm 148

6. ÜNİTE

GİRİŞ	149
TARİHSEL ARKA PLAN	149
DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İSLAM.....	150
DİN/DEVLET AYRILMA MODELLERİ, LAİKLİK VE SEKÜLERLEŞME.....	152
Türk Modeli.....	155
TÜRKİYE’DE DİN VE DİNSEL YAŞANTI	157
TÜRKİYE’DE DİN VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM	162
Özet	166
Kendimizi Sınayalım	168
Yaşamın İçinden	169
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	170
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	170
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	171

Türkiye’de Siyasal Kurumlar ve Demokratikleşme..... 174

7. ÜNİTE

GİRİŞ	175
TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	176
Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Demokratikleşme Hareketleri	176
Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonraki Demokratikleşme Hareketleri.....	177
27 Mayıs 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası.....	178

12 Eylül 1980 Darbesi ve 1982 Anayasası	179
TÜRKİYE'DE PARLAMENTER DEMOKRASİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	181
Yasama	181
Yürütme	183
Yargı	184
1982 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler	184
Cumhurbaşkanlarımız	185
M. Kemal Atatürk	185
İsmet İnönü	187
Celal Bayar	188
Cemal Gürsel	189
Cevdet Sunay	189
Fahri Korutürk	190
Kenan Evren	190
Turgut Özal	191
Süleyman Demirel	192
Ahmet Necdet Sezer	192
Abdullah Gül	193
TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ	193
Seçimler ve Seçim Sistemleri	194
Türkiye'de Seçim Sistemi Uygulamalarının Tarihçesi	195
Türkiye'de Günümüzde Uygulanan Seçim Sistemi	197
Özet	202
Kendimizi Sınayalım	204
Yaşamın İçinden	205
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	206
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	206
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	207

8. ÜNİTE

Türkiye'de Çalışma Yaşamı ve Sorunları.....	208
ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR	209
TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA YAŞAMININ DEMOGRAFİK BOYUTLARI	210
Kadın ve İstihdam	211
İşsizlik	212
Çalışan Çocuklar	213
İş Gücüne Dahil Olmayanlar	213
Gelir Dağılımı Eşitsizliği	214
TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA YAŞAMININ TEMEL SORUNLARI	215
Enformelleşme	215
Esneklik	216
Örgütsüzlük	217
Taşeronlaşma	218
Ayrımcılık	219
Özet	222
Kendimizi Sınayalım	223
Yaşamın İçinden	224
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	225
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	225
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	226
Sözlük	227

Önsöz

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı adlı bu basılı çalışma; Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi öğrencilerinin ders kitabı gereksinimlerinin karşılanabilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Konular ve içeriğin belirlenmesi sürecinde öğrencilerin ders programları dikkate alınmıştır.

Bu kitapta öncelikle toplumsal yapı kavramı ve bu kavramı açıklayan kuramlar yer almaktadır. Daha sonraki bölümlerde toplumsal yapının parçaları Türkiye bağlamında ele alınmaktadır. Kitabımızın öğrencilerimize olduğu kadar, Türkiye'nin toplumsal yapısı ve güncel sosyal sorunlarıyla ilgilenenlere de faydalı olabileceğine inanıyoruz.

Bu ders kitabı ilk olarak 2009 yılında basıldı, daha sonra iki kez tıpkı basım yapıldı. Bu yıl kitap yeniden hazırlanırken, tarafımda yazılan "Toplumsal Yapıyı Açıklayan Kavram ve Kuramlar" ve "Türkiye'de Kültür ve Kültürel Değişim" üniteleri gözden geçirildi ve yenileştirildi. "Türkiye'de Aile Kurumu ve Nüfusla İlgili Sorunlar" başlıklı ünite Yrd.Doç.Dr. Nadide KARKINER tarafından gözden geçirilerek nüfusla ilgili sorunların eklenmesiyle geliştirildi. "Türkiye'de Eğitim Kurumu ve Sorunları" isimli dördüncü ünite Yrd.Doç.Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR tarafından yeni kaleme alındı. "Türkiye Ekonomisinin Kurumsal Yapısı ve Dönüşümü" başlıklı beşinci ünite Doç.Dr. Özgür TONUS tarafından gözden geçirilerek, alt başlıkların ilavesiyle genişletildi. Yrd.Doç.Dr. Fatma SÜNDAL tarafından yazılan "Türkiye'de Din, Sekülerleşme ve Toplumsal Dönüşüm" başlıklı altıncı ünite gözden geçirildi ve ilavelerle geliştirildi. Doç.Dr. Yasemin ÖZGÜN'ün kaleme aldığı "Türkiye'de Siyasal Kurumlar ve Demokratikleşme" başlıklı yedinci ünite büyük ölçüde genişletildi. Prof.Dr. Nadir SUĞUR'un yazmış olduğu "Türkiye'de Çalışma Yaşamı ve Sorunları" başlıklı sekizinci ünitenin içeriği önceki basımdaki gibi korundu.

Bu kitabın hazırlanması sürecinde birçok kişi katkı sağlamıştır. Öncelikle Anadolu Üniversitesi yönetimine, Açıköğretim, İktisat ve İşletme Fakülteleri yönetimine, kitaba katkıda bulunan yazarlara, kitabın elimize gelinceye kadar geçirdiği tüm aşamalarında emeği geçen Üniversitemiz çalışanlarına teşekkür ediyorum. Kitabımızın öğrencilerimize ve bu kitaba başvuracaklara faydalı olmasını diliyorum.

Editör

Doç.Dr. Zerrin SUNGUR

TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplumsal yapı kavramını tanımlayabilecek,
- Toplumsal yapıyı oluşturan parçaları açıklayabilecek,
- Toplumsal yapıyı farklı kuramlar ışığında değerlendirebilecek,
- Türkiye’nin toplumsal yapısı ile ilgili çalışmalar yapan başlıca araştırmacıların isimlerini listeleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal Yapı
- Toplumsal Ağ
- Yapısal Fonksiyonalizm
- Toplumsal Statü
- Toplumsal Kurum
- Sosyal Alışveriş Kuramı
- Toplumsal Rol
- Kültür
- Çatışma Kuramı
- Toplumsal Sınıf
- Yapısalcılık
- Evrimci Sentez Kuramı
- Toplumsal Grup

İçindekiler

Toplumsal Yapıyı Açıklayan Kavram ve Kuramlar

TOPLUMSAL YAPI KAVRAMI

İnsan, dünya üzerinde var olduğu ilk dönemlerden bu yana hep bir topluluğun üyesi olarak yaşamını sürdürmüştür. Anadolu'dan örneklerine bakılırsa bir dönem, Nevşehir'e yakın Kaymaklı yer altı şehrinde olduğu gibi saldırılardan korunmak için yer altında kayaları oyarak yaptığı şehirlerde yaşadığı görülür. Eskişehir civarında MÖ VII. yüzyılda kurulmuş Yazılıkaya-Midas şehrini ve Frig Dönemi'nin en önemli eserlerini açık hava müzesinde incelemek mümkündür. İzmir Selçuk'taki Efes Antik Kenti ise Ege Bölgesi'nde yaşamış eski uygarlıkların en görkemli örneklerindendir. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'ni gezdikten sonra etkilenmemek mümkün değildir. Farklı mekânlarda farklı medeniyetler kursa da insan sosyal bir varlık olması nedeniyle hep bir topluluk içinde yaşayagelmıştır. Peki toplum nedir?

Anadolu topraklarında yaşamış medeniyetler hakkındaki daha detaylı bilgilere <http://www.kultur.gov.tr> İnternet adresinden ulaşabilirsiniz.

İNTERNET

Büyüklüğü, uygarlık düzeyi, ekonomik uğraşısı, dili, dini, inandığı değerler ve uyduğu kurallar ne olursa olsun, ortak bir yaşayışa sahip her insan topluluğu bir toplum meydana getirir. Toplum bir araya gelen insanların basit bir toplamı değildir, toplumsal ve fonksiyonel olarak farklılaşmış kişiler arasında eş güdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt biçimidir. Doğal olarak bu durum farklı toplumların ortaya çıkmasına olanak verir. Öte yandan her toplumda görülen iki evrensel özellik söz konusudur. Her toplum bir iç düzene yani belli bir yapıya sahiptir. Ancak bu yapı durağan değildir, değişime açıktır. Toplumların iç düzeni ya da yapısı, toplumsal ve ekonomik koşullara bağımlı olarak farklı değişim hızlarına sahiptir (Gökçe, 1996: 1-2). Toplumsal yapı kavramı, toplum içinde olup biteni gözlemlemeye, açıklamaya ve analiz etmeye yardımcı olan bir araç olması açısından önem taşımaktadır (Billington, Hockey, Strawbridge, 1998: 25).

Toplum, insanları etkileyen gerçek ilişkiler bütünüdür.

Yaşadığınız bölgede ya da turist olarak gezdiğiniz bölgelerde arkeoloji ve etnografya müzelerini ziyaret ederek geçmiş dönemlerde Anadolu'da yaşamış toplumları ve yaşam biçimlerini değerlendirmeye çalışınız.

SIRA SİZDE

1

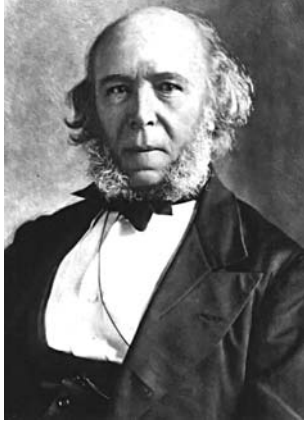
Herbert Spencer toplumsal yapı kavramını ilk kullanan kişi olmasına karşın, bu kavram o dönemde pek açıklığa kavuşamamıştır.

Toplumsal yapı, toplumda sürekli ve örgütlü sosyal ilişkilerin bütünüdür.

Toplumsal yapı kavramı, çeşitli toplumların yapısını, toplumsal olayları, toplumsal gelişmeleri, toplumsal ilişkileri ortaya koymaya ve bu konularda yasalara ulaşmaya çalışan sosyolojinin en temel kavramlarından biridir. Bu kavram, ilk kez Herbert Spencer tarafından kullanılmıştır. Ancak, Spencer'in biyolojik benzetmelerinin aşırı etkisi ile pek açıklığa kavuşamayan bu kavram, sonraki yıllarda birçok sosyolog ve antropolog tarafından değişik anlamlarda kullanılmıştır. Radcliffe-Brown, toplumsal yapıyı kişiler arası tüm ilişkiler olarak görmektedir (Gökçe, 1996: 2).

Resim 1.1

Herbert Spencer

Kaynak: <http://herbertspencer.kimdir.com>

Bazı sosyologlar da toplumsal yapıyı toplumdaki sürekli ve örgütlenmiş ilişkiler olarak tanımlamaktadır. Örneğin Ginsberg'e göre toplumsal yapı, toplumu oluşturan temel grup ve kurumlardan meydana gelmektedir. Bu yaklaşıma göre toplumsal yapı yalnızca kurumsal düzenlemeleri ve sosyal gruplar arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Durağan bu yapı anlayışına göre, toplumsal yapının kurucu öğeleri nüfus, çevre ve yerleşim, ekonomi, toplumsal sınıflar, eğitim, siyaset, hukuk, aile ve dindir. Diğer bir yaklaşıma göre, toplumsal yapı rol fikriyle sınırlandırılmaktadır. Nadel, toplumsal yapı kavramını somut nüfustan hareketle bireyler arası davranışlardaki roller çerçevesinde açıklamaktadır. Aynı şekilde Gerth ve Mills de "kurum" kavramının anahtar biriminin rol olduğunu ve kurumun da sosyal yapı kavramındaki temel birim niteliği taşıdığını ileri sürmektedir. Toplum yaşamının varlığı ve sürekliliği için yerine getirilmesi zorunlu olan temel toplumsal fonksiyonlar vardır; neslin sürdürülmesi, yeni üyelerin toplumsallaştırılması, bireylerin yaşama bir anlam ve amaçla bağlanması, mal ve hizmetlerin üretimi, dağılımı ve toplumda

düzenin sağlanması gibi. Bu temel fonksiyonları yerine getirmek üzere oluşan öğeler, hep birlikte uyumlu bir bütünlük hâlinde toplumsal yapıyı oluştururlar (Gökçe, 1996: 3).

Merton ise kişinin çevresini kültürel ve toplumsal olmak üzere iki farklı yapının oluşturduğunu ileri sürmektedir. Kültürel yapı, belli bir toplum ya da grup üyelerinin ortak davranışlarını yöneten örgütlenmiş bir dizi normatif değerlerdir. Toplumsal yapı ise bir toplumun ya da grubun üyelerinin çeşitli şekillerde içinde bulundukları örgütlenmiş bir dizi toplumsal ilişkilerdir. Bu yaklaşım aynı zamanda yapı kavramının insanların yaşamlarındaki davranışlarının nedenini anlamaya yönelik bir araç olduğunu da ortaya koymaktadır (Gökçe, 1996: 4).

Resim 1.2

Robert K. Merton

Kaynak:

http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton.com

Toplumsal yapının parçaları; toplumsal statü, toplumsal rol, toplumsal gruplar, toplumsal sınıf, toplumsal ağ, toplumsal kurumlar ve kültürdür.

TOPLUMSAL YAPININ PARÇALARI

Sosyologlar toplumu incelerken onun yapısından söz etmektedirler. Bu yapı, her bir parçanın diğerinden bağımsız olarak yer aldığı tesadüfen bir araya gelmiş insanlardan oluşmuş bir şey değildir. Aksine, toplumsal yapı toplumdaki organize olmuş ilişkilerin bir bütünüdür ve toplumun bir çerçevesidir. Toplumsal yapı, kül-

türün, sınıfsal durumun, statü, rol, grup ve kurumların birbirleriyle kurmuş oldukları ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapı, toplumlarda varolan toplumsal kesimler ve kurumlar arasında bir ilişkiler bütününe işaret eder. Bu ilişkiler toplum üyelerinin davranışlarını biçimlendirir (Özkalp ve diğerleri, 2006: 44). Şimdi toplumsal yapıyı oluşturan parçaları tek tek inceleyelim.

Toplumsal Statü

Statü, kişinin toplumsal yapı içinde işgal ettiği konumdur. Örneğin; öğretmen, öğrenci, din adamı, polis ve sanatçı gibi (Turner, 2000: 13; Bozkurt, 2004: 146). Bireyin statüsü onun toplumda kim olduğunu ve kimlerle ilişki kuracağını gösterir. Örneğin, hastanede çalışan bir hasta bakıcı çalıştığı kurumda doktorlar, hemşireler, sağlık memurları, hasta bakıcılar, teknisyenler, hizmetliler, güvenlik görevlileri, yöneticiler, memurlar, hastalar ve hasta yakınları ile karşılıklı ilişki içindedir. Hasta bakıcı iş tanımı gereği yapmakla sorumlu ve görevli olduğu işleri üstlenir. Çalışma ortamı ve yaşamı dışında bu bireyi ve statülerini ele alırsak onun bir erkek, eş, baba, çocuk, amca, komşu, arkadaş vb. birçok statüsü sayılabilir.

Bireyin sahip olduğu statü zamanla değişebileceği gibi, birden fazla statüye de sahip olabilir, buna statü dizisi adı verilir (Merton, 1968: 424). Statü dizileri toplumun kurumları ve alt sistemleri arasında karşılıklı bağımlılığı sağlamaktadır. Aynı birey farklı toplumsal sistemlerle ilişkili olabilir. Toplumsal statüler gibi bireyler de statülerinin sayıları ve karmaşıklığı açısından farklılıklar gösterirler. Karmaşık toplumsal yapıda her bireyin aynı karmaşıklıkta statü dizileri bulunmaz (Merton, 1968: 435; Akan, 2003: 85).

Bireyin sahip olduğu statülerden biri, diğerlerine göre daha fazla önem taşıyabilir ve bireyin toplum içindeki kimliğini belirler. Buna temel ya da master statü adı verilir (Hughes, 1945; Akan, 2003: 84). Örneğin, tiyatroya uzun yıllar emek vermiş bir tiyatroçunun temel ya da master statüsü tiyatro oyunculuğu olabilir.

Bireyler toplum içindeki statülerini iki biçimde elde ederler: Edinilmiş ve kazanılmış statüler. Edinilmiş statü, bireyin doğrudan bir çabası olmadan, kendi dışındaki faktörler tarafından sağlanan statüdür. Yaş, cinsiyet ve doğumla beraber sahip olunan özellikler buna örnek olarak verilebilir. Kazanılmış statü ise bireyin kendi isteği ve çabalarıyla gönüllü olarak elde ettiği statüdür. Üniversitede rektör olmak ya da öğrenci olmak buna örnek olarak verilebilir (Özkalp ve diğerleri, 2006: 45-46). Geleneksel toplumlarda yaş, cinsiyet ve gelinen sosyal köken gibi edinilmiş statüler baskınken modern toplumlarda kazanılmış statülerin daha yaygın olduğu söylenebilir.

Statülere ilişkin normlar bulunmaktadır. Bu normlar, statülere ilişkin hakları, görevleri, ayrıcalıkları ve zorunlulukları kapsamaktadır. Söz konusu normlar bireylere değil, statülere ilişkindir (Akan, 2003: 84).

Statü, kişinin toplumsal yapı içinde bulunduğu konumdur.

Öğrencilik statüsü dışında hangi statülere sahip olduğunuzu düşünün.

Toplumsal Rol

Rol, belirli bir statüyü işgal eden kişiden beklenen davranıştır. Statü ve rol aynı maddiyonun farklı iki yüzü gibidir. Statü bireye belli hak ve yükümlülükler getirirken; rol, bunun gereklerini yerine getirmektir. Bir kültür içinde normlar, roller yoluyla öğrenilir. Toplumsallaşma, büyük ölçüde rol davranışları sürecidir (Horton & Hunt, 1976: 99; Bozkurt, 2004: 147).

SIRA SİZDE

Rol, bir grup ya da toplum içindeki insanların sınırları belirlenmiş olarak oynadıkları bir oyundur.

Roller, kültürel sistemlerin nasıl eyleme geçirildiğini gösterirler. İşgal ettiğimiz statüde davranırken semboller sistemini (kelimeler, dil, değerler, formel ve informal normlar) dikkate almamız gerekir (Biddle, 1986; Akan, 2003: 85). Örneğin, adliye çalışan bir kâtabın statüsü gereği yerine getirdiği roller, yine adliye başka statülerde görev yapan bir hâkimden, avukattan ya da güvenlik görevlisinden çok farklı olacaktır.

Rol, bir bireyin işgal ettiği statüde ne yaptığıdır. Rol, bireyin statüsünün zorunluluklarını yerine getirdiği, ayrıcalıklarından yararlandığı bir davranış biçimidir. Toplumda aynı statüde bulunan kişiler farklı şeyler yaparlar, bu farklılığı ortaya çıkaran roldür (Akan, 2003: 85). Örneğin, aynı çatı altında yaşayan komşular birbirlerini tanıma, samimiyet ve görüşme sıklığı açısından aynı olmayabilir.

Bireylerin çeşitli statüleri işgal etmesi ve bu statülere uygun rol davranışlarında bulunması diğer taraftan çatışma olasılığını da artırmaktadır. Rol çatışması sosyolojik anlamda iki veya daha fazla statüde oynanan rollerin çatışması olarak tanımlanabilir. Bu çatışma statü dizilerinin bir sorunudur (Akan, 2003: 86). Örneğin, iş yerindeki sorumlulukları ve yükü karşısında, çocuklarına yeterli zamanı ayıramadığını düşünen çalışan bir annenin içinde bulunduğu durum bir rol çatışmasıdır.

SIRA SİZDE

3

Sahip olduğunuz öğrencilik statüsünün gerektirdiği roller nelerdir?

K İ T A P

Ayşe Giraud (2007) Ahtapot Kadınlar, Sistem Yayıncılık. Eskiden kadınların görevi sadece ev ve çocuklarla ilgilenmekti. Oysa şimdi evden işe, çocuktan hobilerine kadar birçok şeye koşturuyorlar. Ayşe Giraud'un kendi yaşamından yola çıkarak yazdığı kitapta, ahtapot kadınların hayatlarını kolaylaştırmak için birçok öneriye yer veriliyor.

“Ahtapot Kadınlar”

Toplumsal grup, en az iki kişiden meydana gelen, benzer değer ve beklentileri paylaşan bireylerin düzenli etkileşimleri sonucu ortaya çıkan bir birleşmedir.

Toplumsal Gruplar

Toplumsal grup, statü ve rolleri arasında belirli ilişkileri olan iki veya daha fazla kişiden oluşur. Grup üyeleri benzer değer, norm ve beklentileri paylaşırlar. Aile, arkadaş grupları, şirketler buna örnek verilebilir. Gruplar en yaygın biçimde birincil ve ikincil gruplar olarak incelenir. Birincil gruplar, birbirleriyle sevgi, özveri gibi duygularla yaklaşan ve yoğun ilişki içinde olan insanlardan oluşur. Aile, arkadaş grupları, akrabalar gibi. İkincil gruplar ise birbirleriyle geçici bir biçimde ilişki kuran ve çıkar amacı taşıyan gruplardır. Resmî örgütler, şirketler ve siyasi partiler gibi (Özkalp ve diğerleri, 2006: 47).

En küçük grup iki kişiden oluşan ikili yani “diad”dır (Simmel, 1950; Akan, 2003: 92). Evli çiftler buna örnek verilebilir. Bu ikiliye bir kişi daha katılır ve grup üç kişiden oluşursa bu kez üçlü yani “triad” ismini alır. Simmel’e göre üçlü gruptan birinin ayrılması grubun dağılmasına neden olmazken ikili gruptaki bir ayrılma grubun varlığını sona erdirmesi anlamına gelecektir. İkili grupta sadece bir ilişki varken, gruba katılan her bireyle ilişki sayısı da geometrik bir şekilde artacaktır (Akan, 2003: 93).

SIRA SİZDE

4

Üyesi olduğunuz toplumsal gruplar nelerdir?

Toplumsal Sınıf

Toplumsal sınıf, insanların toplumsal ve ekonomik pozisyonlarına göre bu pozisyonun bilincinde olsun veya olmasın bölünmeleridir. Toplumsal sınıflar, maddi ve kendiliğinden oluşan gerçeklerdir. O hâlde bir toplumun üretim sürecinde belirli

ve benzer bir rol oynayan ve aşağı yukarı benzer ilişkileri yaşayan insanlar bütünü olarak gerçekler, toplumsal sınıfları meydana getirir (Özkalp, 2009: 277).

Sosyal bilimciler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan toplumlarda üç temel sınıfın varlığına işaret ederler. Bunlar;

- Üst sınıf: Büyük ölçekli sermaye, mülk ve rant sahiplerinden oluşan ve burjuvazi olarak da anılan bir sınıftır.
- Orta sınıf: Kendi içinde eski orta sınıf ve yeni orta sınıf olmak üzere ikiye ayrılır. Eski orta sınıf Endüstri Devrimi ile birlikte ortaya çıkan, az sayıda işçinin çalıştığı küçük ve orta ölçekli işletme sahiplerinden ve kendi hesabına çalışan esnaf ve zanaatkârlardan oluşmaktadır. Yeni orta sınıf ise Endüstri Devrimi sonrasında genellikle hizmet sektörünün gelişimi ile birlikte ortaya çıkan bir sınıftır. Literatürde büyük tartışmalara konu olmakla beraber, yeni orta sınıf da genellikle kendi içinde üst-orta ve alt-orta sınıf biçiminde ikiye ayrılabilir. Üst-orta sınıf içinde kamu ve özel sektördeki kurum ve kuruluşlarda çalışan üst düzey yöneticiler ile teknik iş gücü becerilerine sahip profesyoneller (avukatlar, eczacılar, mühendisler, doktorlar vb.) ele alınırken, alt düzey profesyoneller, orta ve alt kademe yöneticiler ve memurlar genellikle alt-orta sınıf içinde ele alınmaktadır (Suğur, 2011: 50-51).
- Alt sınıf: Kamu ve özel sektörde vasıfsız ve düşük ücretli işlerde işçi statüsünde çalışan ve bu nedenle işçi sınıfı olarak adlandırılan sınıftır. Alt sınıfta yer alan bireyler, genellikle vasıfsız ve eğitimsiz bir iş gücünden oluşur ve daha çok kol emeğine dayalı işlerde istihdam edilirler (Suğur, 2011: 53).

Toplumsal sınıf, insanların toplumsal ve ekonomik pozisyonlarına göre bu pozisyonun bilincinde olsun veya olmasın bölünmeleridir.

Toplumsal İlişkiler Ağı

Toplumsal ilişkiler ağı bir bireyin hem grup içinde hem de diğer gruplar, kuruluşlar ve kurumlarla olan bütün ilişkilerini kapsayan ağıdır. Bu ağ, ailemizi, arkadaşlarımızı, diğer grupları ve ilişkide olduğumuz diğer bireyleri kapsar. Toplumsal ilişkiler ağı, bireyler arası ilişkileri, grup içindeki ilişkileri, grupların diğer gruplarla, organizasyonlarla ve bütün toplumla ilişkisini içine alır. Bir başka deyişle, toplumsal ilişkiler ağı, bir bireyin diğerleriyle ilişkisinden başlayıp, diğer bireylerin sosyal ilişkiler ağından diğerlerine geçerek, kuramsal olarak, sonuçta bütün toplum üyelerinin birbirine bağlandığı bir örüntüyü oluşturur (Akan, 2003: 94- 95).

Grup içindeki ilişkiler ağı “gevşek örülmüş” veya “sıkı örülmüş” olabilir. Eğer üç kişiden oluşan bir arkadaş grubunda herkes birbirini yakından tanıyor ve yakın ilişkiler sürdürüyorsa bu grubun yapısının oldukça sıkı örülmüş olduğu söylenebilir. Gevşek yapılı ilişkinin olduğu gruplar da olabilir. Bu tip gruplarda grup içinde yalnız bir kişi diğerlerini tanımaktadır. Sosyal ilişkiler ağını oluşturan bireyler arasında düzenli ilişkiler, ortak hedefler, amaçlar veya birbirine ait olma duygusu olmayabilir. Granovetter (1973), kent gibi büyük bir grubun içindeki ilişkiler ağının, ilişkiler ağı kümeleri olarak ayrı ayrı veya bağlantılı olarak çizilebileceğini söyler. Granovetter’e göre, bu ayrı ilişkiler ağı kümeleri arasındaki bağlar genellikle zayıf bağlardır, örneğin aşına olma ilişkisi gibi. Granovetter, zayıf ilişkilerin önemine değinirken, zayıf bağ ilişkisi içindeki bireylerin güçlü ilişkiler ağı içindeki bireylerden daha fazla bilgiye ulaşabildiklerini ileri sürmektedir. Aile gibi sıkı örülmüş ilişkiler ağında, bireyler diğer bireylerin bütün bilgilerine sahiptirler fakat bunlar kapalı bir döngü içindedir. Dolayısıyla böyle bir sistem içindeki bir bireyin, sistemin dışına çıkarak, tanıdıklarına danışması gerekir. Böylece zayıf ilişkiler ağı bireye, ailesi ve yakın arkadaşları dışında geniş bilgi alabileceği çeşitli temaslar sağlar (Akan, 2003: 94- 96).

Toplumsal ilişkiler ağı, bireyin grup içi ve dışı bütün ilişkilerini içine alır. Bu ağ sayesinde bireyler ve gruplar, haberleri, bilgileri ve kaynakları paylaşırlar.

Zayıf ilişkiler ağı diğer ilişki ağlarını birbirine bağlar. Böylelikle ilişki ağları içlerine kapalı olmaktan çıkıp büyük bütünleşmiş bir sistem oluştururlar. Bu “köprü” ilişkiler daha büyük bir topluluk duygusu geliştirir (Freudenburg, 1986: 364; Akan, 2003: 96).

Toplumsal Kurum

Toplumsal kurum, toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kuralları topluluğudur.

Toplumsal kurum, toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kuralları topluluğudur. Toplumsal kurumlar ve kurumsal kalıplar, belli bir toplumda hangi eylemlerin ya da ilişkilerin meşru ya da beklenen ilişkiler olduğunu kurallarla belirlerler. Sosyolojide toplumsal düzeni sağlayan kurumlar genelde aile, siyasal kurumlar, din, ekonomi ve eğitim kurumu olarak sıralanmaktadır (Özkalp, 2009: 13).

Bu kitabın izleyen ünitelerinde temel toplumsal kurumlardan olan aile, eğitim, ekonomi, din ve siyasal kurumlara Türkiye'nin toplum yapısına özgün nitelikleri bağlamında detaylı biçimde yer verilecektir. Böylelikle, Türkiye'nin toplumsal yapı özelliklerinin ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

Kültür

Kültür, toplumda yaşayan insanların bütün öğrendikleri ve paylaştıklarını kapsayan bir kavramdır. Topluma katılan her yeni üye, bunu öğrenerek geliştirir ve bunlar duygu yüküdür (Özkalp, 2009: 91). Kültür, toplumsal bir üründür, insanlar arasındaki etkileşim sonucu doğar ve gelişir. Öğrenilmiş davranışlardan oluşur, yani doğuştan edinilmez. Kültür olduğu gibi kabul edilir, bir başka deyimle toplumun üyeleri, içinde yaşadığı kültürü nadiren sorgular. Semboliktir, dil aracılığıyla aktarılır. Yer ve zamana göre değişir (Özkalp, 2009: 87- 89). Kültür konusu izleyen ünite de daha kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

TOPLUMSAL YAPIYI AÇIKLAYAN KURAMLAR

Toplumsal yapıyı açıklayan kuramların başlıcaları yapısalcilık, yapısal fonksiyonalizm, sosyal alışveriş kuramı, çatışma kuramı ve evrimci sentez kuramıdır.

Toplumsal yapı çalışmaları farklı kuramlardan ortaya çıktığı için, hem çok kökenli hem de çok şekillidir. Bu farklı ve çoğu zaman çatışan kuramsal yaklaşımların bir arada görülmesi Merton'a göre sosyolojinin gücünden kaynaklanmaktadır. Birbirini tamamlayan bu görüşler toplumsal yapıyı anlamada temel oluşturmaktadır (Blau, 1975: 1).

Belli bir toplumsal yapı kuramından yola çıkılmazsa, toplumun bütününe ilişkin somut bilgiler ne denli sağlam olsunlar, bölük pörçük havada kalmaya mahkûmdurlar. Ama tam tersine, aynı bilgiler bir yapı kuramına göre düzenlenirlerse, tek tek anlamlı olmayan o bilgiler aralarındaki ilişkilerin ortaya çıkmasıyla, “bütün” içinde tutarlılık kazanacaklar, “konuşmaya başlayacaklardır” (Bozkurt, 1972: VIII).

Yapısalcılık

Sosyal bilimler ve ilgili alanlardaki yapısal yaklaşımların temelleri çok eskilere dayanır. Platon ve Aristoteles'in yaklaşımlarında görülen organizma felsefesi günümüze değin etkisini göstermiştir. Bu felsefenin bazen statik (durağan) yönleri bazen de kurucu unsurlar olarak dinamik yönleri ön plana çıkmıştır. Yapılara mekanik açıdan bakmak aynı şekilde eski bir yaklaşımdır. Kepler, Galileo ve Newton gibi doğa felsefecilerinin tüm fikir hayatını etkilemeleri sonucunda bu yaklaşım, 16. ve 17. yüzyılda yeniden güncellik kazanmıştır. Fiziksel dünyada yasalar, sistemler ve yapılar arayan bu bilim adamları astronomi, fizik ve mekanikte ortaya koyduk-

ları sistem ve yapılarla, insan ve toplumla ilgilenen düşünürleri de etkisi altında bırakmıştır. Toplumu kocaman bir makine olarak görmek, bu makineyi denge, hareket, tepki ve parçaların bütünüle ilişkileri açısından incelemek birçok kimse için cazip gelmiştir. On sekizinci yüzyılda “sosyal fizik” ve “sosyal mekanik” adı verilen alanların türemesi bu gözlemi doğrulamaktadır. Biyoloji ve organizma modeli gibi mekanik ve makine modeli de hem statik hem de dinamik yorumlara açtı. 19. ve 20. yüzyıl sosyal bilimlerinde yapı kavramı birçok önemli ama değişik bakış açısından ele alınmıştır. Hepsinin kökeninde, gerçeğin biyolojik, matematiksel ve mekanik modelleri yatmaktadır. Yapısalcılığın, sosyolojik anlamdaki en basit ve doğru tanımına göre “ilişki, taraflardan daha önemlidir.” Sosyolojik yapısalcılık Fransa’da Auguste Comte ve Almanya’da Karl Marx’ın çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır (Bottomore & Nisbet, 1990: 573).

Yapısal Fonksiyonalizm

Yapısal fonksiyonalizm, özellikle Comte, Spencer, Durkheim, Weber gibi klasik sosyologlardan ve antropolojideki fonksiyonalizmin ilk temsilcilerinden A.R. Radcliffe-Brown, B. Malinowski’den de etkilenmiştir. Daha sonra T. Parsons gibi ünlü bir temsilci ile 1929 Dünya Üretim Anarşisi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da ve özellikle Amerika’da ortaya çıkan ‘yeni düzensizliklerin’ önüne set çekme eğiliminden hareket etmiştir. Toplumdaki bütünleşme, değerler, normlar, durağanlık, düzen ve konsensus üzerinde odaklanmıştır. Başlıca temsilcileri T. Parsons, R. K. Merton, W. Ogburn, W. Buckley, E. Tiryakian olan yapısal fonksiyonalizmin temel kavramları; yapı, fonksiyon, toplumsal yapı, kültürel yapı, sistem, sosyal sistem, statü, rol, değer, norm, düzen, yapısal farklılaşma, dinamik denge ve konsensusur (Kızılçelik, 1994: 9).

Yapısal fonksiyonalizm, sosyolojide birbirleriyle karşılıklı bağımlı parçalardan oluşan birimlerin yani toplumsal yapıların çalışmasını amaçlamıştır. Coser ve Rosenberg yapısal fonksiyonalistlerin sosyolojik kavramları tanımlamada birbirlerinden farklılıklar gösterdiklerini gözlemlemişlerdir. Fakat iki anahtar kavramın tanımını üretmek olanaklıdır. Yapı (structure) “görece durağan ve kalıplaşmış toplumsal birimler dizisi” veya “görece kalıcı kalıplar sistemini” anlatır. Aile, din veya yönetim gibi toplumsal kurumlar, toplumsal yapı veya sistemlerin örnekleridir. Her biri belli kalıplara göre birbirleri ile bağlantılı parçalardan oluşur. Coser ve Rosenberg fonksiyonu “bütünü oluşturan parçaların uyumu (adaptation) veya ayarlanması (adjustment) için gerekli toplumsal etkinliklerin sonuçları” şeklinde tanımlarlar. Böylelikle, fonksiyon (function) yapı içindeki dinamik süreci anlatır. Yapısal fonksiyonalizm çağdaş Amerikan sosyolojisinde uzun yıllar hâkimiyetini sürdürmüştür (Poloma, 1993: 35).

Toplumsal yapı ve işleyiş, sosyolojinin en temel konularından biri olagelmıştır. Auguste Comte’a göre sosyoloji, toplumsal statik (yapı- structure) olduğu kadar toplumsal dinamik (süreç/ process- process/ function) üzerinde çalışmaktadır. Toplum yapısı tartışmasında Comte, “toplum yaşayan bir organizmaya benzer” tezini kabul etmekle birlikte bunu çok fazla geliştirmemiştir. Biyolojik ve toplumsal sistemler arasındaki özel farklılık ve benzerlikleri

Resim 1.3

Auguste Comte

Kaynak: <http://www.itusozluk.com>

tartışan kişi Herbert Spencer'dir. Spencer'in toplumu yaşayan bir organizma olarak görmesi tartışması aşağıdaki noktalarda özetlenebilir:

1. Toplum ve yaşayan organizma her ikisi de büyüme eğilimi gösterirler.
2. "Toplumsal bünyeler" (social bodies) ve "canlı bünyeler" (living bodies) her ikisi de hacimce büyürlerken yapıca da büyürler.
3. Canlı bünyeler ve toplumsal bünyelerde her bir parça bir fonksiyon veya amaca hizmet eder.
4. Hem canlı hem de toplumsal sistemlerde parçaların birinde meydana gelen bir değişme diğer parçaları ve sonunda bütünü etkilemektedir.
5. Parçalar birbirine bağımlı olmakla beraber bağımsız olarak incelenebilirler.

Comte ile başlayıp Spencer ile devam eden fonksiyonalist düşüncenin temel varsayımı, birbirlerine bağımlı parçalardan oluşmuş bir sistem olarak toplumun görülebileceğidir. Durkheim modern toplumu kendine ait bir gerçekliğe sahip organik bir bütün olarak görür. Bu bütün "normal" durumunu sürdürebilmek için onu oluşturan parçalar tarafından sağlanan gereksinme veya fonksiyonlara sahiptir. Durkheim'ın fonksiyonalist görüşü, 20. yy. antropologlarından Bronislaw Malinowski ve Radcliffe-Brown tarafından ortaya konmuş ve geliştirilmiştir.

Resim 1.4

Bronislaw
Malinowski

Kaynak: <http://www.nndb.com>

Resim 1.5

Radcliffe-Brown

Kaynak: <http://www.monografias.com>

Radcliffe-Brown ve Malinowski toplumun yaşayan bir organizma olduğu görüşünü savunan sosyologlardan etkilenmiş ve organik model üzerine kurulu fonksiyonalist yaklaşıma katkıda bulunmuşlardır. Toplum bilimlerinde fonksiyonalist yaklaşım içinde bazı temel kavramları tanımlayan Radcliffe-Brown'un yapısal fonksiyonalist anlayışı çağdaş fonksiyonalist yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. "Tekrarlanan her bir etkinliğin yerine getirdiği fonksiyon, bir bütün olan toplumsal yaşamda oynanan oyunun bir parçasıdır ve toplumun sürekliliğinin korunmasına katkıda bulunmaktadır." Bir antropolog olan Malinowski, kültür sisteminin parçaları olan ve sistem içinde rol alan "antropolojik gerçekliklere" bakarak kültür çözümlemesi yapar. Fonksiyonalist antropologlardan Malinowski'nin etkisinde olan Talcott Parsons, daha sonra ABD'de birçok sosyologu etkilemiştir. Amerika'da ve dışarıda ekonomik buhranın kalktığı dönemde olduğu halde Parsons'un kuramı, sistemin yenilenmesi ve varlığın sürdürülmesine yönelik bir inancı açıklamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin başarısı ve Büyük Buhran'ı izleyen bolluğa dönüş dönemi Parsons'un iyimser yaklaşımına bir kaynak oluşturmaktadır. Merton, 17. yy. İngiltere'sinde bilimin ilerleyişine ilişkin olan tezinde ve daha önceki çalış-

malarında Weber'in etkisinde kalmıştır. Merton burada Protestanlık ile bilimin gelişmesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Merton yine Weber'i izleyerek bürokratik örgüte ilişkin çalışmalar sürdürmüş ve sadece yapıyı tanımlamakla kalmayıp, toplumsal örgütlerin bir ürünü olarak kişilik tartışmalarına yönelmiştir (Poloma,1993: 35, 36).

Yapısal Fonksiyonalizmin Eleştirisi

Yapısal fonksiyonalizm, bazen haksız bir biçimde, çatışma kuramcıları ve sosyal psikologlar dâhil, birçok kaynaktan saldırıya uğramıştır. Peki fonksiyonalist yaklaşımın temelinde doğal olarak var olduğu iddia edilen genel varsayımlar ve bu varsayımların neden olduğu eleştiriler nelerdir? Bütün kuramlar gibi yapısal fonksiyonalizm, toplum doğası ve insan doğasına ilişkin birtakım özel varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar tutucu olma eğilimindedirler, yani bunlar toplumsal değişimden çok varolan toplumsal yapıya odaklanmaktadır. Toplumun düzenli bir biçimde birbirleri ile ilişkili olan parçaları içerdiği varsayılır. Merton'un yaklaşımı daha önceki fonksiyonalist yaklaşımın geliştirilmiş bir biçimi olmakla birlikte, o hâlâ toplumsal sistemin birliği, tutarlılığı ve uyumunu abartmaktadır. Bu sorun özellikle 1960'larda kentler yanmaya, öğrenciler başkaldırmaya, işçiler greve gitmeye ve savaş kızılmaya başladığında belirginleşmeye başladı. Birlik, tutarlılık ve uyum Amerikan toplumunun özellikleri olarak görünmüyordu (Poloma,1993: 44).

Yapısal fonksiyonalizm, yalnızca düzenli bir topluma ilişkin belirli varsayımlara dayanmamakta fakat aynı zamanda insan doğasına ilişkin belirli varsayımları da yansıtmaktadır. Fonksiyonalizm de insanlar, kurumları veya toplumsal yapıları biçimlendiren statü ve rolleri işgal eden soyutlamalar olarak nitelendirilmektedir. En uç biçimiyle yapısal fonksiyonalizm, insan varlığını kurumsallaşma normu veya toplumsal kurallara göre rollerini oynayan yaratıklar olarak görmektedir. Psikolojik indirgemecilikten kaçınan Durkheimci gelenekte, bireyler normlar ve bu normları kutsal olarak kabul eden kurumlarca belirlenen ürünler olarak değerlendirilmektedir. Bu görüş sosyolojinin "fazla sosyalleştirilmiş insan kavrayışına" ilişkin eleştiriler almasına yol açmış ve toplumsal çözümlemeye insanı geri getirmede uyarıcı olmuştur. Yapısal- fonksiyonalist yaklaşımın sunduğu insan, yaratıcılık ve seçiciliğe çok az yer veren toplumsal sınırlılıklar ve normlar tarafından belirlenmiştir (Poloma,1993: 45).

Sosyal Alışveriş Kuramı

Yapısal-fonksiyonalizm toplumsal gerçekliğin betimlenmesini sağlamakla beraber, yapısal gelişmelerin açıklanmasında başarısızdır. Karşılıklılık kavramı sosyal alışveriş kuramı içerisinde temel bir öneme sahiptir. Burada, tek bir sosyal alışveriş kuramının olmadığını belirtmek gerekir. Farklı perspektiflere dayalı sosyal alışveriş kuramları toplumsal etkileşimin doğası hakkında ortak varsayımları paylaşır. Sosyal alışveriş kuramları, ekonomik alışverişte bir temel ilkeye dayanır: İnsanlar malları ve hizmetleri elde etmek isterler. Alışveriş kuramcıları, toplumsal etkileşimin ekonomik alışverişe benzediği basit varsayımını paylaşırlar. Fakat, sosyal alışverişin her zaman para ile ölçülemeyeceğini, toplumsal alışverişte hem maddi hem de maddi olmayanların değiştirildiğini kabul ederler. Örneğin, bir fabrikada diğer işçilerle birlikte etkileşim içinde olan bir işçi açıkça daha büyük bir yılbaşı ikramiyesi ödülünü elde etmek için arkadaşları ile iş birliğine gidebilir. Ancak, aynı zamanda, arkadaşlık ve iyi niyet gibi maddi olmayan ödül, ekonomik olarak son zamanlarda bile benzer bir davranışı ortaya çıkarabilir. Karşılıklılık modeli, veren ve kar-

şılık olarak almayı bekleyen insanlar ile birlikte var olur. Peter Blau ve George Homans'ın çalışmalarıyla birlikte sosyal alışveriş kuramı tam boyutlu olarak gelişmiştir. Özellikle Homans, fonksiyonalist kuramın yetersizlikleri olarak gördüğü şeyler konusunda oldukça istekliydi. Fonksiyonalist yaklaşıma yöneltilen eleştirilerden biri toplum içinde insanı incelemeyi ihmal etmesiydi. Fonksiyonalist yaklaşımın yoğunlaştığı alan, büyük ya da küçük sistemler ile bunların örgütlenmeleri ya da yapısı ve amaçlar veya fonksiyonlarıdır. Birey ile sadece bir statü ya da konumun doldurucusu ve bu statü ya da konum tarafından dikte edilen rolün gerçekleştircisi olarak ilgilenilir. Yapı konusundaki büyük duyarlılık, psikolojiden farklı bir disiplin olarak sosyolojiye duyulan gereksinmeyi göstermeye yönelik Durkheimci gelenekten kaynaklanır (Poloma, 1993: 54).

Yapısal fonksiyonalizm, Amerikan sosyolojisinin 1920'li ve 1930'lu yıllardaki gelişmesinde önemli bir yere sahip olan saf bir sosyolojiyi temsil eder. Sosyal psikolojiden hareketlenen bir sarkaçla bir diğer uç noktaya yani, toplumdaki aktörler olan insanların önemine varıldı. Alışveriş kuramı, kuram sarkacının aşırı sosyolojiden toplumsal yapı içinde bireyin rolünün yeniden bir değerlendirilmesine giden bir çabadır (Poloma, 1993: 54-55).

Resim 1.6

George C. Homans

Kaynak: <http://www.monografias.com>

Homans kariyerine yapısalci gelenek içinde başlamıştır. Homans, İnsan Grubu adlı çalışmasında küçük grupların yapısal bileşimi ve işleyişi ile de ilgilenerek, bir soyut sistem kavramı üzerinde odaklanır. Homans, yapısal fonksiyonalizmden ayrılırken toplumsal fenomenin açıklanmasında psikolojinin önemine vurguda bulunmaya başlamıştır. Bunu yaparken de sosyolojinin bağımsız bir disiplin olduğunu kanıtlamaya çalışan Durkheim'a meydan okuyordu. Durkheim'a göre toplumsal olgular psikoloji ile açıklanamazdı; bu nedenle de sosyoloji psikolojinin alt dalına indirgenmemeliydi. Durkheim'ın psikolojik indirgemeciliğe olan bu tabusu bugün de hâlen geçerlidir fakat Homans toplumsal davranışın tüm açıklamalarının kökenine inildiğinde psikolojik olduğu iddiası ile bu norma karşı çıkmıştır (Poloma, 1993: 55).

Ancak, Homans'ın kuramına başladığı yer psikoloji değil, ekonomidir. Homans'ın alışveriş kuramı kişinin davranışının ya ödül elde etmek ya da cezalardan sakınmak amacıyla olduğu varsayımına dayanır. Ödül için bu davranış alışverişini basit ekonomik işlemlerin temel ilkesidir. Kişi hizmetlerinin haftalık ödemeler karşılığında değiştirilebilir. Bu para ile de bakkal malzemeleri alabilir, kirasını ödeyebilir ve bir tenis kulübü üyeliğini satın alabilir. Bu harcamalardan her biri, ekonomik alışveriş örnekleri olarak görülebilir. Homans tüm toplumsal davranışları böylesi bir alışverişin sonucu olarak görür. Örneğin, istihdam sadece bir maddi ödül olarak maaş sağlamaz, aynı zamanda arkadaşlık, iş tatmini ve güçlü bir özgüven gibi maddi olmayan ödülleri de sağlar. Homans insanların maliyeti en aza indirmek ve kârlarını arttırmak amacıyla eyleme geçtiklerini varsayar (Poloma, 1993: 59).

Ekonomi alışveriş ilişkilerini betimleyebilir ve sosyoloji bu alışverişin içinde gerçekleştirildiği toplumsal yapıları betimleyebilir fakat açıklamanın anahtarını elinde tutan psikolojidir. Homans'ın psikoloji içinde toplumsal yapıyı açıklamak için uygun olarak bulduğu özel bir kuram, davranışsal psikoloji kuramında Skinner'in önermelerinden yararlanmıştır. Skinner'in psikolojisi hayvan davranışlarının

anlaşılmasıyla insan davranışlarının da açıklanabileceğini varsayar. Alışveriş kuramcısı Homans için, birey ile onun yapısı arasında bağ sağlayan basit olarak fonksiyonalist statü-rol değildir; bundan öte, bu yapılar ve kuramlar maddi ve maddi olmayan metaları alıp verme süreci içindeki bireyleri kapsar (Poloma, 1993: 59).

Diğer bir sosyal alışveriş modeli ise Peter Blau tarafından ortaya atılmıştır. Blau, sosyalleşmenin temeli olarak karşılıklılık ilkesine dayanarak, toplulukların yapı ve dinamiklerini çözümler. Hem mikro hem de makro sosyolojik düzeylerde çalışan Blau, karmaşık örgütlenmeler içinde olduğu kadar küçük samimi gruplar içindeki toplumsal davranış farklılıklarını vurgular. Blau'ya göre alışveriş pek çok ilişkinin temelini oluşturur fakat samimi ilişkilerdeki alışveriş ile karmaşık toplumsal örgütlerde gözlemlenen alışveriş arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan bazıları şöyledir:

1. Yüz yüze ilişkilerde, ilişkiler doğrudandır; büyük topluluklarda toplumsal değerler karmaşık yapıların bir araya gelmesinde önemli bir rol oynarlar.
2. Karmaşık yapılar kısmen kurumsallaştırılır; “bu kalıcı kurumsal öğeler topluluk yaşantısının diğer öğeleri üzerinde geleneksel zorlamalar sarf ederler”. Yüz yüze ilişkiler böyle süre giden zorlayıcı bir güce sahip değildir.
3. Yüz yüze ilişkiler bireylerden oluşur; büyük toplumsal yapıların bileşenleri ise yine toplumsal yapılardır.

Blau'nun toplum kavrayışı, klasik yapısal fonksiyonalizmle birçok konuda benzerlik taşımaktadır. Blau, toplumsal yapıya ilişkin düşüncelerini şöyle açıklar:

Toplumsal yapı kavramı, onu oluşturan parçalar ve bunların arasındaki ilişkilerin basit ve somut tanımlamalarıyla başlar. Parçalar insan grupları veya sınıflardır, kadınlar ve erkekler, etnik gruplar veya sosyoekonomik tabaka gibi; onlar insanların değişik grup ve tabakalarındaki konumlarıdır. Parçaların kendi içinde olduğu kadar parçalar arası bağlantılarda insanların değişik gruplar ve tabakalar içindeki toplumsal ilişkileridir. Kendi içinde olduğu kadar, birbirleri arasında olan bu bağlantılar, insanların toplumsal etkileşimlerinde ve iletişimlerinde anlam bulan ilişkilerdir.

Blau'nun kuramında toplumsal yapı, toplumsal alışveriş süreçleri sonucunda ortaya çıkan bir fenomen olarak görülebilir. Blau, alışveriş kuramını psikolojik indirgemecilik alanından alıp sosyoloji alanına götürmüştür (Poloma, 1993: 92).

Resim 1.7

Peter Blau

Kaynak: <http://www.search.com>

Sosyal Alışveriş Kuramının Eleştirisi

İnsanların doğası hakkındaki varsayımları açısından Homans, yapısal fonksiyonalistlerle benzerlikler gösterir. Homans, hem rasyonel hem de dış güçlerin etkisiyle belirlenmiş bir insan imajı sunar. Homans kendi insan modelinin, kaynaklarını üstünlüğü için kullanan yeni “ekonomik insan” modeli olduğunu söyler. Homans'ın insan imajı birçok eleştiriye maruz kalmıştır. İnsanların doğasını hayvan doğasından çok az farklı bulan daraltılmış bir Skinnerci “davranışçı psikolojiye” dayanır. Diğer taraftan çalışmaları ekonomi, sosyoloji ve psikolojiyi birleştirme çabalarını sergiler. Homans'ın yaklaşımı psikolojik indirgemecilik olarak nitelendirilmektedir.

Böylece, toplum içinde insanların tam olarak anlaşılması için sosyoloji ve psikoloji arasındaki bilgi değişimi epeyce arzulanır olsa da sosyolojiyi psikolojik temellere indirgemek her iki disiplin içinde ilgi çekici görünmemektedir. Blau'nun kuramı her ne kadar Homans'ın kuramın üzerinde sosyolojik olarak eleştirilmişse de yine eleştirilmektedir. Blau'nun kuramının en büyük zayıflıklarından biri insan davranışlarının çoğunun alışveriş ile yönlendirildiği şeklindeki temel varsayımdır. Blau'nun kuramı sosyolojik bakış açısından topluluklar içi ve arası farklılıkları çözümlemeye çalıştığından Homans'ın kuramından daha tamdır fakat kuramın sonuçları amaca ulaşmada yetersiz kalır. Sosyal alışveriş kuramına getirilen ana eleştiri, kuramın insan davranışının karmaşıklığı ile ilgilenmediği, toplumsal grupların ortaya çıkış biçimleriyle uygun biçimde ilgilenmedeki başarısızlığı, psikolojik indirgemecilikten fazlaca etkilendiği noktalarındandır (Poloma, 1993: 72).

Çatışma Kuramı

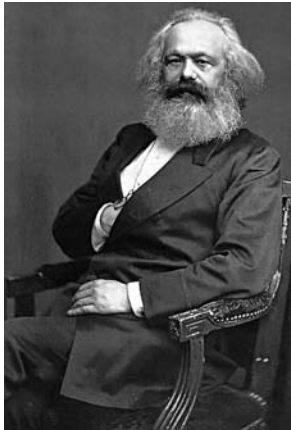
Çatışma, toplumsal yapının oluşumu, birleşimi ve korunması açısından araç olabilecek bir süreçtir. Grup içi ve gruplar arası sınırların belirlenmesi ve korunmasını olanaklı kılar. Diğer gruplarla çatışma, grubu çevreleyen toplumsal dünya ile bütünleşmesini önleyerek, grubun kimliğinin yeniden benimsenmesine katkıda bulunabilir. Çatışmanın tüm bu olumlu fonksiyonları bir grubun bir dış grupla çatışma hâlinde olduğu örneklerde görülebilir. Uluslararası arenada, askerî eylem veya masa başı anlaşma düzeyinde, çatışmanın nasıl ulusal sınırları belirlediğini görebiliriz. Daha yerel düzeyde, çatışma nedeniyle yeni gruplar oluşup, yapısal kimlikler geliştirebilirler (Poloma, 1993: 99).

Çatışma kuramcılarına göre insan toplumları düzenli ve sistemli bir biçimde var olan, paylaşılan değer inanç ve çıkarlardan oluşmuş düzenli bir yapıya sahip değildir. Aksine üye oldukları çeşitli grupların bir mücadele içinde yer aldığı, her grubun kendi gücü doğrultusunda bu mücadeleye katıldığı ve toplum içerisinde bir çatışmanın var olduğu bir yapı biçimidir. Toplumsal ortamlar bu gruplar arası mücadeleye çeşitli kaynaklar sağlayarak ve çeşitli biçimde kısıtlılıklar getirerek bu mücadelenin sonucunu etkilerler. Böylece belirli gruplar toplumsal mekanizmanın çalışmasını kendi amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla durdurmaya ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışabilirler. Belirli bir grup başa geçince veya gücün kontrolünü ele alınca kendi politik, ekonomik ve sosyal politikalarını bir diğer grubun zararına olacak şekilde uygulamaya koyabilirler. Böylece bir grubun amaçları yerine getirilirken bir diğer grup bu ilişkiden büyük bir zarara uğrar. 1950'lerin fonksiyonalist anlayışı istisnasız olarak toplumsal bütünleşme üzerinde yoğunlaşarak, toplumsal çatışma sorununu ihmal etmiştir. Bu yaklaşım, çatışmayı toplumu ayırıcı ve dağıtıcı olarak görme eğiliminde olmuştur. Coser, yapısal fonksiyonalist geleneğe sıkıca bağlı kalmakla beraber, çatışmanın, iktidarla çatışma grupları arasında denge sağlayarak toplumun korunmasının bir aracı olabileceğini göstermiştir (Poloma, 1993: 108).

Çatışma yaklaşımı içinde en bilineni Marksist yaklaşımdır. Marx'a göre insanlık tarihi, bir şeye sahip olanlarla olmayanlar arasındaki bir sınıf mücadelesidir. Bu iki grubun büyüklüğünü ve üyeliğini, o toplum içerisinde yaşayan insanların ekonomik

Resim 1.8

Karl Marx

Kaynak: <http://www.itusozluk.com>

sistemle olan ilişkileri tayin eder. Marx'a göre bir toplumun en önemli unsuru ekonomik sistem veya kendi deyimiyle üretimdir. Bir toplumdaki bütün zenginliğin dağılımını bu alt yapı oluşturur. Üretim biçimi olan bu alt yapı bir toplumdaki bütün sosyal ve kültürel şartları etkileyen ve değiştiren temel bir unsurdur. Bir toplumun üst yapısını oluşturan politika, eğitim, hukuk, din, aile ve evlilik ise bu alt yapıya bağlı olarak değişir veya ondan temellenir.

Bir toplumdaki bütün sosyal pozisyon ve ilişkiler üretim ilişkileri tarafından tanımlanır. Yani bireyin üretim içindeki yeri veya pozisyonu bu süreci tayin eder. Marx'a göre özel mülkiyete sahip olanlar bir toplum içindeki üretim sürecinde önemli bir güce sahiptirler, özel mülkiyete sahip olmayanlar ise emek güçlerini kiralayarak yaşamlarını sürdürürler. Her grup Marx'ın deyimiyle bir sınıfı oluşturur. Her sınıfın da kendi durumuna ilişkin bir algılaması söz konusudur. Her sınıfın kendi durumunu algılama süreci sosyal sınıfların gelişiminde kritik bir rol oynar. Bireylerin içinde yer aldıkları sınıf hakkındaki objektif tutumları veya farkında oluşları sınıf bilincini oluşturur. Böylece bir sınıfa üye olanlar aynı durumdaki diğer insanlarla bir araya gelerek sınıfsal çıkarlarını korumaya çalışırlar. Böylece diğer sınıfla olan farklılıkları ortaya çıkar ve tarihi sınıf mücadelesi başlar.

Marx'a göre modern toplumlarda ikili bir sınıf yapısı vardır. Bunlardan birincisi güce, mal ve mülke sahip olan burjuvazi, diğeri ise güçsüz ve üyelerinin mal ve mülk sahipliği olmadığı proletaryadır. Her iki sınıf doğuştan bir uyumsuzluk içindedir çünkü her iki sınıfın çıkarları farklıdır. Burjuvazi ekonomik yatırımlardan olan kârını yükseltme çabasıyken, proletarya da emek karşılığı aldığı ücretin artmasını ister. Ancak, her ikisinin de bir sonuç alması imkânsızdır. Çünkü birinin başarısı veya amaca ulaşması muhakkak bir diğerkinin başarısızlığına neden olur. Bir sınıfın çıkarlarındaki olumlu bir gelişme muhakkak bir sınıfın aleyhine olan bir gelişmeye neden olur.

Çatışma Kuramının Eleştirisi

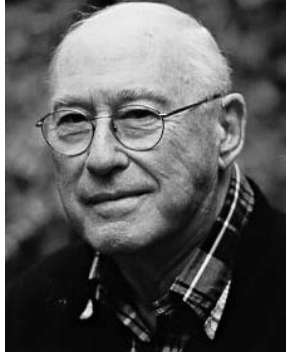
Çatışma yaklaşımı içinde en bilineni olan Marx'ın yaklaşımına yöneltilen en büyük eleştiri, Marx'ın toplumsal yapının belirleyici unsuru olarak alt yapıya (ekonomik ilişkileri) esas önemi vermesi, siyasal, hukuksal, felsefi, dinsel ve edebi alanları içine alan üst yapıyı ihmal etmesidir. Marx'a göre ekonomik faktörler diğer olayları belirleyen ilk ve en önemli faktördür. Buna göre Marx'ın kuramı tek yanlı nedensellik ilişkisine dayanır. Marx, en büyük eleştiriye "ekonomik determinizm" anlayışından almaktadır. Marx'ın sınıf kuramında kapitalist toplumda işçi sınıfının gittikçe daha fazla yoksullaşacağı, yaşam koşullarının daha kötü devrimci olacağı öngörülmektedir. Oysaki 20 yy. ın ikinci yarısına doğru kapitalizmin geliştiği ülkelerde işçi sınıfının yaşam koşulları düzelerek proletarya ile burjuva sınıfı arasındaki yaşam düzeyi farkı azalmaktadır. Bu bir yandan üretimin yeni teknolojiler sonucu artmasının, bir yandan da gelir dağılımının işçi sınıfı yararına düzeltilmesinin sonucudur. Toplumsal hizmetler genişlemiştir, iş güvenliği sağlanmıştır. İşçi sınıfı böylece burjuvallaşmıştır. Sınıf bilinci, Marx'ın beklediğinin tersine keskinleşmemiş, zayıflamıştır. İşçiler sınıf mücadelesinden uzaklaşmış, orta sınıf değerlerine yönelmeye, orta sınıflara özenmeye başlamıştır (Ozankaya, 1982: 152; Kızılcılık, 1994: 313).

Evrimci Sentez Kuramı

Lenski'nin tabakalaşma kuramı, çatışma kuramı ile fonksiyonalizmi evrimci bir çerçevede birleşik bir kuram içinde sentezleme girişimidir. Lenski, radikal çatışma kuramından toplumun doğası, tabakalaşma sisteminde baskının kullanımı ve toplumsal çatışmanın yarattığı eşitsizlik derecesi aksiyomlarını alır. Muhafazakâr fonksiyonalizmden ise insan doğası ve eşitsizliğin kaçınılmazlığı görüşlerini alır. Lenski, hak ve ayrıcalıkların nasıl elde edildiği ve tabakalaşma sisteminde devletin rolünü açıklarken radikal ve muhafazakâr pozisyonları birleştirmeye çalışır. *Güç ve Ayrıcalık* (Lenski, 1966) Lenski'nin "Kim, niye alır?" sorusuna bir yanıt getirmeye giriştiği, total toplumların bölüşüm sistemleri üzerine bir çalışmadır. Yanıt olarak, teknoloji ve ondan kaynaklanan toplumsal yapı ile bunun içindeki tabakalaşma sisteminin katılığı arasında eğik-doğrusal bir ilişkiyi önerir. İlkel toplumlar, artı değer olmadığından, ekonomik olarak çok az tabakalaşma gösterebilir de kişisel saygınlık üzerine ku-

Resim 1.9

Gerbard Lenski

Kaynak: <http://www.faculty.rsu.edu>

nalizmden ise insan doğası ve eşitsizliğin kaçınılmazlığı görüşlerini alır. Lenski, hak ve ayrıcalıkların nasıl elde edildiği ve tabakalaşma sisteminde devletin rolünü açıklarken radikal ve muhafazakâr pozisyonları birleştirmeye çalışır. *Güç ve Ayrıcalık* (Lenski, 1966) Lenski'nin "Kim, niye alır?" sorusuna bir yanıt getirmeye giriştiği, total toplumların bölüşüm sistemleri üzerine bir çalışmadır. Yanıt olarak, teknoloji ve ondan kaynaklanan toplumsal yapı ile bunun içindeki tabakalaşma sisteminin katılığı arasında eğik-doğrusal bir ilişkiyi önerir. İlkel toplumlar, artı değer olmadığından, ekonomik olarak çok az tabakalaşma gösterebilir de kişisel saygınlık üzerine ku-

rulu açık bir sisteme sahiptirler. Bu tür toplumlarda, çatışma ve baskı en az düzeydedir. Toplumlar daha yüksek bir teknoloji düzeyi ve karmaşık bir yapı geliştirdikçe, rekabet mücadelesini kazananların elde edebileceği ekonomik mallarda artış ortaya çıkar. Çatışma ve baskı, hem bu tür toplumlar içindeki hem de bu toplumlar arasındaki tabakalaşma sisteminde önemli bir rol oynar. Çok gelişmiş teknolojik toplumlar ise mevcut iktisadi mal artışı çoğaldıkça, eşitsizlikte azalma belirtileri gösterir. Her ne kadar Lenski, verili insan doğası gereği tam bir eşitliğin gerçekleşebileceğine inanmıyorsa da gelişmiş karmaşık endüstri toplumlarının, tarımsal toplumlardan daha az katı tabakalaştığını düşünmektedir (Poloma, 1993: 144).

Evrimci Sentez Kuramının Eleştirisi

Lenski, kendini düşünen bir insan görüşünü kabul etmektedir. Bu varsayım, geliştirdiği kuramın merkezinde yer alırken, fonksiyonalizm tarafından geliştirilen insan modeli ile tutarlılık göstermektedir. Lenski'nin toplum kuramı, onun insan kavrayışında olduğundan çok çatışma perspektifine yatkındır. Soyut ve mükemmel bir sistem nosyonunu bile kabul etmekten çekinir. Lenski'nin tabakalaşma çalışmasındaki yaklaşımı, tarihsel olguların özgüllükleri arasında bulunabilecek kalıpları açığa çıkarmak için tarihi kullanmaktır. Lenski'nin evrimci modeli, sosyal bilimciye gelişme değişmeyi toplumsal yapı içinde değerlendirme olanağı sağlamıştır. Lenski (1975: 147; Poloma, 1993: 143) insanlık tarihi boyunca toplumsal yapının başlıca belirleyenlerini şöyle tanımlamıştır:

- İnsanın kalıtsal mirası (yani, organik evrim süreciyle edindiği araçlar ve davranışsal eğilimler),
- Bu mirası arttırmak için yavaş yavaş şekillendirdiği teknolojiler,
- İnsan etkinliği ve teknolojik gelişmesine çevresel engeller, özellikle diğer toplumlardan bilgi akışını engelleyen çevreler,
- Arazi kaynak tabanlarını koruma mücadelesi veren toplumlar arasındaki ölümcül yarış.

Lenski, bugünkü teknolojik toplumlarımızın bile bu belirleyenlerden etkilendiği kanısındadır. Her ne kadar toplumsal yapıyı biçimlendirmede, ideoloji ve bilginin geçmişte olduğundan daha fazla rol oynadığı gözlemlense de o böyle bir ola-

sılığı fazla vurgulamama konusunda tedbirlidir. Ona göre, toplumsal yapıdaki değişmelere neden, esas olarak, teknolojik tabandaki değişme ve gelişmedir. Yalnızca “insanın toplumsal yapısının bütünlüğünün” disiplinler arası bir incelemesi, toplumdaki kalıtsal, çevresel ve teknolojik etmenlerin karşılıklı ilişkilerini gösterebilecektir (Poloma, 1993: 144).

TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Türk sosyoloji yazınında yapı olgusuyla ilgili araştırmaları inceleyen Başak’ın tespitlerine göre; bu araştırmalarda başat kuramsal yaklaşımlar Marksist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımlardır. Bunun yanında herhangi bir kuramsal yaklaşımdan hareket etmeden, sosyo-kültürel yapının davranışsal ve maddi boyutunun nicel yöntemlerle incelendiği çalışmalar da diğer grubu oluşturur (Başak, 2005: 34). Pozitivist paradigma içinde yer alan Marksist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımlar yanında, hümanistik paradigmaya da artan ilgi doğrultusunda (Dikeçligil, 2002: 109) yapı araştırmalarında nitel yöntem kullanımının da artacağı ifade edilmektedir.

Türkiye’de en fazla okunan sosyolog olma unvanını elinde bulunduran Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi siyasi çevrelerinin teorisyenliğini üstlenmiştir. Gökalp, 1924 yılında ölmesine karşın, ileri sürdüğü görüşleri ile Cumhuriyet’in özellikle 1945’e kadarki devresinde görüşleri ile Tek Partili Dönem’e damgasını vurmuştur. Çalışmalarında saltanat, hilafet, Batılılaşma, halkçılık, demokrasi, siyasi ve ekonomik bağımsızlık, laiklik, eski Türk medeniyeti gibi Cumhuriyet’in başat konularını, Cumhuriyet öncesinde ele almış bir sosyologdur. Pozitivist sosyolojinin düşün ilkelerini tümüyle ülkemize aktaran Gökalp’in sosyoloji anlayışının temelini kültür-uygarlık, evrensel sosyoloji-millî sosyoloji, ilkel toplumlar-uygar toplumlar gibi ikili ayrımlar oluşturur. Gökalp’in sosyoloji anlayışında sosyoloji, genel medeniyetleri ve kültürleri karşılaştırarak toplumların tabi oldukları kanunları bulmak ve toplumlara istenilen yönü vermek açısından çok önemli bir göreve sahiptir. Toplamların tabi oldukları kanunları bilen sosyologlar, bir ulusun gelişmesinde etkin rol oynarlar. Bu görüşün Gökalp terminolojisindeki bir başka ifadesi; dâhiler sezerek, sosyologlar da toplumsal kanunları bilerek bir milletin gelişmesinde başat role sahiptirler (Kaçmazoğlu, 2002: 9).

Prens Sabahattin, ülkemizde bir Fransız sosyologu olan F. Le Play’in temsilcisi olarak tanınmış ve değerlendirilmiştir. Tanzimat aydınlarında olduğu gibi, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp’in de asıl amacı toplumsal sorunlara radikal çözümler önermek değil, belli bir düzen içerisinde imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak olmuştur (Kaçmazoğlu, 2002: 29, 31). Prens Sabahattin’e göre bir toplum ve yönetim erkini düzeltebilmek için o toplumun sosyal yapısı-

Türkiye’de toplumsal yapı üzerine yapılan ilk çalışmalar, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin tarafından gerçekleştirilmiştir.

Resim 1.10

Ziya Gökalp

Kaynak: http://www.biyografim.net/ziya_gokalp_kimdir

Resim 1.11

Prens Sabahattin

Kaynak: http://www.yasamoykusu.com/biyografi_13551_Prens_Sabahattin

Türk sosyoloji yazınında 1945-1972 yılları arasında toplumsal yapı ile ilgili çalışma yapan sosyologların başlıcaları Behice Boran, Mübeccel Belik Kıray, Nihat Nirun, Nevzad Yalçıntaş, İbrahim Yasa, Orhan Türkoğlu, Tahir Çağatay ve Ömer Bozkurt'tur.

nı tanımak ve diğer sosyal yapılarla arasındaki ayrımı belirlemek gereklidir. Bunu yapmadan "ıslahat" programları çizmeye kalkışmak dümensiz bir gemiyle gezintiye çıkmaya benzer. Prens Sabahattin, toplumlar arasındaki ayrımın hükümet şekillerinin farklılığından değil, sosyal yapıların ayrılığından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Sabahattin, 1965: 36-37; Kaçmazoğlu, 2002: 34-35).

Prens Sabahattin'e göre sosyal sorunların ana nedeni "yapı sorunu"dur ve bütün problemler kamucu yapıdan bireyci yapıya geçememekten kaynaklanmaktadır. Ali Erkul, Prens Sabahattin'in Türk sosyolojisine olan katkılarını 4 başlıkta toplar: Toplumsal yapı araştırmalarını getirmiş ve bu çalışmalarda bilimsel yöntemin kullanılmasını önermiştir. Eğitim alanında, kız erkek ayrımı gözetmeksizin, devlet ya da aile koltuk değneklerine dayanan tüketici memur tipi yetiştirmek yerine, kişisel girişimciliğe dayanan üretici bireyler yetiştirecek aydınların yetiştirilmesini önermiştir. Saha araştırmalarının olumlu etkileri üzerinde durmuştur. Araştırmalara bilgi ve kolaylık sağlama açısından sınırlı olsa da Osmanlı toplum yapısını belirlemiştir (Erkul, 1982: 142; Kaçmazoğlu, 2002: 40).

Resim 1.12

Behice Boran

Kaynak: <http://www.duseyazanlar.com>

Niyazi Berkes, sosyoloji alanında Türkiye'de yayımlanan ilk monografiyi 1942 yılında "Bazı Ankara Köyleri Üzerine Araştırma" isimli çalışmasıyla yapmıştır. "Türkiye'de Çağdaşlaşma" (1973) adlı çalışması ise sosyolojinin en önemli eserlerindendir. Türk sosyoloji yazınında toplumsal yapıyla ilgili yazılarda en çok adı geçen ve atıf yapılan iki yazar Behice Boran ve 2007 yılında kaybettiğimiz Mübeccel Belik Kıray'dır. Bu iki yazar aynı zamanda iki farklı toplumsal yapı anlayışının da bir bakıma önderleridir (Bozkurt, 1972: 31; Kaçmazoğlu, 2002: 29). Behice Boran'ın 1945 yılında yayınladığı "Toplumsal Yapı Araştırmaları" adlı eserinde amacı; "bir topluluğun sosyal yapısının farklılaştığı fonksiyonel kısımlar arasındaki ilişkileri aydınlatmaktır." Boran'a göre her toplum bir kurumlar topluluğudur. Toplumun yapısını oluşturan fonksiyonel birimler yani kurumlar ise insanlar arasında yerleşmiş, az çok devamlı olan ilişkiler biçimi veya ilişkiler sistemidir. Toplumsal yapı, kurumların oluşturduğu bir bütündür (Boran, 1945: 1; Kızılcılık ve Erjem, 1996: 507).

Resim 1.13

Mübeccel Belik Kıray

Kaynak: <http://www.baglam.com>

Kıray'ın Türk sosyolojisinde özel bir yeri olan "Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası" isimli eserinde belirttiği gibi, amacı "Ereğli kasabasında sosyal münasebetlerin, insan ilintilerinin değerler sisteminin 1962 yılında meydana getirdiği fonksiyonel bütünü tesbit etmek"tir. Kıray, çalışmada Ereğli kasabasının toplumsal yapısını saptamak istemiştir. "İster ilkel, ister feodal, ister modern yapıda ya da bunların değişim içindeki çeşitlenmeleri hâlinde olsun, her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal müesseselerin, insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür." Kıray'a göre yapı bir bütündür, bir düzendir, bir dizgedir, bir oluş biçimidir, bir toplumdur (Kıray, 1964; Bozkurt, 1972: 34). Kıray'ın sosyoloji yazınına yaptığı önemli bir katkı "tampon kurum" terimidir. Kıray'a göre tampon

kurumlar ve ilişkiler “görelî olarak daha hızlı ve kapsamlı değişme hâllerinde, her iki yapıda (geleneksel ve modern) görünmeyen fakat oluşum içerisinde beliren ve bütünleşmeyi olanaklı kılan kurumlar ve ilişkilerdir.” Bu kurumlar feodal toplumdan kapitalist topluma ya da geleneksel toplumdan modern topluma geçişte sosyal değişimin bunalımsız olmasını sağlayarak, sosyal yapının çeşitli yönlerini birbirine bağlarlar. Bütünün bir parçası olarak, bütünleşmesi sağlanamayan yapı ve fonksiyonlar kaybolur ve bunların yerini tampon kurumlar doldurur. Böylece, toplumun orta hızda bir değişimde dengede kalması sağlanır (Kongar, 1985: 174; Kızılcılık ve Erjem, 1996: 321).

Nihat Nirun ise “Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi” isimli eserinde temel bir ayrıma giderek sosyal yapı ve sosyal dinamik bünye terimlerini kullanmıştır. Sosyal yapı, sosyal dinamik sosyal bünyenin adeta bir iskeleti ve çerçevesi niteliğindedir. Her yapı belli bir doğal çevre- fiziki, biyolojik ve coğrafi çevre- üstünde temellenen sosyal bir çevrenin içinde bulunacaktır. “Sosyal çevre içinde sosyal yapıya vücut veren elemanların başında insan gelir” (Nirun, 1969: 20). Nirun’a göre, “hiçbir insani toplum hiçbir bakımdan birbirinin aynı olamayacağına göre, sosyal yapılar arasında da benzerlikler bulmak çok zor olsa gerektir. Sosyal yapılar son derece heterojendir” (Nirun, 1969: 82). Bozkurt, Nirun’un bu “bireyleştirici” tutumunun birçok eleştiriyi çekebileceğini ifade eder: “Sosyal yapılar arasındaki benzerlikler bulmak, eğer çok güç ise sosyolojik düşüncenin de aynı derecede güç hatta olanaksız olduğunu kabul etmek gerekecektir” (Bozkurt, 1972: 40).

Nevzad Yalçıntaş, “Türkiye’nin Sosyal Bünyesi” isimli eserinde Türkiye’nin nüfus yapısı ana temayı oluşturmuştur. Yalçıntaş, sosyal bünye kavramını, sosyo-kültürel yapıyı ifade etmek için kullanmıştır fakat bunun tanımını yapmamıştır. Kitabın başında, çalışmanın istatistiki bir inceleme veya demografik bir açıklama olmadığı belirtilmesine karşın, kitabın önemli bir kısmını istatistiki ve demografik veriler kapsamaktadır (Yalçıntaş, 1969: 3; Başak, 2005: 48).

Türkiye’nin toplumsal yapısı üzerinde çalışan bir diğer sosyolog İbrahim Yasa ise toplumsal yapı ile kültür ilişkilerini incelemiş ve bu konudaki öne sürülebilecek iki görüşü ifade etmiştir: “Sosyal yapıya esas özelliğini (şeklini) kazandıran, egemen kültür unsurlarından sadece biridir.” “Sosyal yapıya şeklini veren ve özelliğini kazandıran çeşitli kültür öğeleridir.” Bu açıdan toplumsal yapı, bu öğelerin bütününün etkilerinin değişkenidir. Yasa, “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları” isimli eserinde amacını “çağdaş Türkiye’nin toplumsal yapısı ve temel özelliklerinin saptanması” olarak belirtmiştir. Bu çalışmasında Yasa, toplumsal yapıyı sosyolojik açıdan “bir topluluğun toplumsal düzeni, kuruluşu, kuruluşun işleyişi ve birtakım görevleri yerine getiriş yolu” olarak tanımlamaktadır (Yasa, 1970: 198; Bozkurt, 1972: 36; Kızılcılık ve Erjem, 1996: 508). Yasa, 1960’lı yıllarda Türkiye’nin yapısıyla ilgili özellikler saptamıştır. Bunlar; a) otoriteye ve birincil topluluklara bağlılık, b) toprağa bağlılık, c) dinsel ve boş inanlara bağlılıktır. Yasa, bu özelliklerin de bireylere yansımaları içe dönüklük, kuşkuculuk ve güvensizlik, bencilik biçiminde üç değişik davranış modeli ile açıklamıştır (Gökçe, 1996: 272).

Özer Ozankaya, “Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür” (1971) isimli çalışmasıyla Türkiye’de kırsal yapıyı incelemiştir. Orhan Türkdoğan, “Türk Toplum Yapısı” ve “Malakanların Toplumsal Yapısı” eserlerinde fonksiyonalist modele göre geliştirdiği nitel araştırmalar yapmıştır. Türk Toplum Yapısı isimli araştırması sahaya çıkılmadan yapılan bir literatür taramasına dayalıyken, diğer çalışmasında saha araştırması yapılarak gruba katılmıştır (Türkdoğan, 2002 ve 1971; Başak, 2005: 51). Ömer Bozkurt, “Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı” isimli eserinde büyük

ölçüde Gurvich'in sosyal yapı anlayışından esinlenerek, bir toplumsal yapı modeli kurmuştur (Bozkurt, 1972: 120). Tahir Çağatay'a göre toplumsal yapı ise "daha ziyade cemiyet bütünü ile ilgili başlıca içtimai zümrelerin, birbirine karşı durum takınmasını ve bununla bağlılıkta cemiyet bütününe alacağı şekil ve karakter etrafında cereyan eden çekişmeleri ifade ve izaha yarar." Bozkurt, Çağatay'ın toplumsal yapı anlayışının toplumsal tabaka ve zümrelerin hiyerarşisini konu alması bakımından farklı bir anlayış olduğunu ifade etmektedir (Bozkurt, 1972: 38, 39).

Türkiye'de 1960'lı yıllar ile 1970'li yılların ilk yarısı sosyoloji alanında bir dönüm noktası olarak ele alınabilir. Bu yıllarda özellikle yurt dışında eğitim almış bir grup araştırmacının (örneğin; Yasa, 1966; Kıray, 1964; Abadan, 1964; Gökçe, 1971; Keleş, 1971; Kongar, 1972; vd.) Amerikan geleneği diye bilinen araştırma yöntemlerini sıkça kullanarak Türk toplumunu anlama çabası içine girdiği gözlenmektedir. Bu gelenek içinde, bilgi nesnelleştirilmek istenmiş ve alan araştırmaları yurt dışında uygulanmış, istatistiğin sunduğu olanaklara başvurulmuştur. Bu çabalar, aslında o yıllarda büyük toplumsal hareketlilik içinde olan Türk toplum yapısını anlamak ve hatta bir ölçüde onu, örtük dahi olsa, kontrol etme ve yönlendirme isteğinin bir işareti olarak okunabilir. Ancak, bu araştırmalar, bir sosyoloji araştırma geleneğinin oluşturulmasında çok önemli olsalar da verilerin değerlendirilip, yorumlanması bakımından dar mesleki kalıpların dışına çıkılamamıştır (Cırhınlioğlu, 2003: 38).

Eyüp Kemerlioğlu, "Erzurum'da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma" (1973, 1974), "Rol ve Toplumsal Yapı" (1982) ve "Köy Aile Yapısında Değişme" isimli tezleriyle toplumsal yapı çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Bahattin Akşit, "Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme" (1985) başlıklı kitabında ve ilgili diğer çalışmalarında Türkiye'nin toplumsal yapısını incelemiştir.

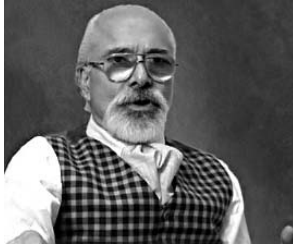
Emre Kongar, "İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I-II" ve "21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı" isimli eserlerinde Türkiye'nin toplumsal yapısı ve değişmesini dış dünya, ideoloji ve sınıfsal gelişme öğelerini temel alarak genel bir model çerçevesinde çözümlemeye çalışmıştır. Burada her bir öge öteki-

leri büyük ölçüde etkilediği gibi, aynı ölçüde onlar tarafından da biçimlenir. İdeolojizsiz sınıfsal gelişme, sınıfsal gelişmesiz ideolojik değişme olmaz. Modelin dış dünya ögesi, bağımsız niteliğine karşın, diğer iki etkenin etkisi altındadır. Bir başka deyişle, dış dünyadaki siyasal, ekonomik ve ideolojik oluşumların herhangi bir toplumun iç yapısını etkilediğinde hiçbir şüphe yoktur. Fakat bütün bu etkiler, iç yapının değişme doğrultusundadır. Kongar'a göre, "Ögeler arasındaki yoğun etkileşim 'diyalektik' bir nitelik taşır. Bir başka deyişle, ögelerden biri ötekini ya da ötekileri, sürekli olarak kendi doğrultusunda değil, kimi zaman ters sonuçlar verecek biçimde etkiler. Kimi zaman da ters yönlerde gelişen iki ögenin etkileşimi, hiç beklenmedik yeni bir doğrultuya yönelir. Modelin işleyişinde hangi ögenin hangi ögeyi ne ölçüde etkilediği kadar, bu etkileşimin yönü de önemlidir. Kimi zaman aynı yönlerdeki zıtların etkileşimi, aynı yöndeki pekiştirme kadar güçlü sonuçlar doğurabilir." Kongar, her toplum yapısını ve gelişmesini incelemekte kullanılabileceğini öne sürdüğü bu modelde, ögeler arası etkileşimin kesinlikle tarihsel bir çerçeveye oturtulması gereğini aksi takdirde modelin bütün geçerliliğini yitireceğini ifade etmiştir (Kongar, 1998: 681).

Türk sosyoloji yazınında 1985 ve sonrasında toplumsal yapı üzerine çalışma yapan başlıca araştırmacılar; Emre Kongar, Korkut Boratav, Birsen Gökçe, Beylül Dikeçligil, Aytül Kasapoğlu ve Mehmet Ecevit'tir.

Resim 1.14

Emre Kongar

Kaynak: <http://www.medyabayat.com>

Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi alanında yaptığı çalışmalar sonrası Türkiye’de siyaset, din ve toplumsal değişim konularında eserler vermiştir. Korkut Boratav ise 1995’te yaptığı çalışması ile 1991-1992 arasında değişen ekonomik koşulların toplumsal sınıfları nasıl etkilediği sorusundan yola çıkarak, kırdaki ve kentteki sınıfları tanımlamıştır. Boratav, daha sonra bu sınıfların ekonomik koşullara karşı nasıl savunma stratejileri geliştirdikleri irdelemiştir. Kentsel sınıfların tanımlanmasında daha çok meslek ve meslekteki mevki, kırsal sınıfların tanımlanmasında ise toprak mülkiyetlerinin şekli ve büyüklüğü ana kriterleri oluşturulmuştur. Boratav’ın çalışması, ölçek geliştirme yönünde ilk çalışma olduğundan, daha birçok çalışma ile sınanması gerekmektedir (Kalaycıoğlu; Zencirkıran, 2006: 14).

Nur Serter “Türkiye’nin Sosyal Yapısı” (1993) isimli çalışmasıyla bu alana katkıda bulunmuştur. Birsen Gökçe, “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kuramlar” isimli eserinde 90’lı yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin göstergeleri sayısal olarak belirlemiş ve toplumsal yapının temel özelliklerini incelemiştir (Gökçe, 1996: 1).

Beylül Dikeçligil ise “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’” adlı makalesinde sosyal (social) yapı ve toplumsal (societal) yapı kavramlarını netleştirerek, sayıtlılar ile yaklaşımlar ve model arasındaki bağlantıyı kurmuştur (Dikeçligil, 1997: 652-655; Başak, 2005: 49). Aytül Kasapoğlu ve Mehmet Ecevit, “Culture and Social Structure: Identity in Turkey” (Kültür ve Toplumsal Yapı: Türkiye’de Kimlik) isimli makalelerinde Türkiye’de güncel toplumsal olay ve sorunların temel özelliklerini anlayabilmek için bunların yapısal ve kültürel işaretlerini incelerken tarihi ve biyografik yaklaşımı benimsemişlerdir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2004: 137). Kasapoğlu, bir grup doktora öğrencisi ile beraber yaptığı çalışmada temelde Richard Sennett’in çalışmasını model olarak gerekli değişiklikleri yapmıştır. Bu eserde Türkiye’de mühendisler, öğretmenler, polisler, doktorlar, avukatlar ve dini gruplardan seçilen örnek olaylara dayanarak gerek meslek etiğinde gerekse kişisel olarak gözlemlenen değişimler ortaya konmuştur (Kasapoğlu ve diğerleri, 2005: 10).

Özet

Toplumsal yapı kavramını tanımlamak.

Toplumsal yapı, toplumda organize olmuş sosyal ilişkilerin bütünüdür.

Toplumsal yapıyı oluşturan parçaları açıklamak.

Toplumsal yapının parçaları toplumsal statü, toplumsal rol, toplumsal gruplar, toplumsal sınıf, toplumsal ilişkiler ağı, toplumsal kurumlar ve kültürdür. Statü, kişinin toplumsal yapı içinde işgal ettiği konumdur. Rol, belirli bir statüyü işgal eden kişiden beklenen davranıştır. Toplumsal grup, en az iki kişiden meydana gelen, benzer değer ve beklentileri paylaşan bireylerin düzenli etkileşimleri sonucu ortaya çıkan bir birleşmedir. Toplumsal sınıf, insanların toplumsal ve ekonomik pozisyonlarına göre bu pozisyonun bilincinde olsun veya olmasın bölünmeleridir. Toplumsal ilişkiler ağı bir bireyin hem grup içinde hem de diğer gruplar, kuruluşlar ve kurumlarla olan bütün ilişkilerini kapsayan ağdır. Toplumsal kurum, toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kurallar topluluğudur. Kültür, toplumda yaşayan insanların bütün öğrendikleri ve paylaştıklarını kapsayan bir kavramdır.

Toplumsal yapıyı farklı kuramlar ışığında değerlendirmek.

Yapısalcılık, inceleme konusu olarak yapıyı ele almak gerektiğini ileri süren çeşitli bilim dallarındaki ortak görüşün adıdır. Yapısalcılık bilimsel bir yöntem olduğu kadar bir ideolojidir. Yapısal fonksiyonalizm, toplumsal kurumları toplum içinde yerine getirdikleri fonksiyonlarına göre inceleyen bir yaklaşımdır. Sosyal alışveriş kuramı, kökenleri ekonomi ve davranış psikolojisine bağlanan ve sosyolojiden çok sosyal psikolojiye dayanan bir kuramdır. Çatışma kuramı, toplumu, temel maddi gereksinimler ve kaynakları elde ederken çatışan grupların bir sistemi olarak görür. Çatışma kuramı sosyal kökeni alt sınıf olan bir grup sosyolog tarafından ortaya atılmıştır. Evrimci sentez kuramı, Lenski'nin çatışma kuramı ile fonksiyonalizmi evrimci bir çerçevede sentezlemeye çalıştığı bir tabakalaşma kuramıdır.

Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili çalışmalar yapan başlıca araştırmacıların isimlerini listelemek.

Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine çalışma yapan başlıca araştırmacılar: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Behice Boran, Mübeccel B.Kıray, İbrahim Yasa, Tahir Çağatay, Nihat Nirun, Ömer Bozkurt, Nevzat Yalçıntaş, Niyazi Berkes, Şerif Mardin, Özer Ozankaya, Eyüp Kemerlioğlu, Korkut Boratav, Emre Kongar, Orhan Türkdoğan, Birsan Gökçe, Nur Serter, Beylül Dikeçligil, Aytül Kasapoğlu, Mehmet Ecevit ve Bahattin Akşit'tir.

Kendimizi Sınayalım

1. İnsanları etkileyen gerçek ilişkiler bütününe ne ad verilir?
 - a. Toplumsal yapı
 - b. Toplum
 - c. Statü
 - d. Fonksiyon
 - e. Yapı
2. Aşağıdakilerden hangisi toplumsal yapıyı oluşturan parçalardan biri **değildir**?
 - a. Toplumsal statü
 - b. Toplumsal rol
 - c. Kültür
 - d. Toplumsal kurum
 - e. Toplumsal gerçek
3. Aşağıdakilerden hangisi toplumsal yapıyı açıklayan sosyolojik kuramlar arasında **sayılmaz**?
 - a. Çatışma kuramı
 - b. Sembolik etkileşimcilik
 - c. Psikoanalitik yaklaşım
 - d. Yapısal fonksiyonalizm
 - e. Sosyal alışveriş kuramı
4. Toplumsal yapı kavramı ilk kez kim tarafından kullanılmıştır?
 - a. H. Spencer
 - b. R. K. Merton
 - c. K. Marx
 - d. E. Durkheim
 - e. R. Dahrendorf
5. Aşağıdakilerden hangisi edinilmiş bir statüdür?
 - a. Öğrenci olmak
 - b. Anne olmak
 - c. Polis olmak
 - d. Yaşlı olmak
 - e. Yargıç olmak
6. Toplumda belli bir statüyü işgal eden kişiden beklenen davranışa ne ad verilir?
 - a. Statü
 - b. Rol
 - c. Norm
 - d. Değer
 - e. Yapı
7. Lenski'nin evrimci sentez kuramı hangi iki kuramın sentezidir?
 - a. Çatışma-etkileşimcilik
 - b. Fonksiyonalist- etkileşimcilik
 - c. Çatışma- fonksiyonalist
 - d. Yapısalcılık- etkileşimcilik
 - e. Yapısalcılık- sosyal alışveriş
8. Aşağıdakilerden hangisi Z. Gökalp'in çalışmalarında üzerinde durduğu konulardan biri **değildir**?
 - a. Çatışma
 - b. Batılılaşma
 - c. Demokrasi
 - d. Laiklik
 - e. Saltanat
9. Aşağıdakilerden hangisi yapısal fonksiyonalist kuramın temel kavramlarından biri **değildir**?
 - a. Toplumsal bütünleşme
 - b. Değer
 - c. Norm
 - d. Düzen
 - e. Değişme
10. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de toplumsal yapı araştırmalarına katkıda bulunan araştırmacılardan biri **değildir**?
 - a. Mübeccel B. Kıray
 - b. Emre Kongar
 - c. İbrahim Yasa
 - d. Nihat Nirun
 - e. Gündüz Vassaf

Okuma Parçası

Toplumsal Değişme ve Türkiye

Türkiye, avcılık ve toplayıcılıktan tarıma geçen ilk defa dipten doruğa değişmeyi sağlayan toplum olmasına rağmen, köylülükten çıkmakta oldukça geç kalmış bir toplumdur. Türkiye'de % 80'lere varan tarımsal nüfus, tarımda basit teknoloji ile geçimlik ekonominin varlığı 1950'lere kadar gelir. Roma İmparatorluğu milattan sonra birinci yüzyılda yaptırdığı sayımda Anadolu toprağı ancak 10 ile 14 milyon insanı besleyebileceğı bir nüfusa sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927'de yaptırdığı ilk nüfus sayımına göre nüfus 13 milyondur. Yani saban ve öküzü dayalı doğayı işleme tarzı değişmediğı kadar toprağın besleyebileceğı nüfus da aynı kalmıştır. Türkiye'de hala köylülerle beylerin yaşadığı ama Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi sonucu beylerin kendilerine has bir değişme tarzına bağılı olarak köylülerden evvel kaybolduğı bir aşamadan sonra, Türkiye'de nüfusun % 80'i toprakta yaşıyor. Yalnız beylerin kaybolduğı, onun yerine yepyeni değişmelerin oluştuğı bir toplum haline geliyor. Türkiye, dünyanın pek çok başka ülkesi ile beraber 19. yüzyılda kısaca dış dinamikler diye özetlenen, yani kendinden önce sanayileşen ve dolayısıyla toprak, hammadde, pazar, siyasal güç arayan ülkelerin etkisi ile değişmeye başlamıştır. Bu dış dinamiklerle değişme özellikle siyasi sonuçlar vermiş ve Osmanlı lord-bürokrasisi çeşitli değişiklikler geçirerek dağılmıştır. Fakat köylülükte değişim olmadan, köylülüğün hakim olduğı bir Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye'de köylülerin ilk defa değişmesi, öküz ve sabanın kitlesel olarak yok olmaya başlaması 1950'lere rastlar. Çünkü yaklaşık on iki bin yıldır süregelen düzenin temel özelliklerinin bu yıllarda değişmesine tanık olduk. 1950'lerle birlikte insanların, gerek toprağı kullanma, gerekse ürünleri değerlendirme biçimi değişmiş, tarıma yeni teknolojiler, yeni işletme biçimleri ve yeni ürünler girmeye başlamıştır. Tüm bu yönleriyle, toplumda daha az değişen yönleri ile daha değişmeyen yönleri arasında çatışmaların başladığını görüyoruz. 1960'lara gelindiğinde değişimin bir diğer yönü olan kırdan kente göçlerle karşılaşılıyor. Aynı süreçte yaptığımız çalışmada, tarım toprakların parçalanma ve yoğunlaşması gibi değişiklikler gözlemliyoruz. Kente göçenler artık eski köylülerdir ve artık bunlara köylü diyemeyiz. Bu aynı zamanda, öyle bir yapı-

sal değişmedir ki artık bunlar geriye dönemez, bunları tekrar köylü yapamazsınız. Bu, toplumun artık yeni bir yerlere gittiğini gösteriyor. Bu şehre göçen, eski köylüler, topraktan göçmüş eski köylüler, serbest kalan köylüler şehirleri de hızla değiştirmeye başlamıştır. Fakat hiçbir zaman Türkiye'de topraktan kopma hızı, sanayileşme ve dolayısıyla ücretlileşme ve ücretlileşmenin getirdiğı yeni yaşam biçimine kolay geçememiştir.

Kaynak: Mübaccel B. Kıray (1999) **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, İstanbul: Bağlam, s. 317-318.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Yapı Kavramı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Yapının Parçaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Yapıyı Açıklayan Kuramlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Yapı Kavramı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Yapının Parçaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Yapının Parçaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Evrimsel Sentez Kuramı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı İle İlgili Araştırmalar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Yapısal Fonksiyonalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı İle İlgili Araştırmalar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yaşadığınız ya da turist olarak ziyaret edeceğiniz bölgede hangi müzelerin olduğunu Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığının İnternet adresinden (www.kultur.gov.tr) öğrenebilirsiniz. Ülkemizde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı 98 Müze Müdürlüğü, 90 bağlı birim ve 129 düzenlenmiş ören yeri olmak üzere, ziyaret edilebilir 317 ünite aynı zamanda birer eğitim ve bilim kurumu olarak hizmet vermektedir.

Sıra Sizde 2

Anne babanızın çocuğu olarak sahip olduğunuz bir statünüz vardır. Bunun yanında cinsiyetiniz yani kadın ya da erkek olmamız bir başka statünüzdür. İnsanın yaşı örneğin; çocuk, genç, orta yaşlı ya da yaşlı olması ona toplumda bize farklı statüler getirir. Eğer çalışıyorsanız, bir çalışan olarak statümüz vardır. Örneğin, memur ya da işçi olmak gibi. Eğer evliyseniz; bir eş olarak statünüz vardır. Çocuğunuz varsa bir anne veya baba olarak statünüz vardır. Yaşamımız boyunca birçok statüye sahip oluruz ve bu statülerin gerektirdiği rolleri yerine getiririz.

Sıra Sizde 3

Öğrencilik statüsünün gerektirdiği roller açısından örneğin eğitim alan biri için dönem başlarında kayıt yaptırmak, derslere devam etmek, derslerine çalışmak, sınavlara girmek ve ödev vb. uygulamaları yapmak, okul yönetmeliğine uymak, mezun olmak sayılabilir. Bir açıköğretim öğrencisinin rolleri ise benzer şekilde dönem başında kayıt yaptırmak, derslerine çalışmak, sınavlara girmek, derslerini başarıyla geçmek ve mezun olmak biçiminde sıralanabilir.

Sıra Sizde 4

İçinde bulunduğumuz grupların başında aile gelir. Bunun yanında arkadaş grupları olabilir. Gerek iş ortamında gerekse iş ortamı dışında arkadaşlarımızla birçok paylaşım yaşarız. Yüz yüze, sıcak samimi ilişkilerin yaşadığı bu tür ilişkilerimiz yanında, resmî ilişkilerimiz de vardır. Örneğin, amir ve memur arasındaki ilişki gibi. Hobilerimizle ilgili olarak bir grubun üyesi olabiliriz. Örneğin; zekâ oyunları veya gezi kulübü.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akan, V. (2003). "Birey ve Toplum", **Sosyolojiye Giriş** içinde (Ed. İhsan Sezal), Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi, ss. 79-104.
- Akşit, B. (1985). **Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Boşak, S. (2005). "Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları", **BİLİG**, Sayı: 32: 33-63.
- Berkes, N. (1982). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Billington, R., J. Hockey, S. Strawbridge (1998). **Exploring Self and Society**, Palgrave.
- Blau, P. M. (ed.) (1975). **Approaches to the Study of Social Structure**, The Free Press.
- Boran, B. (1945). **Toplumsal Yapı Araştırmaları**, Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları Sosyoloji Serisi: 3.
- Bottomore, T. & R. Nisbet (1990). **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara: V Yayınları.
- Bozkurt, Ö. (1972). **Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı**, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Bozkurt, V. (2004). **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Alfa.
- Cirihnioğlu, Z. (2003). "Sosyolojinin Toplumu Yeniden Kurmadaki Rolüne İlişkin Bazı Düşünceler", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 1: 28-47.
- Çağatay, T. (1968). **Günün Sosyolojisine Giriş**, Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları No: 136.
- Dikeçligil, B. (1997). "Bir Analiz Modeli Denemesi 'Sosyal Yapı' ve 'Toplumsal Yapı'", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 15, ss. 447-666.
- Dikeçligil, B. (2002). "Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlararası İşbirliği", **Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme- II, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, ss. 97-126.
- Erkul, A. (1982). "Prens Sabahattin" **Türk Toplumbilimcileri I**, (Derleyen: Emre Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Freudenburg, W. R. (1986). "The Density of Acquaintanceship: An Overlooked Variable in Community Research?", **American Journal of Sociology**, 92, 1, ss. 27-63.
- Gökçe, B. (1996). **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara: Savaş Yayınları.
- Granovetter, M. (1973). "The Strength of Weak Ties", **American Journal of Sociology**, Vol. 78, ss. 1360-1380.
- Horton, P. B. & C.L. Hunt (1976). **Sociology**, Mc Graw-Hill.
- Hughes, E. C. (1945). "Dilemmas and Contradictions of Status", **American Journal of Sociology**, 50, pp. 353-359.
- Kaçmazoğlu, B. H. (2002). **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, (2. Baskı), İstanbul: Birey Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. (2006). "Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı** (ed. M. Zencirkıran), Ankara: Nova.
- Kasapoğlu, A. and M. Ecevit (2004). "Culture and Social Structure: Identity in Turkey", **Human Studies**, 27: 137-167.
- Kasapoğlu, A. ve diğerleri (2005). **Değişen Toplumsal Yapıda Karakter**, Ankara: Ütopya.
- Kemerlioğlu, E. (1974). **Erzurum'da Meslekler ve Toplumsal Tabakalaşma**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Kemerlioğlu, E. (1982). **Rol ve Toplumsal Yapı**, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum.
- Kemerlioğlu, E. (1974). **Köy Aile Yapısında Değişme**, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum.
- Kıray, M. B. (1964). **Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi**, Ankara Turizm ve Tanıtma Bakanlığı.
- Kıray, M.B. (1964). **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- Kıray, M. B. (1999). **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, İstanbul: Bağlam.
- Kızılçelik, S. (1994). **Sosyoloji Teorileri- 2**, Konya: Yunus Emre Ltd.
- Kızılçelik, S., Y. Erjem (1996). **Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü**, (4. Baskı), İzmir: Saray Kitabevleri.
- Kongar, E. (1985). **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1-2**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1998). **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lewis, B. (1993). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Mardin, Ş. (1990). **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İstanbul: İletişim.

- Merton, R. K. (1968). **Social Theory and Social Structure**, New York: Macmillan Publishing Comp.
- Nirun, N. (1969). **Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı: 187.
- Ozankaya, Ö. (1971). **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, Ankara: SBF Yayını.
- Özkalp, E. ve diğerleri (2006). **Davranış Bilimlerine Giriş**, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1355.
- Özkalp, E. (2009). **Sosyolojiye Giriş**, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Poloma, M. M. (1993). **Çağdaş Sosyoloji Kuramları** (çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan.
- Prens Sabahattin (1965). **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?**, (Günümüz Türkçesi: Muzaffer Sencer), İstanbul: Elif Yayınları.
- Serter, N. (1993). **Türkiye'nin Sosyal Yapısı**, İstanbul: İ. Ü. Yayınları.
- Suğur, S. (2011). "Türkiye'de Tabakalaşma ve Toplumsal Eşitsizlik" **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı** (3. Baskı) içinde (Ed. Zerrin Sungur), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2002, ss. 47- 63.
- Turner, B.S. (2000). **Statü** (çev. K. İnal), Ankara: Doruk.
- Türkdoğan, O. (1977). **Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Ankara: Dede Korkut Yayınları.
- Yalçıntaş, N. (1972). **Türkiye'nin Sosyal Bünyesi**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.
- Yasa, İ. (1970). **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara: TODAİE Yay.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kültürün farklı anlamlarını ayırt edebilecek,
- Kültürün öğelerini sıralayabilecek,
- Kültürel süreçleri açıklayabilecek,
- Türk kültürü ve Türkiye kültürü arasındaki farkı açıklayabilecek,
- Türk kültürü ve Türkiye kültürünü etkileyen uygarlıkları sıralayabilecek,
- Türkiye'de kültürle ilgili yapılmış temel araştırmaların başlıca bulgularını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kültür
- İnançlar
- Norm
- Semboller
- Değer
- Dil
- Türkiye Kültürü
- Türk Kültürü

İçindekiler

Türkiye’de Kültür ve Kültürel Değişim

KÜLTÜRÜN TANIMI VE KAPSAMI

Kültür, toplumsal yapının önemli parçalarından biridir. Kısaca bir toplumun yaşam biçimi olarak tanımlanabilecek kültür, doğumdan ölüme kadar yaşadığımız her anı ve ilişkilerimizi içine alan ve etkileyen geniş bir kavramdır. Kültür sözcüğü ve kavramının tarihsel evrimini altmış sayfalık makalelerinde inceleyen iki antropolog, bu kavramın yüz altmış dört farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır (Kroeber ve Kluckhohn, 1952). Kültürü tanımlama güçlüğü onun çok anlamlı olmasından kaynaklanabilir. Kültür sözcüğünün temelde dört ayrı anlamda kullanıldığı görülür. Bunlar:

1. Bilim alanındaki kültür: Uygarlıklar.
2. Beşeri alandaki kültür: Eğitim sürecinin ürünüdür.
3. Estetik alandaki kültür: Güzel sanatlardır.
4. Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür: Üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirme (Güvenç, 1994: 97).

Kültür sözcüğü beşeri, estetik, maddi ve biyolojik alandaki ve bilim alanındaki anlamlarıyla dört farklı biçimde ele alınır.

KAVRAMLAR	ANLAMLAR		NİTELİKLER / GÖREVLER
	Genel	Özel	
Bilimsel alanda	Uygarlık	Çin, Hint, Fransız, Batı ve İslam kültür ya da uygarlığı gibi.	Tarihsel, bütünsel ve evrimsel.
Beşeri alanda ve günlük dilde	Eğitim	Genel, mesleki ve teknik eğitim; tıp, hukuk, din, sanat ve fen eğitimi; örgün ve yaygın eğitim ya da öğretim gibi.	Değerlendirici, eleştirci, geliştirici, öğretici ve yayıcı.
Estetik alanında	Sanat	Gotik, Barok, Rönesans ve Modern Sanat; resim sanatı, müzik sanatı, ilkel ve modern sanat; romantik ve gerçekçi sanat gibi.	Eleştirci, yaratıcı, eğitici, değerlendirici güzel ya da güzelleştirici,estetik.
Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda	Üretim	Avcılık, tarım ve endüstri kültürü, “mikrop kültürü”, “ekin kültürü” gibi.	Günlük toplumsal yaşamı destekleyici: üretici, deneyici, çoğaltıcı, yoğaltıcı ve besleyici.

Tablo 2.1
Çeşitli Kültür Kavramları ve Anlamları

Kaynak: Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Boyut, 2010, s. 98.

Çeşitli kültür kavramları ve anlamlarının ele alınıp örneklendiği yukarıdaki tablo incelendiğinde, kültür sözcüğünün ne kadar kapsamlı ve yüklü bir kavram olduğu görülmektedir. Belli bir toplumun belli bir aşamasında, belli bir kentindeki bir üyesinin müzik yapma ve eleştirme yeteneğinde; bütün dünyada, tarihi çağlar boyunca yaşamış toplumların doğayla ilişkilerinde gösterdikleri başarıların bütününe kadar birçok olguya “kültür” denilebilir. Fakat “kültür”den bahsedildiğinde çoğunlukla bu türlerden hangisinin düşünüldüğü belirtilmez. Güçlük buradadır ve bu belirsizlikten doğar.

Kültür sözcüğünün kökeni cultura’dan gelmektedir. Latince, “colere”, sürmek, ekip biçmek; “cultura” ise Türkçe’deki “ekin” karşılığında kullanılmıştır. “Culture” sözcüğü 17. yüzyıla kadar Fransızcada aynı anlamda kullanılmıştır. İlk kez ünlü Voltaire, “culture” sözcüğünü, insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan önce Almancaya sonra da İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçmiştir. Kültürün antropolojide bugünde çoğunlukla benimsenen ilk tanımını Tylor (1871) yapmıştır. Bu tanıma göre “kültür ya da uygarlık, toplumun üyesi olarak, insan türünün öğrendiği, edindiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.” Tylor’un kültür tanımı da olguyu bütünüyle yansıtmamaktadır ancak bütüncü kavramlara örnek gösterilen bu tanım kültür kuramının temel görüşünü dile getirmektedir. Kültür, öğrenilmiş, saklanmış ve öğretilen; eğitimle yeni kuşaklara aşılana bir içeriktir (Güvenç, 1994: 101).

Kültürün belli başlı diğer tanımları ise şöyle sıralanabilir: Linton’a göre kültür, “bir toplumun tüm hayat biçimidir.” Wissler, kültürü “belli bir düşünceler sistemi ya da bütünü “ olarak görür. Benedict’e göre ise kültür, “büyütülerek bilimsel ek-rana yansıtılmış bireysel psikolojidir.” Carr, kültürü “toplumdaki geçmiş davranış-ların biriktirilerek aktarılan sonuçları” olarak tanımlar. Malinowski ise kültürün in-san gereksinmelerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ça-lışan araç ve gereçler ile gelenek ve görenekler ve bedensel veya düşünceyle iliş-kili alışkanlıkların tümü olduğunu ifade eder (Turan, 1990: 13). Pareh’e (2000: 184; Aktaran; Gökalp, 2010: 100) göre kültür, tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemi ya da başka bir deyimle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir. İnsan yaşamını anlamanın ve düzenlemenin bir yoludur.

Murdock (1949: 364-69) kültürün özelliklerini başlıklar hâlinde şöyle özetlemiştir:

1. Kültür öğrenilir: Kültür, içgüdüsel ve kalıtsal değil, her bireyin doğrudan sonrakı yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır.
2. Kültür tarihidir ve süreklidir: Kültür bir kuşaktan diğerine geçer, yani sürek-lidir. İnsanın diğer canlılardan ayrılan en önemli özelliği bir dili konuşabil-me ve bir kültür yaratabilme özelliğidir. Bazı hayvanlar eğitimle bazı davra-nışları kazanabilirler fakat kendi yavrularına bunu öğretemezler, onların da benzer bir eğitimden geçmeleri gerekir.
3. Kültür toplumsaldır: Kültür toplumda yaşayan insanlarca yaratılır ve ortakla-şa paylaşılır.
4. Kültür, ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir: Kültür, çoğunlukla ide-al kurallardan ve davranış örüntülerinden oluşsa da bireysel tutum ve dav-

ranışlar önemli ölçüde “ideal”den ayrılır. Sistemin üyesi olan birey, kültürel kuralı ve kurala uymayan davranışı hemen tanır. İnsanlar, aynı kültürün üyeleri oldukları hâlde kültürel ideale uygun hareket etmezler.

5. Kültür, ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır: Kültür, temel biyolojik ihtiyaçları ve bunlardan doğan ikinci derecedeki ihtiyaçları, çoğu zaman ve önemli ölçüde karşılar.
6. Kültür değişir: Değişme uyum yoluyla gerçekleşir. Kültürler zaman boyutu içinde doğal çevreye uyum gösterirler. Koşullar değiştikçe geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi de azalır ve değişir. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bunlar bilinç düzeyine yükselir. Bu ihtiyaçları karşılayacak, sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılır, yeni kurum ve kuruluşlara gidilir. Kültürel sistemler yalnız ileri giden, evrimci değişmelerle değil; genel gelişme yönüne ters düşen, geri giden değişmelere de uyum gösterirler.
7. Kültür bütünlleştiricidir: Belli bir kültürün öğeleri uyumlu ve bütünlleşmiş bir sistemi oluşturmak eğilimindedirler.
8. Kültür bir soyutlamadır: Kültürün bir bütün ya da bir sistem olduğu söylenir fakat sistemin tanımlanması oldukça zordur. Çünkü kültür bütünüyle maddi, gözlemlenebilir bir şey ya da olgu değildir. O, soyut bir kavramdır (Güvenç, 2010: 100-103).

KÜLTÜRÜN ÖGELERİ

Kültürün öğeleri; normlar, değerler, inançlar, semboller ve dildir.

Normlar

Normlar, yaptırımı olan kurallar bütünüdür. Normlar, belli bir durumda insanların nasıl davranmaları gerektiği konusunda beklentileridir. Her toplumda bireylerin tutum ve davranışlarını belirleyen, nasıl giyineceğimizden, nasıl yemek yiyeceğimize, nerde nasıl davranmamız gerektiğine ilişkin normlar yer alır. Örneğin, bir sınıf ortamında ders sırasında öğrencinin ve öğretmenin tutum ve davranışlarını normlar düzenler. Sınıfın düzenini bozan ve disiplin kurallarına uymayan davranışların bir yaptırımı vardır. Aynı şekilde trafikte uyulması gereken kurallarda hem yaya hem de sürücü olarak davranışlarımızı yönlendirir. Trafik kurallarına uygun davranmayanlar trafik suçu işlerler ve sonunda trafik cezası görebilirler. Trafik polisi ya da ceza kesecek bir görevli olmasa dahi, kuralları çiğneyen kişiler hem kendilerine hem de başkalarına zarar vererek toplum düzenini bozarlar. Normları geçerli kılan ceza ve ödül sistemidir. Toplumda istendik davranışların onaylanması ve de ödüllendirilmesi normlara uygun davranışların ortaya çıkma olasılığını artırabilir. Diğer taraftan cezalar da davranışlarımızda caydırıcı bir rol oynayabilir. Yurt dışında özellikle de Avrupa’nın gelişmiş ülkelerinde trafik cezaları oldukça yüksektir, yaya ve sürücüler hem bunu dikkate alarak hem de başkalarının haklarına saygı göstererek çoğunlukla trafik kurallarına uygun davranışlar gösterirler. Normların ihlal edilmesi gayriresmî yaptırımlarla da karşılanabilir. Grup içinde normlara, beklentilere uymayan kişiler dışlanabilir. Bu da resmî değil, daha çok gayriresmî bir yaptırım ifade eder. Aynı şekilde kınama, ayıplama gibi tepkiler de bu tip yaptırımlar arasında sayılabilir. Toplumsallaşma sürecimizde neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin bilgileri edinir, öğrenir ve tabii ki kendi tecrübelerimizle de değişime uğratırız.

Kültür; normlar, değerler, inançlar, semboller ve dil olmak üzere farklı öğelerden oluşur.

Değerler

Değerler, amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır. Norm ve değerler arasındaki en temel farklılık, değerlerin soyut ve genel kavramlardan oluşması, normların ise belirgin ve yol gösterici olmasından kaynaklanmaktadır.

Değerler zamanla değişebilir, eskiyen değerlerin yerini yenileri alabilir. Değerler konusunda önemli bir olgu da her toplumun kendine özgü değerlerinin olmasıdır. Her toplumda değer sistemleri isteyerek veya istemeyerek bozulabilir veya bireyler her zaman değerlere uygun davranmayabilir. O zaman değer çatışması denilen durumlar ortaya çıkar (Özkalp, 2009: 94). Kuşaklar arasında yaşanan ve kuşak çatışması diye anılan bu çatışmalar zaman içinde değerlerin değiştiğine, çoğu zaman bozulduğuna işaret etmektedir. İnsanlar kuşak çatışmasının son dönemlerde yaşandığı gibi bir yanılgıya düşerler. Oysaki bizden önceki kuşaklar yani ebeveynlerimiz de kuşak çatışması yaşamış olabilirler çünkü onların değerleriyle anne ve babalarının değerleri zamanla çatışabilir. Bu da bize kuşak çatışmasının sürekli bir olgu olduğunu gösterir. Değişimin hızının giderek arttığı günümüzde gerek teknoloji gerekse yaşam tarzı ve dünya görüşü gibi konularda kuşak çatışması yaşanabilir.

K İ T A P

Ayfer Tunç, *Bir Maniniz Yoksa Anneler Size Gelecek*, İstanbul: YKY, 2001. Herkesin kendinden bir şeyler bulacağı "Bizde de vardı, biz de yaptık, biz de gördük, biz de yaşadık" diyeceği bu kitap, objelerin, geleneklerin ve yaşama biçimlerin hızla aşındığı günümüzden, geleceğe bırakılan bir belge. Ayfer Tunç, 70'li yıllarda nasıl yaşadığımızı, "içerden" yani ev içinden anlatıyor.

İnançlar

İnançlar, gerçekliğin doğası hakkında ileri sürülen iddialar; yani dünya hakkında paylaşılan fikirlerdir. İnançlar, geçmişimizi yorumlamaya yardımcı olabileceği gibi, bugünü açıklamaya veya geleceği tahmin etmeye de katkıda bulunabilir. İnsanlar hayatlarında sağduyuyu, dini, bilimi ya da bunların karışımını temel alabilirler. İnançlarımızın bir kısmı kanıtlanabilir temellere sahipken bir kısmı da bu temelden yoksundur. İnançlar, belli durumlarda ne olması gerektiğini ifade ederler. Örneğin dinî doktrinler birer inanç sistemidirler. Ya da siyasal ideolojiler, siyasal arenada ne olması gerektiği konusunda, belli inançlara dayanırlar. Turner buna "değerlendirici inançlar" ismini verir (Turner, 1978: 85; Bozkurt, 2004: 97).

Semboller

Sembol, belirli bir durum ya da olayı anlamlandıran şeydir. En önemli semboller, kültürel kodların işaretleri olarak işlev görmüştür. Kültürel semboller zaman içinde değişmektedir. Yüzyıl öncesinde blucin, ucuz ve işçilerin giydiği bir kıyafet olmasına karşılık, günümüzde özellikle belli markaları varlıklı gençlerin giydiği bir "statü sembolü"ne dönüşmüştür. Ayrıca günümüzde blucini birçok insan rahat olduğu için tercih etmektedir (Maconis and Plummer, 1998: 104; Bozkurt, 2004: 99). Türkiye'de 90'lı yılların başında cep telefonu sahibi olmak önemli bir statü sembolü olarak düşünülürken, günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi ve ucuzlamasıyla beraber artık sadece cep telefonu sahibi olmak pek bir fark yaratmamaktadır. Üstün birçok özelliğe sahip yeni kuşak telefonlar ya da cep bilgisayarlarına sahip olmak ya da farklı nedenlerle birden fazla cep telefonu kullanmak diğerlerine göre bir ayrıcalık oluşturmaktadır.

Sembollerin anlamı, aynı biçimde paylaşılmaz. Her bir sembolün anlamı, bireyin kendi deneyiminin süzgecinden geçer. Semboller bize, anlam ifade etmekten daha çok, anlam yaratma kapasitesi sağlar (Cohen, 1995: 11; Bozkurt, 2004: 99).

Dil

Dil, kültürü oluşturan ana öğelerden biridir. Toplumsallaşma sürecinde bir dil öğrenerek içinde yaşadığımız kültürü öğrenir ve aynı yolla bizden sonraki kuşaklara kültürü aktarır. Hangi toplumda dünyaya gelmiş ve yetişmişsek, hangi dili konuşuyorsak dünyayı da bu gözlüklerle görürüz. İnsanlar iletişim kurarken temelde dil yoluyla bunu gerçekleştirir. Bunun yanında konuştuğumuz dili destekleyen jestler, mimikler, işaretler gibi unsurlar da toplumsallaşma sürecinde öğrenilir ve bir anlam kazanır.

Dil, kültürü oluşturan ana öğelerden biridir.

Sözcük dağarcığı ve dilin yapısı, dille kültür arasındaki ilişkilerin kavranmasında temel karşılaştırma öğelerini oluşturur. “Her toplum kendi düzeninin koşullarına göre gerekli sözcükleri yapar ve kullanır” (Aksan, 1979: 71; Zıllıoğlu, 1993: 126). Başka bir deyimle, bir dilin belli bir toplumda ve dönemdeki sözcük dağarcığı toplumun kültürel yaşamı ile ilgilidir. Avcı ve toplayıcı bir kültürde tarım kültürüne özgü sözcükleri, tarım kültüründe ise sanayi kültürünün gerekli kıldığı sözcükleri bulamayız. Yılın büyük bir kısmını karla ve buzla kaplı bir çevrede geçiren Eskimolar her biri “kar”ın özel bir biçimiyle, rengiyle ilgili 18 sözcük kullanırlarken, Türkçede kar için tek bir sözcük kullanılmaktadır (Myers & Myers, 1976: 66; Zıllıoğlu, 1993: 127). Humbolt, diller arasındaki gerçek ayrımın seslerde ve göstergelerde değil, dünya görüşleri arasındaki ayrım olduğunu belirtir. Ona göre, dil bir ürün değil bir etkinlik; insan zekâsının hiç durmadan yinelediği sesleri, düşünceleri dile getirecek biçimde kullanma işidir (bkz. Cassirer, 1980: 117; Zıllıoğlu, 1993: 128). Sapir’e göre dil, yalnızca birey ile ilgili gözüken yaşantının değişik parçalarının az ya da çok sistematik bir kaydı değildir. Dil, birey ile çevresi arasında bir yorum perdesi gibi yer alır. Böylece gözlemcinin bazı ilişkileri belirli bir biçimde algılamasına yol açar ve onlar hakkında düşünmesini kolaylaştırır. Aynı zamanda kişinin değişik algılama ve düşünme yollarını görmesini engelleyebilir (bkz. Hammond, 1978: 427; Zıllıoğlu, 1993: 130).

Türklerin Tarih Boyunca Kullandıkları Alfabeler

Türkiye Cumhuriyeti’nde bugün kullanılmakta olan alfabeye gelinceye kadar Türklerin alfabelerini birkaç kez değiştirdikleri bilinmekte ve bu konuda dörtlü bir dizin yapılmaktadır: Göktürk, Uygur, Arap ve Latin. Fakat böyle bir sıralama gerçeği tümüyle yansıtmamaktadır. “Arap” ve “Latin” alfabeleri ayrımı bazı kavram ve değerlendirmeye karmaşasına yol açmaktadır. İslamiyetle birlikte Türkler arasında yaygınlık kazanan alfabe, Arap alfabesinin Türkçeye uyum sağlaması için geliştirilmiş ve bazı eklemeler yapılmış bir eski yazı ya da Osmanlı alfabesidir. Bu yüzden ona Arap alfabesi yerine Arap kökenli alfabe demek daha doğru bir niteleme olur. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti’nde kullanılan alfabe de özgün bir Latin alfabesi olmayıp, Latin kaynaklı yeni Türk alfabesidir. Bu alfabenin kabulünü öngören 1928 tarihli yasa “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” başlığını taşımaktadır (Turan, 1990: 73).

Türklerin kullandıkları kesin olarak bilinen ilk alfabesi Göktürk alfabesidir. Bu alfabe 38 harf ya da işaretten oluşmaktadır. Bunlardan 4’ü ünlü, 30’u ünsüz, 4’ü de hece işaretleridir. Ünsüzler de tek ünsüz (27 tane) ve çift ünsüz (3 tane) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Turan, 1990: 74).

Göktürk Kağanlığı'nın 744 tarihinde yıkılmasının ardından onun yerine geçen Uygur egemenliği dönemi, kültürel etkinlikler ve gelişmeler yönünden İslam öncesi Türk tarihinin en parlak ve dikkate değer dönemini oluşturur. Çin, Hint ve İran kültürlerinden etkilenen Uygurlar, Göktürk yazısının bırakarak kendilerine özgü yeni bir alfabe düzenlemişlerdir. Uygur alfabesinde, Göktürkçede 38 olan harf sayısı 18'e indirilmişti. Bunlardan 3'ü ünlü 15'i ünsüzdür. Yazı, Arap yazısında olduğu gibi sağdan sola doğru yazılır ve "Z" dışındaki bütün harfler de bitleştirilir. Bu yazı ile yazılmış en eski metinler 9. yüzyıl sonlarına aittir. Türklerin İslamiyet'e geçişleri ve Arap kökenli yeni bir alfabenin kabulünden sonra da Türkistan ve Kırım'daki Türk Devletlerinde varlığını uzun süre devam ettiren bu alfabe, 18. yüzyılda tamamıyla unutulmuştur (Turan, 1990: 75).

Türklerin İslamiyete geçişleriyle birlikte kültürün hemen her alanında büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Bu büyük değişim sırasında da Uygur alfabesi bırakılmış ve Arapçadan alınan yeni bir alfabe kabul edilmiştir. Fakat Türkler, Arap alfabesini olduğu gibi almamış, ona bazı harfler ekleyerek kendi dillerine uyarlamaya çalışmışlardır. Arap alfabesinin en büyük özelliği ünlü harflerin eksikliğidir. Gerçekten 29 harfli bu alfabede bir tek ünlü vardır. Bu ünlü de "a", "e" ve "ı" diye farklı seslerle okunabilir. Alfabedeki ünlü eksikliğini gidermek için ünsüz harflerin üstlerine ya da altlarına bazı işaretler konulması yoluna gidilmiştir. Arap kökenli alfabenin, okuma yazmada doğurduğu güçlükler yanında, Türkçenin ses varlığına da uygun olmayışı, yüzyıllık çabalara rağmen imparatorluk içinde okuryazar nüfus oranının artmayışında kendini göstermektedir. Bu yüzden, 18. yüzyılın sonlarından başlayarak alfabenin düzeltilmesi sorunu gündeme gelmiş ve bu konuda çok yönlü bir tartışma açılmıştır. Bu tartışmalar da 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Cumhuriyet Dönemi'ne, 1928'e kadar sürmüştür (Turan, 1990: 76-77, 79).

Kurulması 1928 yılı başlarında kararlaştırılan Alfabe Komisyonu, Türkçenin özelliğine göre Latin alfabesindeki bazı harfleri atarken buna bazı yeni harfler eklemeyi uygun bulmuştur. Örneğin; "q" ve "x" harflerine yer verilmezken "ç", "ğ", "ş" gibi ünsüzlerle, "ı", "ö", "ü" gibi ünlülerin eklenmesi zorunlu görülmüştür. Böylece yeni Türk alfabesi, 8'i ünlü, 21'i ünsüz 29 harften oluşmuştur. TBMM'de 1 Kasım 1928'de kabul edilen 1353 sayılı Yasa ile yeni Türk harfleri kabul edilmiştir. Yeni Türk alfabesine geçiş 19 aya kadar uzanan 3 aşamada saptanmıştır. Önce devlet işlemlerinde, sonra ticaret defterlerinde, mahkeme ilamlarında, dilekçelerde ve son olarak da basılı evrak ile tutanaklarda bu geçiş için zaman tanınmıştır. Latin kökenli yeni alfabenin kabulü kimi eleştirilere yol açmıştır. Bunların başında Arap harflerinin kullanıldığı yaklaşık bin yıllık dönemde yazılmış eserlerle ilişkinin koptuğu, kültür bağının kesildiği görüşü gelmektedir. Ancak eski harflerle yazılmış kitaplardan bir kısmındaki bilgilerin geçerliliklerini yitirdikleri, bir kısmının birbirinin tekrarından ibaret olduğu ve her birinin ayrı ayrı bir "kültür eseri" olmadığı göz ardı edilmemelidir. Bugün her alanda yetişen uzmanlar bu mirası kolaylıkla inceleyip yorumlayabilmektedir (Turan, 1990: 79-81).

Türkler sırasıyla Göktürk, Uygur, Arap kökenli ve Latin kökenli olmak üzere dört temel alfabe kullanmışlardır.

SIRA SİZDE

Türk dilinde kullanılan Batı kökenli hangi sözcükler vardır?

Ayrıca, günümüze gelinceye kadar Türkler tarafından yukarıda sayılan alfabelerin yanında başka alfabeler de kullanılmıştır. Bunların en bilineni Kiril alfabesidir (Turan, 1990: 81).

Türk dili üzerinde araştırmalar yapan ve Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenerek çözüm yolları bulmaya çalışan Türk Dil Kurumunun internet sitesini inceleyebilirsiniz.
<http://www.tdk.gov.tr>

INTERNET

KÜLTÜREL SÜREÇLER

Sosyal/ kültürel antropologlar kültürel olguya kültürel süreçlerle yaklaşır ve gözlemlerini bunlara göre sınıflar ve değerlendirirler. Bir bakıma kültürel süreçler, kültürün kendisi gibi sosyal antropolojinin kavramsal araç ve gereçleridir. Kültürel süreçler başı-sonu belli olmadan süregelen olaylar olarak ele alınır. Kültürel süreçlerin kültürel olaylardan farkı, daha genel, soyut ve evrensel olarak yakın düzeyde geçerli kavramlar olmalarıdır. Kültür kavramı içinde çok sayıda kültürel süreç bulunmakla beraber bunlardan önemli olanları aşağıdaki tabloda yer almıştır.

Kültürel süreçler başı-sonu belli olmadan süregelen olaylardır.

Süreçler	Tanımlar ve açıklamalar
Kültürleme (enculturation)	Sosyal bilimlerdeki toplumsallaşma ya da geniş anlamıyla eğitim. Doğumdan ölüme kadar, bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyacak biçimde etkilenmesi ve değiştirilmesi.
Kültürel yayılma (diffusion)	Belli bir toplumda, dıştan içe doğru ya da içten dışa doğru, maddi ve manevi öğelerin sürekli olarak yayılması.
Kültürleşme (acculturation)	Kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle, başka kültürlerden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonucunda her ikisinin de değişmesi.
Kültür yozlaşması (cultural degeneration/ aculturation)	Yayılmacılar göre, bir merkezden çıkan ve yayılan kültürün etkisinin her zaman çıkış ve geliş yerindeki yükseklik ve derecesini koruyamayıp bozulması, yozlaşması.
Kültürlenme (culturation)	Belli bir toplumun alt-kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan yepyeni bir bileşime varılması, ulaşılması.
Kültür şoku (culture shock)	Bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum yapmakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkiler.
Zorla-kültürlenme (trans-culturation)	Bir kültüre mensup birey ve grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi.
Kültürel özümseme (assimilation)	Bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi giderek kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması.
Kültürel değişme veya kültür değişmesi (cultural change)	Yukarıdaki bütün süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak, toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi ya da değişikliğe uğraması.

Tablo 2.2

Kültürel Süreçlerin Tanımları

Kaynak: Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 122; *Kültür yozlaşması maddesi BSTS / Budunbilim Terimleri Sözlüğü’nden (1973) kaynak verilen <http://www.tdk.gov.tr> internet adresinden eklenmiştir.*

Türk kültürü ve Türkiye kültürü farklı anlamlar taşımaktadır.

Türk kültürünün Orta Asya, komşu ülkeler (Çin, Hint) ve İslam (Arap, İran) olmak üzere üç temel kaynağı vardır.

TÜRK KÜLTÜRÜ VE TÜRKİYE KÜLTÜRÜ

Türk kültürü denildiğinde, Türk kavminin tarih sahnesine çıkışından başlayarak, günümüze dek süregelen ve Türklerin yerleştikleri, yaşadıkları, bugün de yaşamakta oldukları yerlerde yarattıkları, hâlen etkinliğini sürdüren kültür anlaşılmaktadır. Türkiye kültürü ise Türklerin yerleşmelerinden dolayı Türkiye denilen bu topraklarda onlardan önce var olan, onların gelişiyile büyük bir değişikliğe uğrayarak devam eden ve günümüze ulaşan kültür anlamına gelmektedir. Bunda bir kültürler topluluğu ya da bileşkesi de söz konusudur (Turan, 1990: 41).

Türk Kültürünü Etkileyen Uygarlıklar

Türk kültürünün ana kaynağının Orta Asya olduğu bilinmektedir. Türklerin İslam öncesi dönemde geliştirdikleri bu özgün kültürün Çin ve Hindistan gibi komşu ülkelerin kültürlerinden de etkilendiğini kabul etmek gerekir. İslamiyetin kabulünden sonra ise Müslüman Arap-İran kültürlerinin büyük etkisiyle yeni bir kültür sentezine ulaşıldığı da kuşkusuzdur. Böylece Türk kültürünün genelde üç kaynağa dayandığı meydana çıkmaktadır. Bunlar: Orta Asya, komşu ülkeler (Çin, Hint) ve İslam (Arap, İran)'dır (Turan, 1990: 42).

Türklerin dillerinden başka özellikle efsaneleri, töreleri ve adetleri Orta Asya kökenlidir. Türkler, 1071'den sonra Anadolu'ya yerleşmeleri sırasında çeşitli kavimlerle karşılaşarak Anadolu'nun birçok yerli geleneğini tanımışlar ve bunları günlük yaşamlarının somut birer parçası hâline getirmişlerdir. Hitit tipi düz damlı kerpiç evler, Güneybatı Anadolu'daki beşik çatılı, Lykia türü ağaç yapılar, Hititlerden beri değişmeyen duvar tekniği ya da Hitit Çağı'nda görülen üstü para ve pullarla süslü fes biçimli kadın başlığı, uzun Mevlevi külahı, Karagöz ışıkrılağı, sivri ucu kalkık çarık, kağrı, kökeni Karia uygarlığından gelen çift yüzlü Bektaşî balta-sı ve kaynakları Friglere kadar giden halk ezgileri eski Anadolu izleri arasında sayılabilir. Bunların yanında yoğurt, pastırma, bulgur ve tarhana gibi yiyecekler de birer Türk buluşudur. Türkler, Anadolu kıyılarında oturmuş olan Hint-Avrupa dili konuşan Mykenler, Helenler ve Romalılarından kalan kültür mirasını Bizanslılar aracılığıyla almışlardır. Bunlar arasında köprü, su kemeri ve hamam gibi çeşitli yapı türleri ve süsleme öğeleri sayılabilir (Akurgal, 1998: 9-10).

Türkler İslam dinine girdikten sonra İslam'ın ortaya çıktığı bölgelere doğru göç ederek 8. ve 9. yüzyıllarda İran'a ve Mezopotamya'ya yerleşmeye başlamışlardır. Bu göçler sırasında Türklerin ilk karşılaştıkları topluluk, yüksek bir uygarlık düzeyinde bulunan İranlılardır. Türkler güçlü ve eşsiz bir mimari oluştururken kubbe-yi, eyvanı (anıtsal medrese kapısı) ve sivri kemeri İranlılardan almışlar, çinicilik ve minyatürcülük alanlarında büyük ölçüde onlardan etkilenmişlerdir. Selçuklu Uygarlığının ilk dönemlerinde çok faydalı olan bu etkiler daha sonra Türk sanatçılarının kendine has bir üslup geliştirip 15. yüzyılda İran sanatına karşı etkide bulunacak düzeye gelmiştir. Abbasiler Çağı'nda batıya akın eden Türklerin birçok boyu Suriye, Mezopotamya ve Mısır'a kadar yayılarak özgün ve etkili sanat akımları geliştirmişlerdir. Türkler Araplardan sanat konularında büyük ölçüde esinlenerek onlardan Helenistik kökenli peristyl tipi açık mekânı, üç ya da dört yanı odalarla çevrili medrese planını, çok direkli cami tipini ve minare gibi mimarlık unsurlarını ve çeşitli süslemeleri almışlar ancak hepsine yeni bir Türk görünümü ve özgünlüğü kazandırmışlardır (Akurgal, 1998: 11).

Abbasiler Dönemi’nde Araplar, İranlılar ve Türkler Antik Çağ’dan kalma kitapları okuyarak eski İonyalı düşünürlerin kurdukları felsefe, geometri, astronomi ve tıp gibi bilimlere katkıda bulunuyorlardı. İslam bilginleri geliştirdikleri araştırmalarla kimya ve cebire katkıda bulunmuşlardır. Bu birinci Rönesans atılımı sırasında Farabi, Biruni ve İbn-i Sina gibi Türk asıllı bilginler de ortak İslam biliminin oluşmasına yardımcı olurken Batı ülkelerine de örnek ve kaynak olmuşlardır. Doğu ülkelerindeki bu bilimsel çabalar büyük ölçüde 13. ve 14. yüzyıllarda süregelmış fakat 15. yüzyıldan sonra bütün Doğu dünyası dinsel tutumlu düşünürlerin etkisi altında bilimsel araştırmalardan kopmuşlardır. Avrupa ulusları 14. ve 15. yüzyıllarda İslam bilginlerinin araştırmalarına ve onların Eski Yunancadan Arapçaya yaptıkları çevirilere başvurarak Batı’nın Rönesans atılımını başlatmışlardır. Bu atılım ile Avrupalılar kendilerini kiliseye bağlılıktan kurtararak uyanmışlar ve Sümerlerden gelen ve Helenlerde yeni boyutlar kazanan özgürlükçü kültürü benimseyerek onu daha da yüceltmışlerdir. Türkler ise özellikle II. Mehmet Dönemi’nde Batı’ya çok yakın oldukları sıralarda bu Rönesans atılımına katılamamışlar, bir dönemler Abbasiler Çağı’ndaki birinci Rönesans çalışmalarına büyük katkıda bulundukları hâlde Batı dünyasında olup bitenlerden, ikinci Rönesans atılımından uzak kalmışlardır (Akurgal, 1998: 11).

Berlin’de bulunan Bergama Altarının ve farklı medeniyetlerden eşsiz örneklerin sergileniği Pergamon Müzesi’nin İnternet sitesini ziyaret ederek, müzedeki eserlerin bir kısmını videodan izleyebilirsiniz (<http://www.smb.museum/smb/>).

İNTERNET

Türkiye Kültürünü Etkileyen Uygarlıklar

Türk kültürünün zamanla üçlü bir bileşke niteliğini kazanmasına karşın, Türkiye kültüründe etkileşim kaynakları değişmekte ve dörtlü bir bileşke görülmektedir. Orta Asya’dan getirilen öz, İslamiyetle birlikte yeni bir görünüm kazanmayı sürdürürken Anadolu’da karşılaşılacak eski kültürler bu değişmeyi genişletmiş, ona yeni boyutlar kazandırmıştır. Arkasından başlayan Haçlı Seferleri ile Avrupalılarla, Batılılarla karşılaşmış ve Rumeli’ye geçip imparatorluğu kurduktan sonra da onlarla yan yana, kimi kez de iç içe yaşanılmıştır. Giderek, Batı ve Avrupa örnek alınarak girişilen düzenleme hareketleri, Batı kültürünün etkilerini daha da arttırmış ve hızlandırmıştır. Bütün bu nedenlerle Türkiye Cumhuriyeti’nde bugün varlığını sürdüren Türkiye kültüründe 4 köken, dörtlü bir bileşke söz konusudur. Bunlar; özgün Türk kültürü (Orta Asya), İslam kültürü (Arap, İran), Anadolu yerli kültürleri ve Batı (Avrupa) kültürüdür (Turan, 1990: 42).

Güvenç’e göre Türkiye tarih ve dil bakımından bir Doğu (Asya) kültürüdür. Türk tarihinin ve Türk dilinin kaynakları Doğu’dadır. Yaklaşık bin yıldır Anadolu topraklarına yerleştikleri için Orta Doğu kültür alanına giren Türkler, Akdeniz kıyısındaki yerleşmeleriyle Akdeniz kültürünün; Müslüman olmalarıyla beraber de İslam kültürünün bir üyesi sayılırlar (Güvenç, 1994: 110). Türkler 18. yüzyıl başına hatta 20. yüzyıl içlerine kadar Doğulu bir karakter gösterse de 16. yüzyıldan bu yana Arap ve İran ülkelerinden gelen etki yok gibidir. Böylece, İran ve Arap kaynakları kurduktan sonra Türkiye 18. yüzyıl başından, Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa’ya elçi olarak gitmesinden bu yana Batı kaynaklarından beslenmeye başlamıştır (Akurgal, 1998: 13).

Türkiye kültürünü etkileyen 4 kültür; özgün Türk kültürü (Orta Asya), İslam kültürü (Arap, İran), Anadolu yerli kültürleri ve Batı (Avrupa) kültürüdür.

TÜRKİYE'DE KÜLTÜRLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR VE BAZI SONUÇLARI

Günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısını ve kültürünü anlayabilmenin tarihe doğru teşhisler koymaktan geçtiğini vurgulayan Kongar, Osmanlı-Türk kültür gelişim çizgisinde dört temel öge saptamaktadır. Bunlar:

1. Osmanlının birinci niteliği, bütün topluma İslam kültürünün egemen olmasıdır. Eski Yunan, Mısır, Musevi ve Hristiyan kültürleri, çeşitli uygarlıkların beşiği olan Akdeniz, o dönemin en mükemmel bireşimini simgeleyen Müslümanlık içinde erimişlerdi. Daha sonra İslam, Emevi ve Abbasi İmparatorluklarının kendi ürettiği kültür ile Endülüs'e dek uzanıp bireşimine yeni ögeler kattı. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu İmparatorlukları ile Türk ögesini de içine alan İslam, Orta Asya ve Anadolu'ya ek olarak Bizans'tan da etkilendi. Osmanlı İmparatorluğunun tekil niteliğini belirleyen İslam böylesine renkli, geniş, zengin ve görkemli bir birikime sahipti.
2. Osmanlının ikinci kültürel niteliği, seçkinlerle halk arasında görülen ünlü kültür ikiliğidir. Osmanlıda üretimi yapan ve vergi veren halktı. Yönetici sınıfın işi ise askerlik ve yönetimdi. Din işleri ile uğraşanlar da aynı ayrıcalıktan yararlanırlardı. Böylece, ilmiye ve seyfiyeden oluşan askerî (yönetici) sınıf, reayadan (halktan) tümüyle ayrı bir dünyada yaşırdı. Toprağı işleyenler, köylüler, merkez memurları ve padişah arasındaki ince dengeye dayalı bu düzen, zorunlu olarak ikili bir kültür yapısı doğurmuştur. Bir yanda divan şiri, diğer yanda halk ozanları bu ikiliğin en güzel simgesidir.
3. Osmanlının üçüncü niteliği, belli bir tarihten sonra, manevi kültür öğelerini dışarıdan almaya başlamış olmasıdır. Her toplumun kendi dışındaki toplumların kültürleriyle etkileşime girmesi olağan olmakla beraber, Osmanlı toplumu kurulduktan kısa bir süre sonra, özellikle toprak genişlemesinin durduğu dönemlerde, artık siyasal çözüm önerilerini tümüyle dışarıdan ithal etmeye başlamıştır.
4. Osmanlı kültürünün dördüncü bir özelliği, hem suçlamaların hem çözümlerin maddi kültür yerine manevi kültür alanına yöneltilmiş olmasıdır. Osmanlının çöküş nedeni belirleyici olarak maddi kültür alanında yatar. Bir başka deyişle, Osmanlı ekonomik nedenlerle, teknolojisini geliştiremediği, dış ülkelerin pazarı olmaktan kurtulamadığı için batmıştır (Kongar, 1982: 42-47).

Hofstede (1980) "Kültürün Sonuçları" isimli kitabında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 40 ülkeden 116000 çalışanın katıldığı araştırmasında elde ettiği sonuçları 4 temel kültürel boyut altında incelemiştir. Bunlar; bireycilik ve toplulukçuluk (individualism vs collectivism), kadınsı ve erkeksi değerler (femininity vs masculinity), güç mesafesi (power distance) ve belirsizlikten kaçınma (uncertainty avoidance)dır. Daha sonra uzun erimli yönelme (long term orientation) boyutu da eklenmiştir.

Hofstede bireycilik ve toplulukçuluk kavramlarını şöyle açıklamıştır: "Bireycilik, bireyler arasındaki bağların gevşek olduğu, herkesin sadece kendine veya çekirdek ailesine bakmak zorunda olduğu kültürler için geçerlidir". "Toplulukçuluk ise insanların doğuştan itibaren güçlü ve sıkı gruplara bağlı olduğu ve bu bağlılığın yaşam boyunca, sorgulanmayan bir sadakat karşılığında var olduğu toplumlar da vardır" (Kağıtçıbaşı, 1999: 360). Hofstede'nin yaptığı çalışmalar Batılı kültürlerin bireyci, Doğulu kültürlerin ise toplulukçu olduğu yönünde bulgular sunmuştur. Bu bulgular, bireyci kültürlerdeki kişilerin bireysel davranışlar, toplulukçu kültürlerdeki kişilerin ise ortaklaşa davranışlar gösterdiklerine işaret etmektedir. Hofste-

de’nin yaptığı çalışmalar sonucu Türk çalışanların bireycilik eğilimlerinin toplulukçu eğilimlere göre düşük olduğu saptanmıştır. Bireyciliğe karşıt bir konumda olan toplulukçu kültürlerde “biz” bilinci hâkimken, bireyci kültürlerde “ben” bilinci gelişmiştir. Toplulukçu kültürler grubu ön planda tutarken bireyci kültürler bireyi ön planda tutmaktadır. Hofstede’nin araştırmasında Batılı ülkelerin yüksek bireycilik puanlarına ulaştıkları, Doğulu ve Latin kökenli ülkelerin ise ortaklaşa davranışçı eğilimler gösterdikleri görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 1999). Türkiye’de bireycilikle ilgili bulunan değer 100 üzerinden 37’dir, dolayısıyla Türkiye’de toplulukçu değerlerin baskın olduğu söylenebilir. İletişim dolaylıdır ve grupta uyum sürdürülmelidir, aleni çatışmalardan kaçınılır (bkz: <http://geert-hofstede.com>). Türk toplumu toplulukçu (ortaklaşa) davranmayı önde tutan bir kültürün ürünüdür. Hemşehrilik ve adam kayırmanın kökeninde bu kültür bulunabilir (Sargut, 2001: 85).

Hofstede’in kültürler arası karşılaştırmalı araştırmasının detaylı sonuçları için <http://geert-hofstede.com> internet adresine bakabilirsiniz.

INTERNET

Hofstede’nin çalışmasında Türk toplumunda kadınsı (dişil) değerlerin erkeksi (eril) değerlere göre biraz daha hâkim olduğu saptanmıştır. Hofstede’e göre kadınsı (dişil) davranış özellikleri şefkatli, merhametli, nazik, sadık ve insan ilişkilerinde uyumu ön plana çıkaran davranış özellikleridir. Erkeksi (eril) davranış özellikleri ise rekabet, ekonomik güç, otoriter ve uzlaşmaz davranış özelliklerini temsil etmektedir (Doğan, 2007: 74). Hofstede, kadınsı (dişil) değerlerle erkeksi (eril) değerlere sahip toplumların önde gelen norm farklılıklarını şöyle belirtmektedir:

Kadınsı (dişil) toplumlardaki değerler şefkat ve korumaya yöneliktir. İnsanlar arasında sıcak ilişkiler önemlidir. Alçak gönüllülük herkesten beklenen davranıştır. İlişkilerde her iki cinsin de yumuşak davranış göstermesi beklenir. Zayıflık sempati ile karşılanır. Yaşamak için çalışmak gerekir. Yöneticiler kurumda uzlaşma sağlamaya çalışırlar. Çatışmaların çözülmesinde uzlaşma ve pazarlık önde gelir.

Erkeksi (eril) toplumlardaki temel değerler ise başarı ve ilerlemeye yöneliktir. Para ve benzeri şeyler önemlidir. Bireylerin güçlü ve gösterişli olması beklenir. İlişkilerde kadının yumuşak davranış göstermesi beklenir. Güç, sempati ile karşılanır. Çalışmak için yaşamak gerekir. Yöneticilerin kararlı ve iddialı olması beklenir. Çatışmaların çözülmesinde karşı tarafı yenme önde gelir (Doğan, 2007: 76). Türkiye, Hofstede’in sıralamasında İran, Tayland, Tayvan, Brezilya, İsrail, Fransa, İspanya, Peru, Şili, Yugoslavya vb. ülkelerle birlikte dişi ülkeler grubunda yer almaktadır. Buna karşın kültürel açıdan Türkiye ile benzerlikleri bulunan Japonya, Yunanistan, Meksika vb. ülkeler erkek kültür grubunda sıralanmışlardır. Türkiye erkeklik- dişilik ayrımının orta noktasında yer almaktadır (Sargut, 2001: 175). Türkiye’nin bu boyuttaki skoru 45’tir (bkz: <http://geert-hofstede.com/turkey>).

Kültürün boyutlarından bir diğerini oluşturan değer ise toplumlarda kişiler arası güç ilişkilerindeki güç mesafesine dayanan boyuttur. ‘Güç mesafesi’ (power distance), toplumda güç dağılımındaki eşitsizliğin nasıl algılandığı ile ilgilidir. Güç mesafesi geniş olan kültürlerde, güç dağılımındaki ve buna bağlı olarak fırsat eşitsizliğindeki dengesizlik kabullenilmektedir. Bu kültürlerde unvan, statü, pozisyon gibi belirleyici öğelere de fazlasıyla önem verilerek saygı duyulmaktadır; iş yerlerinde işçi ile işveren arasındaki mesafe hissedilmekte ve korunmaktadır. Güç mesafesi dar olan kültürlerde ise güç sahibi kişilere yaklaşmak ve onlarla yakınlaşmak daha kolaydır. İş yerlerinde önemli kararlar verileceği sırada, çalışanların fikri alınır ve karar sürecine dahil edilmektedir. Hofstede, dar güç mesafesi yaşanan toplumlara ör-

nek olarak Avusturya, İsrail, Danimarka, Yeni Zelanda ve İrlanda'yı göstermiştir. Geniş güç mesafesinin en çok yaşandığı toplumların ise Malezya, Panama, Guetamala, Filipinler ve Venezuela olduğunu bulmuştur. Türkiye bu değerlendirmede on sekizinci sırayı almıştır (1= en geniş güç mesafesi; 40 = en dar güç mesafesi). Türkiye'nin güç mesafesi skoru 66'dır (bkz: <http://geert-hofstede.com/turkey>).

Türkiye, güç mesafesi boyutunda olduğu gibi belirsizlikten kaçınmanın da fazla olduğu bir ülkedir. Hofstede'in araştırmasında belirsizlikten kaçınmanın en yüksek düzeyde yaşandığı ülkeler Yunanistan, Portekiz, Guetamala, Uruguay ve Salvador olarak saptanmıştır. Bunun en az yaşandığı ülkeler arasında da Singapur, Danimarka, Hong Kong, İngiltere ve İrlanda bulunmuştur. Türkiye bu boyutta onaltıncı sırada yer almıştır (1= belirsizlikten en çok kaçınma; 40 = belirsizlikten en az kaçınma). Türkiye'nin bu boyuttaki skoru 85'dir (bkz: <http://geert-hofstede.com/turkey>).

Güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu ülkelerde örgütler insan piramitleri olarak algılanır. Örgütte ve kurumlarda insanlar kime itaat edeceklerini bilirler. Biçimsel iletişim kanalları yukarıdan aşağıya doğru işlerken, yatay iletişim yoktur. Bu sistemlerde belirsizlik güç mesafesi aracılığıyla azaltılır. Türkiye benzeri ülkelerde kültürün belirleyici etkisiyle belirsizliğe karşı toleransı azalmış olan insanlar, tehdit edici belirsizliği azaltmak için güç mesafesini açarak tepki vermektedirler. Belirsizliğin üstesinden gelinemediği zamanlarda ya da artan belirsizlik toplumu paralize ettiğinde insanlar Tanrı'ya, generallere ya da sivil politikacı babalara sığınarak belirsizliği azaltmaya çalışırlar. Kuşkusuz böylece toplumları terör, ekonomik kriz gibi olgular çabuk paralize eder. Artan terörü ve ekonomik krizleri (artan belirsizlik) darbe ve ihtilallerin izlemesi, demokrasiye verilen aranın geniş halk kitlelerince desteklenmesi, belirsizliği azaltma çabası içinde olan kitlelerin doğal tepkisidir. Bu gözlemler Türk toplumunun, belirsizliğin üstesinden gelebilmek için güç mesafesine gereksinme duyduğunu göstermektedir. İslam dini de gerek belirsizliğe toleransın azalmasında gerekse belirsizlikten kaçma ve belirsizliğin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır (Sargut, 2001: 183-185).

Türkiye'de, özellikle Batı kültürüne göre farklılaşan ve Türk insanının davranışlarını biçimleyen kültür bağlamının incelenmesi sonucu elde edilen bulgular ışığında kültürel açıdan şu tespitler yapılabilir:

- Toplulukçu değer ve normlar egemendir;
- Kadınsı değerler biraz daha ön plandadır;
- Güç mesafesi fazladır;
- Belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksektir.

Dünya Değerler Araştırması 1981 yılında 25 ülkede yapılmaya başlanmış, daha sonra 1991,1996, 2001, 2007 ve 2011 yıllarında tekrarlanmıştır. Dünyanın en kapsamlı sosyal bilim projesi olan bu araştırmaya en az bir kez katılan ülkelerin nüfusu dünya nüfusunun yaklaşık % 90'ını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yaşamın algılanması, siyaset ve demokrasi, milliyetçilik, ekonomi, çalışma hayatı, din ve inanç, kadın-erkek ilişkileri ve eşitliği, cinsel özgürlükler, aile, ana-baba ve çocuk ilişkileri, çevre, küreselleşme gibi alanlarda sorular yöneltilerek karşılaştırmalı olarak temel toplumsal değerlerin saptanması ve analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'de 2007 yılında bu araştırmada toplam 1579 yüz yüze görüşme yapılmıştır. Kırk bir ilden 15 yaş ve üzeri nüfusa uygulanan araştırmada, örneklem 12 bölgesel ayırmadan nüfusa oranlı seçim ile oluşturulmuştur. Türkiye'de 2011 yılında yapılan araştırma ise 54 il ve 128 ilçede yapılırken, 1605

yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Veriler 29 haziran ve 11 temmuz 2011 tarihleri arasında toplanmıştır.

Dünya Değerler Araştırması hakkında daha detaylı bilgilere <http://www.worldvaluessurvey.org/> internet adresinden ulaşabilirsiniz.

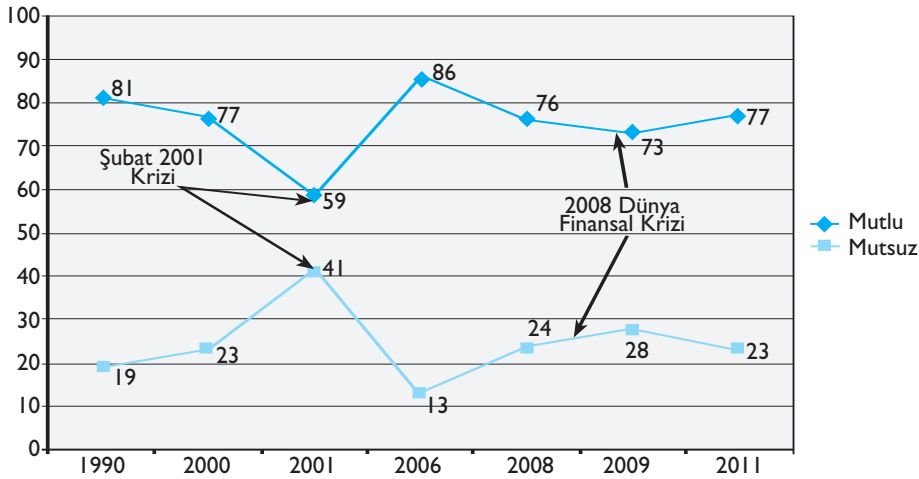
INTERNET

Dünya Değerler Araştırması kapsamında araştırılan başlıklardan biri mutluluk ve hayattan doyumla ilgilidir. Bu başlıkta yöneltilen sorular kişilerin bireysel mutluluk düzeylerini saptamayı hedeflemektedir. Türkiye’de 1990-2011 dönemine ait veriler incelendiğinde 90’lı yılların başından 2001 yılına kadar insanların mutluluk düzeyinde bir düşüş eğilimi gözlenmiştir (Şekil 2.1). Bu dönemin sonunda yaşanan ekonomik kriz ve bunun insanların yaşantısına etkileri düşünüldüğünde bu düşüş anlam kazanmaktadır. Türkiye’de 2007 yılında yapılan çalışmanın verilerine bakıldığında ise bu kriz döneminin hemen ardından tekrar insanların bireysel mutluluklarında artış gözlenirken insanların % 86’sı mutlu olduğunu ifade etmiştir. Tabi 2008 yılının son dönemlerinde ve özellikle de 2009 yılı ortalarında zirve yaptığı ifade edilen küresel ekonomik krizin etkileri insanların mutluluk düzeyinde büyük ölçüde olumsuz yönde etkili olmuştur. İki bin bir yılında mutlu olduğunu (çok mutlu+biraz mutlu) söyleyenlerin oranı sadece % 59’dur. Son araştırmada ise 2011’de mutlu olanların oranı % 77 olarak saptanmıştır. Bir başka deyişle, Türkiye’de son 10 yıl içinde, kendisini mutlu hissedenlerin oranı 18 puan artmış görünmektedir.

Şekil 2.1

Türkiye’de Bireysel Mutluluk Düzeyi (1990-2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

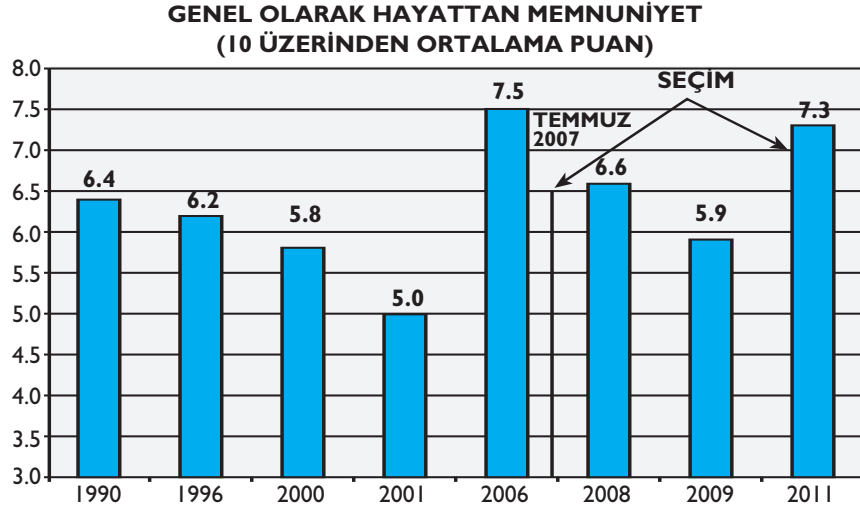
Mutluluk ile hayattan memnuniyet birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, farklı kavramlardır. Ancak, mutluluk konusundaki gözlemlerimiz, hayattan memnuniyet konusunda da geçerlidir. Hayattan memnuniyet (aynen mutluluk gibi) ekonomik krizlerden çok derin şekilde etkilenmektedir. Hayattan memnuniyet, 2001 krizinde en düşük oranı işaret etmiştir. Deneklere, genel olarak hayatlarından ne kadar memnun olduklarını değerlendirmeleri istendiğinde, 1990 ile 2001 yılları arasında Türkiye’de hayattan memnuniyet düzeyi sürekli olarak düşmüş, daha sonra hızlı bir yükselme eğilimine girmiştir. Bu yükselme eğilimi 2008 krizi ile kesintiye uğramakla birlikte, son araştırma yükselmenin devam ettiğini göstermektedir. Hayattan

memnuniyetin bir üçüncü boyutu olan maddi durumdan tatmin konusunda ise 2011 yılında 10 puan üzerinden 6,3'lük bir düzeyle 1990 yılından bu yana en üst düzeyi göstermektedir (Şekil 2.3).

Şekil 2.2

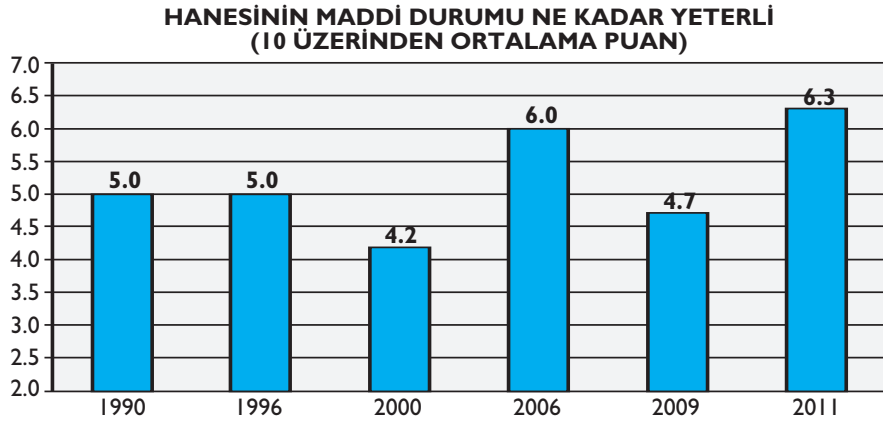
Türkiye'de Hayattan Memnuniyet Düzeyi (1990-2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Şekil 2.3

Türkiye'de Hanesinin Maddi Durumunun Tatminkarlık Düzeyi (1990-2011)

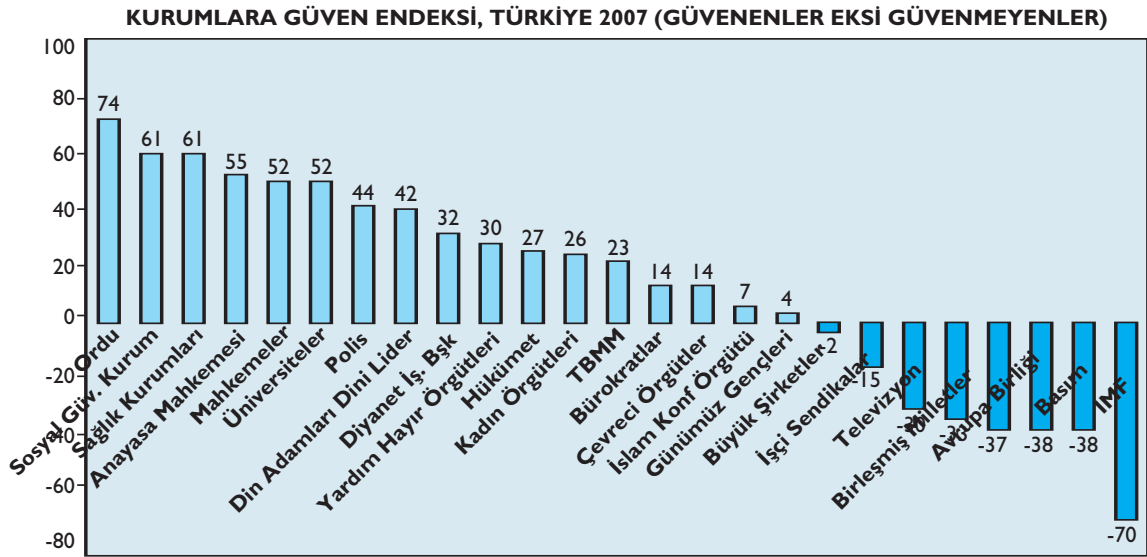

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Dünya Değerler Araştırması kapsamında incelenen alt başlıklardan biri de sosyal sermayedir. Türkiye, dünyada kişiler arası güvenin en düşük olduğu ülkelerden biridir. Türkiye'de yaşayan insanlar aileleri, yakınları ve birebir tanıdıkları dışında kalan insanlara güven duyamamaktadır. Ancak, 1990'dan bu yana, genel olarak insanlara güvenebileceğini söyleyenlerin oranı % 8- % 10 dolayında iken son araştırmada bu oran % 15 olarak ölçülmüştür. Yine düşük bir sayı olmakla beraber (oranlar İskandinav ülkelerinde % 70'ler düzeyindedir), eğer bir ölçüm hatası değilse, dikkate alınması gereken bir artıştır (Esmer, 2011).

Şekil 2.4

Türkiye’de Kurumlara Güven Endeksi (2007)

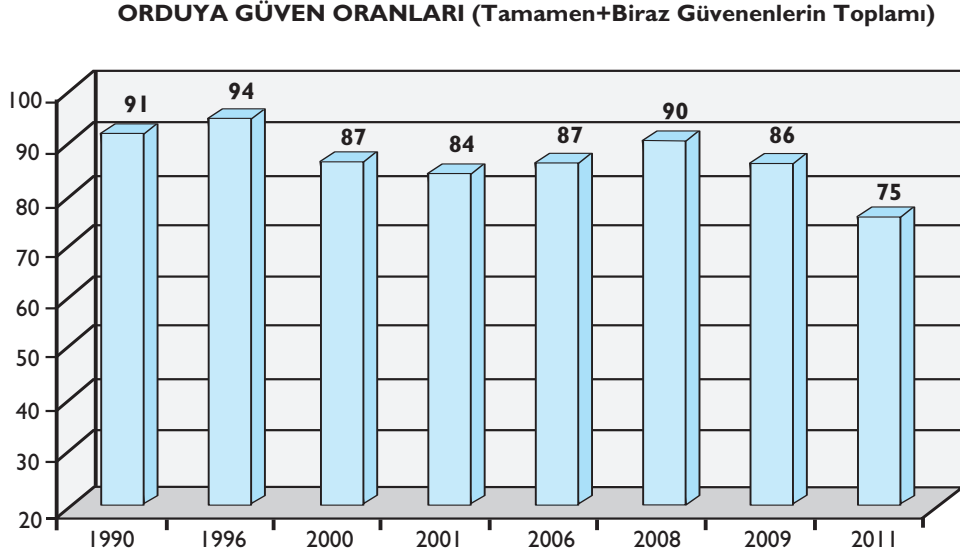
Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2007 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan (betam.bahcesehir.edu.tr/UserFiles/File/sunum/betamsunum7.2.08.ppt) alınmıştır.

Kurumlara güven konusunda en dikkate değer bulgu ise 2008 yılından bu yana orduya duyulan güvenin azalmasıdır. Silahlı Kuvvetlere tamamen veya kısmen güvenenlerin oranı: 1990’de % 91, 1996’da % 94, 2000’de % 87, 2001’de % 84, 2006’da % 87, 2008’de % 90, 2009’da % 86, 2011’de % 75 düzeyindedir. Bu güven azalması en belirgin şekilde Güney Doğu Anadolu’da gözlemlenmektedir (Şekil 2.5). Araştırma sonuçlarına göre hükümete güvenenlerin oranı 2008’den bu yana sürekli yükselmekle birlikte, henüz 2006 düzeyinin çok altındadır. 2001 yılında % 29’a kadar düşen hükümete güven oranı, 2011 yılında % 61’dir (Esmer, 2011). Güven endeksinin olumlu ve olumsuz iki ucu arasında kalanlar ise gençlerdir, her ne kadar 100 üzerinden 4 puan alsalar da bu sonuç Türkiye’de gençlere pek de güvenilmediğinin işareti olarak görülebilir. Araştırma sonuçları 18 yaş ve üzeri nüfusu kapsamaktadır (Şekil 2.4).

Şekil 2.5

Türkiye'de
Orduya Güven
Oranları
(2011)

Kaynak: Dünya
Değerler
Araştırması
Derneği
(WVSA)
Yönetim
Kurulu Üyesi
Prof. Dr.
Yılmaz
Esmer'in 2011
yılı araştırma
sonuçlarından
derleyerek
bazırladığı
sunumdan
alınmıştır.

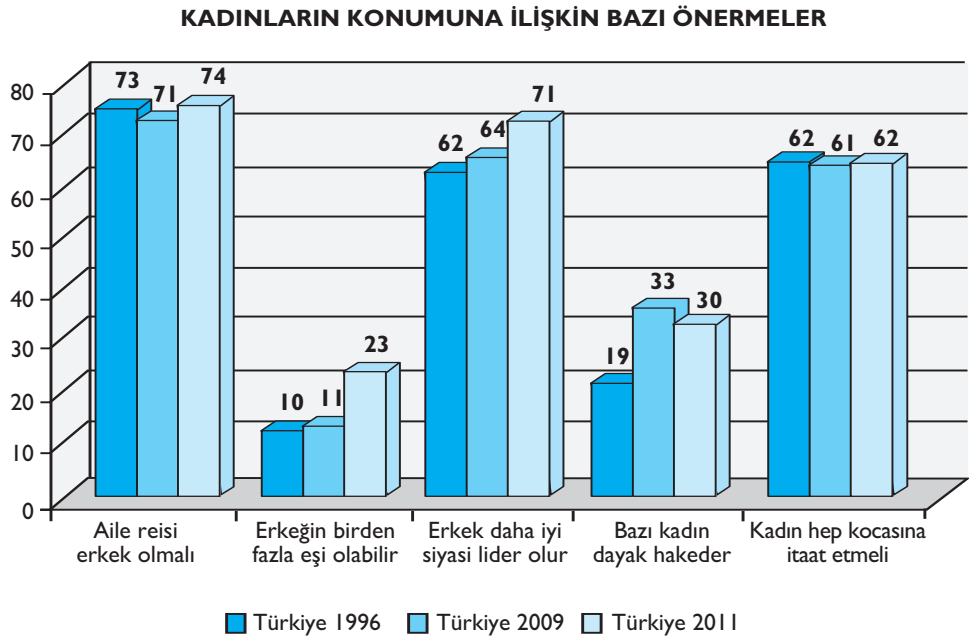

Şekil 2. 6, Türkiye'de kadının statüsüne ilişkin bazı önermelerin sonuçlarına işaret etmektedir. İki bin on bir değerler araştırması, bazı alanlarda sorunların aynen devam ettiğini, bazılarında ise daha da derinleştiğini göstermiştir. Önce değişmeyen tutumlara bakılırsa; Türkiye'nin yaklaşık dörtte üçü ailenin reisinin erkek olması gerektiğini düşünüyor. Bu konudaki Medeni Kanun maddesi çoktan yürürlükten kalkmasına rağmen, zihinlerdeki yasanın 1996'dan bu yana hiç değişmediği araştırma sonuçlarından görülmektedir. On beş yıl içinde yapılan ölçümler, şaşırtıcı derecede benzer sonuçlar vermektedir: 1996'da % 73, 2011'de % 74 "Kadın her zaman kocasına itaat etmeli, onun sözünden çıkmamalıdır." ifadesini doğru kabul edenlerin oranı da 1996'dan bu yana aynı ve % 60'ın biraz üzerindedir (Şekil 2.6).

Şekil 2.6

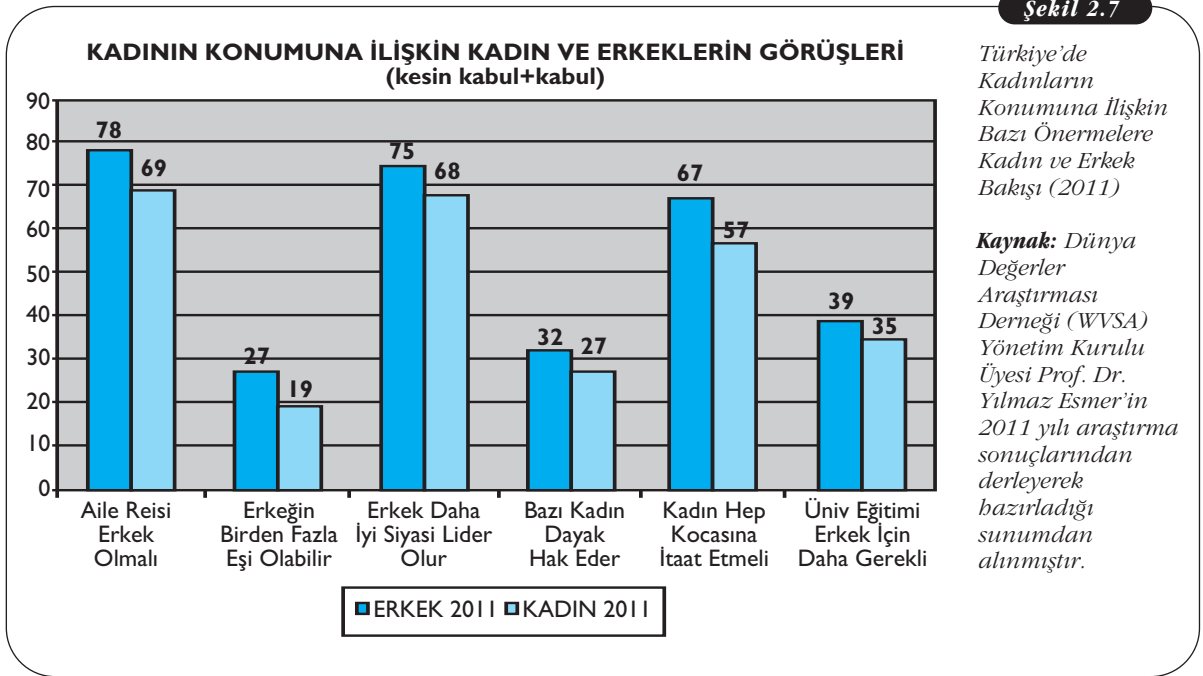
Türkiye'de
Kadınların
Konumuna
İlişkin Bazı
Önermeler
(1996-2011)

Kaynak: Dünya
Değerler
Araştırması
Derneği
(WVSA)
Yönetim
Kurulu Üyesi
Prof. Dr.
Yılmaz
Esmer'in 2011
yılı araştırma
sonuçlarından
derleyerek
bazırladığı
sunumdan
alınmıştır.

“İki konuda meydana gelen değişiklik ise insana “umarım bu ciddi bir ölçüm batasıdır” dedirtiyor. Bu düzeylerde bir ölçüm batası, bir araştırmacının isteyebileceği son şeydir ama imkânsız da değildir. Üstelik yukarıda belirtilen iki sorudaki son derece tutarlı ölçümler, bata olasılığını azaltıyor ama kuşkusuz tamamen ortadan kaldırmıyor. “Bir erkeğin, birden fazla eşinin olması kabul edilebilir” sözüne katılanların oranı 1996’da % 10, 2009’da ise % 11’di. 2011’de bu oran % 23 olarak ölçülmüştür. Üstelik örneklemdaki kadınların % 19’u da (yani her beş kadın denekten biri) bu görüşe katıldıklarını belirtmişlerdir. Ben bu noktada bir ölçüm batası yaptığımız umudunu muhafaza etmek istiyorum” (Esmer, 2011).

Şekil 2.7’de Türkiye’de kadının konumuna ilişkin bazı önermelere kadın ve erkeklerin bakışları karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Ailenin reisinin erkek olması yönündeki görüşe erkekler % 78 oranında, kadınlar ise % 69 oranında katılırken, erkeğin birden fazla eşi olabileceği yönündeki görüşe erkekler % 27 oranında, kadınlar ise % 19 oranında katılmaktadır. Erkeğin daha iyi bir siyasi lider olacağı yönündeki görüşe erkekler % 75 oranında, kadınlar ise % 68 oranında katılırken, bazı kadının dayak hakettiği yönündeki görüşe erkekler % 32 oranında, kadınlar ise % 27 oranında katılmaktadır. Kadının hep kocasına itaat etmesi yönündeki görüşe erkekler % 67 oranında, kadınlar ise % 57 oranında katılırken, üniversite eğitimi erkek için daha gereklidir yönündeki görüşe erkekler % 39 oranında, kadınlar ise % 35 oranında katılmaktadır.

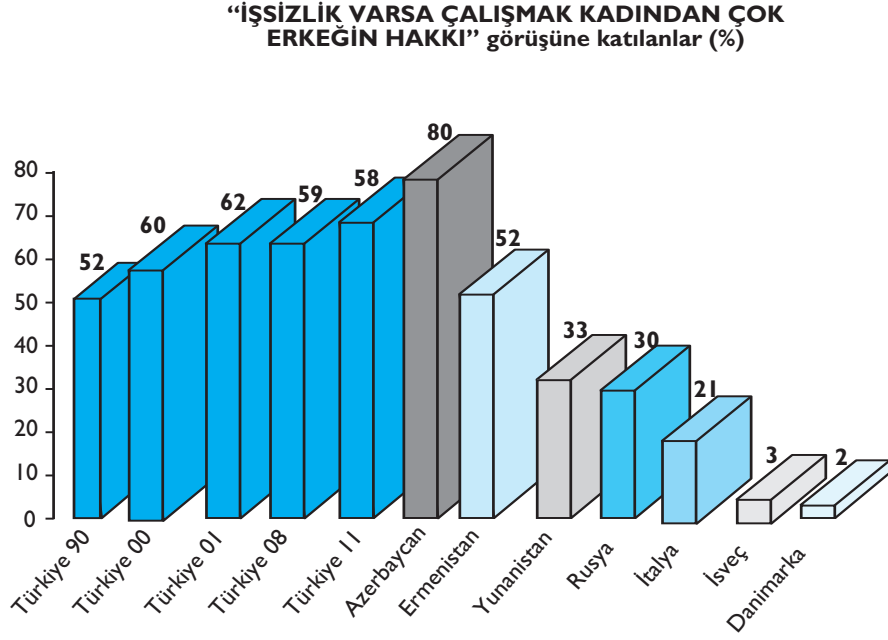

Yukarıdaki bulgulara paralel bir sonuç da kadınların çalışmasına ilişkindir. “Ülkede, eğer insanlar iş bulamıyorsa, çalışmak kadınlardan çok erkeklerin hakkıdır” önermesine katılan kadınların oranı yarıyı geçmektedir (% 54). Erkeklerin % 52’si, kadınların ise % 45’i de “eğer bir kadın, kocasından daha fazla para kazanıyorsa, bu durum evlilikte sorunlara yol açar” görüşündedir. Bütün bunlarla çelişkili görülebilecek bir şekilde, deneklerin % 62’si, “bir işte çalışmanın, kadının bağımsız bir birey olabilmesinin en iyi yolu olduğu” görüşüne katılmaktadır (Şekil 2.8).

Şekil 2.8

Türkiye’de ve Bazı Ülkelerde İşsizlik Varsa Çalışma Kadından Çok Erkeğin Hakkıdır Görüşüne Katılanların Oranı (2011)

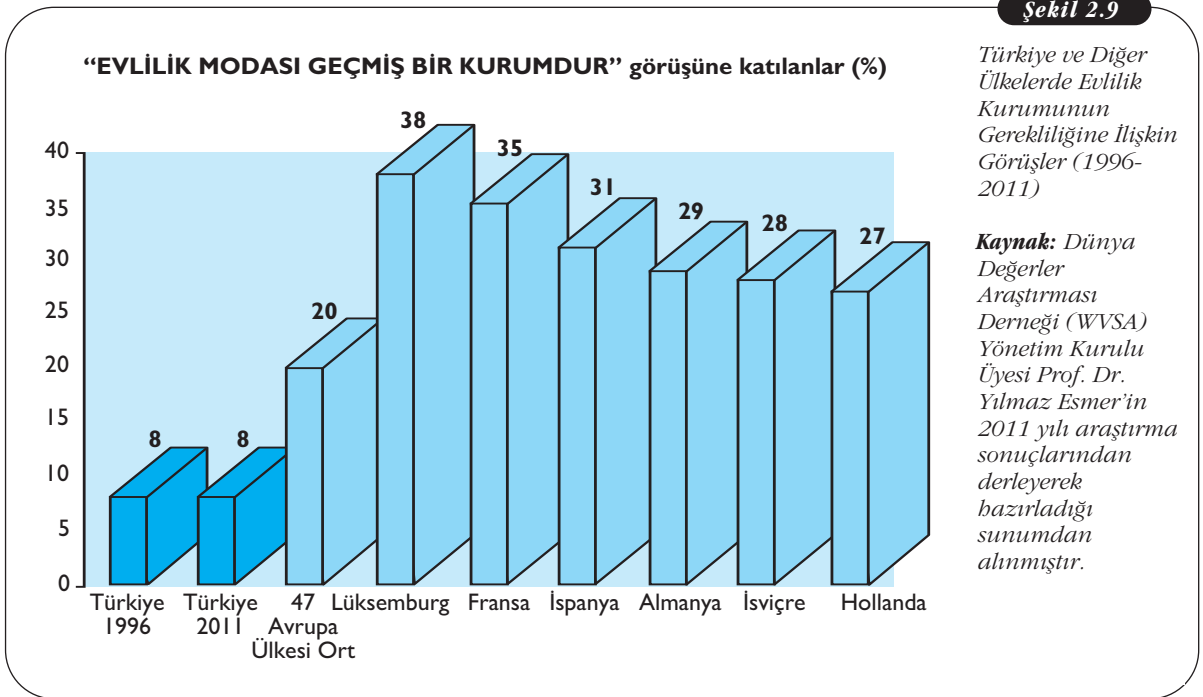
Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Aile, hemen her toplumda olduğu gibi, bireyin en fazla güvendiği, en çok güç aldığı kurumdur. Araştırmaya katılanların % 95'i ailenin kendileri için çok önemli olduğunu söylerken geriye kalan % 5 ise, biraz önemli olduğunu düşünmektedir. Aileyi önemsiz bulan ise yok düzeyindedir. Yüzde 93'lük bir kesim de ailesine tamamen güvenmektedir. Yirmi yıldan beri, Türkiye’de, kamuoyunun sadece % 8-10 dolayında bir kısmı, evliliğin modası geçmiş bir kurum olduğu düşüncesindedir. Bu oranlar, 20 yıl boyunca yapılan ölçümlerde son derece istikrarlıdır, 2011 ölçümü de % 8’dir (Esmer, 2011).

ABD, Türkiye, Kore, Tayvan, Tayland, Filipinler, Singapur ve Endonezya’dan ulusal örneklerle gerçekleştirilen kültürler arası “çocuğun değeri” araştırmasında düşük sosyoekonomik düzeyde ve özellikle birbirine sıkı bağlarla bağlı aile sistemlerinin egemen olduğu kırsal kesimdeki tarımla uğraşan geleneksel gruplarda çocukların “ana babaya itaat”i en fazla; “bağımsız ve kendine güvenir” olmaları da en az değer verilen özellikler olarak bulunmuştur (Kağıtçıbaşı, 1981, 1982). Türkiye ve benzeri ülkelerde, aile-içi ve sosyal ilişkilerde, kişiler arası bağlılık ve bağımlılığın en önemli değerler olduğu saptanmıştır. Çekirdek aile yapısına doğru bir gelişme görülmekle beraber, bu tür ilişkilerin devam ettiği ileri sürülmüştür. Örneğin; yaşlı ana-babalar kendi geçim kaynakları olsa bile evlatlarıyla beraber veya onlara yakın oturmayı tercih ederler. Evlatlarının da onları huzurevine göndermeleri “ayıp”tır. Maddi yatırımlar yaşlı ana-babadan daha çok çocuklar için yapılırsa bile, kuşaklar arası yoğun duygusal bağlar değişmeden kalır. Yaşlı ana-babalar yaşadıkları sürece ailenin bir parçasıdır. Aile içinde işlevleri vardır ve kendilerini bir kenara itilmiş hissetmezler. Böylece, aile-içi dikey ilişkilerde, kuşakların birbirinden kopması değil, sürekli duygusal yakınlık ve bağlılık görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 1990: 58).

Şekil 2.9, Türkiye ve diğer ülkelerde evlilik kurumu hakkında araştırma kapsamındaki kişilerin görüşlerini karşılaştırmalı biçimde göstermektedir. Bu sonuçlara göre, evlilik kurumu Türkiye’de gerekli görülmemekte ve önemsenmemektedir. Japonya’nın da Türkiye’nin bu tutumuna çok benzer bir orana sahip olduğu söylenebilir, yani evlilik kurumu toplumun çoğunluğunca önemsenmemektedir. Evliliğin modası geçmiş bir kurum olduğu görüşünün toplumun yaklaşık üçte biri tarafından savunulduğu ülkeler arasında ise Bulgaristan, Arjantin ve Meksika gelmektedir. İsveç, İtalya, Almanya gibi ülkelerde de evlilik kurumunu gerekli görmeyenlerin oranı toplumun yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Bu konuda Avrupa ortalamasının % 20 olduğu ve oranın İspanya, Fransa gibi bazı ülkelerde % 30’un üzerine çıktığını bilmek karşılaştırma yapabilmek açısından yararlıdır (Şekil 2.9).

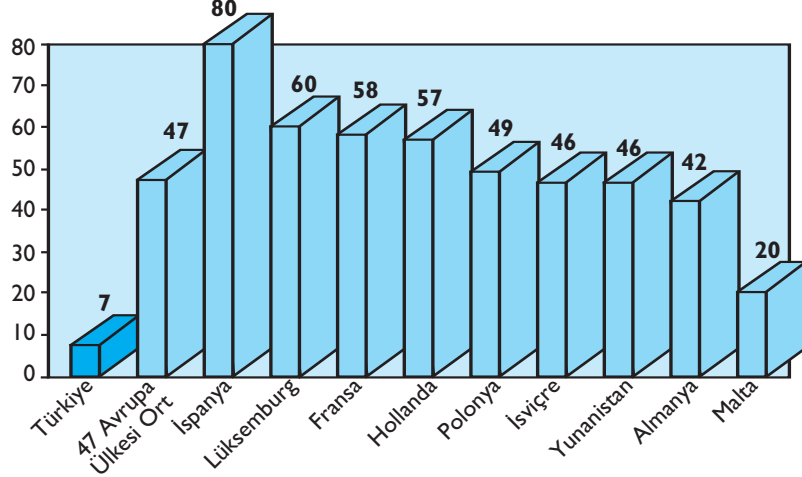
Türkiye’de bir kadının evlenmeden çocuk sahibi olmasını onaylayanların oranı % 7 olarak saptanmıştır. Bu konuda Avrupa ortalaması % 47’dir. Rekor ise İspanya’dadır. İspanyolların % 80’i, evli olmayan, hatta bir erkekle sürekli bir ilişkisi de bulunmayan bir kadının çocuk sahibi olmasında bir sakınca görmemektedir (Şekil 2.10). Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de deneklerin % 15’i, eşi ile arasında akrabalık bağı olduğunu beyan etmiştir. Akraba evliliğine bağlı genetik hastalıklar uzunca bir süre daha sorun olmayı sürdürecektir gibi gözükmektedir (Esmer, 2011).

Şekil 2.10

Türkiye’de ve Diğer Ülkelerde Bir Kadının Evlenmeden veya Sürekli Bir İlişkisi Olmadan Çocuk Sahibi Olmasını Onaylayanların Oranı (2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

BİR KADININ EVLENMEDEN VEYA SÜREKLİ BİR İLİŞKİSİ OLMADAN ÇOCUK SAHİBİ OLMASINI ONAYLAYANLARIN ORANI (%)

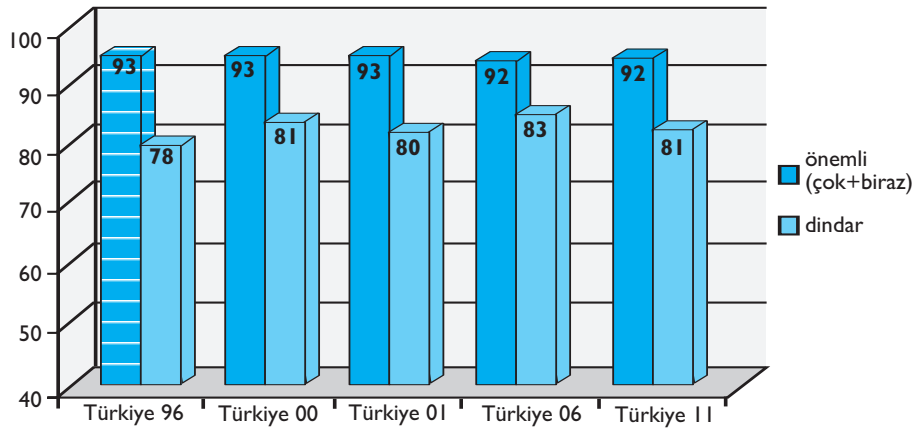
Değerler araştırmalarında, dinî değerler ve dindarlık çok geniş bir yer tutmaktadır. Son araştırmada da din konusunu çeşitli yönleri ile irdeleyen 30 civarında soru bulunmaktadır. Kendisini “dindar” olarak tanımlayanların oranı da % 81 ile Avrupa ortalamasının hayli üzerindedir (Şekil 2.11). Bu oran 2000 yılında da yine % 81 olarak bulunmuştur. Aynı şekilde, dinin kendisi için önemli olduğunu söyleyenlerin oranı da son 15 yılda hiç değişmemiş ve hep % 92-93 düzeyinde kalmıştır. Avrupa’nın Katolik ülkelerinin bazılarında din önemli (çok veya biraz) diyenlerin oranı şöyledir: İtalya % 74, Malta % 90, Polonya % 75, İspanya % 39. Öte yandan, dinî hayatında önemli sayanların oranı Çek Cumhuriyeti’nde % 20’ye, İsveç’t e % 23’e, Almanya’da ise % 27’ye kadar inmiş durumdadır.

Şekil 2.11

Türkiye’de Kendileri İçin Dinin Önemli Olduğunu Söyleyenler Ve Kendilerini Dindar Olarak Tanımlayanların Oranı (1996- 2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

KENDİLERİ İÇİN DİNİN ÖNEMLİ OLDUĞUNU SÖYLEYENLER (çok+biraz) VE KENDİLERİNİ DINDAR OLARAK TANIMLAYANLAR

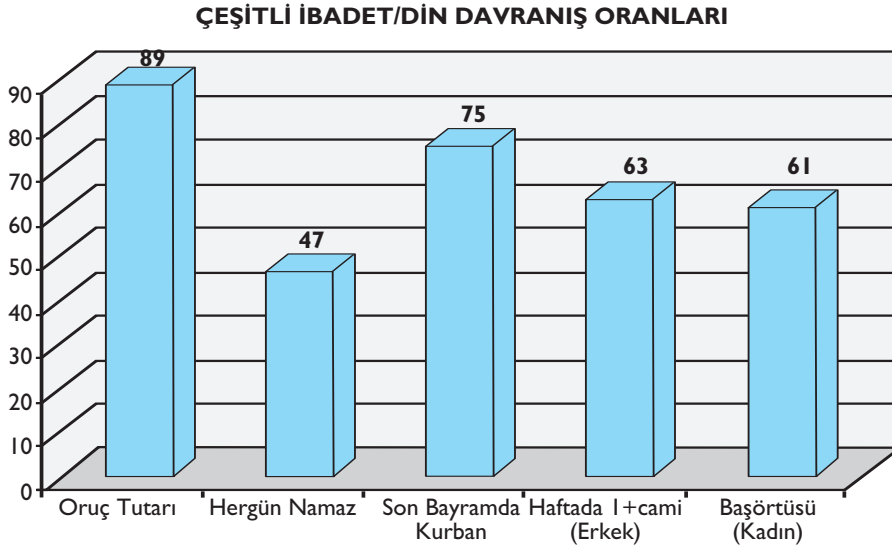
Değerler araştırmalarında ilk kez sorulan ve tespit edilen ilginç bir bulgu dinin esas anlamına ilişkindir: Halkın yaklaşık üçte ikisi, dinin esas anlamının, insanlara iyilikten ziyade, kurallara ve ritüellere uymakta görüyor. Beşte dörde varan (% 79) bir çoğunluk da dinin bu dünyaya değil, öteki dünyaya anlam kazandırdığı düşüncesindedir. Yani halkın önemli çoğunluğu için din, esas olarak ölümden sonrasına hazırlık mahiyetinde kurallar, törenler ve ritüeller demektir. Yine benzer bağlamda, evrim ve yaratılış birer cümle ile tanımlandığında, halkın % 85’i yaratılıştan yana tavır almaktadır (Esmer, 2011).

Araştırmada, Alevileri doğrudan ilgilendirebilecek iki bulgu bulunmaktadır: “Cem Evleri’ne de aynen camiler gibi, hukuki olarak ibadethane statüsü verilsin” diyenlerin oranı % 58 iken karşı fikirde olanların oranı ise % 42’dir. Dörtte üçe yaklaşan (% 73) bir çoğunluk ise devletin Sünni Müslümanlara yaptığı gibi, Alevi Müslümanlara da bir bütçe ayırmasından yanadır (Esmer, 2011).

Türkiye’de insanların yaptıkları çeşitli ibadet/dinî davranış oranları incelendiğinde ise % 89 oranında oruç tutma, % 75 oranında kurban kesme ve % 63 oranında haftada bir camiye gidip namaz kılma olduğu görülmektedir. Bu araştırmada 2007 yılında başörtüsü takanların oranı % 61, her gün namaz kılarım diyenlerin oranı ise % 47 olarak tespit edilmiştir (Şekil 2.12).

Şekil 2.12

Türkiye’de Çeşitli İbadet/Dinî Davranış Oranları (2007)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2007 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan (betam.bahcesebir.edu.tr/UserFiles/File/sunum/betamsunum7.2.08.ppt) alınmıştır.

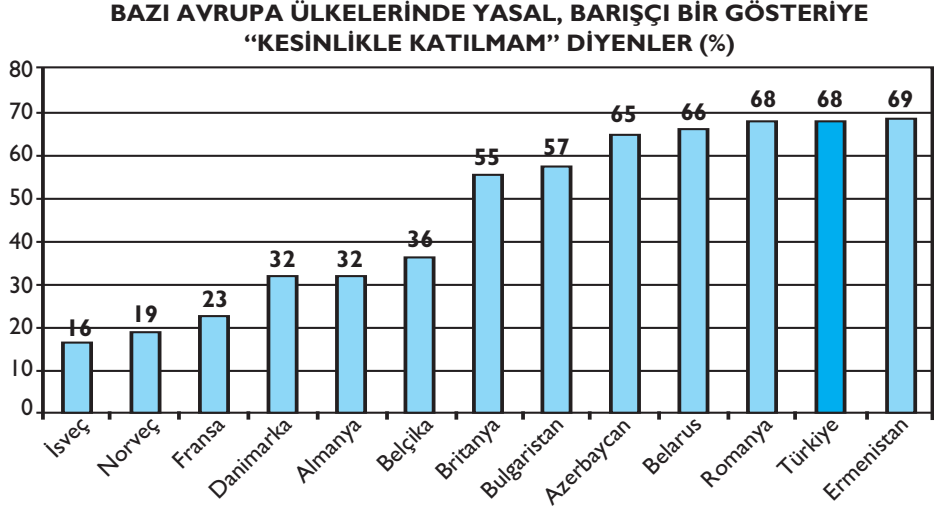
Siyasete demokratik katılım konusunda halkın geleneksel çekimserliği artarak sürmektedir. Türkiye’de insanlar toplu bir dilekçeye imza atmaktan bile ciddi boyutlarda çekinmektedir. “Kesinlikle toplu dilekçe imzalamam” diyenlerin oranı 1990’da % 46, 1996’da % 45, 2000’de % 44, 2001’de % 44, 2006’da % 53, 2011’de % 61’dir. Bu oranlarda dikkat çeken nokta, 1990-2001 arasında aynı kalan oranının, bu yıldan sonra hızlı bir yükselişe geçmesidir. Toplu bir dilekçeyi imzalayacağını söyleyenlerin oranı ise demokratik ülkelerle karşılaştırılamayacak kadar düşüktür. Örneğin, İsveç’te % 82, Almanya’da % 58 olan bu oran, ülkemizde sadece % 10’dur.

Dilekçe konusunda durum böyle iken yasal bir boykota, barışçı bir gösteriye veya greve katılma konusundaki çekingenliğin daha da yüksek olduğunu tahmin edilebilir. Bu tür siyasal katılım alanlarında da Türkiye Avrupa'nın en düşük katılım gösteren ülkelerinden biri olduğu gibi, çekingenlik son yıllarda bir artış eğiliminde gibi gözükmemektedir (Şekil 2.13 ve Şekil 2.14).

Şekil 2.13

Türkiye'de ve Bazı Ülkelerde Yasal, Barışçı Bir Gösteriye "Kesinlikle Katılmam" Diyenlerin Oranları (2011)

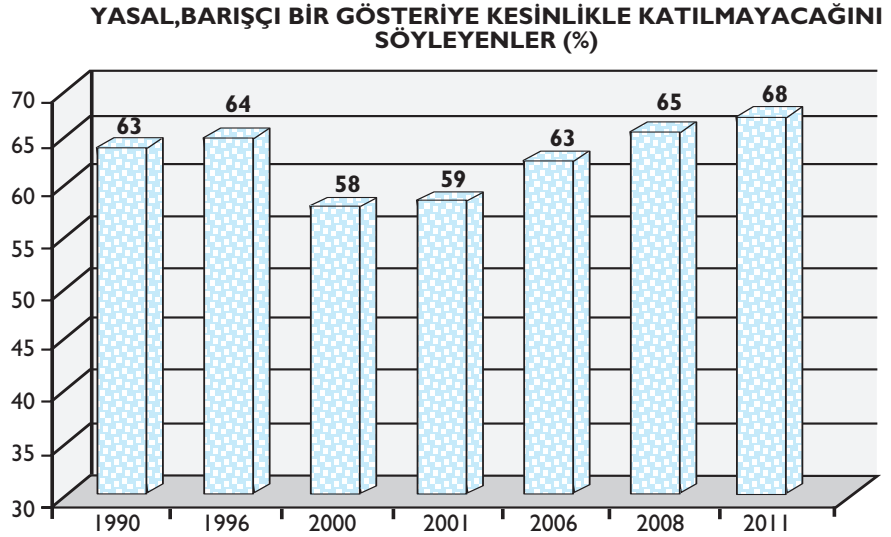
Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Şekil 2.14

Türkiye'de Yasal, Barışçı Bir Gösteriye "Kesinlikle Katılmam" Diyenlerin Oranları (1990-2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

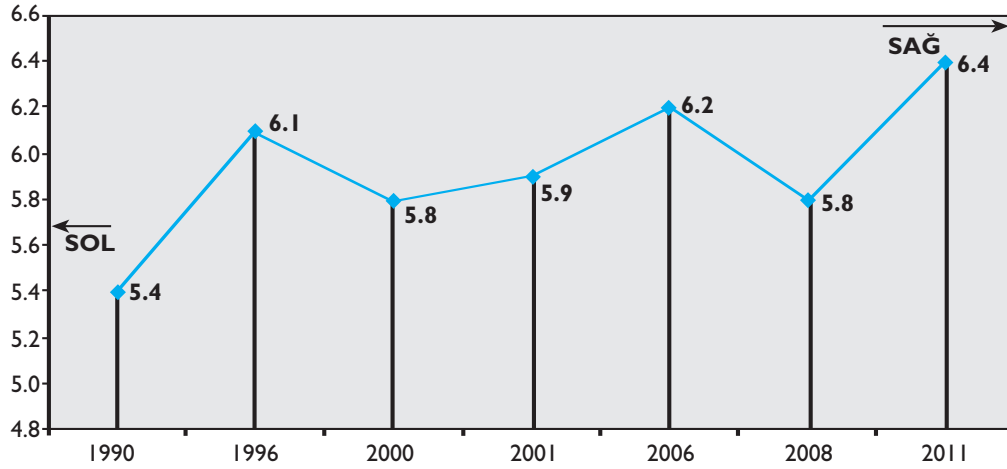

Türkiye Değerler Araştırması'nın başladığı 1990 yılından beri, bazı zikzaklar söz konusu olsa da Türkiye'de ideolojik istikametın sağ olduğu görülmektedir. İki bin on bir yılı ise kendisini siyasal yelpazenin sağında tanımlayanların en yüksek noktası olmuştur (Şekil 2.15). Bu genel doğrultu, kriz yıllarında biraz yalpalamakla beraber daha sonra yine yönünü bulmaktadır (Esmer, 2011).

Şekil 2.15

On Puanlık Sol-Sağ Cetvelinde Türkiye Ortalamaları (2011)

10 PUANLIK SOL-SAĞ CETVELİNDE TÜRKİYE ORTALAMALARI

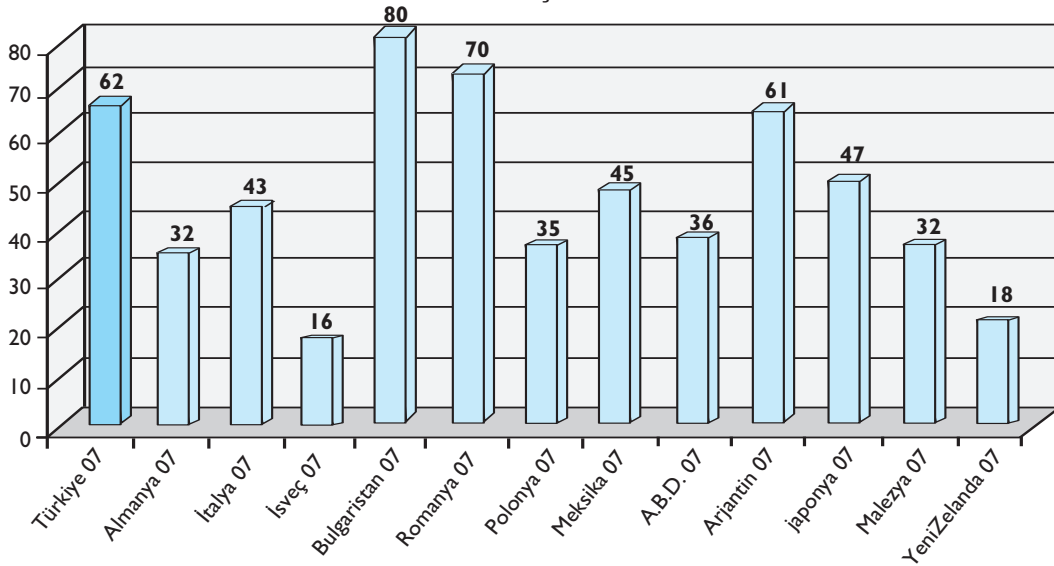

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Şekil 2.16

Türkiye'de ve Bazı Ülkelerde İnsan Haklarına Duyulan Saygıya İlişkin Görüşler (2007)

İNSAN HAKLARINA PEK+HIÇ SAYGI DUYULMUYOR

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2007 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan (betam.bahcesehir.edu.tr/UserFiles/File/sunum/betamsunum7.2.08.ppt) alınmıştır.

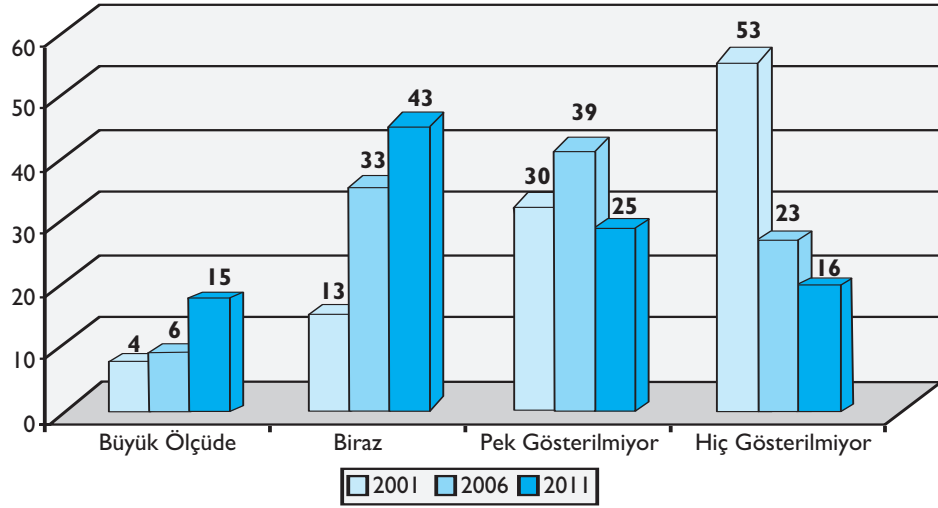
Dünya Değerler Araştırması 2007 verilerine göre insan haklarına duyulan saygı açısından Bulgaristan (% 80) ve Romanya (% 70) oranlarla insan haklarına pek saygı duyulmayan ülkelerin başında gelmektedir. Şekil 2.16'da yer alan ülkeler arasında Türkiye 3. sırayı almaktadır. 2001-2011 döneminde Türkiye'de insan haklarına pek ya da hiç saygı gösterilmiyor diyenlerin oranı azalmıştır.

Şekil 2.17

Türkiye'de İnsan Haklarına Saygı Duyulma Düzeyine İlişkin Görüşler (2001-2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

ÜLKEMİZDE İNSAN HAKLARINA NE KADAR SAYGI GÖSTERİLİYOR? (%)

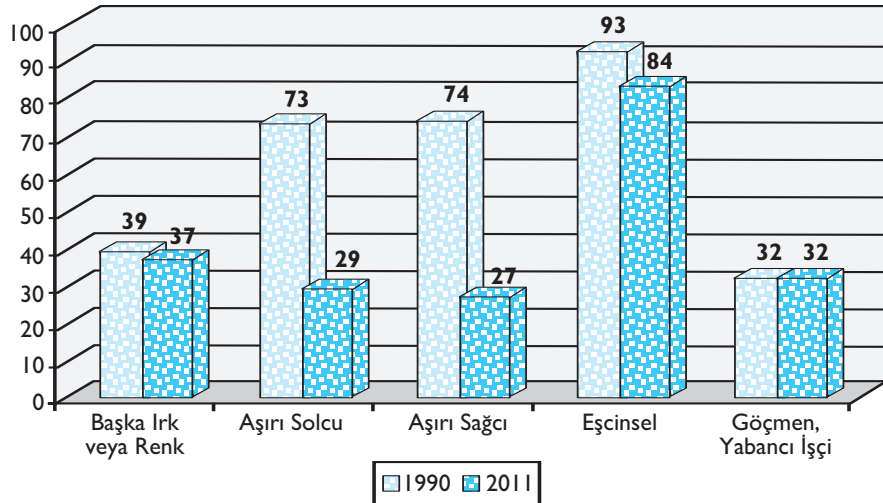

Farklı olarak görülen gruplardan insanları komşu olarak istememenin bir hoşgörüyü göstergesi olarak kullanılmasının tarihi seksen yıl kadar geriye gitmektedir. Bu göstergeyi, ilk olarak Emory Bogardus "toplumsal mesafe" ölçeğinin bir ögesi olarak kullanmıştır. Değerler Araştırmalarında bütün dünyada bu "komşu isteme/istememe" sorusu sorulmaktadır. 1990'dan bu yana, Türkiye'nin hoşgörü konusunda alacağı uzun bir mesafe bulunduğu gözlemlenmektedir. Bütün araştırmalar, bu konuda toplumumuza hayli kırık bir not verirken, istenmeyen grupların en başında da yine 1990'dan beri yapılan bütün araştırmalarda olduğu gibi, eşcinseller gelmektedir, 2011 yılında da durum değişmiş değildir (Esmer, 2011). Bazı grupların komşu olarak istenmeme oranları şöyledir: Eşcinseller % 84, AIDS'liler % 74, nikâhsız yaşayan çiftler % 68, Tanrı'ya inanmayanlar % 64, şeriat yanlıları % 54, Hristiyanlar % 48, başka bir dinden insanlar % 39, göçmenler, yabancı işçiler % 39, kızları şortla dolaşanlar % 26, oruç tutmayanlar % 20, sevmediği partiye oy verenler % 17'dir (Şekil 2.18).

Şekil 2.18

Türkiye'de Komşu Olarak İstenmemeye İlişkin Görüşler (1990-2011)

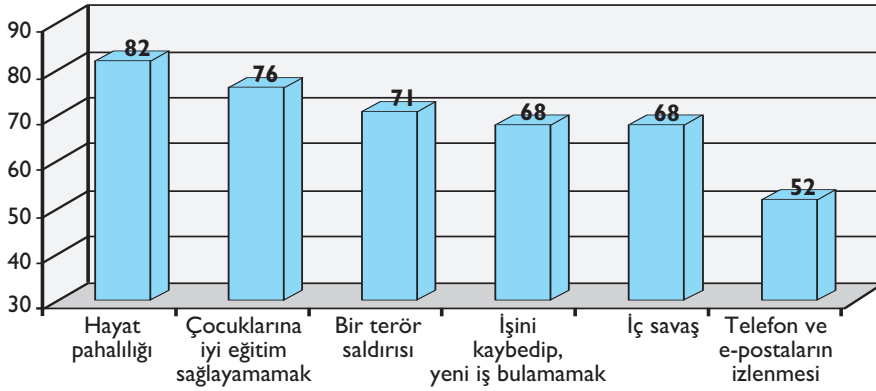
Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Öte yandan, Avrupa’da da Müslüman komşu istemeyenlerin oranları küçümsenmeyecek düzeylerde. Türkiye’de kamuoyunun % 48’i Hristiyan komşu istemediğini söylerken, Litvanyalıların da % 47’si Müslüman komşu istememektedir (Esmer, 2011).

Son bir yıl içinde, seyrek de olsa, aşağıdaki durumlarla karşı karşıya kalanların oranları şöyledir: Yeterli yemek bulamayan % 15, evinde güvenli hissetmeyen % 12, ihtiyacı olan sağlık hizmetini veya ilacı alamayan % 16, yeterli nakit bulamayan % 32’dir. % 3-4 gibi bir azınlık da son bir yıl içinde kendisinin (% 3) veya ailesinin bir ferdinin (% 4) bir suçun (şiddet, hırsızlık, tecavüz vb.) kurbanı olduğunu söylemektedir. Mahallelerinde, çevrelerinde şu durumların çok veya epeyce sık meydana geldiğini söyleyenlerin yüzdeleri şu şekildedir: Hırsızlık % 18, sokaklarda içki içmek % 14, polisin veya askerin özel yaşama müdahalesi % 8, sokaklarda uyuşturucu satışı % 8, kadınlara tecavüz, saldırı, taciz % 6, yaralama % 9, cinayet % 5’dir. Yalnız bu durumları yorumlarken, tüm toplumlarda suç algılama oranlarının, gerçek suç oranlarının hayli üzerinde olduğunu unutmamak gerekir (Esmer, 2011).

ÇOK ENDİŞE DUYNANLAR+BİRAZ ENDİŞE DUYNANLAR

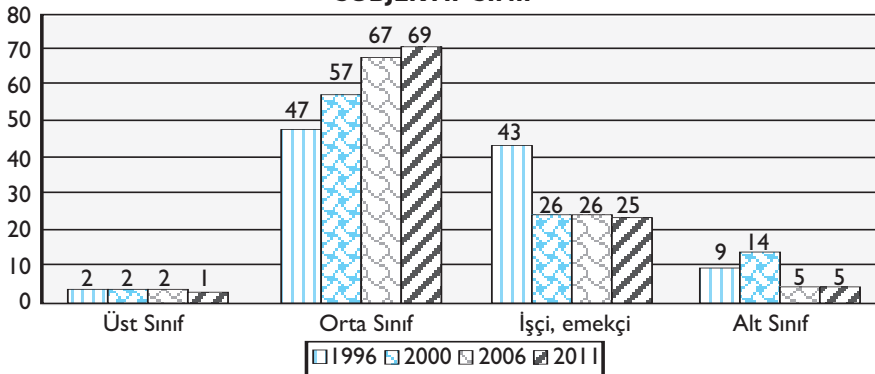
Şekil 2.19

Türkiye’de Endişe Edilen Konular (2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular ışığında Türkiye’de subjektif sınıf ayrımları incelendiğinde özellikle 1996- 2011 arasında kendini orta sınıfta görenlerde % 22’lik bir artış dikkat çekmektedir. Diğer taraftan 2000 yılında kendini alt sınıfta tanımlayanların oranında % 5’lik bir artış söz konusu olmuştur (Şekil 2.20). Türkiye’de üniversite eğitiminin amacına yönelik soruya da % 52’lik bir oranda meslek sahibi olma yönünde bir cevap gelmiştir. Eğitimi toplumsal statü kazanmanın bir yolu olarak görenlerin oranı % 27, daha fazla kazancın yolu olarak görenlerin oranı % 10, bilgili ve görgülü insan olmanın yolu olarak görenlerin ise oranı % 12’dir (Şekil 2.21).

SUBJEKTİF SINIF

Şekil 2.20

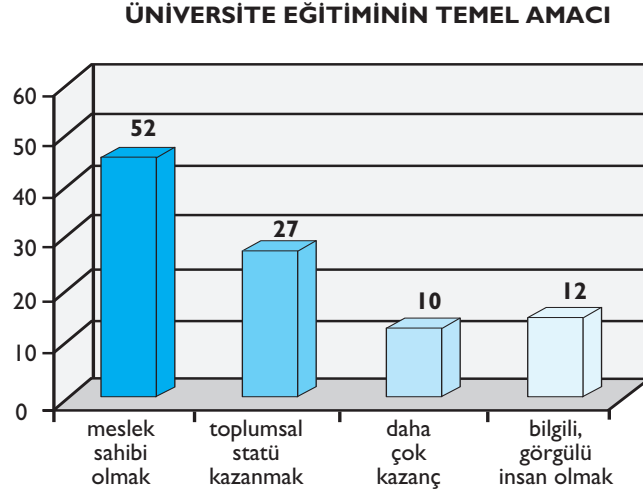
Türkiye’de Subjektif Sınıflar (1996-2011)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması Derneği (WVSA) Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in 2011 yılı araştırma sonuçlarından derleyerek hazırladığı sunumdan alınmıştır.

Şekil 2.21

*Türkiye’de
Üniversite
Eğitiminin Temel
Amacına İlişkin
Görüşler (2011)*

Kaynak: Dünya
Değerler
Araştırması
Derneği (WVSA)
Yönetim Kurulu
Üyesi Prof. Dr.
Yılmaz Esmer’in
2011 yılı araştırma
sonuçlarından
derleyerek
hazırladığı
sunumdan
alınmıştır.

Türkiye’de toplumun başarı kriteri olarak ilk sırada iyi eğitim almanın, daha sonra da işinde başarılı olmanın önemi ifade edilirken bunları çok para kazanma ve iyi anne baba olma kriterleri izlemektedir.

Dünya Değerler Araştırması’nın Türkiye’de 2011 yılına ilişkin elde edilen bazı özet sonuçları şöyledir:

- Kendisini “mutlu” hissedenler (çok + biraz mutlu toplamı) % 77
- 10 üzerinden ortalama “genel olarak hayattan memnuniyet” puanı 7.31
- Hükûmete güvenenler (tamamen + biraz güvenenlerin toplamı) % 61
- Orduya güvenenler (tamamen + biraz güvenenlerin toplamı) % 75
- Polise güvenenler (tamamen + biraz güvenenlerin toplamı) % 75
- Basına güvenenler (tamamen + biraz güvenenlerin toplamı) % 41
- Başka bir dinden insanlara güvenenler (tamamen+biraz güvenenlerin toplamı) % 38
- Başka millettten insanlara güvenenler (tamamen+biraz güvenenlerin toplamı) % 39
- İlk kez tanıştığı insanlara güvenenler (tamamen+biraz güvenenlerin toplamı) % 24
- “Bugün ülkemizde insan haklarına büyük ölçüde saygı gösteriliyor” diyenler % 15
- “Bugün ülkemizde insan haklarına hiç saygı gösterilmiyor” diyenler % 16
- Kendisini “dindar” olarak tanımlayanların oranı % 81
- Oruç tuttuğunu söyleyenlerin oranı % 87
- Namaz kıldığını söyleyenlerin oranı % 70
- Cehenneme inananların oranı % 97
- Son Kurban Bayramı’nda kurban kestğini söyleyenlerin oranı % 57
- Ramazanda, lokantaların iftara kadar kapalı kalması gerektiğini düşünenler % 44
- Kadının plajda mayo giymesinin günah olduğunu düşünenler % 61
- “Din esas olarak öteki dünyaya anlam kazandırır” görüşüne katılanlar % 79
- Tanrı’ya inanmayan politikacıları göreve layık bulmayanlar % 55
- Yönetim görevlerinde dini bütün insanların bulunmasını yararlı görenler % 51

• Dine ve dinî değerlere saldıran kitap ve yayınların yasaklanmasını isteyenler	% 63
• Cem evlerine camiler gibi ibadethane statüsü verilmesini doğru bulanlar	% 58
• “Bilim ile din çelişirse, her zaman din doğrudur” görüşüne katılanlar	% 77
• Tek doğru dinin kendi dinleri olduğunu söyleyenler	% 79
• Yaşlı insanların toplum üzerinde bir yük teşkil ettiğini düşünenler	% 32
• Yaşlıların gereğinden fazla siyasi güce sahip olduğunu düşünenler	% 57
• Güvenlik amacıyla silah veya bıçak taşıdığını söyleyenler	% 8
• İşini kaybedip, yeni iş bulamamaktan endişe duyanlar	% 68
• Telefonlarının dinlenip, e-postalarının okunmasından endişe duyanlar	% 52
• Çocuklarına iyi bir eğitim sağlayamamaktan endişe duyanlar	% 76
• Bazı koşullarda, adaletin sağlanması için savaşın zorunlu olduğunu düşünenler	% 43
• Son bir yıl içinde, yeterli yemek bulamadığını söyleyenler	% 15
• Evlerinde bulaşık makinesi bulunanlar	% 49
• Yazlık evi olanlar	% 7
• Evliliğin modası geçmiş bir kurum olduğunu düşünenler	% 8
• Seyrek de olsa, bilgisayar kullananlar	% 53
• Beyana göre, ortalama erkek boyu	173.8 cm
• Beyana göre ortalama kadın boyu	163.5 cm
• Beyana göre ortalama erkek kilosu	75.95 kg
• Beyana göre ortalama kadın kilosu	66.59 kg
• Ortalama beden kitle endeksi	25
• Sigara içmeyenlerin oranı	% 63

Özet

Kültürün farklı anlamlarını ayırt etmek.

Bilim alanındaki kültürle uygarlıklar; beşeri alandaki kültür ile eğitim sürecinin ürünü; estetik alandaki kültürle güzel sanatlar; maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültürle de üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirme anlamları kastedilmektedir.

Kültürün öğelerini sıralamak.

Kültürün öğeleri; normlar, değerler, inançlar, semboller ve dildir.

Kültürel süreçleri açıklamak.

Kültürel süreçler başı-sonu belli olmadan süregelen olaylardır. Kültürel süreçlerin kültürel olaylardan farkı, daha genel, soyut ve evrensele yakın düzeyde geçerli kavramlar olmalarıdır. Kültürel süreçler arasında; kültürleme, kültürel yayılma, kültürlenme, kültürleşme, kültürel yozlaşma, kültür şoku, zorla kültürlenme, kültürel özümseme ve kültürel değişme sayılabilir. Kültürleme, doğumdan ölüme kadar bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyacak biçimde etkilenmesi ve değiştirilmesi, geniş anlamıyla toplumsallaşmadır. Kültürel yayılma, belli bir toplumda, dıştan içe doğru ya da içten dışa doğru, maddi ve manevi öğelerin sürekli olarak yayılmasıdır. Kültürlenme, belli bir toplumun alt-kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan yepyeni bir bileşime varılması, ulaşılmasıdır. Kültürleşme, kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle, başka kültürlerden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonucunda her ikisinin de değişmesidir. Kültürel yozlaşma, yayılmacılara göre, bir merkezden çıkan ve yayılan kültürün etkisinin her zaman çıkış ve geliş yerindeki yükseklik ve derecesini koruyamayıp bozulması, yozlaşmasıdır. Kültür şoku, bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum yapmakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkilerdir. Zorla kültürlenme, bir kültüre mensup birey ve grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesidir. Kültürel özümseme, bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi giderek kendine

benzetmesi, kültürel egemenliği altına almasıdır. Kültürel değişme, yukarıdaki bütün süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak, toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi ya da değişikliğe uğramasıdır.

Türk kültürü ve Türkiye kültürü arasındaki farkı açıklamak.

Türk kültürü ile Türk kavminin tarih sahnesine çıkışından başlayarak, günümüze dek süregelen ve Türklerin yerleştikleri, yaşadıkları, bugün de yaşamakta oldukları yerlerde yarattıkları ve etkinliğini sürdüren kültür anlaşılmalıdır. Türkiye kültürü denildiğinde ise Türklerin yerleşmelerinden dolayı Türkiye denilen bu topraklarda onlardan önce varolan, onların gelişle büyük bir değişikliğe uğrayarak devam eden ve günümüze ulaşan kültür anlamına gelmektedir.

Türk kültürünü ve Türkiye kültürünü etkileyen uygarlıkları sıralamak.

Türk kültürünün; Orta Asya, komşu ülkeler (Çin, Hint) ve İslam (Arap, İran) olmak üzere 3 temel kaynağı vardır. Türkiye kültürünü etkileyen 4 kültür; Özgün Türk kültürü (Orta Asya), İslam kültürü (Arap, İran), Anadolu yerli kültürleri ve Batı (Avrupa) kültürüdür.

Türkiye'de kültürle ilgili yapılmış temel araştırmaların başlıca bulgularını değerlendirmek.

Hofstede'in araştırma sonuçlarına göre Türkiye'de toplulukçu değer ve normlar egemendir, kadınsı değerler ön plandadır, güç mesafesi fazladır, belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksektir. Dünya Değerler Araştırması, 2011 yılı sonuçlarına göre ise Türkiye'de bireysel mutluluk ve hainenin maddi durumunun tatmin düzeyleri son yıllarda artmıştır. Erkeğin aile reisi olmasının tercihi vb. gibi erkek egemen değerleri destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. En sık yapılan dinî ibadetler oruç tutma ve kurban kesmedir. Evlilik kurumu saygın ve gerekli bir kurum olarak görülmektedir. Siyasete demokratik katılım konusunda halkın geleneksel çekimserliği artarak sürmektedir. İnsan haklarına saygı duyulmadığı fikri yaygın bulunmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Murdock'a göre kültürün özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Kültür değişir.
- b. Kültür ebeveynlerden çocuklara genler yoluyla geçer.
- c. Kültür bütünüleyicidir.
- d. Kültür tarihidir.
- e. Kültür süreklidir.

2. Toplumda yaptırımı olan kurallar bütününe ne ad verilir?

- a. Norm
- b. Değer
- c. Adet
- d. Görenek
- e. İnanç

3. Aşağıdakilerden hangisi Emre Kongar'ın Osmanlı-Türk kültür gelişim çizgisinde saptadığı dört temel öğeden biri **değildir**?

- a. Osmanlı toplumuna İslam kültürünün egemen olması
- b. Seçkinlerle halk arasında kültür ikiliği bulunması
- c. Belli bir tarihten sonra manevi kültür öğelerini dışarıdan almaya başlamış olması
- d. İmparatorluk yapısına sahip olması
- e. Hem suçlamaların hem de çözümlerin manevi kültür alanına yöneltilmiş olması

4. Türkiye'den 1960 yılı ortalarından itibaren Avrupa'ya göç eden Türklerin yeni kültüre uyum yapmakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkiler kültür süreçleri ile ilgili aşağıdaki kavramlardan hangisine bir örnektir?

- a. Kültürlenme
- b. Kültür şoku
- c. Zorla-kültürlenme
- d. Kültürleme
- e. Kültürel yayılma

5. Bir merkezden çıkan ve yayılan kültürün etkisinin her zaman çıkış ve geliş yerindeki yükseklik ve derecesini koruyamayıp bozulması kültür süreçleri ile ilgili aşağıdaki kavramlardan hangisine karşılık gelmektedir?

- a. Kültür yozlaşması
- b. Kültürlenme
- c. Kültürleşme
- d. Kültürel yayılma
- e. Kültürel özümseme

6. Aşağıdakilerden hangisi Türklerin tarih boyunca kullandığı alfabelerden biri **değildir**?

- a. Göktürk alfabesi
- b. Uygur alfabesi
- c. Arap kökenli alfabe
- d. Japon kökenli alfabe
- e. Latin kökenli alfabe

7. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye kültürünü etkileyen uygarlıklardan biri **değildir**?

- a. Orta Asya kültürü
- b. Anadolu yerli kültürleri
- c. İslam kültürü
- d. Batı kültürü
- e. Eskimo kültürü

8. Dünya Değerler Araştırması ilk olarak kaç yılında yapılmaya başlanmıştır?

- a. 1891
- b. 1981
- c. 1991
- d. 2001
- e. 2005

9. Aşağıdakilerden hangisi Hofstede'nin kültür araştırmasında ortaya çıkardığı boyutlardan biri **değildir**?

- a. Güç mesafesi
- b. Belirsizlikten kaçınma
- c. Toplulukçuluk
- d. Bireycilik
- e. Otoriterlik

10. Aşağıdaki Hofstede'nin kültür araştırmasında Türkiye'de ulaştığı sonuçlardan biri **değildir**?

- a. Toplulukçu değerler baskındır.
- b. Kadınsı değerler daha ön plandadır.
- c. Güç mesafesi azdır.
- d. Belirsizlikten kaçınma yüksektir.
- e. Daha çok dolaylı iletişim kullanılır.

Okuma Parçası

İstanbul'un Üst ve Orta Sınıflarının Değişen Sosyal ve Kültürel Coğrafyası

“İdealinizdeki ev” mitolojisini benimseyerek İstanbul'un merkezinden kaçan üst ve orta sınıfların yeni yerleşimleri, kendi içinde homojen, ama birbirinden kesin farklarla ayrıran yaşam biçimlerine dönüştü. Bu anlamda, İstanbul'da üst ve orta sınıfların kendi aralarında her zaman var olan çeşitlilik, 1990'larda hem mekânsal, hem de kültürel parçalanmaya dönüştü. Bu süreci aktarabilmek için, şehir dışında oluşan “bahçe kentlere” ve “sitelere” yatırım yapan gruplar üstünde kısaca durmak gerekecek.

Bahçe Kentler

İstanbul'un son on beş yılda dünya piyasalarına açılmasıyla birlikte, gerek beklentileri, gerek gelir düzeyleri hızla yükselen üst kademe şirket yöneticileri ve yüksek meslek sahipleri için düşlerindeki eve sahip olmak, Karadeniz kıyısına doğru gruplar halinde inşa edilmeye başlayan “müstakil villa” komplekslerinden birine yatırım yapmak anlamına geliyor. Şu anda bir bölümü halen inşaat halinde olan, bir kısmı da tamamlanmış ve sahiplerini bekleyen bu evler, bahçe büyüklüğüne, inşaatın kalitesine, mutfak ve banyolarda kullanılan malzemelerin yerli veya ithal olmasına vs. göre, 250.000 dolardan başlayıp, 1.000.000 dolara kadar yükselen fiyatlarla pazarlanmakta. İstanbul'daki büyük inşaat şirketlerinin hemen hepsi başlangıçta çok kârlı olan bu “müstakil villa” piyasasına girmiş durumda. 1990'ların ortasında İstanbul'da satılık “müstakil villa” sayısının 5000'e ulaştığı tahmin ediliyor.

Ancak İstanbul'a çok yakın mesafede, doğa içinde yaşamının mutluluğunu sunan bu bahçe kentlerin pek azı ikamete açılmış durumda. Büyük bir bölümüne ulaşmak için engebeli yollardan bir saati aşkın bir yolculuğu göze almak gerekiyor. Halen inşaatı süren evleri, peşinatını yatırmış olan aileler pazar gezilerinde gelip görüyorlar. Ancak evlerin çoğu bitmiş ve satılmış villa komplekslerinde bile pek az aile fiilen taşınmış durumda, evler döşenmiş, bahçeler çimlenmiş, ama ancak hafta sonlarında kullanılıyor. Kısacası, 1990'ların sonlarında, tenis kortları ve golf sahalarıyla, eğlence ve alışveriş merkezleriyle birkaç dakikada erişilebilecek “düşler ülkesi” sadece reklam broşürlerinde yaşıyor.

İstanbul'da orta sınıfa, hatta üst-orta gelir grubuna dahil pek çok aile için, müstakil bir villaya yatırım yapmak, tüm birikimlerini (Türkiye'de kredili gayri menkul satın alma imkanı olmadığı için) aslında pek tanımadıkları-

ama hülyasını kurdıkları- bir yaşam biçimine yatırmak anlamına geliyor. 19. yüzyılın sonlarından bu yana İstanbul'un üst-orta kesimleri için apartman yaşamı, modernliğin ve Batılılaşmanın sembolü oldu. Orta sınıfın kültürünün vazgeçilmez unsuru olan apartman yaşamının önemi, 1950'lerden başlayarak kırsal kesimden art arda gelen göç dalgaları ile daha da arttı. Kentin sosyal ve kültürel coğrafyasında, apartman semtleri ile şehri çevreleyen gecekondu mahalleri arasındaki çarpıcı farklar, İstanbul'un seçkin kültürüyle, henüz kentleşemeyen göçmen nüfusun simgelediği avam/melez/arabesk kültür arasındaki uçurumu mekanda somutlaştırdı. Apartman semtlerinde yaşayan üst ve orta kesimler arasındaki ekonomik ve sembolik hiyerarşilerde ise, deniz sahiline yakın oturmak önemli bir kriter haline geldi. 1950'lere kadar en makbul apartman semtleri olan Nişantaşı, Şişli gibi mahallelerde oturan üst gelir grupları, 1950'lerin sonlarından başlayarak Boğaz sahillerinde apartmanlara taşınmaya başladılar. Bu nedenle, yakın zamana kadar denize bakan seçkin, lüks bir dairede yaşamak, İstanbul'un üst ve orta sınıfları için çok arzulan bir statü sembolüydü. Bugün hâlâ İstanbul'da apartman dairesi fiyatları, metre karesi ve inşaat kalitesinden çok, deniz manzarası olup olmadığına göre değişmektedir. Ancak artık üst düzey yönetici ve yüksek meslek sahibi ailelerin özlemleri değişti.

Şu anda bir müstakil villaya yatırım yapmış olan aileler, deniz manzaralı dairelerini, apartman komşularını, aynı semtte oturan arkadaşlarını, köşe başındaki bakkalıyla, manaviyle tanıdık bildik mahalle yaşamını terk edip, kendilerine benzeyen ama tanımadıkları ailelerle, aynı tip bahçeli evlerde yaşamaya hazırlanıyorlar. Kadınlar bu taşınmadan endişeli, ama çim bahçeler ve emniyetli, temiz bir sosyal çevre özlemi ağır basıyor. Pazarlama şirketlerinin hedeflediği müşteri profili, bütün hafta çok yoğun çalışan, hafta sonlarında açık havada bahçe ile uğraşmayı düşleyen, taşınır taşınmaz bir köpek edinmeyi planlayan üst düzey yöneticiler ile şehirdeki çevre kirliliğinin bilincinde olan “eğitimli” eşleri.

Yukarıda anlatılanlar, İkinci Dünya Savaşı ertesinde otomobil ve televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte kitleler halinde büyük kentleri terk eden orta sınıf Amerikan ailelerinin bilinen “suburbia” öyküsünü çağrıştırıyor. Ancak bugün, ve de İstanbul'da, çok farklı bir siyasi ve kültürel gelişmenin habercisi. Uluslararası iş muhitine entegre olan üst-düzey yöneticiler ve yüksek meslek sahiplerinin şehir dışında korumalı alanlara çekil-

mesinin, İstanbul'un kamu yaşamını nasıl etkileyeceği bir soru işareti henüz. Bu konuda geleceğe yönelik tahminlere girişmek yerine, aşağıda İstanbul'un orta sınıflarının ezici çoğunluğunun taşındığı site yaşamına dönmek istiyorum.

Siteler

İstanbul'un orta ve alt-orta sınıflarının büyük bir bölümü için- orta boy şirketlerin yöneticileri ve hizmet sektöründe küçük firma sahiplerinden başlayıp, çok çeşitli özel, kamu ve yarı-kamu kuruluşunun personeline doğru uzanan çok geniş bir yelpaze- "yeni bir ev, yeni bir yaşam tarzı" şehri çevreleyen otoyollar boyunca sıralanan blok apartmanlarda bir daireye taşınmak anlamına geliyor.....İnşaat maliyetlerini düşürmek adına, içinde yaşayanları fiziki ve sosyal olarak çevrelerinden tecrid eden bu tür blok apartmanlar, şehir planlaması ders kitaplarında ve mimari literatüründe, olumsuz yönleriyle kışışleşmiştir. Tekdüze mekanlarda, tekdüze yaşamaların insanları ne denli birbirine yabancılaştırdığı, komşulukların kurulamadığı, koridorlarda rastlaşan insanların birbirine selam bile vermeden geçtiği, uzun boylu aktarılır.....Ancak 1980'ler İstanbul'da yükselen tek düze toplu konut blokları, ne denli mimari estetikten uzak ve şehrin dokusuna ters düşen yapılaşmalar olursa olsun, bu mekanlara taşınan orta ve alt-orta sınıfların çok hoşnut oldukları görülüyor. Aslında site yaşamında "bahçe", yüksek blokların arasında çim ve süs bitkileri dikilen, girilmesi yasak bir alan. Çocuklar için yapılan oyun bahçesi ise, beton kaplı, tel örgüyle çevrili birkaç park mobilyasından ibaret. Ancak sitelere taşınanlar, yeni mekanlarını hemen istisnasız "havadar", "aydınlık", "ferah", "düzenli" gibi sıfatlarla tanımlıyorlar....Site yaşamını tarif ederken en sık altı çizilen özellik ise, "çocuklar ve gençler için temiz bir çevre" temin etmesi. Burada söz konusu olan "temiz çevre", sitede yaşayan orta sınıf ailelerin çocuklarının birbirleriyle oynaması, gençlerin aralarında arkadaşlık kurlmaları. En çok sıkıntısı çekilen ise, reklamların düşler ülkesini süsleyen ağaçlar, yeşil alanlar, spor tesisleri değil, "yakında bir alışveriş merkezi". Aslında sitede bakkal ve manav var. Kadınların özlemini ifade ettiği, eğlence ile tüketimi birleştiren-dolaşma, seyretme, hoşça vakit geçirme ile alışverişi eşleştiren- türden bir merkezin yürüme mesafesinde olması, ya da hiç olmazsa otobüsle erişilebilir olması.

Polis memuru, belediye görevlisi, emekli öğretmen gibi sınırlı tasarrufları enflasyonla sürekli eriyen gruplar için, ufak bir dairenin peşinatını ve taksitlerini ödemek büyük çaba gerektiriyor. Bu gruplar için kentin çevre

mahallelerinden bir siteye taşınmak, önemli bir atılım ve sosyal hareketlilik imkanı....Eskiden de apartman semtlerinde yaşayan orta kademe yöneticiler, küçük ölçekli şirket sahipleri, banka memurları vb. için site yaşamı, şehrin karışık nüfusundan hem mekânsal hem de sosyal olarak uzaklaşmak, kendilerine benzer ailelerle birlikte düzenli ve güvenli bir çevrede yaşamak anlamına geliyor. Ayrıca bu kesim aileler için, şehrin içinde köhneleşen apartman dairelerinden, yepyeni, geniş, pırıl pırıl mutfakları, çeşitli renk ve desenlerde seramiklerle donanmış banyoları olan dairelere taşınmanın çekiciliği büyük.

Eski uyumsuz eşyaları atıp, yeni evlerin salonlarını uyumlu mobilyalarla, yeni perdeler ve kristal avizelerle dekore etmek, taşınma ritüelinin bir parçası. Böylece dairelerin iç dekorasyonu da, dış görünüşleri kadar standartlaşıyor, site yaşamının homojen sosyal ve kültürel ortamını pekiştiriyor. Bu aileler için, İstanbul'un 1980'lerden itibaren geçirdiği "kültür yozlaşması", sahiplendikleri modern batı kültürünü tehdit eden en önemli tehlike. Böylece, site yaşamının temiz (homojen) sosyal ve kültürel iklimini, orta sınıf kültürünün "yoz" ortamından ayırıştırarak, yeniden üretmesine ortam sağlıyor.

Kaynak: Ayşe Öncü, "İdealinizdeki Ev' Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı" **Mekân, Kültür, İktidar- Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, (der. Ayşe Öncü- Petra Weyland), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss. 96-101.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Tanımı ve Kapsamı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Öğeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Kültürle İlgili Araştırmalar ve Bazı Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Süreçleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Süreçleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise “Türklerin Tarih Boyunca Kullandıkları Alfabeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye Kültürünü Etkileyen Uygarlıklar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Kültürle İlgili Araştırmalar ve Bazı Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Kültürle İlgili Araştırmalar ve Bazı Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Kültürle İlgili Araştırmalar ve Bazı Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bilim alanındaki kültür uygarlıklara; beşeri alandaki kültür eğitim sürecinin ürününe; estetik alandaki kültürle güzel sanatlara; maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültürle de üretmeye, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirme anlamlarına karşılık gelmektedir.

Sıra Sizde 2

Türkçede kullanılan Batı kökenli sözcükler için Türk Dil Kurumunun İnternet adresini inceleyebilirsiniz. <http://www.tdlk.gov.tr>

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akurgal, E. (1998). **Türkiye’nin Kültür Sorunları ve Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alpkaya, F. ve B. Duru (derleyenler) (2012). **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bozkurt, V. (2004). **Değişen Dünyada Sosyoloji**, İstanbul: Alfa.
- Cassirer, E. (1980). **İnsan Üstüne Bir Deneme**, (Çev. N. Arat), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cohen, A. P. (1995). **Topluluğun Simgesel Kuruluşu**, (Çev. M. Küçük), Ankara: Dost Kitabevi.
- Doğan, B. (2007). **Örgüt Kültürü**, İstanbul: Beta.
- Dünya Değerler Araştırması (WVSA) <http://www.worldvaluessurvey.org> (erişim: 12.02.2009).
- Gökalt, E. (2010). “Kültür ve Toplum” **Sosyolojiye Giriş** içinde (Ed. N. Suğur), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1951.
- Güvenç, B. (2010). **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Boyut.
- Güvenç, B. (1994). **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (2007). **Kültürün ABC’si**, İstanbul: Cotigo.
- Hammond, P. B. (1978). **An Introduction to Cultural and Social Antropology**, USA: Mac Millan Publishing Co.
- Hofstede, G., G. J. Hofstede, M. Minkov (2010). **Cultures and Organizations: Software of the Mind**, 3rd Edition, USA: McGraw-Hill.
- Hofstede, G., G. J. Hofstede (2005). **Cultures and Organizations: Software of the Mind**, 2nd Edition, USA: McGraw-Hill.
- Hofstede, Gert Jan, P. Pedersen, G. Hofstede (2002). **Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures**, Intercultural Press.
- Hofstede, G., (2001). **Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations**, 2nd Edition, Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1998). **Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures**, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G. <http://www.geert-hofstede.com> (erişim: 20.02.2012).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). **Çocuğun Değeri**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982). **The Changing Value of Children in Turkey**, Honolulu: East-West Center Publ. No 60_E.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). **İnsan Aile Kültürü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). **Yeni İnsan ve İnsanlar**, (10. Basım), İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kandiyoti, D. & A. Saktanber (2002). **Kültür Fragmanları**, İstanbul: Metis.
- Kongar, E. (1982). **Kültür Üzerine**, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Kroeber, A. L. and C. Kluckhohn (1952). **Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions**, New York: Random House, Vintage.
- Macionis, J. J. and K. Plummer (1998). **Sociology: A Global Introduction**, New York: Prentice Hall Europe.
- Murdock, G. P. (1949). **Social Structure**, New York: The MacMillan Company.
- Myers, G. E. ve M. T. Myers (1976). **The Dynamics of Human Communication**, USA: Mc Graw-Hill.
- Öncü, A. (2010). “İdealinizdeki Ev’ Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, **Mekân, Kültür, İktidar- Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, (der. Ayşe Öncü- Petra Weyland), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 96-101.
- Özdemir, Ç. (ed.) (2005). **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, Ankara: Tek Ağaç.
- Özkalp, E. (2009). **Sosyolojiye Giriş**, İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Özkalp, E. ve diğerleri (2006). **Davranış Bilimlerine Giriş** (5. Basım), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1355.
- Pultar, G. ve T. Erman (der.) (2005). **Türk(İye) Kültürleri**, İstanbul: Tetragon.
- Sargut, A. S. (2001). **Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Suğur, N. (Editör) (2010). **Sosyolojiye Giriş**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1951.
- Şekerli, E. B. (2006). **Ekip Kaynak Yönetimi Uygulamaları ve Kültürel Farklılıklar: Türk Pilotlar Üzerinde Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Ş. (1990). **Türk Kültür Tarihi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turner, J. H. (1978). **Sociology: Studying the Human System**, Goodyear Pub.
- Zilloğlu, M. (1993). **İletişim Nedir?**, İstanbul: Cem Yayınevi.

3

Amaçlarımız

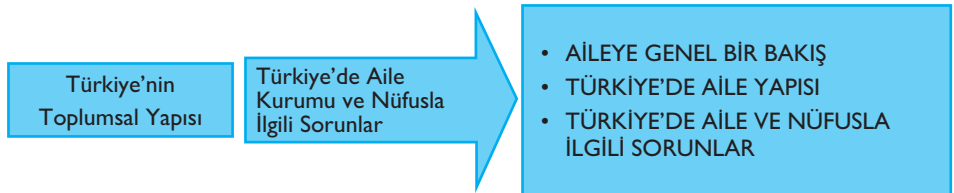
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ailenin yapısı ile ilgili farklı bakış açılarını karşılaştırabilecek,
- Türk ailesinin oluşumunu etkileyen faktörleri tanımlayabilecek,
- Kırsal ailenin özelliklerini saptayabilecek,
- Kentsel ailenin farklılıklarını açıklayabilecek,
- Boşanmanın nedenlerini saptayabilecek,
- Aile ve ailenin yapısı ile ilgili yasal düzenlemeleri listeleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Çekirdek Aile
- Geniş Aile
- Kırsal Aile
- Kentsel Aile
- Evlilik
- Boşanma
- Yasal Düzenlemeler

İçindekiler

Türkiye’de Aile Kurumu ve Nüfusla İlgili Sorunlar

AİLEYE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye’de bireylerin kişilikleri, ağırlıklı olarak aile ilişkileri aracılığıyla şekillenir. Yapılan sosyolojik çalışmalar ailenin özelliklerini belirlemek amacıyla kırsal ve kentsel aile karşılaştırması biçiminde analiz edilir. Zira göç, toplumsal hareketlilik, sanayileşme ve kentleşme ailenin yapısı ile ilgili önemli toplumsal değişikliklere neden olur. Bu değişiklikler kaçınılmaz olarak nüfus hareketlerine yol açar. Değişen toplumsal ve ekonomik yapı, bireylerin toplumsal hareketliliğini önemli ölçüde etkiler. Türkiye’nin nüfusu hızlı bir şekilde arttığı için evlilik oranları yüksektir. Bu da doğurganlığın yüksek olduğunun göstergesidir. Nüfus ve aile sayısı arttıkça, ailenin işlevleri ile ilgili çözümlemelerin yapılması gerekmektedir. Zira ailenin hem kendi üyeleri için hem de toplumsal sistemin diğer parçaları ile işlevsel ilişkileri vardır. Aile fertleri ve yakın akrabalarla ilişkilerin % 97 (www.tuik.gov.tr) gibi yüksek oranda olduğu Türkiye’de eşi ve birlikte yaşadığı kişi tarafından yaşam boyu fiziksel ve cinsel şiddet gören kadınların oranının ise % 41,9 (<http://www.ksgm.gov.tr/tdvaw/istatistikler.htm>) olduğunu görüyoruz. Bu çelişkili durumlarla ilgili yapılan yeni yasal düzenlemeler ilgili kısımda ele alınacaktır.

Türkiye’ye aile yapısı açısından bakıldığında en hızlı değişen faktörlerin başında nüfus özelliklerinin olduğunu görürüz. Değişen toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamlar nüfus artışının gerisinde kalmaktadır.

Türkiye nüfusunun % 18,2’si İstanbul’da yaşamaktadır. İstanbul’u sırasıyla % 6,6 ile Ankara, % 5,3 ile İzmir, % 3,6 ile Bursa, % 2,8 ile Adana takip etmektedir. Türkiye’de ortalama yaş erkeklerde 29,1 iken, kadınlarda 30,3 olarak ortaya çıkmıştır. Ülke nüfusunun % 67,4’ü ise 15 ile 64 yaşları arasındadır. Bu oran ise çalışma çağındaki nüfusa karşılık gelmektedir (www.tuik.gov.tr).

Hızlı nüfus artışı, kuramsal olarak ailenin evrensel özelliklere sahip bir kurum olduğu gerçeğini değiştirmez. Kuramsal olarak aileyi inceleyen en temel bakış açıları evrensel ve fonksiyonalist yaklaşımdır. Aileye evrensel yaklaşımın savunucusu Peter Murdock, aileyi evrensel bir kurum olarak ele alır. Murdock’ın örnekleme, küçük avcı ve toplayıcılardan büyük ölçekli sanayi toplumlarına kadar uzanan 250 toplumdan aldığı örneklerden oluşur. Aile ona göre, ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve yeniden üretimle karakterize edilen sosyal bir gruptur. Bu grup her iki cinsin yetişkinlerini içerir ve bunların arasında sosyal olarak onaylanmış bir cinsel ilişki vardır (Haralambos, 1980: 325).

2000 yılındaki nüfus sayımında 67.803.927 kişi olan Türkiye nüfusu, 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla 74.724.269 kişidir. Son sayıma göre ülke nüfusunun % 76,8’i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır (www.tuik.gov.tr).

2011 yılındaki nüfus sayımına göre nüfusun % 50,2’sini (37 milyon 532 bin 954 kişi) erkekler, % 49,8’ini (37 milyon 191 bin 315 kişi) ise kadınlar oluşturmaktadır.

SIRA SİZDE

1

G. Murdock aileyi nasıl tanımlar?

Fonksiyonalist bakış ile ailenin analizi ise üç temel soruyu içerir:

1. Ailenin fonksiyonları nelerdir?
2. Aile ile sosyal sistemin diğer parçaları arasındaki fonksiyonel ilişkiler nelerdir?
3. Ailenin onun üyeleri için fonksiyonları nelerdir?

G. Peter Murdock'a göre ailenin bütün toplumlarda evrensel olarak nitelendirilebilecek dört temel fonksiyonu vardır:

1. Cinsel fonksiyonu,
2. Yeniden üretim fonksiyonu,
3. Ekonomik fonksiyonu,
4. Eğitim fonksiyonudur (Haralambos, 1980: 331).

Murdock'a göre ailenin cinsel ve yeniden üretim fonksiyonları topluma yeni üyeler kazandırmak için gereklidir. Ekonomik fonksiyonu ailenin devamlılığı için gerekli iken eğitim fonksiyonu bireyleri toplumsal hayata hazırlar. Murdock'ın bakış açısı fonksiyonalist bakışın toplumu oluşturan yapılar arasındaki bütünleşme ve uyum vurgusuna hazırlık olarak ele alınabilir. Çünkü toplumun yapıları arasındaki bütünleşme ve uyum fonksiyonel olarak ilişkili parçaların katkısı sonucu oluşur. Bu uyumun en temel düzenleyicisi ise izole edilmiş çekirdek ailedir.

İzole edilmiş çekirdek aileyi modern sanayi toplumundaki tipik aile biçimi olarak tanımlayan Talcott Parsons'a (1955) göre ise ailenin temel ve indirgenemez iki fonksiyonu vardır:

1. Çocukların birincil sosyalizasyonu
2. Toplum nüfusunun yetişkin kişiliklerinin sabitlenmesi. Ona göre aileler insan kişilikleri üreten fabrikalardır. İlk sosyalizasyon sıcaklık, güvenlik ve karşılıklı destek ister (Haralambos, 1980: 332).

SIRA SİZDE

2

T. Parsons'a göre ailenin temel ve indirgenemez fonksiyonları nelerdir?

Fonksiyonalist görüşe göre, "kültür yalnızca öğrenilmez, kişilik yapısının bir parçası gibi içselleştirilir. Çocuğun kişiliği onun bir parçası olacağı kültürün temel değerleriyle bezenir" (Haralambos, 1980: 332). Kendi aile yapınızı da düşündüğünüzde kültürel değerlerin aileniz tarafından sizlere nasıl aktarıldığını rahatlıkla çözümleyebilirsiniz.

Yetişkin kişiliklerin sabitlenmesinden bahsedilen ise evlilik ilişkisi ve çiftin birbirlerine sağladıkları duygusal güvenliktir (Haralambos, 1980: 333). Bu fonksiyon yalnızca çekirdek aile için değil, geniş aile için de geçerlidir. Aileye fonksiyonalist ve evrensel yaklaşım olumlu bir bakış açısı sergiler. Oysa klasik aile sosyolojisi geleniği içerisinde yer alan bu görüşler eleştirilir ve sorgulanır (Ecevit, 1993: 12).

Özellikle G. P. Murdock'a getirilen eleştiriler, onun tanımladığı evrensel aile tanımının dışında da aile biçimlerinin var olduğu üzerinedir. Anaerkil aile yapısı bulunan toplumlar ve tek ebeveynli aileler dünya üzerinde vardır ve var olmaktadır (Haralambos, 1995: 320).

Ailenin olumlu işlevleri olduğu kadar olumsuz işlevleri de olduğunu savunan farklı görüşler vardır. Bu görüşler ağırlıklı olarak aile içerisinde yer alan olumsuz davranışlara ve bu davranışların ailede yaşayan bireylere olan etkisine odaklanırlar. Esas mesele, sanayi ve ileri kapitalist toplumlarda kendi içine kapanan ailenin bireyler üzerindeki olumsuz etkisidir.

Kültürün içselleştirilmesiyle birlikte toplumun kuralları ve değerleri kabul edilir ve içselleştirilir.

Aileye Eleştirel Yaklaşımlar

Aileye eleştirel yaklaşan E. Vogel ve N. Bell’e (1968) göre, ailenin olumlu fonksiyonlarının yanı sıra olumsuz fonksiyonları da vardır. Ailenin kimin için ve ne için işlevsel olduğu sorusu onlar için önemlidir. Zira çiftler arasında çözülmemiş çatışmaların ve gerilimlerin düşmanlığı çocuğa yansır. Dahası, çocuk gerilimleri azaltmak için anne-baba tarafından günah keçisi olarak kullanılır. Bu da çocuk için olumsuz bir fonksiyondur (Haralambos, 1980: 334).

Bir diğer eleştirel görüş ise E. Leach’e (1967) aittir. Leach, sanayi toplumunda ki kötümser aile görüşüne sahiptir. Ona göre sanayi toplumunda aile iyi bir toplumun temeli olmaktan çok, dar özelliği ve sırlarıyla ailedeki olumsuzlukların kaynağı olur, çünkü modern sanayi toplumunda çekirdek aile toplumdan ve akrabalarından yalıtılmıştır. Dolayısıyla aile üyelerinin birbirlerine olan beklentileri ve talepleri çok fazla olduğu için çatışma kaçınılmazdır (Haralambos, 1980: 335). Özellikle ailenin sıcak ve korumacı yapısına verilen önem sonucunda farklı ve zıt bir durum ortaya çıktığında bireylerin olumsuz etkilenme olasılıkları oldukça fazladır. Anneden sürekli şefkat beklemek, babadan evi geçindirmesini beklemek, çocuklardan ebeveynlerin istediği gibi davranmasını ve saygı göstermesini beklemek aile bireyleri arasında kaçınılmaz çatışmalar doğurur. Nitekim D. Cooper’ın belirttiği gibi aile içerisinde bireylerin özgürlükleri kısıtlanır.

D. Cooper (1972)’ın eleştirisine göre ise aile “kendi” olmayı ve insanların kendi bireyselliklerini yaratma özgürlüklerini reddeder. Aile, bireyleri sınırlayıcı olan rollerde uzmanlaştırır. Böylece bireylerin davranışları dar kalıplarla sınırlanır ve benliğin gelişimi engellenir (Haralambos, 1980: 338). Özellikle toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak ortaya çıkan anne ve baba gibi davranma zorunluluğu bireylerin toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşantılarını önemli ölçüde etkiler. Şöyle ki özellikle kadınların çocuk-merkezli yaşamlarının bir gerçeklik kabul edildiği mevcut söylemler, kadını ‘anne’ olunca, adeta çocuğa yapışık kabul etmekte. Ancak, kadınlar bir yandan çocuklarından bağımsız bireyler olmak isterler, ‘anne’den başka bir kadınlık kimliği ararlar. Çocuklar, sanki bedensel bir organmışçasına anneye iştirildikçe onu bedeninden kopartıp atamayan anne, duyduğu kini belki de çocuğuna şiddet uygulayarak çıkartmaya çalışır (Bayraktar, 2011: 84).

Kayseri’de, bunalım geçirdiği iddia edilen annesinin, inşaatın 5. katından attığı 2 yaşındaki çocuk öldü. Kazım Karabekir Mahallesinde oturan F.Z.H. (25), 2 yaşındaki oğlu M.H.’yi evlerinin yanındaki bir inşaatın 5. katından attı. Küçük çocuk, olay yerinde yaşamını yitirdi. Anne F.Z.H. ise olay yerine gelen polis ekipleri tarafından inşaatın indirilerek gözetimine alındı. F.Z.H., psikolojik muayene için Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesine götürüldü (<http://www.haberevet.com/haber/20110107/271489/ku nye.html>).

D. Cooper’ın eleştirisine göre aile nasıl tanımlanır?

Aileye Marksist bakışta ise Engels’in (1995) evrimci görüşü egemendir. Ona göre insan evriminin ilk aşamalarında ailenin varlığından söz edilemez çünkü bu dönemde üretim güçleri ortak olarak sahiplenir. Rastgele cinselliğin ve cinsel ilişkilerin olduğu bu toplumu sınırlayan kurallar yoktur. Tek eşli çekirdek aile, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla belirginleşir ve üretim güçlerinin özel mülkiyeti ve devletin varlığı ortaya çıkar. Devlet, özel mülkiyet sistemini korumak ve tek eşli evliliğin kurallarını belirlemek için kanunlar inşa eder. Bu sistemde mülkiyetin sahibi erkekler olduğu için mirasçılarının meşru olması gerekir. Sahip oldukları mülkiyeti mirasçılara geçirebilmek kadınlar üzerinde önemli bir kontrol kurma ihtiyacı hissederler. Evlatları üzerinde babalıklarıyla ilgili bir şüphe kalmaması için tek eşli aile etkili bir araç hâline gelir (Haralambos, 1980: 340). Engels’in çözümlemesinin esas öğeleri “üretim biçimi, ailenin biçimi, hukuksal ilişkiler ve toplumsal-cinsel törelerdir” (Delmar, 1998: 133).

SIRA SİZDE

Türkiye'deki aile yapısının toplumsal ve ekonomik algısı daha çok evrensel ve fonksiyonalist aile kuramına göre şekillenmiştir. Bu görüşler çerçevesinde Türkiye'deki aile yapısını incelemekte yarar vardır.

TÜRKİYE'DE AİLE YAPISI

Ferhunde Özbay'a göre kapitalizm öncesi dönemde Türkiye'de geniş aile normları geçerlidir. Bunun nedeni ise yüksek ölüm oranı ve kendine yeterli ekonomi olarak görülürken, çekirdek aile de yüksek bir orana sahip olur (Özbay, 1998: 157). Özellikle tarımsal yapıda 1950'lerde kırsal alanlarda toprakta özel mülkiyetin artması ve köylülerin küçük meta üreticilerine dönüşmeleri tarımda kapitalist dönüşümün önünü kapatır (Keyder, 1988: 163-164). Küçük meta üreticisi işletmelerde iş bölümü aile içerisinde yaşa ve cinsiyete göre farklılaşır ve burada bahsi geçen aile ise çekirdek ailedir (Keyder, 1988: 165).

Türkiye'de aile yapısına baktığımızda tek bir aile yapısını görmek mümkün değildir. 1968 yılında yapılan araştırmanın sonuçlarına göre ataerkil geniş aile Türkiye'de toplam hanelerin beşte birini oluşturur (Özbay, 1998: 157). Dahası aileler çekirdek ailelere dönüşse bile Batı'daki anlamı ile izole olmuş bir çekirdek aileden bahsetmek oldukça zor görünmektedir. Alan Duben (2002)'in de belirttiği gibi geniş aile çözülsün bile Türkiye'de akrabalık ilişkileri varlığını devam ettirmektedir.

Çalışmasını Türk aile yapısı üzerine yapan Serim Timur (1981: 60) ailenin demografik özelliklerini belirlemeye çalışır. Bunun için aile yapısının belirleyicilerini, ailedeki yapısal değişiklikleri sosyo-ekonomik etmenlerle birleştirir. Analizini nükleer aile, ataerkil geniş aile, geçici geniş aile ve çözülmüş aile olmak üzere dört aile tipi üzerine yapar. Aileyi etkileyen sosyo ekonomik etmenler ise mülkiyet, iş, meslek ve gelir ilişkileridir. Ayrıca analizine şehirleşmeyi, endüstrileşmeyi ve modernleşmeyi de dahil eder. Bu faktörlerle birlikte aile tiplerinin oluşumu evlilik kalıplarını, evliliğin oluşumunu, evlilikte yaş, aile otoritesi, davranış kalıplarını ve kariyer koca ilişkilerini etkiler.

SIRA SİZDE

Serim Timur'a göre aile tiplerinin oluşumu aile ile ilgili hangi faktörleri etkiler?

Aile yapısının geniş aile yani 'geçmiş, modern öncesi ve kırsal ilişkiler' ve çekirdek aile yani 'şimdiki, modern ve kentli' ikili karşıtlığı çerçevesinde ve tipleştirilmesi A. Duben (2002: 68) tarafından eleştirilir. Bu açıklamanın bir mit olduğunu ve daha sonra akrabalık ilişkilerinin azalan rolüne dayandırıldığını söyler. Bu ikili karşıtlığı ilk olarak, Türkiye'de kırsal dönüşüm ve göç sürecinde, ikinci olarak şehirlerdeki akrabalık ve ailenin önemi konularında araştırır. Duben'e göre 1840'lardan beri geniş ailenin yüzdesinde bir sabitlik söz konusudur. Göçün aile üzerindeki etkisi yok denecek kadar azdır. Hane türünde yaşanan değişiklikler daha çok orta ve üst gelir gruplarındaki eski kentlilerde görülmektedir. Türkiye'de "gerek kırsal gerekse kentsel bölgelerde çekirdek aile oranı yüksek olduğu hâlde, geniş aile ve akrabalık ilişkileri, bütün toplumsal sınıflar için son derece önemli olmuştur" (Duben, 2002: 98).

Özbay (1998: 169)'a göre Türkiye'deki aile çalışmaları daha çok geniş aile ve çekirdek aile oranlarını karşılaştırır. Geniş hane tiplerinin geçiş dönemlerinde işleyen tampon mekanizmalar olduğunu Ereğli araştırmasında belirten Mübcecel Kıray gibi Ferhunde Özbay da bugünkü geniş ailelerin geçici birimler olduğunu belirtir. Dolayısıyla kentsel bölgelerdeki geniş aileli hane tipleri "geleneksel hayat tarzı"nı temsil etmez ve geçim stratejilerinden birisi olarak ortaya çıkar (Özbay, 1998:

170). Nitekim Türkiye'de yaşanan 2001 ekonomik krizi ile birlikte kendi anne babaları ile yaşamak istemeyen çekirdek ailelerin onların emekli maaşlarından yararlanabilmek için birlikte yaşamak istemeleri önemli bir olgu olarak ortaya çıkar.

Türkiye İstatistik Kurumunun 2006'da yayınladığı aile yapı araştırmasına göre Türkiye'de ailelerin % 80,7'si çekirdek aileden, yalnızca % 13,0'ı geniş aileden oluşmaktadır (Tablo 3.1).

Hane yapısı	%
Öğrencilerden/işçilerden oluşan aile	0,3
Tek kişilik hane	6,0
Geniş aile	13,0
Çekirdek aile	80,7
Toplam	100,0

Tablo 3.1

Hane Yapısına Göre Türkiye'de Aile

Kaynak: Aile Yapısı Araştırması (2006) Türkiye İstatistik Kurumu (www.tuik.gov.tr)

Türkiye'de çekirdek ailenin yaygın olması ile paralel olarak şehir-köy nüfus oranının Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kent lehine değiştiğini görürüz. 1980 yılında kent nüfus oranı % 43,9 iken köy nüfus oranı % 56,1 olarak ölçülmüş, oysa 1990 yılında bu oran kent için % 59,0, köy için % 41,0 olmuştur (www.tuik.gov.tr).

Görüldüğü gibi artan kent nüfusu ile birlikte aile yapısı köyden daha çok kentsel aile yapısı olarak ele alınmaya başlamıştır. Toplumsal ve ekonomik etkenlerden nüfusun tamamı etkilense de kırsal aile ve kentsel aile önemli farklılıklar göstermektedir.

Kırsal Aile

1980'li yıllarda yapılan kırsal aile çözümlemelerine baktığımızda 1950'lerde başlayan kırsal dönüşüm süreçlerinin kentleşme, sanayileşme ve kapitalist gelişme çerçevesinde analiz edildiğini görürüz. Oysa 1980 yılıyla birlikte ortaya çıkan neoliberal ya da diğer adıyla yapısal uyum siyasaları Türkiye tarımının ekonominin en zayıf sektörü hâline gelmesine neden olur. 1920'li yıllarda tarımın gayrisafi millî hasıladaki payı % 45 iken, bu 1960'ların sonunda % 40'a düşer. 1985 yılında tarımın gayrisafi millî hasıladaki payı yalnızca % 25 iken, 2000'lerde bu pay % 13'e geriler (Günaydın, 2003: 131). Tarımın ekonomide payının azalması kırsal nüfusu da önemli ölçüde etkiler. 1980 yılında % 56,1 olan köy nüfus oranı 2000 yılında % 35 iken 2007 yılında ise % 29,5 olur (www.tuik.gov.tr).

31 Aralık 2011 itibarıyla ise toplam nüfusun % 76,8'i il ve ilçe merkezlerinde ikamet ederken % 23,2'si ise belde ve köylerde ikamet etmektedir (www.tuik.gov.tr). Tarımın gayri safi millî hasıladaki payındaki düşüşe paralel olarak tarımsal alanlarda yaşayan nüfus azalmaktadır.

Kırsal ailenin değişen özelliklerine yapılan çözümlemeler çerçevesinde baktığımızda Ferhunde Özbay (1984: 36), "1950'lerden sonra ivmelenen kırsal dönüşüm sürecinin, ailenin ve onun işlevleri üzerine etkisi olduğunu, toplumsal ve ekonomik değişikliklerin, değişik statüdeki aileler üzerinde belli sorunlar ve olanaklar yarattığını" yazar. "Bu olanaklardan yararlanma konusunda yanıtların farklılığı ve çeşitliliği ve sorunların çözümü ailenin yapısı, örgütlenmesi ve işlevleri üzerindeki değişikliklerin göstergesidir" (Özbay, 1984: 43). Aile kuruluşunda geniş aile içerisinde yer almakta, yaşlıların ölmesi ile çekirdek aile olmaktadır (Özbay, 1984: 52). Örneğin, baba ölmeden evlenen oğulların ayrı ev açma olgusu kurumsallaşmıştır.

Kent nüfus oranı 2000 yılında % 64,9 iken köy nüfus oranı % 35,1 olarak ölçülmüştür. Oysa 2007 yılında kent nüfus oranının % 70,5, köy nüfus oranının % 29,5 olduğunu görürüz (www.tuik.gov.tr).

Ayrı ev açma her ne kadar aynı bahçe içerisinde olsa da buradaki esas ölçü ayrı yemek ve yemeğini ayrı pişirmektir. Kırsal kesimde yeni evliler bir süre kayınpederin evinde yemeklerini yemeye devam ederler. Ancak kendi sofralarını kurduklarında ayrı ev ve çekirdek aile statüsüne erişirler.

Yine, A. R. Balaman (1982: 183) kırsal aile analizini geleneksel tarımsal köylü ailesi dediği küçük köylülükle sınırlar. Büyük toprak sahipliği ve kapitalist çiftçiliği çıkarır. Çözümlemesinde aile oluşumunu (evlilikler), aile çözülmesini (boşanma), aile etkileşimleri ve geleneksel aile üretimi ile karakterize edilen kırsal toplum ilişkilerini köy monografilerine dayanan antropolojik bir bakışla analiz eder. Zira kırsal alanda bireyler ekonomik özgürlüklerine sahip olmadıkları için, boşanma bireysel bir karar olmaktan çıkar ve bireysel istekler uygulama alanı bulamaz (Balaman, 1984: 188).

Ailenin üretim fonksiyonundaki değişiklikler ailenin yapısını da önemli ölçüde etkiler. Türkiye tarımında aile yapıları ağırlıklı olarak küçük meta üreticisi hanelerden oluşur. Bu haneler küçük ve orta büyüklükteki topraklar üzerinde aile emeğini kullanarak üretim yapan birimlerdir. Hanede yaşayan bireylerin iş bölümü içerisindeki yerleri yaşa ve cinsiyete bağlı olarak değişir.

Türkiye tarımında küçük köylü mülkiyeti, küçük meta üreticiliği, ücretsiz hane emeği ve erkeğin uzun dönemli mevsimlik işçiliği olmak üzere dört yapısal ilişkiden söz etmek mümkündür. Azalan gelirlere yanıt olarak erkekler uzun dönemli mevsimlik işçiliğe gitmekte kadınlar ise emek zamanlarını yoğunlaştırıp, genişletmektedirler (Karkıner, 2008: 202). Artan nüfusla birlikte kırsal alanlarda yaşayan ve üretim işlevleri azalan aileler yoksul ve topraksız köylülerdir. Bu aileler yeni iş olanakları bulmak için kent merkezlerine göç ederken köyde kalanlar kadının ücretsiz hane emeği ve erkeğin uzun dönemli mevsimlik işçiliği aracılığı ile varlıklarını devam ettirmeye çalışırlar.

Bazı bölgelerde küçük meta üreticisi hanelerin son dönemlerde tarımsal yapıda artan maliyetler nedeniyle tarımda yalnızca geçimlik üretim yaparak pazar için üretmeyi bıraktıkları gözlemlenmektedir. Bu aileler köyde yaşamaya devam ederken tarım ve tarım dışı alanlarda mevsimlik işçi olarak çalışmayı tercih ederler. Bu sayede küçük meta üreticiliğinin en önemli unsuru olan toprak mülkiyetini kaybetmemiş olurlar. 1920'li yıllarda her 10 kişiden 8 tanesinin kırsal alanlarda yaşadığı Türkiye'de bu olgu kent için geçerli hâle gelmiştir (Koç, Eryurt, vd., 2011: 20). Özellikle 1950'li yıllarda başlayan köyden kente göç süreci hızını kesmeden devam etmiş, kentlerde gecekondu olgusunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye'deki kentsel aile çalışmaları ağırlıklı olarak gecekondu çalışmaları olarak ortaya çıkmıştır.

Kentsel Aile

Türkiye'de kentsel yerleşim yerlerinde yaşayanların oranı 1990'lı yıllarda % 59 iken, bu oran 2000'li yılların başında % 65'e, 2008 yılı itibarıyla ise % 75'e yükselmiştir (Koç, Eryurt, vd., 2011: 20). Türkiye kentlerindeki kentsel nüfusun artışının en önemli nedenlerinden birisi kırdan kente göçtür. Özellikle 1950'li yılların ortalarında küçük köylü mülkiyetine dayalı yaşamalarını sürdüren haneler, kırsal alanlarda gerçekleşen hızlı nüfus artışı sonucu gelir dengesizliği ile karşı karşıya kalırlar. Geniş aile ya da birden fazla ailenin bir arada yaşadığı hanelerde var olan bireylerin bir bölümü yeni gelir aramak üzere kentsel alanlara göç ederler. Bu göçler sonucunda Türkiye'de gecekondu olgusu başka bir kentsel gerçeklik olarak ortaya çıkar.

Kırsal alanlarda aile bağımsız bir ekonomik birim olmaktan çıkar. Üretime katılan aile emeği farklılaşır ve aile geçimini sağlamak için emeğini aile dışı işletmelere satır (Özbay, 1984: 42).

"Kentleşme, nüfusun büyük oranının tarımdan ve topraktan kopup tarım dışı alanlarda, sanayide, karmaşık örgütlerde ve dolayısı ile köyden başka yerlerde, kentlerde hayatlarını kazanmaya ve yaşamaya başlamaları demektir (Kıray, 1982: 57).

1977 yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü 3. sınıf öğrencileri Ankara’da Tuzluca, Yıldız ve Akdere mahallelerinde bir gecekondu araştırması yaparlar (Şenyapılı, 1982: 103). Bu çalışmaya göre gecekondu nüfusu “genelde işinin çapı; geçerli ve yeterli örgütlenme, güvence, uzmanlaşma, pazar koşullarından bağımsızlaşma ve yüksek gelir getirmeyecek ölçüde olan küçük işlerdeki küçük girişimciler ile onların yanında uzmanlaşmamış, yetersiz güvence altında, düşük gelirle çalışan küçük işçi ve memurları kapsar” (Şenyapılı, 1982: 107). Şenyapılı’ya göre “göç koşulları genelde genç erkek nüfusu ve ailelerini göçe zorladığından” gecekondu aileleri yaşayan aileler genç nüfusu oluşturmamakla kalmaz, hem kadınlar hem de erkekler geniş bir iş gücü potansiyeli oluştururlar (Şenyapılı, 1982: 104).

Kırdan kente göç ile birlikte ailenin yapısının geniş aileden çekirdek aileye dönüşmesi kaçınılmazdır. Göçle birlikte kent merkezine gelen bu aileler gecekondu bölgelerine yerleşirler ve yeni gecekondu bölgeleri oluştururlar. Hatta “küçük aile” denebilecek az çocuklu anne-babaların oluşturduğu aileler çoğunluktadır (Kıray, 1984: 70). Nitekim Özbay’a göre, “ataerkil geniş ailelerden oluşan hanelerin parçalanma süreci başladıktan sonra, geniş ailelerin belli bir kısmı çekirdek aile sayısındaki artışa katkıda bulunduğundan, çekirdek ailelerin oranı daha hızlı yükselmiştir” (Özbay, 1998: 161).

Köyden kente göç sonucunda gecekondu aileleri kentsel ekonomi içerisinde kalıcı ve temel ögeler hâline gelirler. Oysa elde ettikleri yalnızca kendi durumlarını sürdürmelerini sağlayacak toplumsal ve ekonomik desteğin yanı sıra ekonomik koruma olur. Dahası küçük ölçekli ekonomik işlerde kapanmaları onların kentsel tabakada düşük gelir grupları olarak kurulmalarına yol açar (Şenyapılı, 1982: 247). Yine de belli ölçülerde de olsa kentteki yaşam biçimine uyum sağlama çabası içerisinde girerler.

Mübeccel Kıray (1984)’a göre geleneksel toplumların farklılaşmamış aile yapısı metropol çevrede önemli ölçüde değişir: Ücretli emeğin girişi ve ailenin birçok fonksiyonunun aile dışındaki uzmanlaşmış kurumlara ve örgütlere kayması bunların en önemlileridir. Metropol ailesi kendini kentsel yaşamın değişen ögelerine uydurma kapasitesini gösterir. “Bütün metropol aileleri, modern teknolojinin kurumları tarafından yaratılmış farklılaşmış, kurumlaşmış ve örgütlü bir çevrede yaşarlar” (Kıray, 1984: 79). Kıray ayrıca ekoloji, hayatı kazanma yolları, aile kompozisyonu, aile içi ilişkiler ve roller, aile fonksiyonlarının ticarileşmesi, çocukların toplumsallaşması ve kentsel metropol yaşamın yukarıda bahsedilen özelliklerinin içindeki metropol ailesinin güvenliğini ve uyum karakterini de tartışır (Kıray, 1984: 70-77).

Kentsel tüketim normlarına uyum ve şehirlerde geçici ikamet, şehirlerdeki aile ekonomisinin bir işlevidir. Kentleşme süreçlerinin aile yapısı, toplumsal ve kültürel ilişkiler, değerler ve normlar üzerinde etkisi vardır (Şenyapılı, 1982: 245). Dolayısıyla kentsel aile dediğimizde yalnızca yapılan sosyolojik araştırmalar ağırlıklı olarak gecekondu aileleri ve yaşantısı üzerine odaklanır.

Tahire Erman (1998), köyden kente göçü kadınların bakış açısından araştırır. Erman’a göre kente daha çok kadınlar göç etmek istemektedir. Kadınların ve ailelerin kente göç etme isteklerini arttıran faktörler vardır. Bunlar; “köy kadınlarının kentin avantajlarını keşfetmeleri”, “kocanın ailesinin kontrol ve baskısından uzaklaşmaları ve kocalarıyla yakınlaşmaları”, “kent yaşamının cazibesi”, “kente göç etmiş akrabaların ve köylülerin kente karşı hevesi ve kentle ilgili beklentileri arttırmadaki rolü” (Erman, 1998: 211-213) olarak ortaya çıkar. Erman (1998: 216), “kente göçme ve yerleşme sürecine aktif olarak katılıp çaba gösteren, sorumluluk yüklenen kadınların aile içerisinde saygınlıklarını ve karar verme güç-

“Gecekondu ailesi bir taraftan kır ailesinin alışkanlıkları, tutumları ve değer yargılarıyla çevrili diğer taraftan kent yaşantısının etkisi altında kalan bir aile tipidir (Gökçe, 1991: 388).

“Köylü olarak düşünürüm, kendimi köylü olarak görürüm. Çünkü karın üstünde yalınayak odun topluyorduk ki yakak köyde biz. İnsan halini unuttur mu? Ben onu unutup da şehirlili olamam. Dünya kadar varyetim (varlığım, malım) olsa gine olamam” (Erman, 1998: 218).

lerini arttırdıklarını” belirtir. Çalışmasının konusunu da bu gruba dâhil olan kadınlar oluşturur.

DİKKAT

Kadınların köyden kente göç ve kentteki yaşam deneyimlerini kendi ağzından yazan Tahire Erman'ın makalesi kaynakça listenizde bulunmaktadır. Bu makaleyi detaylı bir biçimde okuyunuz.

Bugün gecekondü bölgelerinde yaşayan aileler ağırlıklı olarak hizmetler sektöründe çalışırlar. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2008 yılında gerçekleştirilen “Türkiye’de Demografik Dönüşüm” araştırmasına göre, Türkiye’de hem erkeklerin hem de kadınların iş gücüne katılım oranları azalmaktadır. 1980’li yıllarda erkekler için % 81 ve kadınlar için % 34 olan iş gücüne katılım oranı, 2008 yılında erkekler için % 70’e kadınlar içinse % 25’e düşmüştür. Kırsal alanlardan kentsel alanlara gelen iş gücünün istihdam koşullarını karşılayamaması düşüşün nedeni olarak belirtilmektedir (Koç, Eryurt, vd., 2011: 20-21). Göç, nüfus sorunlarını da beraberinde getirmiştir. İş gücünün neredeyse yarısının hizmetler sektöründe istihdam edildiği Türkiye’de nüfus sorunlarının artması kaçınılmazdır.

TÜRKİYE’DE AİLE VE NÜFUSLA İLGİLİ SORUNLAR

Türkiye’de kuşaklararası bağımlılıklar hem kırsal hem kentsel aile yapılarında ekonomik olarak azalmış ama duygusal bağıllık devam etmektedir (Kağıtçıbaşı, 1990: 152). Yine aile içerisinde cinsiyete dayanan hiyerarşik ilişkiler eşitlik yönünde değişim göstermektedir. Çok çocuk ve erkek çocuk isteğinin azalması, kentleşme, kadının eğitiminin artması ve dolayısıyla gelir getiren iş gücüne daha fazla katılması kadını aile içerisindeki statüsünü arttırmış ve eşler arasındaki ilişkileri daha eşitlikçi olmaya yöneltmiştir (Kağıtçıbaşı 1990: 157).

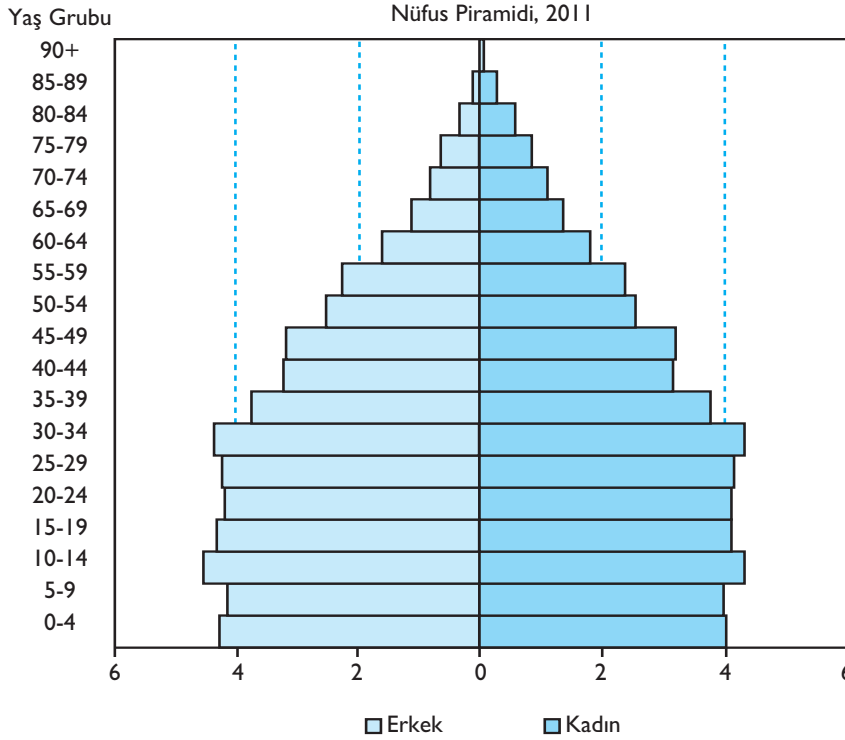
Kentleşme ve eğitimin yükselmesini içeren sosyo-ekonomik gelişme ailedeki hiyerarşik yapıyı zorlayarak demokratik bir aile yapısının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Yine demokratik aile yapısı da sosyo-ekonomik gelişmeyi desteklemektedir (Kağıtçıbaşı 1990: 157). Demokratik bir aile yapısının gelişmesine ve evlilik birliği içerisinde eşit haklar ve sorumluluklar getirilmesi amacıyla 01.01.2002 tarihinde yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu tamamen değiştirilmiştir.

Türkiye’de Nüfusla İlgili Temel Göstergeler

31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 74.724.269 kişidir. 2011 yılında Türkiye’de ikamet eden nüfus bir önceki yıla göre 1.001.281 kişi artmıştır. Nüfusun % 50,2’sini (37.532.954 kişi) erkekler, % 49,8’ini (37.191.315 kişi) ise kadınlar oluşturmaktadır. 2011 yılında Türkiye’nin yıllık nüfus artış hızı ‰ 13,5 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında 81 ilden; 56’sının nüfusu bir önceki yıla göre artarken 25 ilin nüfusu azalmıştır.

2011 yılı adrese dayalı nüfus tespiti araştırması sonuçlarına göre Türkiye’de ortalanca yaş ortalama 29,7’dir. Erkekler için ortalanca yaş 29,1, kadınlar için ise 30,3’tür. İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin ortalanca yaşı 29,5; belde ve köylerde ikamet edenlerin ortalanca yaşı ise 30,5’tir. 2011 yılı nüfus piramidi şeklinden de görüleceği gibi, Türkiye’de nüfusun % 67,4’ü 15 ile 64 yaşları arasındadır. 15-64 yaş grubunda bulunan çalışma çağındaki nüfus (50.346.979 kişi), toplam nüfusun % 67,4’ünü oluşturmaktadır. Ülkemiz nüfusunun % 25,3’ü (18.886.575 kişi) 0-14 yaş grubunda, % 7,3’ü ise (5.490.715 kişi) 65 ve daha yukarı yaş grubunda bulunmaktadır.

Şekil 3.1

Türkiye’nin Nüfus Piramidi (2011)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2012.

Ülke nüfusunun % 76,8’i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Toplam nüfusun % 76,8’i (57.385.706 kişi) il ve ilçe merkezlerinde ikamet ederken % 23,2’si (17.338.563 kişi) belde ve köylerde ikamet etmektedir. İl ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus oranının en yüksek olduğu il % 99 ile İstanbul, en düşük olduğu il ise % 35 ile Ardahan’dır.

Nüfusun % 18,2’si İstanbul’da ikamet etmektedir. Toplam nüfusun % 18,2’si (13.624.240 kişi) İstanbul’da ikamet etmektedir. Bunu sırasıyla; % 6,6 ile (4.890.893 kişi) Ankara, % 5,3 ile (3.965.232 kişi) İzmir, % 3,6 ile (2.652.126 kişi) Bursa, % 2,8 ile (2.108.805 kişi) Adana takip etmektedir. Ülkemizde en az nüfusa sahip olan Bayburt ilinde ikamet eden kişi sayısı ise 76.724’tür. Nüfus yoğunluğu km kare başına 97 kişidir. Yıllık nüfus artış hızı il/ilçe merkezleri için ‰ 20,5 iken, belde ve köyler için ‰ -9,4’tür.

2009 yılında ölenler yaş ve cinsiyete göre incelendiğinde, yaşlar arasındaki cinsiyet farklılığı belirgin bir şekilde görülmektedir. 2009 yılında, ölümlerin en yüksek olduğu yaş grubu % 43,2 ile 75 ve daha yukarı yaş iken en düşük olduğu yaş grubu ise % 0,7 ile 10-14 yaş grubudur. En yaşlı kuşak olan 75 ve daha yukarı yaş dışındaki bütün yaş gruplarında erkek ölümlerinin kadın ölümlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek arasındaki bu farklılık 15-19 yaş grubundan sonraki ölümlerde, yaş ilerledikçe artmakta ve 50-59 yaş grubunda en yüksek seviyeye ulaşmaktadır.

2010-2011 yılı için iç göç anlamında alınan ve verilen göç eşittir (2 420 181 kişi), bir başka deyimle net göç hızı ‰ 0’dır En çok iç göç veren il sıralamasında ilk sıraları Van (‰ - 46,7), Yozgat (‰ - 24,7), Kırıkkale (‰ - 19,1) ve Kars (‰ -

18,5) almaktadır. En çok iç göç alan il sıralamasında ise ilk sıraları Tekirdağ (% 16,6), Antalya (% 13,2), Ankara (% 11,2) ve Eskişehir (% 9,2) almaktadır (tuik.gov.tr, 2011).

Evlilik

Aile yapısının daha eşitlikçi olması bireylerin evliliklerini sürdürmeleri üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisi olmadığını evlilik istatistiklerine bakarak anlayabiliriz. Türkiye'de 18 ve daha yukarı yaştaki evlilik yapan bireylerin % 95,7'si bir defa, % 4'ü iki defa, % 0,3'ü üç veya daha fazla sayıda evlilik yapmıştır. Türkiye'de evli olanların çoğunun ilk evliliklerini sürdürdükleri söylenebilir.

Nikâh türüne baktığımızda ise yine resmî nikâhın ağırlıklı olduğunu görüyoruz. Türkiye'de 2006 yılı istatistiklerine göre kırsal kesimde hem resmî hem de dinî nikâh yaptıranların oranı % 86,9, yalnızca dinî nikâh yaptıranların oranı % 5,1, yalnızca resmî nikâh yaptıranların oranı ise % 7,5 olarak gerçekleşmiştir. Oysa kentte hem resmî hem dinî nikâh yaptıranların oranı % 88,1, yalnızca dinî nikâh yaptıranların oranı % 3,6, yalnızca resmî nikâh yaptıranların oranı ise % 7,8 olarak gerçekleşmiştir.

2006 yılında 636.121 çift evlenirken bu sayı 2007 yılında 638 311'e yükselmiştir. Kaba evlenme hızı 2007 yılında ‰ 9,09 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr, 2007).

2011 yılının III. dönemi'nde evlenme yaşı erkekler için 26,7 iken, kadınlar için 23,5'dir. Erkek ile kadın arasındaki evlenme yaş farkı 3,2'dir. 2011 yılının IV. dönemi'nde erkekler için evlenme yaşı 26,5 iken, kadınlar için 23,2'dir. Erkekler ve kadınlar arasındaki yaş farkı ise 3,3'dür (www.tuik.gov.tr, 2011-2012). 2011 yılının III. dönemi'nde evlenme sayısındaki artış (% 4,6) Ege Bölgesi'nde görülürken, evlenme sayısındaki düşüş (% 7,5) Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde görülmektedir.

Evlilik kararının nasıl, hangi yollarla alındığı Türkiye'de evlilik ve aile kurumuna dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2006 yılında gerçekleştirdiği Aile Yapısı Araştırması veri tabanından elde edilen verilere göre, kadınların % 36,2'si görücü usulü ve ailesinin kararıyla, % 28'i görücü usulüyle ve kendi kararlarıyla, % 27, 4'ü eş seçimlerinin kendi seçimleri ile ve ailelerinin bu seçimi onaylaması yoluyla, % 6'sı kaçarak, % 1,5'i ailesinin bilgisi dışında kendi kararıyla seçim yaparak, % 0,6'sı ailesinin karşı çıkmasına rağmen evlendiğini, % 0,1'i ise töre evliliği yaptığını belirtirken, % 0,1'i de diğer nedenlerle evlenmiştir (www.tuik.gov.tr).

Bireylerin yapmış oldukları evliliklerin % 85,9'unda hem resmî hem de dinî nikâh kıyılmıştır (www.tuik.gov.tr: 2006).

2011 yılının III. Dönemi'nde (Temmuz-Ağustos-Eylül) evlenme sayısı 2010 yılının aynı dönemine göre % 0,8 artarak 184.750'ye yükselmiştir. (www.tuik.gov.tr, 2011).

2011 yılının IV. Dönemi'nde (Ekim-Kasım-Aralık) evlenme sayısı 2010 yılının aynı dönemine göre % 0,8 azalarak 137.386 olmuştur (www.tuik.gov.tr, 2011).

Tablo 3.2

Türkiye'de Cinsiyete Göre İlk Evlenme Yaşı

Kaynak: Aile Yapısı Araştırması (2006) Türkiye İstatistik Kurumu (www.tuik.gov.tr)

Cinsiyete göre ilk evlenme yaşı	%	%
	Erkek	Kadın
18 yaş altı	6,9	31,7
18-24	58,2	58,7
25-29	28,2	7,7
30-34	5,1	1,3
35 yaş üstü	1,7	0,6

Yukarıdaki tabloya bakıldığında kadınların % 31,7'si 18 yaşın altında evlenirken, hem erkek hem kadın için en yüksek evlenme oranı 18-24 yaş arasındır. 35 yaş üstü evliliklerin oranı oldukça düşüktür. Erkeklerin cinsiyete göre evlilik yaşı 25-29 yaş arasında % 28,2 iken bu oran kadınlarda % 7,7 olarak görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumunun 2006 yılında gerçekleştirdiği Aile Yapısı Araştırması veri tabanından elde edilen verilere dayanarak, yaş gruplarına göre eşyle hemşehri olanların oranının 25-34 yaş grubunda % 65,8, 35-44 yaş grubunda % 67,3, 45-54 yaş grubunda % 69,3, 55-64 yaş grubunda % 71,6 ve 65 yaş ve üzeri grupta % 73,5 olduğu söylenebilir (www.tuik.gov.tr).

2011 yılı adrese dayalı nüfus tespiti araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de nüfusun cinsiyet ve yasal medeni duruma göre dağılımı ise şöyledir; 15 yaş ve üzeri toplam 55.618.439 kişinin 27.738.198'i erkek, 27.880.241'i ise kadındır. Bunlardan 8.768.359 erkek ve 6.491.709 kadın hiç evlenmemiş, 17.848.866 erkek ve 17.818.792 kadın evli, 692.716 erkek ve 980.945 kadın boşanmış, 428.257 erkek ve 2.588.795 kadının eşi ölmüştür (tuik.gov.tr, 2011).

Doğurganlık

Toplumsal ve ekonomik yapı açısından bakıldığında evlenme Türkiye'de oldukça yaygındır. Dolayısıyla evlenme yaşı doğurganlığı doğrudan etkileyen bir faktördür (Özbay, 1984: 58).

2009 yılında canlı doğan çocuk sayısı 1.254.946 iken, 2011 yılında canlı doğan çocuk sayısı 1.238.970'tir. 2010 yılındaki doğumların % 51'i erkek, % 49'u kızdır. Türkiye'de doğurganlık ile ilgili istatistiklere baktığımızda 15-19 yaş arasındaki kadınların doğurganlık hızı 1993 yılında ‰ 56, 1998 yılında ‰ 60 iken bu oran 2003 yılında ‰ 46'ya gerilemiştir (www.tuik.gov.tr). Kaba doğum hızının azalmasının nedenleri arasında doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının artması olarak değerlendirilebilir. Buna göre, 1993 yılında herhangi bir doğum kontrol yöntemi kullananların oranı kırsal alanlarda % 56,1 iken kentsel alanlarda % 66,2 olarak verilmiştir. 2003 yılı verilerine bakıldığında kırsal alanlardaki oran % 64,5 olur iken kentsel alanlardaki oran % 73,6'ya yükselmiştir (www.tuik.gov.tr).

Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurgan olduğu dönem (15-49 yaş grubu) boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Toplam doğurganlık hızı, 2009 yılında 2,07 çocuk iken 2010 yılında 2,03 çocuktur. Yani, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2'dir. 2010 yılında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması, 1. Düzey'e göre toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu bölge 3,46 çocuk ile Güneydoğu Anadolu, en düşük olduğu bölge ise 1,51 çocuk ile Batı Marmara Bölgesi'dir. 2010 yılı verilerine göre en yüksek yaşa özel doğurganlık hızı 20-29 yaş grubunda görülmektedir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması, 1. Düzey'e göre yaşa özel doğurganlık hızının İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde 20-29 yaş grubunda, Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise 20-34 yaş grubunda yüksek olduğu görülmektedir. 2010 yılında doğum yapan annelerin ortalama yaşı 27,2'dir. Doğum yapan annelerin ortalama yaşı İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması, 1. Düzey'e göre incelendiğinde en yüksek ortalama yaş 27,8 ile İstanbul'da, en düşük ortalama yaş 26,2 ile Orta Anadolu Bölgesi'nde görülmektedir (www.tuik.gov.tr, 2011).

Doğurganlığın karşısında ölüm istatistiklerine baktığımızda 25 Ağustos 2011 tarihinde TÜİK tarafından yayınlanan bültene göre 2009 yılında 367.971 ölüm

Türkiye'de kaba doğum hızı 1990 yılında ‰ 25,2 iken 2000 yılında ‰ 20,2, 2006 yılında ise ‰ 18,7'ye gerilemiştir.

Türkiye'de kaba doğum hızı 2010 yılında ‰ 17,0, genel doğurganlık hızı ise ‰ 71,5'tir (www.tuik.gov.tr, 2011).

olayı gerçekleşmiştir. Ölenlerin % 55'ini erkekler, % 45'i ise kadınlar oluşturmaktadır. Ülkelerin toplumsal gelişmişlik düzeyleri bebek ölümleri ile ölçülmektedir.

Tablo 3.3

*Cinsiyete Göre
Günlük ve Aylık
Bebek Ölümleri,
2009*

Kaynak:

*www.tuik.gov.tr,
2011*

Bebekğin yaşı	Toplam		Erkek		Kız	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Toplam	17.354	100	9.417	100	7.937	100
0 günlük	3.000	17,3	1.603	17,0	1.397	17,6
1-6 günlük	5.399	30,9	3.080	32,7	2.279	28,7
7-29 günlük	2.946	17,0	1.631	17,3	1.315	16,6
1-4 aylık	3.864	22,3	1.990	21,1	1.874	23,6
5-8 aylık	1.522	8,8	794	8,4	728	9,2
9-11 aylık	657	3,8	318	3,4	339	4,3
Bilinmeyen	6	0,0	1	0,0	5	0,1

2009 yılında ne yazık ki 17.354 bebek ölümü gerçekleşmiştir. Bir yaşını doldurmadan ölen bebeklerin en fazla görüldüğü bölge ise % 20,4 ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi iken en az olduğu bölge % 2,3 ile Doğu Karadeniz Bölgesi'dir. Ölen bebeklerin % 65,2'si daha bir ayını doldurmadan hayatını kaybetmiştir (www.tuik.gov.tr, 2011).

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2008 yılında gerçekleştirilen "Türkiye'de Demografik Dönüşüm" araştırmasına göre, gebeliği önleyici herhangi bir yöntem kullanan kadınların oranı 2000'li yıllardan itibaren % 70'lerin üzerine çıkmıştır. Rahim içi araç kullanımının yaygınlığı artarken hap kullanımı durgun bir seviyede gitmekte, kondom ve tüp ligasyonu yöntemlerinin kullanımının arttığı görülmüştür. Çalışmaya göre Türkiye'de hâlâ en yaygın olarak kullanılan yöntem % 26 ile geri çekmedir (Koç, Eryurt, vd., 2011: 30).

Türkiye İstatistik Kurumunun 2006 yılında gerçekleştirdiği "Aile Yapısı Araştırması" veri tabanından elde edilen verilere dayalı olarak bireylerin tıbbi yöntemle çocuğu olmayan çiftler hakkındaki görüşleri İstanbul, Ankara, İzmir için tespit edilmiştir. Ankara'da evlat edinsin (Çocuk Esirgeme Kurumundan) diyenler % 56,2, yakınlarından birinin çocuğunu nüfusuna geçirsın diyenler % 12,3, koruyucu aile olsun diyenler % 9,7, fikrim yok diyenler % 20,3, diğer cevabı verenler % 0,7, evliliğini çocuksuz sürdürsün diyenler % 0,8 oranındadır. İstanbul'da böyle bir durumda evlat edinsin (Çocuk Esirgeme Kurumundan) diyenler % 56,1, yakınlarından birinin çocuğunu nüfusuna geçirsın diyenler % 9,8, koruyucu aile olsun diyenler % 9,7, fikrim yok diyenler % 22,4, diğer cevabı verenler % 1,5, evliliğini çocuksuz sürdürsün diyenler % 0,4, ikinci evlilik yapsın diyenler % 0,1 oranındadır. İzmir'de evlat edinsin (Çocuk Esirgeme Kurumundan) diyenler % 60, yakınlarından birinin çocuğunu nüfusuna geçirsın diyenler % 16,4, koruyucu aile olsun diyenler % 10,5, fikrim yok diyenler % 10,6, diğer cevabı verenler % 1, evliliğini çocuksuz sürdürsün diyenler % 1,5, ikinci evlilik yapsın diyenler % 0,1 oranındadır (www.tuik.gov.tr).

Boşanma

Boşanma davası, eşlerden birinin kötü muamelesi, hayata kast edecek veya onur kırıcı davranışlarda bulunması, küçük düşürücü suç işlemesi ve haysiyetsiz bir hayat sürmesi, evlilik dışı ilişkide bulunması, evi terk etmesi, tedavisi olanaksız akıl hastası olması hâlinde açılır.

Aile Mahkemesi hâkimi;

- 6284 sayılı Yasa'ya ilişkin tedbir almakla görevlendirilmiştir.
- Boşanma, maddi manevi tazminat, nafaka, velayet, evlat edinme, vesa-yet, babalık, tanıma vb. gibi aile hukukuna ilişkin davalara bakmakla görevlendirilmiştir.
- Baktığı davalar esnasında çocuklar ve yetişkinlerin haklarının korunmasına yönelik her türlü eğitici, koruyucu ve sosyal tedbirleri almakla görevlendirilmiştir.
- Evlilik birliği sürerken eşlerin birlikte karar vermesi gerektiği durumlarda anlaşma sağlanamadığı takdirde karar vermekle görevlendirilmiştir.
- Eşler arasında mal rejiminin (edinilmiş mallara katılma, mal ortaklığı, paylaş-malı mal ayrılığı) tasfiyesini yapmakla görevlendirilmiştir.

Türk aile yapısı içerisinde boşanma, onaylanan bir toplumsal olgu değildir. Do-layısıyla 2006 yılında 636.121 çift evlenirken 93.489 çift boşanmıştır. Bu çiftlerin büyük çoğunluğu (88.455 tane) “geçimsizlikten” boşanmıştır. Yine 3.890 tane çift “bilinmeyen nedenlerden”, 684 çift “diğer” nedenlerden, 283 tanesi “terk” nedeni-yle boşanırken, 78 tanesi “zina”, 37 tanesi “akıl hastalığı”, 36 tanesi “cürüm ve hay-siyetsizlik” ve son olarak 26 tanesi “cana kast ve pek fena muamele” nedeniyle bo-şanmıştır (www.tuik.gov.tr: 2006).

Kaba evlenme hızı 2007 yılında binde 9,09 iken kaba boşanma hızı ‰ 1,34 ola-rak gerçekleşmiştir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 1'e göre 2007 yı-lında kaba boşanma hızı ‰ 1,85 ile en yüksek Ege Bölgesi'ndedir. Ege Bölgesi'ni sırasıyla binde 1,79 ile İstanbul ve binde 1,64 ile Batı Anadolu Bölgesi izlemek-te-dir. Kaba boşanma hızının en düşük olduğu bölgeler ise ‰ 0,45 ile Kuzeydoğu Anadolu ile Ortadoğu Anadolu Bölgeleridir (www.tuik.gov.tr: 2007).

Evlilik birliği, ortak hayatın sürdürülmesi eşlerden beklenmeyecek derecede temelinden sarsılmışsa, şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanma davası açılır. Medeni Yasa'da yapılan değişiklikle Aile Mahkemeleri kurulmuştur.

Eşler arasında Yasal Mal rejimi değişti. Eşin üzerindeki mallara ortaklığı getiren edinilmiş mallara katılma rejimi yasallaştı.

Türkiye'de 2007 yılında 638.311 çift evlenirken 94.219 çift ise boşanmıştır (www.tuik.gov.tr: 2007).

2011 yılının III. Dönemi'nde (Temmuz-Ağustos-Eylül) boşanma sayısı 2010 yılının aynı dönemine göre % 4,2 artarak 25.858'e yükselmiştir (www.tuik.gov.tr, 2011).

2011 yılının IV. Dönemi'nde (Ekim-Kasım-Aralık) boşanma sayısı 2010 yılının aynı dönemine göre % 3,3 azalarak 25.858'e düşmüştür (www.tuik.gov.tr, 2011).

Evlilik süresi (yıl)	2010		2011	
	Sayı	%	Sayı	%
Toplam	29.326	100	28.370	100
1 yıldan az	937	3,2	909	3,2
1-5	10.693	36,5	10.362	36,5
6-10	6.193	21,1	5.828	20,5
11-15	4.431	15,1	4.143	14,6
16+	6.974	23,8	7.050	24,9
Bilinmeyen	98	0,3	78	0,3

Tablo 3.4
Evlilik Süresine Göre Boşanmalar, IV. Dönem

Kaynak:
www.tuik.gov.tr,
2012.

Tablo 3.4'e bakıldığında 2011 yılının IV. Dönemi'nde meydana gelen boşanma-ların % 39,7'si evliliğin ilk 5 yılı içinde, % 24,9'u ise 16 yıl ve daha fazla süre evli olan çiftlerde gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr, 2012). 2011 yılının IV. Dönemi'ne bakıldığında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması, 1. Düzey'e göre en yüksek orta-lama ilk evlenme yaşı İstanbul Bölgesi'nde görülmektedir (erkeklerde 27,5, kadın-larda 24,4). En düşük ortalama ilk evlenme yaşı ise Orta Anadolu Bölgesi'nde gö-rülmektedir (erkeklerde 25,5, kadınlarda 21,8).

Türkiye'de çiftler hangi nedenlerden dolayı boşanırlar?

Yeni Medeni Kanunun 01.01.2002 de yürürlüğe girmesiyle birlikte, dolayısıyla evlilik birliği içerisinde eşit haklar ve sorumluluklar gelmesi boşanma sayısını artırmamış, tam tersi azaltmıştır.

Tablo 3.5*Türkiye'de Nedenlerine Göre Boşanmalar*

Yıl	Boşanma sayısı	Geçimsizlik	Bilinmeyen nedenler	Diğer	Terk	Zina	Akıl hastalığı	Cürüm ve haysiyetsizlik	Cana kast ve pek fena muamele
2002	95.323	89.939	4.534	454	275	64	24	21	12
2007	93 489	88.455	3.890	684	283	78	37	36	26

Kaynak: *www. tuik.gov.tr*

Türkiye'de 2007 yılı verilerine göre boşanmaların % 41,8'i evliliğin ilk 5 yılı içinde, % 22,5'i ise 16 yıl ve daha fazla süre evli olan çiftlerde gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr, 2008).

2011 yılının IV. Dönemi'nde meydana gelen boşanmaların % 39,7'si evliliğin ilk 5 yılı içinde, % 24,9'u ise 16 yıl ve daha fazla süreli olan evli çiftlerde gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr, 2012).

4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun, 08-03-2012 tarihinde 6284 sayılı AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN olarak değiştirilmiş ve 19-03-2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Tablo 3.5'de görüldüğü gibi 2007 yılında boşanma sayısı azalmış fakat boşanma nedenleri arasındaki dağılım değişmiştir. Nedenler arasında bulunan “akıl hastalığı”, “cürüm ve haysiyetsizlik” ve “cana kast ve pek fena muamele” gibi nedenler neredeyse iki ya da üç katı artmıştır. Bunlara paralel olarak “bilinmeyen nedenler” azalmıştır. Dolayısıyla aslında bilinen ama gizlenen durumların açığa çıktığını söyleyebiliriz.

Yasal Düzenlemeler

Evlilik birliği içerisinde kadına yeni haklar sağlayan, eşit haklar ve sorumluluklar getiren Türk Medeni Yasası 01.01.2002 yılında yürürlüğe girmiştir. Yine 01.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Yasası ile birlikte erkeğin ve toplumun tasarrufunda bulunan kadın bedeni ve vücut bütünlüğünü, “bireyin hak ve özgürlükleri” kapsamında değerlendirir.

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun “şiddete uğrayan ve şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenler” (Resmî Gazete, 20 Mart 2012).

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'a mülki amir tarafından verilecek koruyucu tedbir kararları da eklenmiştir. Dolayısıyla bu kanun kapsamında korunan kişilerle ilgili olarak aşağıdaki tedbir kararlarından birine, birkaçına veya uygun görülecek benzer tedbirlere mülki amir tarafından karar verilebilir:

- Kendisine ve gerekiyorsa beraberindeki çocuklara, bulunduğu yerde veya başka bir yerde uygun barınma yeri sağlanması,
- Diğer kanunlar kapsamında yapılacak yardımlar saklı kalmak üzere, geçici maddi yardım yapılması,
- Psikolojik, mesleki, hukuki ve sosyal bakımdan rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi,
- Hayati tehlikesinin bulunması hâlinde, ilgilinin talebi üzerine veya resen geçici koruma altına alınması,

- d) Gerekli olması hâlinde, korunan kişinin çocukları varsa çalışma yaşamına katılımını desteklemek üzere dört ay, kişinin çalışması hâlinde ise iki aylık süre ile sınırlı olmak kaydıyla, on altı yaşından büyükler için her yıl belirlenen aylık net asgari ücret tutarının yarısını geçmemek ve belgelendirilmek kaydıyla Bakanlık bütçesinin ilgili tertibinden karşılanmak suretiyle kreş imkânının sağlanması,
- e) Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde birinci fıkranın (a) ve (ç) bentlerinde yer alan tedbirler, ilgili kolluk amirlerince de alınabilir. Kolluk amiri evrakı en geç kararın alındığı tarihi takip eden ilk işgünü içinde mülki amirin onayına sunar. Mülki amir tarafından kırksekiz saat içinde onaylanmayan tedbirler kendiliğinden kalkar (Resmî Gazete, 20 Mart 2012).

Şiddete uğrayan kadına sunulan hizmetler ve ilgili kuruluşlar, Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri ve bunlara bağlı olarak çalışan kadın konukevleri ya da sığınmaevleridir. Yine kolluk kuvvetleri, adli kurumlar, barolar, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları da şiddete uğrayan kadınlara hizmet sunarlar (Karıncı, 2011: 40-41). Örneğin, şiddete uğrayan kadın “hukuksal işlemleri kendi başına yapamayacak ve avukatlık ücretini karşılayamayacak durumda ise yaşadıkları ilin baroları gerekli hukuksal yardımı yapar” (Karıncı, 2011: 45).

Yeni Türk Ceza Yasası:

- Töre cinayetlerini cezalandırmaktadır.
- Birden fazla evliliği ve imam nikâhını yasaklamaktadır.
- Resmî nikâh yapılmadan gerçekleştirilmek istenen dinî nikâhları cezalandırmakta ve engel olmaktadır.
- Evlilik içi tecavüzü suç saymaktadır.
- İş yerinde, eğitim kurumunda veya aile içinde taciz ve tecavüzü cezalandırmakta, mağdurun bu eylem sonucu işsiz kalması, eğitim kurumunu terk etmesi veya aileden ayrı kalması hâlinde verilen cezayı arttırmaktadır.
- Tecavüz sonucu hamile kalan kadının kendi isteğinin bulunması hâlinde (hamileliğini 20 haftayı geçmemiş olması koşulu ile) hastane ortamında olmak koşulu ile kürtaj olmasına izin vermektedir.
- Aynı konutta yaşanan birlikteliklerde kötü muamele ve şiddeti cezalandırmaktadır.
- Aile hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmemeyi suç saymaktadır.
- Hâkim ve savcı kararı olmadan yapılacak bekâret kontrolünü (her türlü genital muayeneyi) yasaklamaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere Ceza Yasası'ndaki yeni değişiklikler aile ve kadının korunmasına yöneliktir.

Alo 183 telefon hattı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı olarak şiddete uğrama tehlikesi altındaki kadın ve çocuklara, psikolojik, hukuki ve ekonomik alanda danışmanlık hizmeti vermek için kurulmuştur (Karıncı, 2011: 43).

Türkiye'de 01.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Ceza Yasası, kadının cinsel ve bedensel bütünlüğünü koruyan değişiklikleri içermektedir.

Yeni Türk Ceza Yasası'na aile ile ilgili getirilen değişiklikler nelerdir?

22 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe giren 4721 sayılı Türk Medeni Yasası'na göre:

- Aile konutuyla ilgili hukuki işlemler söz konusu olduğunda (....) eşlerden her biri diğerinin açık rızasına muhtaç olacaktır [md.194], (Karıncı, 2011: 67).
- Konutu seçme hakkı eşlere birlikte tanınmıştır [md.186/1], (Karıncı, 2011: 67).
- Eşler evlilik birliğini birlikte yönetirler [md.186/2], (Karıncı, 2011: 67).

Yeni Medeni Yasa, evlilik içinde kadın-erkek eşitliğini önceki yasadaki daha ileri bir düzeyde sağlamıştır (Karıncı, 2011: 67).

Türk Medeni Kanunu, eşlerin oturdukları konuttan yararlanma ve kullanma hakkını etkileyen hukuksal işlemlerde tek başına değil, birlikte hareket etme ve karar verme zorunluluğunu getirmiştir.

- Kadın soyadını, kocasınınkinden önce gelmek üzere kullanma hakkına sahiptir [md.187] (Karınca, 2011: 67).
- Eşler evlilik birliğini birlikte temsil eder [md.188], (Karınca, 2011: 67).
- Eşler çocukların velayetini birlikte kullanırlar [md.336], (Karınca, 2011: 67).
- Evlilik birliği devam ederken ya da eşler ayrı yaşarken kadınlar nafaka talebinde bulunabilirler.

SIRA SİZDE

Hiç kimse zorla evlendirilemez. Herkes evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir.

Nafaka davalarında nafaka alacaklısının yerleşim yeri yetkili kılınmıştır [md.177], (Karınca, 2011: 67).

Yeni Medeni Yasa ile kadının ev içindeki emeği, ailenin geçimine katkı olarak değerlendirilecektir.

Yeni Medeni Yasa ile evlilik içinde getirilen değişiklikler nelerdir?

Yukarıda bahsedilen yasal değişikliklere ve 2007-2010 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Eylem Planı oluşturulmasına rağmen kadınlar cinayete kurban gitmektedir. 2000-2005 tarihleri arasında kadınlara yönelik 1091 namus cinayeti işlenmiştir (Tahincioğlu, 2011: 17).

Adalet Bakanlığının verilerine göre, Türkiye’de kadınlara yönelik cinayet oranı 2002 ile 2009 yılları arasında % 1400 artış gösterdi. 2002 yılında öldürülen kadın sayısı 66 iken bu rakam 2009’ın ilk yedi ayında bu sayı 953’e çıktı. Resmî kayıtlara göre, 2003’te 83, 2004’te 128, 2005’te 317, 2006’da 663, 2007’de 1011, 2008’de ise 806 kadın cinayeti işlendi (<http://bianet.org/bianet/kadin/132742-kadin-cinayetleri-14-kat-artti>).

TBMM Töre ve Namus Cinayetleri Araştırma Komisyonu Raporu’na göre, namus cinayetleri ile geleneksel yapılanmalar arasında önemli bir ilişki vardır. Nevin Tahincioğlu’na göre geleneksel yapılarda hiyerarşi ve itaati öngören geleneksel kültür yaygındır. Bu kültürel yapı içerisinde “kadın ve erkeğin fiziki mekânı paylaşmamasını öneren dinsel ve kültürel inançlar hâkim ve bu inançlar, aile, aşiret, hemşehrilik, cemaat ilişkilerinin yaygınlığına bağlı olarak, birey üzerinde toplumsal baskının yüksek oluşuna işaret ediyor” (Tahincioğlu, 2011: 16).

Namus kavramı, kadın cinselliğinin özellikle Akdeniz ve Orta Doğu toplumlarında denetimi sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. “Namus etrafında örgütlenen değerler/kurallar aracılığıyla kadın cinselliği erkek denetimi altına sokulur ve bu yolla toplum düzenlenir” (Tahincioğlu, 2011: 29).

Bedenleri ve hayatları üzerinde denetim kurulmasına karşı çıkan kadınlar boşanmak istedikleri eşleri tarafından namus cinayeti adı altında öldürülürler. Hak arayışı ve haksızlığa karşı çıkmak zaman zaman kadının ölümü ile sonuçlanmaktadır. Boşanma, kadınların en çaresiz durumlarında başvurdukları bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Özet

Ailenin yapısı ile ilgili farklı bakış açılarını karşılaştırmak.

Aileye getirilen en temel yaklaşımlar, evrensel ve fonksiyonalist bakış açılarıdır. Ailenin evrensel bir kurum olduğunu savunan G. P. Murdock’a göre aile ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve yenden üretimle karakterize edilen sosyal bir gruptur. Bu grup her iki cinsin yetişkinlerini içerir ve bunların arasında sosyal olarak onaylanmış bir cinsel ilişki vardır. Ailenin işlevsel analizini yapan T. Parsons’a göre ise ailenin temel ve indirgenemez iki fonksiyonu vardır: 1. Çocukların birincil sosyalizasyonu 2. Toplum nüfusunun yetişkin kişiliklerinin sabitlenmesi. Ona göre aileler insan kişilikleri üreten fabrikalardır. İlk sosyalizasyon sıcaklık, güvenlik ve karşılıklı destek ister.

Türk ailesinin oluşumunu etkileyen faktörleri tanımlamak.

Türk ailesinin oluşumunu etkileyen faktörler ailedeki yapısal değişiklikler ve sosyo-ekonomik etmenlerdir. Çekirdek aile, ataerkil geniş aile, geçici geniş aile ve çözülmüş aile olmak üzere dört aile tipi vardır. Aileyi etkileyen sosyo-ekonomik etmenler ise mülkiyet, iş, meslek ve gelir ilişkilidir. Bu faktörlerle birlikte aile tiplerinin oluşumu evlilik kalıplarını, evliliğin oluşumunu, evlilikte yaş, aile otoritesi, davranış kalıplarını ve karı koca ilişkilerini etkiler. Türk aile yapısı çekirdek büyük bir çoğunlukla çekirdek ailelerden oluşur. Geniş aile ne kırsal alanlarda ne de kentsel alanlarda başat aile yapısı olmaktan çıkmıştır.

Kırsal ailenin özelliklerini saptamak.

Ailenin üretim işlevindeki değişiklikler ailenin yapısını da önemli ölçüde etkiler. Türkiye tarihinde aile yapıları ağırlıklı olarak küçük meta üreticisi hanelerden oluşur. Bu haneler küçük ve orta büyüklükteki topraklar üzerinde aile emeğini kullanarak üretim yapan birimlerdir. Hanede yaşayan bireylerin iş bölümü içerisindeki yerleri yaşa ve cinsiyete bağlı olarak değişir.

Kentsel ailenin farklılıklarını açıklamak.

Bütün metropol aileleri, modern teknolojinin kurumları tarafından yaratılmış farklılaşmış, kurumsallaşmış ve örgütlü bir çevrede yaşarlar. Buna karşılık gecekondü ailesi bir taraftan kır ailesinin alışkanlıkları, tutumları ve değer yargılarıyla çevrili diğer taraftan kent yaşantısının etkisi altında kalan bir aile tipidir. Gecekondü aileleri kentsel ekonomi içerisinde kalıcı ve temel öğeler hâline geldiler. Oysa elde ettikleri yalnızca kendi durumlarını sürdürmelerini sağlayacak toplumsal ve ekonomik destek ve ekonomik koruma oldu.

Boşanmanın nedenlerini saptamak.

Boşanma davası, eşlerden birinin kötü muamelesi, hayata kast edecek veya onur kırıcı davranışlarda bulunması, küçük düşürücü suç işlemesi ve haysiyetsiz bir hayat sürmesi, evlilik dışı ilişkide bulunması, evi terk etmesi, tedavisi olanaksız akıl hastası olması hâlinde açılır.

Aile ve ailenin yapısı ile ilgili yasal düzenlemeleri listelemek.

Yeni Medeni Yasa ile aile içerisinde kadın-erkek eşitliği sağlanmıştır. Türk Medeni Yasası’na göre:

- Kadınlar ve erkekler 17 yaşını doldurmadan evlenemezler.
- Kadınlar evlendikten sonra önceki soyadlarını kullanabilirler.
- Eşler oturacakları konutu birlikte seçerler.
- Eşler oturdukları konuttan yararlanma ve kullanma hakkını etkileyen hukuksal işlemlerde tek başına hareket etmeyip birlikte hareket etmek ve karar vermek zorundadırlar.
- Kadının bir meslek ve sanatla uğraşması kocanın iznine bağlı değildir.
- Çocuğun velayeti ile ilgili olarak kadınlar erkeklerle eşit haklara sahiptirler.
- Hiç kimse zorla evlendirilemez. Herkes evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir.
- Evlilik birliği devam ederken ya da eşler ayrı yaşarken kadınlar nafaka talebinde bulunabilir.
- Nafaka davası Türkiye’nin her yerinde ve Aile Mahkemelerinde açılabilir.
- Yeni Medeni Yasa ile kadının ev içindeki emeği ailenin geçimine katkı olarak değerlendirilecektir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi ailenin evrensel fonksiyonlarından biri **değildir**?

- a. Cinsel fonksiyonu
- b. Eğitim fonksiyonu
- c. Yeniden üretim fonksiyonu
- d. Çatışmayı azaltma fonksiyonu
- e. Ekonomik fonksiyonu

2. Aşağıdakilerden hangisi G. P. Murdock'ın aile tanımı içerisinde **yer almaz**?

- a. Ortak ikamet
- b. Ekonomik iş birliği
- c. Yeniden üretim
- d. Onaylanmış cinsel ilişki
- e. Kültür bombardımanı

3. T. Parsons'un düşüncesine göre yetişkin kişiliklerin sabitlenmesi aşağıdakilerden hangisi ile mümkün olur?

- a. Disiplin
- b. Okul eğitimi
- c. Gerilimlerin çocukla giderilmesi
- d. Çiftin birbirlerine sağladıkları duygusal güvenlik
- e. Cinsel ilişki

4. Aile içerisinde çocuk anne-baba tarafından gerilimlerini azaltmak için kullanılır diyen düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- a. E. Leach
- b. E. Vogel ve N. Bell
- c. G. P. Murdock
- d. T. Parsons
- e. A. Duben

5. Yalnızca kocanın değil, aynı çatı altında yaşayan herhangi bir aile bireyinin, şiddetine maruz kalan kişileri koruma amacını taşıyan yasa aşağıdakilerden hangisidir?

- a. 6284 sayılı yasa
- b. 4321 sayılı yasa
- c. 438 sayılı yasa
- d. 5220 sayılı yasa
- e. 2002 sayılı yasa

6. Sadece kocanın değil, aynı çatı altında yaşayan herhangi bir aile bireyinin, şiddetine maruz kalan kişileri koruma amacını taşıyan kanun aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Türk Ceza Yasası
- b. Türk Medeni Kanunu
- c. Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun
- d. İş Kanunu
- e. Miras Hukuku

7. Aşağıdakilerden Türkiye'deki boşanma nedenlerinden biri **değildir**?

- a. Kötü muamele
- b. Hayata kast ve onur kırıcı davranışlar
- c. Evlilik dışı ilişkide bulunmak
- d. Ölümcül bir hastalığa yakalanmak
- e. Haysiyetsiz bir hayat sürmek

8. Aşağıdakilerden hangisi Yeni Medeni Yasa'nın kadının ev içindeki emeği hakkındaki kararındır?

- a. Ev içi emeği kadının doğal yükümlülüğüdür.
- b. Ev içi emeği değerlendirilmelidir.
- c. Ev içi emeği ailenin geçimine katkıdır.
- d. Ev içi emeğini erkek eşit oranda paylaşmalıdır.
- e. Kadının ev dışında çalışması kocanın iznine tabidir.

9. Aşağıdakilerden hangisi nafaka davası açma koşullarından biri **değildir**?

- a. Eşle aynı evde yaşarken açılabilir.
- b. Türkiye'nin herhangi bir yerinden açılabilir.
- c. Aile Mahkemelerinde açılabilir.
- d. Eşle ayrı yaşarken açılabilir.
- e. Boşanma davası açmadan nafaka istenemez.

10. Aşağıdakilerden hangisi Türk Medeni Yasasında evlilik içerisinde kadın-erkek eşitliğini sağlayan unsurlardan **değildir**?

- a. Eşlerin oturacakları konutu aile reisi seçer.
- b. Kadının bir meslek ve sanatla uğraşması kocanın iznine bağlı değildir.
- c. Herkes evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir.
- d. Kadınlar evlendikten sonra önceki soyadlarını kullanabilirler.
- e. Kadınlar ve erkekler 17 yaşını doldurmadan evlenemezler.

Yaşamın İçinden

“

Gaziantep’te Aile Mahkemesi, boşanacağını söyleyen eşini çocuklarını kaçırmakla tehdit eden A.C.’ye, psikolojik şiddet uyguladığı gerekçesiyle evden uzaklaştırma cezası verdi. Eşine psikolojik şiddet uyguladığı iddiasıyla bir kişiye evden uzaklaştırma ve 200 YTL nafaka ödeme cezası verildi.

Gaziantep Aile Mahkemesi, boşanma davası açacağını söyleyen eşini çocuklarını kaçırmakla tehdit eden A.C. aleyhine koruma kararı aldı. İki ay evden uzaklaştırılan A.C., evden uzak kaldığı süre boyunca eşi E.C.’ye 200 YTL nafaka da ödeyecek.

Gaziantep Barosu Kadın Hakları Komisyonu Başkanvekili Meriç Güzel, şiddetin sadece cinsel ya da fiziksel olarak tanımlanmaması gerektiğini, psikolojik şiddetin de insan üzerinde travmatik sonuçlara yol açabileceğini söyledi. Psikolojik şiddete uğrayan kadınların son zamanlarda kanuni haklarını aramaya başladıklarını belirten Güzel, “Artık birçok kadın yasanın kendilerine tanıdığı haktan yararlanmaya başladı” dedi.

Güzel şöyle konuştu: “Psikolojik şiddet kadının güvenliğini yıkıyor, etrafında görünmez bir kafes yaratıyor. Bu tip kadınların çoğu ömür boyu bu şekilde yaşamasına karşın az bir kesimi boşanma davası açıyor.”

Kaynak: AA, Radikal, 29 Kasım 2006

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Aileye Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Aileye Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Aileye Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Aileye Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Yasal Düzenlemeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Yasal Düzenlemeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Boşanma” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Yasal Düzenlemeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Boşanma” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Yasal Düzenlemeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

G.P. Murdock'a göre aile, ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve yeniden üretimle karakterize edilen sosyal bir gruptur. Bu grup her iki cinsin yetişkinlerini içerir ve bunların arasında sosyal olarak onaylanmış bir cinsel ilişki vardır.

Sıra Sizde 2

T. Parsons'a (1955) göre ise ailenin temel ve indirgenemez iki fonksiyonu vardır: 1. Çocukların birincil sosyalizasyonu 2. Toplum nüfusunun yetişkin kişiliklerinin sabitlenmesi.

Sıra Sizde 3

D. Cooper'ın (1972) eleştirisine göre ise aile "kendi" olmayı ve insanların kendi bireyselliklerini yaratma özgürlüklerini reddeder. Aile bireyleri sınırlayıcı olan rollerde uzmanlaştırır. Böylece bireylerin davranışları dar kalıplarla sınırlanır ve benliğin gelişimi engellenir.

Sıra Sizde 4

Serim Timur'a göre aile tiplerinin oluşumu evlilik kalıplarını, evliliğin oluşumunu, evlilikte yaş, aile otoritesi, davranış kalıplarını ve karı koca ilişkilerini etkiler.

Sıra Sizde 5

Türkiye'de çiftlerin büyük çoğunluğu "geçimsizlikten", "bilinmeyen nedenlerden "diğer" nedenlerden, "terk" nedeniyle boşanırken, bir kısmı da "zina", "akıl hastalığı", "cürüm ve haysiyetsizlik" ve son olarak "cana kast ve pek fena muamele" den dolayı boşanırlar.

Sıra Sizde 6

Yeni Türk Ceza Yasası:

- Töre cinayetlerini cezalandırmaktadır.
- Birden fazla evliliği ve imam nikâhını yasaklamaktadır.
- Resmî nikâh yapılmadan gerçekleştirilmek istenen dinî nikâhları cezalandırmakta ve engel olmaktadır.
- Evlilik içi tecavüzü suç saymaktadır.
- İş yerinde, eğitim kurumunda veya aile içinde taciz ve tecavüzü cezalandırmakta, mağdurun bu eylem sonucu işsiz kalması, eğitim kurumunu terk etmesi veya aileden ayrı kalması hâlinde verilen cezayı artırmaktadır.
- Tecavüz sonucu hamile kalan kadının kendi isteğinin bulunması hâlinde (hamileliğini 20 haftayı geçmemiş olması koşulu ile) hastane ortamında olmak koşulu

ile kürtaj olmasına izin vermektedir.

- Aynı konutta yaşanan birlikteliklerde kötü muamele ve şiddeti cezalandırmaktadır.
- Aile hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmemeyi suç saymaktadır.
- Hâkim ve savcı kararı olmadan yapılacak bekâret kontrolünü (her türlü genital muayeneyi) yasaklamaktadır.

Sıra Sizde 7

Yeni Türk Medeni Yasası'na göre:

- Kadınlar ve erkekler 17 yaşını doldurmadan evlenemezler.
- Kadınlar evlendikten sonra önceki soyadlarını kullanabilirler.
- Eşler oturacakları konutu birlikte seçerler.
- Türk Medeni Kanunu, eşlerin oturdukları konuttan yararlanma ve kullanma hakkını etkileyen hukuksal işlemlerde tek başına hareket etmeyip birlikte hareket etmek ve karar vermek zorunluluğu getirmiştir.
- Kadının bir meslek ve sanatla uğraşması kocanın iznine bağlı değildir.
- Çocuğun velayeti ile ilgili olarak kadınlar erkeklerle eşit haklara sahiptirler.

Yeni Medeni Yasa ile evlilik içinde getirilen değişiklikler:

- Hiç kimse zorla evlendirilemez. Herkes evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir.
- Evlilik birliği devam ederken ya da eşler ayrı yaşarken kadınlar nafaka talebinde bulunabilir.
- Nafaka davası Türkiye'nin her yerinde ve Aile Mahkemelerinde açılabilir.
- Yeni Medeni Yasa ile kadının ev içindeki emeği ailenin geçimine katkı olarak değerlendirilecektir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Balaman, A. R. (1982). **Evlilik, Akrabalık Türleri: Sosyal Antropolojik Yaklaşımla**, İzmir: Karınca Matbaası.
- Bayraktar, S. (2011). **Makbul Anneler Müstakbel Vatanandaşlar Neoliberal Beden Politikalarında Annelik**, Ankara: Ayizi Yayınları.
- Cooper, D. (1972). **The Death of the Family**, Harmondsworth: Penguin Books.
- Delmar, R. (1998). “Engels’in ‘Ailenin Özel Mülkiyeti ve Devletin Kökeni’ne Yeniden Bakış”, (Der: J. Mitchell, A. Oakley), **Kadın ve Eşitlik**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Duben, A. (2002). **Kent, Aile, Tarih**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Y. (1993). “Aile-Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar”, **İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1 Yıl:1993, sf: 9-34.
- Erman, T. (1998). “Kadınların Bakış Açısından Köyden Kente Göç ve Kentteki Yaşam”, (Der. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu), **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 211-224.
- Gökçe, B. (1991). “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım” **Aile Yazıları-IV**, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, ss. 385-400.
- Günaydın, G. (2003). “Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü”, **Özgür Üniversite Forumu**, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite, Nisan-Haziran 2003, Sayı: 22, Sf: 128-154.
- Haralambos, M. (1980). **Sociology Themes and Perspectives**, University Tutorial Press: Suffolk.
- Haralambos, M. and Holborn, M. (1995). **Sociology Themes and Perspectives**, Fourth Edition, London: Collins Educational.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). “Türkiye’de Ailenin Sürekliliği ve Değişimi”, **I. Aile Şurası Bildirileri**, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Tanıtım Serisi 3, 151-160, Aralık 1990.
- Karınca, E. (2011). **Kız Doğursun Analar, Kadının Eş Şiddetinden Korunması**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karkiner, N. (2006). “Eskişehir’de Küçük Köylülerin Küresel ve Yerel Meta Bağlantıları”, **TMMOB Eskişehir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Eskişehir: 28-29 Şubat 2006.
- Keyder, Ç. (1988). “Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi 1946-1960” (Der: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Ankara: Yurt Yayınları 18.
- Kıray, M. (1982). “Toplumsal Değişme ve Kentleşme”, (Yay. Haz. Türköz Erder), **Kentsel Bütünleşme**, Ankara: Türkiye Geliştirme Vakfı Yayın No: 4.
- Kıray, M. (1984). “Büyük Kent ve Değişen Aile” (der.) **Türkiye’de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, sf: 69-79.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T., Seçkiner, P. (2011). **Türkiye’nin Demografik Dönüşümü**, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusu_mu_220410.pdf).
- Leach, E. R. (1967). **A Runaway World?**, London: BBC Publications.
- Murdock, G. P. (1949). **Social Structure**, New York: Mac Millan.
- Özbay, F. (1984). “Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması” (der.), **Türkiye’de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, sf: 35-68.
- Özbay, F. (1998). “Türkiye’de Aile ve Hane Yapısı: Dün, Bugün, Yarın”, (Der. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu), **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 155-172.
- Parsons, T. and Bales, R. F. (eds.) (1955). **Family, Socialization and Interaction Process**, New York: Free Press.
- Şenyapılı, T. (1982). “Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili” (Yay. Haz. Türköz Erder), **Kentsel Bütünleşme**, Ankara: Türkiye Geliştirme Vakfı Yayın No: 4.
- Şenyapılı, T. (1982). “Economic Change and the Gecekondu Family”, (Ed. Ç. Kağıtçıbaşı) **Sex Roles, Family and Community in Turkey**, Indiana: Indiana University Turkish Studies 3, sf: 237-248.
- Tahincioğlu, N. (2011). **Namusun Halleri**, İstanbul: Postiga.
- Timur, S. (1981). “Determinants of Family Structures in Turkey”, (Ed. N. Abadan-Unat), **Family in Turkish Society, Turkish Social Science Association**, pp. 59-73.
- Vogel, E. F. and Bell, N. W. (1968). “The Emotionally Disturbed Child as the Family Scapegoat”, **A Modern Introduction to the Family**, New York: The Free Press.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Eğitime yönelik temel kuramsal yaklaşımları özetleyebilecek,
- Eğitim alanında fırsat eşitliğinin anlamını açıklayabilecek,
- Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarının temel hedeflerini özetleyebilecek,
- Türkiye'deki millî eğitimin temel sorun alanlarını finansman, öğretmen yetiştirme, fiziki donanım, altyapı ve sınav sistemi açılarından analiz edebilecek,
- Küreselleşmenin Türkiye'deki eğitim sistemine etkilerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Türkiye'de Eğitim
- Eğitim Tarihçesi
- Eğitim Kuramları
- Eşitsizlikler
- Küreselleşme
- Fırsat Eşitliği
- Öğretmen Yetiştirme
- Eğitim Reformları

İçindekiler

Türkiye’de Eğitim Kurumu ve Sorunları

GİRİŞ

Eğitim, sadece birey ile sınırlı bir fayda sağlamaz, toplumun tüm ilişkilerini ve kurumlarını ve geleceğini de etkiler. Bu durum ülkelerin eğitime yaptıkları yatırımın ve millî gelirden eğitime ayırdıkları toplam payın ne kadar önemli olduğunun bir işaretidir. Günümüzde devletler, eğitimin toplumun geneline yapacağı katkıları ve etkileri hesaba katarak, eğitimde geçirilen süreyi arttırmaya yönelik uygulamalar yapmaktadır.

Demokratik bir toplumda, vatandaşların en rahat şekilde ulaşmasına imkân tanınması gereken kamusal hizmetlerinin başında eğitim gelmektedir. En azından toplumun genelini kapsayan kamusal örgün eğitim sisteminin özünde bu eşitlikçi düşünce yatmaktadır. Ancak günümüzde en iyi şekilde işleyen bir eğitim sistemi bile kişisel özellikler ya da bir gruba ve sınıfa ait olmaktan kaynaklanan birtakım farklılıkları tümüyle ortadan kaldıramamaktadır. Örneğin, sosyal bir sınıfa ait olmak son derece sabit bir unsurdur ve bilebildiğimiz kadarıyla hiçbir okul sistemi, sosyal mensubiyet ve eğitimdeki başarı şansı arasındaki ilişkiyi sürekli şekilde değiştirebilecek bir imkân görünmemektedir (Güllüpınar, 2010: 66).

Eğitimin kamu tarafından finanse edilmesi ve topluma eşit olarak sunulması, kamu kaynaklarıyla mümkün olur. Kaynakların boşa gitmemesi için topluma sunulan eğitimin içeriğinin, bugünün gereksinimlerini karşılayacak ve gelecekte oluşacak sorunların çözümüne katkı sunacak biçimde düzenlenmesi büyük önem taşır. Bu bağlamda eğitim sistemi ve onun alt sistemi olan okuldan beklenen, bireyi kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda, toplumsal beklentilerine uygun olarak yetiştirmek ve gelecekte gereksinim duyacakları becerilerle donatmaktır.

Bir ülkede yaşayan insanların refahı, asgari düzeyde eğitim ve sağlık standardına bağlıdır. Toplumdaki eğitim düzeyinin artması üretim ve yönetimde etkinliği artıracak, bu da iktisadi gelişme ve reel millî gelir üzerinde etkili olacaktır. Bu gerekçelerle, eğitim hizmetleri özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kamusal mal niteliğine yaklaşmaktadır. Asgari düzeyde bir eğitiminden toplumun yarar sağlayacağı gerekçesi ile ilk ve orta eğitimden toplumun yarar sağlayacağı gerekçesi ile ilk ve orta eğitim devlet eliyle gerçekleştirilir. Diğer yandan, eğitim kurumlarınca bilginin üretilmesi, araştırma-geliştirme faaliyetleri, teknoloji üretimi, daha çok “tam kamusal mal” niteliği taşırlar. Bu faaliyetlerin piyasa eliyle yapılması da mümkündür ancak, firmalar yalnızca kâra çevirebilecekleri üretim yeniliklerine ve araştırmalara kaynak ayıracakları ve buluşlarını saklayacakları için, toplumun üretkenli-

ğini artıracak araştırma ve geliştirme hizmetlerini tüm topluma açık bir şekilde kamunun yapması önem taşımaktadır. Dünyanın pek çok ülkesinde eğitim hizmetlerinin ağırlığını kamu kesimi taşımaktadır. Bunun nedeni; kaynakların daha etkin kullanımını sağlamak; gelir dağılımındaki eşitsizliklerin yetenekli öğrencilerin eğitim görmesini engellemesine imkân vermemek; eğitim harcamalarının gelecekte hizmet akımı sağlayacak bir sermaye olarak değerlendirilen beşeri sermayenin geliştirilmesi gibi faktörlere dayanır (Mutlu, 1995: 154-155).

Bu noktada Türkiye'deki eğitim sisteminin yapısını bu özellikler açısından değerlendirmemiz gerekirse günümüzde eğitim alanında önemli eksikliklerimiz bulunduğu söylenebilir: Eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği, nitelikli bir temel eğitimden yoksun olan eğitim çağı nüfusunun yaygınlığı, yeterince büyütülemeyen dengesiz bir dağılımla gerçekleştirilen yükseköğretim ve meslek eğitimi kapasiteleri ve nitelikleri, yıllarca yükseköğrenim kapısında bekleyen, işsiz, gelirsiz, mesleksiz gençler; eğitim hizmetlerinin yurttaşlara cinsiyet, bölge, gelir düzeyi, bedensel engelden bağımsız olarak eşit ve adil bir şekilde sunulamayışı kronik sorunlarımız olmaya devam etmektedir (Aksoy, 2003: 59).

EĞİTİMDE KURAMSAL TARTIŞMALARA KISA BİR BAKIŞ

Toplumdaki tüm kurumların toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere var olduğu şeklindeki argümanlarından dolayı Durkheim'ın adıyla birlikte anılan işlevselci yaklaşıma göre, eğitim kurumunun işlevi, toplumsal sürekliliğin sağlanması için gerekli norm ve değerlerin aktarılmasıdır. Toplumsal işleyişin devam edebilmesi ve istikrarının sağlanabilmesi için toplumun gereksinim duyduğu benzer değer ve ilkeleri taşıyan "insan tipi"nin yetiştirilmesi görevi eğitime düşmektedir. Durkheim "Eğitim ve Toplumbilim" kitabında, eğitimin temel öncülünü bireysel yetenek ve potansiyelin toplumun gereksinimleri doğrultusunda geliştirilmesi olarak açıklamaktadır (Tan, 1991: 561).

İşlevselci yaklaşıma göre, çağdaş toplumlarda belirli statü ve konumlara ilerlemede bireysel yetenek ve çaba toplumsal kökenden daha önemli olduğu için, eğitim, uzmanlaşmayı sağlayarak ve bireyleri yeteneklerine göre sınıflandırarak "iyi" eğitilmiş olanların "daha iyi" mesleki konumları elde etmelerine olanak tanıyacaktır. Böylece toplumsal kökenden öte, yetenek ve çabanın öne çıkacağı "fırsat eşitliği"nin gerçekleştiği bir toplum yaratılmasının olanaklı olduğu varsayılmaktadır. İşlevselci yaklaşıma göre, yetenekli kişileri ayırıp seçmekte ve böylece en yetkin ve azimli olanların en yüksek konumlara gelmesini sağlamakta kullanılan etkin ve akılcı bir araç olmuştur. Buna göre, okullar kişinin statüsünü aile kökeninden ziyade çabayla yeteneğin belirlediği bir fırsat eşitliği toplumunun yaratılmasına yardımcı olmaktadır (Tan, 1991: 560).

Eğitimin toplumdaki rolüne eleştirel bir bakış açısı getiren çatışmacı yaklaşım ise içerisinde çok farklı görüşler olmakla birlikte genel anlamda Marx'ın ve Weber'in görüşlerine dayanmaktadır. Farklı çıkar grupları arasında çatışmalar olduğunu ve bu çatışmaların toplumsal değişimin motoru olduğunu ortaya koyan bu yaklaşıma göre, toplumsal gruplar eğitimi kendi egemenlikleri altına almak için mücadele ederler (Tan, 1991). Bu mücadelede taraflar eşit olmadığı için "fırsat eşitliği" adı altında eşitlik görünümü yaratılarak mevcut toplumsal düzenin meşrulaştırılması ve yeniden üretimi sağlanır. Çatışmacı gelenek içerisinde bulunan görüşler genel anlamda "yeniden üretim" kavramına dayanmaktadır (Buyruk, 2008: 9).

Çatışmacı yaklaşımda, toplumu oluşturan kesimler arasında karşıt çıkarlara dayalı temel bir çatışma vardır. Bu çatışma toplumsal değişimin motorunu oluştur-

maktadır ve toplumsal gruplar eğitimi kendi ellerine almak için mücadele ederler ancak ayrıcalıklı ve egemen sınıflar eğitimi büyük ölçüde kontrol ederler. Bu noktada, fırsat eşitliği kavramı ayrıcalıklı kesimlerin üstünlüklerini gizlemeye yaramaktadır. Buna göre eğitimin temel amacı mesleğe yönelik bilişsel becerilerin öğretilmesi değil, uygun değerlerin benimsetilmesi yoluyla mevcut düzenin desteklenmesidir. Örneğin, üretimin vazgeçilmez koşulunun yeniden üretim olduğuna dikkat çeken Althusser, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini büyük ölçüde “Devletin İdeolojik Aygıtları”nın sağladığını belirtir. Kapitalist sistemlerde devletin temel ideolojik aygıtlarından birinin eğitim olduğunu belirten Althusser, çocuğun “etkiye en açık” olduğu çağda, eğitim yoluyla, sınıflı toplumlarda yerine getirmesi gereken toplumsal role uygun ideolojiyle donatıldığını, toplumsal sınıflarına uygun işler için eğitildiklerini vurgulamaktadır (Althusser, 2006: 76-77).

Eğitim ve ekonomik yapı arasındaki benzerliğe dikkat çeken yeniden üretim kuramının Amerika’daki temsilcileri Bowles ve Gintis (2001) ise eğitimin varolan toplumsal sınıf farklılıklarını yeniden ürettiğini, insanları toplumsal iş bölümüne hazırladığını, modern işletmelerdeki iş hiyerarşisine uygun bir şekilde, şikâyet etmeden çalışacak insan gücünü oluşturduğunu belirtmektedirler. Eğitim kurumları ile ekonomik yapı arasında doğrudan bir ilişki kurarak (correspondence theory) eğitimin varolan toplumsal sınıf farklılıklarını yeniden ürettiğini vurgulayan Bowles ve Gintis’e göre, okullar fabrikalar gibi yapılandırılmış kurumlar olduğundan eğitim programlarındaki bilginin seçimi, düzenlenmesi, dağıtımı, öğretmen - öğrenci arası ilişkiler iş yerleriyle benzer bir şekilde oluşturulmaktadır (Eskicumalı, 2003; Buyruk, 2008: 9).

Toplumsal, ekonomik ve politik yapının yeniden üretilmesinde ekonomik yeniden üretime, “kültürel yeniden üretim” kavramını ekleyen ve dolayısıyla “yeni üretim kuramcıları” arasında değerlendirilen Bourdieu (2006), yeniden üretim sürecini açıklamada “habitus” ve “kültürel sermaye” kavramlarını kullanmaktadır. İnsanların farklı beğeni ve tercihler üzerinden nasıl ayrıştığını ve bu ayrışmanın kuşaklar arasında farklı alışkanlık ve davranış biçimleri üzerinden nasıl devam ettirildiğini “Distinction” adlı eserinde açıklayan Bourdieu’ye göre, ayrı ve ayrıştırıcı pratikler doğuran “habituslar”ın sınıfsal olarak nesilden nesile aktarılmasının en önemli yollarından biri eğitimidir. Eğitimi kültürel sermayenin üretimine, dağıtımına ve böylece toplumsal uzamın yeniden üretimine katkı sağlayan bir kurum olarak ele alan Bourdieu, okulda verilen eğitimin hâkim sınıfın kültürel kodlarını taşıdığını, bu sınıftan çocukların verilen mesajların şifrelerini çözecek kodlara sahip olduğunu, alt sınıflardan gelen, yeterli “kültürel sermaye”ye sahip olmayan çocukların ise bu kodları çözmede başarısız olduğunu, böylece eğitimin yeniden üretim işlevini yerine getirdiğini belirtir (Aktay, 2007: 482; Buyruk, 2008: 10).

Bourdieu, egemen kültürü “Kültürel Sermaye” olarak niteler. Burada servet ve güç önemlidir. Kültürel sermaye, sınıf yapısınca dağıtılmaz. Üst sınıflara mensup öğrenciler, avantaja sahiptirler. Çünkü egemen kültürde toplumsallaşmışlardır. Bourdieu, bütün okul eğitiminin başarısının, esas olarak, daha önceki yıllara bağlı olduğunu iddia eder. Okuldaki eğitim, sadece bu temel üzerine kurulur. Önceki beceriler ve önceki bilgi önemlidir. Egemen sınıftaki öğrenciler, okul öncesi dönemde bu bilgileri ve becerileri kazanırlar. Bu yüzden sınıfta aktarılan mesajları çözecek anahtara sahip olmaktadır. Onun deyimiyle, mesajın koduna sahiptirler. Bu yüzden sosyal grupların eğitimden yararlanmaları, sahip oldukları kültürel sermaye miktarı ile doğrudan ilgilidir. Böylece orta sınıfların çocuklarının başarı oranları, işçi sınıfı çocuklarıkinden daha yüksektir. Çünkü orta sınıf kültürü, egemen kültüre daha yakındır (Tezcan, 1993: 30).

İşlevselci Kurama göre eğitim, mevcut toplum değerlerinin korunması ve sürdürülmesini sağlayan bir toplumsal kurum iken Marksist Çatışmacı Kuram’da toplumsal, ekonomik ve politik düzenin bir parçası olarak toplumda var olan eşitsizlikleri yeniden üreten ve meşrulaştıran bir kurumdur.

Kültürel sermaye, bireylerin ya da grupların eğitim başarıları ve sosyal statülerine ailenin geçmişinin (background) ve eğitimin katkısını ifade etmektedir.

Bourdieu'ya göre, kültürel sermaye, toplumdaki ayrıcalıklı gruplardan aktarılan ve sahip olunan beceri ve yeteneklerin toplamıyla ilgilidir. Kültürel sermaye (eğitim, dil gibi), sosyal sermaye (sosyal bağlar ve iletişim) ve ekonomik sermaye (para ve diğer maddi kaynaklara sahip olma) hem aileden aktarım yoluyla hem de resmî eğitimle elde edilebilir. Kültürel sermaye, bireylerin ya da grupların eğitim başarıları ve sosyal statülerine ailenin geçmişinin (background) ve eğitimin katkısını ifade eder. Örneğin, yükseköğrenim görme hakkına sahip olanlar, kültürel ayrıcalıkları nedeniyle toplumda daha fazla kabul görme statüsü elde ederler (Angerama, 2008: 4). Kültürel sermaye bir yandan eğitim başarılarını etkilemekte, diğer yandan da eğitimsel eşitsizliklerin yeniden üretilmesine aracılık etmektedir. Bu süreçte, okullar kültürel sermayenin aktarılmasında anahtar bir rol üstlenmektedirler (aktaran, Polat, 2008: 47-48).

EĞİTİMDE FIRSAT EŞİTLİĞİNİN ANLAMI

Eğitimi, içerik ve biçim olarak, insanlar arasındaki doğal farklılıklara göre biçimlenmesi gereken bireysel bir tercih olarak gören işlevselci yaklaşım, eğitimde eşitliği “eğitimde fırsat eşitliği”ne indirgemektedir. Yeteneğe vurgu yapan “fırsat eşitliği” ilkesi toplumsal, siyasal ve ekonomik kökenlerine bakılmaksızın herkesin yetenek ve becerileri ölçüsünde yarışabileceğini öngörmektedir (Ünal ve Özsoy, 1999). Eşitliğin kendisini değil fırsatını sunan fırsat eşitliği ilkesi, sunduğu fırsatlarla farklılık ve eşitsizliğe yol açmaktadır. Demokratik-eşitlikçi eğitim geleneğine göre, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları bir ayrıcalık olarak görülmezken eğitim bu farklılıkların ortadan kaldırılabilesinde rol oynayabilecek demokratik bir süreçtir. Bottomore (1997: 136), “fırsat eşitliği”nin ancak sınıfsız ve seçkinsiz bir toplumda gerçeklik kazanacağını ve kavramın kendisinin o zaman âtıl hâle geleceğini, çünkü her yeni kuşaktaki bireylerin eşit yaşam-şanslarının olağan hâle geleceğini ve fırsat fikrinin daha yüksek bir sınıfın sahip olduğu anlık ve duyarlık niteliklerinin başka insanlarla özgür bir birliktelik içinde tam olarak geliştirme olanağını ifade edeceğini belirtmektedir (Buyruk, 2008: 8-9).

Buna göre, liberal bir eşitlik kavramı olan “fırsat eşitliği”, mevcut eşitsizliklerin ortadan kaldırıldığı ve dolayısıyla eğitimsel eşitliğin sağlandığı bir durumu ifade etmez. “Fırsat eşitliği” politikaları, eşitliğin kendisini değil, fırsatını sunmakta, sunduğu fırsatlarla farklılık ve eşitsizliğe yol açmaktadır. Kendi içinde çelişkili bir kavram olan fırsat eşitliği, eşitsizliği gerektirmektedir (Buyruk, 2009: 84). Dolayısıyla, eğitimin ilkeleri arasında yer alan “fırsat eşitliği” anlayışı yerine, sınıflar, cinsiyetler, bölgeler arasındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel eşitsizliklerin giderilmesini de içeren bir “eşitlik” anlayışı getirilmelidir. Çünkü eğitim alanında yaşanan eşitsizliklerin temelinde başta ekonomi olmak üzere eğitimi etkileyen alanlarda görülen eşitsizlikler yatmaktadır (Küçükler, 2010: 157).

Eğitimde yaşanan toplumsal eşitsizlikler Türkiye’de ve birçok ülkede yapılmış araştırmalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışmalar konuyu daha çok toplumsal boyutta ele alarak toplumda ve eğitim sisteminde eşitsizlik yaratan ve eşitsizliği yeniden üreten mekanizmalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu araştırmalarda, öğrencilerin ailelerinin sosyal sınıflarının, sosyoekonomik özelliklerinin, eğitim durumlarının, sahip oldukları kültürel birikimlerin öğrencilerin eğitim imkânlarından yararlanmasında, eğitimlerine devam etmelerinde ve devam ettikleri eğitim türleri ve sürelerinde farklılıklar yarattığı görülmektedir. Öğrencilerin devam ettikleri yükseköğretim programlarının sosyoekonomik kökenleriyle bağlantılı olduğu, yüksek aile geliri ve kültürel sermayeye sahip öğrencilerin daha çok büyük

şehirlerdeki üniversitelerde öğrenim gördükleri ve mezuniyet sonrası planlarının da bu çerçevede şekillendiği görülmektedir (YÖK, 1997; Özsoy, 2002). Öğrencinin devam ettiği ilköğretim okulunun, lise türü ve grubunun yükseköğrenime devam edip etmemesinde, devam ettiği yükseköğretim programı ve üniversite üzerinde etkili olduğu yapılan çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Köse, 1990, 1999; Şenses, 1999, 2005; Bilgili vd., 2003). Yapılan araştırmalarda, farklı okul türlerinin de öğrenci velilerinin mesleki ve ekonomik durumuna göre ayrıştığı görülmüştür (Buyruk, 2008: 11).

TÜRKİYE’DE EĞİTİMİN KISA TARİHÇESİ

Osmanlı İmparatorluğu’nun Eğitim Mirası

1924 yılına kadar süren 600 yıllık Osmanlı eğitim sisteminin genel özellikleri şu noktalarla karakterize edilebilir: Osmanlı İmparatorluğu’nun eğitim ve öğretim işlerinde bir birlik söz konusu değildir. Okullar ancak belirli tarihî zorunluklara cevap vermek üzere birbiri yanına sıralanmıştı. Hatta temsil ettikleri dünya görüşü yönünden birbirlerine karşıt olan kuruluşlar manzarasındaydı. 19. yüzyılın ortalarına kadarki eğitim sistemi bir dereceye kadar bütünlüklü bir yapıya sahipti. Bu karışıklık ve karşıtlık ise özellikle 1839 yılındaki Avrupalılaşma yolundaki reformlardan sonra başladı. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu eğitim sistemini iki ayrı döneme ayırarak inceleyebiliriz (Aytaç, 1967: 243).

1839’daki Tanzimat Fermanı ve Yenileşme Dönemi’ne kadarki eğitim sistemi genel hatlarıyla bir feodal-teokratik düzeni temsil etmektedir: Bir yanda geniş, basit halk tabakalarının çocuklarının devam ettiği birkaç yıllık, mecburi olmayan “Sıbyan Okulları”, diğer yanda bundan bağımsız ve içinde ilk, orta ve yükseköğrenim kademelerinin bulunduğu “Medreseler” vardı. Bunların ortak yanı, yürüttükleri öğretimin dinî temele dayanmasıdır. Her ikisinin de amacı, skolastikçi bir metodla ve ezberciliğe dayanan didaktik ile her şeyi dinî esaslara göre yorumlamaktır. Temel kültür dilleri, tıpkı Batı ülkelerinde Lâtince ve Yunanca gibi bilim için Arapça ve edebiyat için Farsça kullanılıyordu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz okullara ek olarak sayıları az olan “Enderun Okulları”nı gösterebiliriz. Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan bu okulların başlangıçtaki amacı şöyle özetlenebilir: Türk olmayan azınlıkların çocuklarını, esir düşen genç prensleri ve kabiliyetli halk çocuklarını sıkı bir eğitimden geçirerek yabancı olanları Türkleştirip öte yandan da özel saray hizmetlerinde kullanmak üzere yetiştirmek. 18. yüzyıldan itibaren bu amaçtan uzaklaşarak, saraya mensup imtiyazlı tabakanın çocukları da alınmaya başladı.

1839’da Tanzimatla başlayan Avrupalılaşma hareketinden sonra, bu sıraladığımız okulların yanı sıra Avrupa tipi laik okullar kuruldu. Bu okullar; ilköğretim okulları olarak hizmet veren “Mekteb-i İptidaiye”; ortaöğretim okulları olan “İdadiye,” “Rüştiyeler” ve “Sultaniye”; yükseköğretim olarak hizmet veren “Darülfünun” okullarıydı. Bu Avrupa tipi okullar ve üniversite ile diğer okul kuruluşları iki ayrı ve birbirine karşıt sistem hâline dönüştü ve sonuç olarak eğitim kuruluşları iki ayrı gruba ayrıldı. Bunun sonucu olarak da iki ayrı dil, iki ayrı edebiyat, iki ayrı hukuk, yani iki ayrı kültür gelişmeye başladı: Bir yanda geleneksel okullar dinî dünya görüşleriyle eski teokratik-düzen hizmetinde çalışıyorlar, diğer yanda da modern okullar laik dünya görüşleriyle 19. yüzyıl burjuva demokrasisi yönündeki bir toplum düzenine yöneliyorlardı (Aytaç, 1967: 244).

Osmanlı Devleti'nin ciddi anlamda eğitimle ilgilenmesi, eğitim üzerinde bir devlet politikası yürütmesi ancak on sekizinci yüzyıldaki Avrupa karşısında alınan savaş yenilgileri sonucunda gündeme gelmiştir. Bu yenilgiler sonucunda III. Selim'in başlattığı "nizam-ı cedid" adıyla başlattığı reform hareketleri temelde askerî yenilenmeyi hedef almıştı. Bu nedenle "padişah talim ve eğitim alanındaki gereksinimini, yabancı subayları danışman ve eğitimci olarak davet etmek suretiyle karşılamaya çalıştı" (Zürcher, 2003: 41). Bu eğitmen ve danışmanlarla amaç çağın gereklerine uygun nitelikli askerî yapılanmayı oluşturmaktır. Bunun için askerî eğitim veren kurumların modernizasyonu hedef alındı. Avrupa karşısında yenilgilerle oluşan geri kalmışlık fikrinin üstesinden gelmek için oluşturulan bu askerî okullarla birlikte ilk defa eğitim bir devlet politikası içinde geliştirilmek için yer aldı.

Bu süreç içerisinde devlet politikaları eğitimi toplum içinde de yaygınlaştırmayı hedef edinmekle birlikte asıl hedef ordunun modernleşmesi için gerekli olan donanımı sağlamaktır. Bu anlamda ilk askerî deniz okulu olan *Mühendishane-i Bahri Hümayun* 1773'te, askerî kara harp okulu ve haritacılık okulu olan *Mühendishane-i Berri Hümayun* 1793'te, askerî tıp okulu olan *Tıphane-i Amire ve Cerabbane-i Mamure* 1826'da, mehterhane yerine açılan *Mızıka-ı Hümayun Mektebi* 1834'te açılmıştır (Akyüz 1985; 124-128). Bu okulların açılış sürelerinin uzun zaman aralığına yayılmış olması bir taraftan devlet içindeki yenileşme hareketlerinin sıkıntılarına dikkat çekerken diğer taraftan modernleşme sürecinin uzun bir döneme yayıldığının göstergesi olmuştur (Öztürk, 2009: 29).

Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemi

Türkiye toplumu 18. yüzyıldan beri sürekli "Batılılaşma" çabaları içinde bulunmakta ama bugün bile hâlâ sağlam bir metota sahip görünmemekte ve "model" arayışlarını sürdürmektedir. Türkiye eğitim sistemi bugünkü ana şeklini I. Dünya Savaşı sonunda, 1923-1930 yılları arasındaki Cumhuriyet reformları çerçevesi içerisinde kazanmış ve günümüze kadar da önemli bir değişikliğe uğramaksızın gelişimine devam etmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte yapısını kazanan bugünkü okul sistemi, ayrı bir sosyal, ekonomik politik ve kültürel düzende bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel eğitim sisteminden tamamen farklıdır. Eğitimde Atatürk'ün uyguladığı reformlarda bir Fransız İhtilali havası ve Fransız Aydınlanmacı düşünce atmosferi kendini açıkça gösterir. Eğitim alanındaki yenilenme, Fransız İhtilali düşünürlerinin ve özellikle Condorcet'nin ilkelerinin gerçekleştirilmesi şeklinde kendini göstermektedir: Demokratik bir millî eğitim sistemi, laik bir eğitim ve bütün kademelerinde parasız bir öğretim (Aytaç, 1967: 245).

Cumhuriyet tarihi boyunca eğitim; çağı yakalama ve modernleşme hedeflerini gerçekleştirme aracı olarak her zaman ağırlıklı bir yer tutmuştur. Bu sürecin doğal bir uzantısı olarak modernleşme ve çağı yakalamak adına eğitim sisteminde sürekli olarak yenilikler ve değişiklikler öngörülmüştür. Ancak, Türkiye'deki eğitim sisteminin yapı ve işleyişindeki değişiklik girişimleri genellikle bütüncül olmaktan uzak, politik yaklaşımlarla ve kısa dönemli sorunların zorlamasıyla yapıyor görünümlü vermektedir. Bu girişimler çoğu zaman bürokrasinin ve siyasetin gölgesinden kurtulamamakta ve güçlü, uzun vadeli, bilimsel dayanakları ve hedefleri olan bir felsefenin eksikliği her zaman gözlenmektedir. Türkiye eğitim sistemine, eğitimci profesyoneller ve akademisyenler yerine bürokratik mekanizmalar ve siyasetçilerin arzuları damgasını vurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde eğitim uzun yıllar kendi içinde kademelere ayrılan medreselerle yönetici zümrelerin yetiştirilmesinde kullanılan Enderun Mektebi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu mektep dışında, devletin eğitimle olan bağı oldukça sınırlı olmuş, ülke içindeki okulların açılıp işletilmesi dinsel örgütlenmeler paralelinde gerçekleştirilmiştir.

1924-1926 arasındaki eğitim reformları sayesinde bugünkü Türkiye eğitim sistemi kurulmuştur. 1924-1926 arasındaki eğitim reformları sayesinde bugünkü Türkiye eğitim sistemi kurulmuştur.

Cumhuriyet sonrası dönemde toplumsal yapıda meydana gelen ekonomik, politik ve kültürel reformlara paralel olarak eğitim kurumlarının yapı ve programları ekonomik kalkınma ve çağdaşlaşma aracı olarak düzenlenmiştir (Gök, 1999; Eskicumalı, 2003). Cumhuriyet Dönemi’nin özellikle ilk yılları boyunca, modernleşme- ci bir yaklaşımla yeni toplumsal yapının yaratılması ve bu toplumsal yapıya uygun bireylerin yetiştirilmesi için eğitime merkezî bir rol yüklenmiştir (Buyruk, 2009: 74).

Cumhuriyet kadroları ve Atatürk, Türkiye’yi modernleştirmek ve Batı ülkeleri standartlarına taşımak için politik, toplumsal ve kültürel alanda birçok köklü reformları gerçekleştirmiştir. Bunların en önemlisi kuşkusuz laikliğin kabul edilerek dinin sadece devlet işlerinin değil, toplumsal ve kültürel hayatın da dışında bırakılmasıdır. Medeni kanun’un kabulü, alfabenin değiştirilmesi, Şapka Kanunu ve diğer reformlar Türk toplumunu her alanda topyekûn değiştirmeyi amaçlamıştır. Bu reformların amacı, Batı standartlarına göre belirlenmiş yeni kurumlar, yeni değerler ve yeni bir “Türk” yaratmaktır. Bu reformların amacını Karpas (1959) şöyle ifade etmektedir: “Atatürk devrimlerinin asıl amacı Türk toplumunun geleneksel, duygusal ve örfilere dayanan yaşam biçimini rasyonel, modern fikirlerle değiştirerek modernleştirmektir. Cumhuriyet rejiminin yetiştirmek istediği birey bütün sorunlara entelektüel ve objektif olarak yaklaşan rasyonalist, geleneksellikten uzak ve laik bir kişi olacaktı”. Köklü toplumsal değişim ve dönüşüm yaşayan başka toplumlar- da olduğu gibi Türkiye’de de ulusal devlet kurma sürecinde, yeni toplumu yaratmak ve yaratılan yeni toplumun gereksinimlerine ve değerlerine uygun yeni insa- nı yetiştirmek için eğitime çok merkezî bir rol biçilmiştir. Eğitimden, bir yandan ye- ni topluma uygun ve rejimi güçlendirecek insan yetiştirmesi beklenirken diğer yandan da ekonominin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştirme görevi beklenmektedir (Gök, 1999: 5; Eskicumalı, 2003: 22-23).

Cumhuriyet Dönemi’nde eğitim alanında yapılan yenilikler kuşkusuz politik, toplumsal ve ekonomik alanda gerçekleştirilen radikal reformlara ve hakim ideolo- jiye paralel olarak gerçekleştirildi. Eğitim ya da okullar 1923-1946 yılları arasinda- ki dönemde Kemalist politika, toplumsal ve kültürel dönüşümün temel taşları ol- du. Yeni bir rejimin kurulmasında, yeni bir toplumsal düzenin oluşturulmasında, yeni bir değerler sisteminin yerleştirilmesinde, ulusal bilincin uyandırılmasında ve gerekli ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde Atatürk ve Cumhuriyet kad- roları en büyük sorumluluğu eğitime vermiş ve okulları en güçlü değişim meka- nizmaları olarak görmüştür. Dolayısıyla, Cumhuriyet Dönemi’nin başlangından iti- baren eğitimden bir yandan yeni topluma uygun ve rejimi güçlendirecek insan ye- tiştirme görevi beklenirken diğer yandan özellikle kapitalizmin giderek güçlenme- siyle, ekonomik amaçlara hizmet edecek insan gücü yetiştirmek eğitimin temel iş- levi hâline gelmiştir (Gök, 1999). Eğitim, Cumhuriyet Dönemi boyunca ulusal bi- linçlenmenin en önemli aracı olarak düşünülmüştür. Okulları, öğretmenleri, prog- ram ve yapılarıyla eğitim sistemi ulusal, laik ve demokratik bir özü gerçekleştire- cekti (Tezcan, 2000: 19).

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirebilmek için Türk eğitim sisteminde ve programlarda köklü değişikliklere gidildi. İlk ola- rak 3 Mart 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mektep-medrese şeklindeki ikili yapıya son verildi. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi dinî ve laik eğitim veren eğitim kurumları arasındaki ikiliği ortadan kaldırırken aynı zamanda Müslümanlar, Müslüman olmayan yerli azınlıklar ve yabancılar tarafından açılıp işletilen okullar arasındaki çoklu eğitim otoritesini de ortadan kaldırarak bütün

okulları Maarif Vekâleti'ne bağlamıştır. Bu birleşik, modern, laik ve millî bir eğitim sisteminin oluşturulması için atılan çok önemli bir adımdı (Eskicumalı, 2003: 24). Böylece diğer kurum ve kuruluşlara ait bütün eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne yani bugünkü adıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Bunlara askeri okullarda dâhildi. Ancak 22 Nisan 1925 yılında çıkarılan bir kararnameyle, askeri okullar Milli Savunma Bakanlığına bağlandı. Bunların yanı sıra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla birlikte tüm dinî okullar feshedildi ve bunların yerine İstanbul'da ilahiyat fakültesi ve tüm ülke çapında imam hatip okulları kurulması kararlaştırıldı. Buradaki amaç dini eğitimin devlet kontrolü dışındaki yapısının devlet kontrolüne alınmasıydı. Ancak bu durum kanunun ilk yıllarında geçerli olsa da daha sonra bu ideal gerçekleşemedi. "Tevhid-i Tedrisat İslam medeniyeti ve kültürünün bin yıllık eğitim kurumları olan medreselerin kapatılmasını amaçlayan Türkçü-Batıcı siyasetin hedefine ulaşması için yasal bir dayanak olmaktan öteye gidemedi" (Kafadar, 2004: 353).

Bundan sonra yeni neslin eğitimi ortak değerler ve ortak idealler üzerine kurulacaktı. Bu sebeple bu kanunu hazırlayanlar; "1924 yılından itibaren yeni eğitim sistemi artık bir millet yetiştirecektir" demişlerdir (Ergün, 1982: 48). Bu karar bölgesel, etnik, aşirete bağlı ve konuşulan dil farklılıklarına dayanan, kendini öncelikle millî değil, İslami kimlikle tanımlayan toplulukların olduğu bir ülkede millî bir devletin kurulması açısından oldukça önemliydi (Eskicumalı, 2003: 24).

Türkiye'nin değişim sürecinde oldukça önemli yerleri olan eğitim reformları 1923-1946 yılları arasında hızla devam etmiştir. Örneğin, Türk eğitimini yenileştirmek ve geliştirmek için yabancı uzmanlar değişik aralıklarla Türkiye'ye gelmişlerdir. Atatürk'ün önderliğinde 1928 yılında Latin kökenli alfabenin kabul edilmesiyle birlikte açılan millet mektepleri Türkiye'nin her köşesine yayılarak okuryazarlık oranının hızla artırılmasına çalışılmıştır. Yine, 1937 yılında kurulan "köy enstitüleri" sadece köy öğretmeni yetiştirmekle kalmamış, köyün toplumsal, kültürel ve ekonomik değişim ve kalkınma sürecinde önemli rol oynayan aydın kitlenin yetiştirilmesinde önemli bir görev üstlenmişlerdir (Eskicumalı, 2003: 25).

İlköğretimin tüm ülkede yaygınlaştırılmasını amaçlayan ve buna bağlı olarak biçimsel düzenlemelere giden 22 Mart 1926 tarihi Kanun şehir ve köy okullarını ayırtmış ve köy okullarına ayrıca bir önem vermiştir. Bununla birlikte köy okullarına ağırlık verilmesinin en önemli göstergesi olan Köy Enstitüleri 17 Mayıs 1940 tarihli Kanun'la kurulmuştur. Kentler uzak olan kırsallara kurulan bu okulların temel amacı kendi döngüsünü oluşturacak köy okulları yaratmak ve bunlar için öğretmen yetiştirmek olmuştur. Bu okullarda köy yaşamı için gerekli olan teknik bilgiler ve klasik olarak ilköğretim müfredatı beraber verilmiştir. Böylece bir yandan bütün topluma aynı düzlemde ideolojik yönlendirme yapılmış ve modern üretim süreçlerine ait bilgiler de bu okullarda verilmiştir. 1954 yılında kapanana kadar bu okullarda toplam on beş bin öğretmen yetişmiş ve köy okullarında eğitim vermeye başlamıştır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında devlet ideolojisinin taşınması ve yaygınlaştırılması adına çok önemli görevler üstlenmiş ve ideolojinin maddi gerçekliğini kırsal alana yaymak adına önemli gelişmelerin kaydedilmesini sağlamıştır. Bu perspektifin ideolojik söylem alanı ise dönemin eğitim bakanı tarafından dile getirilmiştir:

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 3 Mart 1924'te eğitim üzerinde devlet otoritesini mutlaklaştıran, temel amacı ülke içindeki bütün eğitim kurumlarını tek bir merkeze bağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı.

“Türkiye Cumhuriyeti her köyde bir öğretmen bulunduracaktır. Bu yolda büyük aşamalar yapılacağına içtenlikle inanılmalıdır. Günün birinde bir Maarif Vekili çıkar da Türkiye’nin her köyünde öğretmen var, her köyde tedrisatın yapılması için bütün imkânlar tamamdır, derse, mektep çağındaki bütün çocuklar mecburi öğrenim görüyorlarsa, o zaman Cumhuriyetin çizdiği hedeflere varılmıştır... Türk köylüsü o kadar dirilmiştir ki onun okumak isteyen çocuklarını okutmaktan hiçbir hükümet kaçınmayacaktır” (Aktaran, Öztürk, 2009: 44).

Türkiye’de eğitim planlamasının 1963-2005 yılları arasındaki dönemde geçirdiği yaklaşık kırk yıllık dönemde eğitim anlayışında önemli bir değişme olmadığı; eğitimin, kalkınma planının ekonomik hedeflerine ulaşılmasında bir araç olarak ele alındığı ve eğitim sisteminin buna göre planlandığı saptanmıştır. Eğitim planlamasına yön veren bu yaklaşımın, eğitim sisteminin ekonomik bir çerçeveye daraltılmasına, özellikle içerik ve yaygınlaşma açılarından eğitimin olası gelişimine engel olmasına yol açtığı söylenebilir. Eğitimin bireyi özgürleştirici bir içeriğe kavuşması ve tüm nüfusa yaygınlaştırılabilmesi için eğitim planlaması çalışmalarının iktisadi rasyonaliteyi temel alan bir yönlendirmeden kurtarılması ve “eğitim hakkı” temelinde örgütlenmesi gerektiğini söylemek olanaklıdır (Küçük, 2010: 153).

TÜRKİYE’DE EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL YAPISI

Millî eğitim sistemi, “örgün eğitim” ve “yaygın eğitim” olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Örgün eğitim, belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla okul çatısı altında verilen düzenli eğitimi ifade eder. Örgün eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsamaktadır. Yaygın eğitim, örgün eğitim sistemine hiç girmemiş veya örgün eğitim sisteminin herhangi bir kademesinde bulunan ya da bu kademelerden birinden ayrılmış olan bireylere, ilgi ve gereksinim duydukları alanda örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsar. Yaygın eğitim halk eğitimi, çıraklık eğitimi ve uzaktan eğitim yoluyla gerçekleştirilmektedir. Halk eğitim merkezlerinde meslek edindirme kursları, ana-çocuk eğitimi ve okuma yazma kursları gibi değişik eğitim hizmetleri sunulmaktadır (Gür ve Çelik, 2009: 11, Türkmen, 2002: 12).

Okullaşma Oranları

Okullaşma oranı; eğitimin yaygınlığı hakkında fikir vermektedir. Bir öğretim düzeyinde okullaşma oranı, bu düzeydeki okullara kayıtlı olan çocuk sayısının, bu düzeydeki okul çağındaki toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilmektedir. Türkiye’de eğitimin önde gelen sorunlarından biri okullaşma sorunudur. Eğitilebilir nüfusun belli bir bölümü hâlâ eğitim hakkından yararlanamamaktadır.

Günümüzde okul öncesi eğitimin çocukların dil yeteneklerini ve soyut düşünme kapasitelerini arttırdığı ve ileriki yaşlarında gerek akademik ve gerekse iş yaşamlarında başarılarına olumlu etkide bulunduğu yaygın olarak kabul görmektedir (Candaş vd., 2010: 106).

Tablo 4.1

OECD Ülkelerinin
Okul Öncesi Net
Okullaşma Oranları,
2005-2006 Öğretim
Yılı (%)

Kaynak: EFA, 2009,
Overcoming
Inequality Why
Governance Matters:
284-291.

Belçika	100	Slovak Cumhuriyeti	86
Fransa	100	Japonya	85
İspanya	100	Macaristan	78
İtalya	99	Portekiz	78
İzlanda	96	İsviçre	74
İsveç	95	Yunanistan	69
Meksika	93	İngiltere	67
Danimarka	92	Avustralya	63
Yeni Zelanda	91	Finlandiya	61
Hollanda	90	ABD	56
Norveç	90	Polonya	56
Avusturya	87	Güney Kore	54
Lüksemburg	86	Türkiye	13

Tablo 4.1'de de görülebileceği gibi, Türkiye'de okul öncesi eğitime katılım oranları 2005-2006 öğretim yılında %13 ile OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede kalmaktadır. Son yıllarda başta Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) olmak üzere çeşitli sivil toplum örgütlerinin gayretiyle, okul öncesi eğitim siyasi gündemde üst sıralara yükselmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının da inisiyatifi ile başlatılan çalışmalar, okul öncesi eğitimde okullulaşmayı arttırmaktadır (Candaş vd., 2010: 107).

Tablo 4.2

İlköğretimde Net
Okullaşma
Oranları (%)

Kaynak: MEB 2010,
Milli Eğitim
İstatistikleri ,Örgün
Eğitim 2009-2010,
s.1.

	Toplam	Erkek	Kız
1997/98	84,74	90,25	78,97
1998/99	89,26	94,48	83,79
1999/00	93,54	98,41	88,45
2000/01	95,28	99,58	90,79
2001/02	92,4	96,2	88,45
2002/03	90,98	94,49	87,34
2003/04	90,21	93,41	86,89
2004/05	89,66	92,58	86,63
2005/06	89,77	92,29	87,16
2006/07	90,13	92,25	87,93
2007/08	97,37	98,53	96,14
2008/09	96,49	96,99	95,97
2009/10	98,17	98,47	97,84

2006-2007 öğretim yılında net oranı ilköğretimde % 90,13 ortaöğretimde % 56,51 yükseköğretimde ise 2005-2006 öğretim yılında % 18,85 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar gelişmiş ülkelerin okullaşma oranlarının gerisinde kalmaktadır. İlköğretimin zorunlu olmasına ilköğretim çağ nüfusunun % 9,87'si eğitim hakkından yararlanamamaktadır.

	Toplam	Erkek	Kız
1997/98	37,87	41,39	34,16
1998/99	38,87	42,34	35,22
1999/00	40,38	44,05	36,52
2000/01	43,95	48,49	39,18
2001/02	48,11	53,01	42,97
2002/03	50,57	55,72	45,16
2003/04	53,37	58,01	48,5
2004/05	54,87	59,05	50,51
2005/06	56,63	61,13	51,95
2006/07	56,51	60,71	52,16
2007/08	58,56	61,17	55,81
2008/09	58,52	60,63	56,3
2009/10	64,95	67,55	62,21

Tablo 4.3

Ortaöğretimde Net Okullaşma Oranları (%)

Kaynak: MEB 2010, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2009-2010: 1.

Yine 2009/2010 yılında ortaöğretim nüfusunun % 35,05’i ortaöğretime devam etmemekte ya da edememektedir. Bu durumun nedeni olarak ailelerin gelir seviyesinin düşüklüğü, çocukların çalışmak zorunda bırakılması, devletin eğitime yeterli kaynak ayırmaması ve yatırımları zamanında yapmaması gibi nedenler gösterilebilir. Büyük oranda ailelerin gelir yoksulluğundan kaynaklanan çocuk işçiliği, çocuk yoksulluğunun ciddi boyutlarda olduğu Türkiye gibi ülkelerde okula erişememe önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Çocuk işçiler kimi zaman tamamen eğitimin dışında kalabildikleri gibi kimi zaman da kayıtlı olmalarına rağmen çalışmaları gerektiği için okula düzenli devam sağlayamıyorlar. Mevsimlik tarım işçiliği yapmakta olan ve kendileri de ciddi oranda gelir yoksulluğu ile mücadele eden ailelerin çocukları da genellikle bu ikinci durumda kalıyorlar (Candaş vd., 2010: 125).

Belçika	94	Danimarka	83
Polonya	93	Avustralya	82
Çek Cumhuriyeti	90	OECD ort.	82
İrlanda	90	İspanya	80
Hollanda	89	İtalya	80
Macaristan	89	ABD	80
Almanya	88	Yunanistan	80
Finlandiya	88	Avusturya	79
Norveç	87	Portekiz	77
İsveç	87	Yeni Zelanda	75
Kore	87	Lüksemburg	74
Fransa	86	İngiltere	71
Slovak Cum.	86	Meksika	50
İsviçre	84	Türkiye	47
İzlanda	84		

Tablo 4.4

Türkiye’de 15-19 Yaşında Gençlerin Net Okullaşma Oranları, 2007

Kaynak: OECD, 2009, *Education at a Glance: 301*.

Tablo 4.4 incelendiğinde Türkiye'nin 15-19 yaş grubunda gençler arasında net okullulaşma oranının OECD ülkeleri arasında en düşük olan oran olduğu görülüyor. Türkiye'de 15-19 yaşları arasındaki nüfusun okullulaşma oranı OECD ülkeleri ortalamasının neredeyse yarısına ve Türkiye'de o yaş grubundaki çağ nüfusun yarısından azına tekabül ediyor. OECD karşılaştırması Türkiye'de eğitim sisteminin bu yaş grubundaki gençlere yeterli eğitim olanakları sunamadığını gösteriyor (Candaş vd., 2010: 116). Örneğin, 2006 Üniversite Seçme ve Yerleştirme Sınavına (ÖSYS) başvuran 1.678.326 adaydan 176.218'i (% 10,5) lisans programlarına, 191.498'i (% 11,4), önlisans programlarına, 222.816'sı ise açıköğretim programlarına yerleştirilmiştir (TÜİK, 2007). Bu sonuçlar liseyi bitiren öğrencilerin, çok büyük çoğunluğunun yükseköğretim görme olanağından yoksun bırakıldıklarını göstermektedir. Bir üniversitede lisans eğitimi yapma fırsatını elde etmek için lise öğrencilerinin yaşadıkları yıkıcı ve ailelerine maliyeti çok yüksek olan rekabeti yaşamaları da oldukça düşündürücüdür.

Ayrıca, Türkiye'de okullaşma oranları kentlerden köylere ve batıdan doğuya doğru gidildikçe önemli ölçüde düşüş göstermektedir. 2008 yılında Türkiye'de orta öğretimde okullaşma oranı, % 80'in üzerinde olan sadece 4 il bulunmaktadır. En yüksek okullaşma oranından başlayacak olursak bu dört il Bilecik, Bolu, Eskişehir, Kırklareli'dir. Diğer taraftan, ortaöğretimde okullaşma oranının en düşük olduğu illerde bu oran % 21 ile % 26 arasında değişmektedir. En düşük okullaşma oranına sahip bu iller, Ağrı, Muş, Şanlıurfa, Şırnak ve Van olmaktadır (TÜİK, 2008).

Tablo 4.5

İlköğretim ve Ortaöğretimde Net Okullaşma Oranı Ortalama Altında Kalan İllerin Dağılımı, 2008-09 Öğretim Yılı

Kaynak: MEB 2009, Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2008-2009, s.1-5.

	İlköğretim	Ortaöğretim
Batı Anadolu	1	1
Ege	1	1
Doğu Karadeniz	3	1
Akdeniz	4	1
Batı Karadeniz	4	2
Orta Anadolu	6	4
Kuzeydoğu Anadolu	6	6
Ortadoğu Anadolu	6	5
Güneydoğu Anadolu	8	8

Tablo 4.6

Bölgelere Göre Okur Yazarlık Oranları, 15+ Yaş, 2009

Kaynak: TÜİK 2009, Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi nüfus sayımı sonuçları.

Batı Marmara	89,33
Batı Anadolu	89,21
Doğu Marmara	88,89
Ege	87,99
İstanbul	87,39
Akdeniz	84,95
Batı Karadeniz	83,96
Orta Anadolu	83,78
Doğu Karadeniz	82,70
Kuzeydoğu Anadolu	74,68
Ortadoğu Anadolu	73,80
Güneydoğu Anadolu	72,50

Bölgesel eşitsizlikler, sadece okullaşma oranında değil, yetişkin okuryazar oranında da göze çarpmaktadır. Örneğin Türkiye’de okuryazar oranı ortalama % 88 iken Diyarbakır’da % 69, Şanlıurfa ve Adıyaman’da % 67, Şırnak’ta % 65’tir (Yıldız, 2008: 295).

TÜRKİYE’DE EĞİTİM SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ VE SORUNLARI

Eğitim sistemimizin zaten geçmişten beri süregelen ve bir türlü çözümlenemeyen çeşitli sorunları bulunmaktadır. Bunlara bir de yirminci yüzyılda bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler sonucu ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve küreselleşme olgusu eklenince, sistem daha da etkisiz ve verimsiz bir hâle gelmiş oldu.

Türk eğitim sisteminin başlangıçtaki değişmeye açık, gelişimci felsefesine rağmen ortaya çıkan bu olguda uygulayıcılar kadar, bürokrasi ve siyasilere de rolü bulunmaktadır. Uygulama aşamasındaki en büyük engel eğitim dışı müdahale ve yönlendirmelerdir. Bu yüzden her kademedeki eğitim, gerek öğrenim süresi gerekse “müfredatlar” açısından sık sık değişmektedir. Elbette ki bu durum sistemin istikrarlı işleyişini olumsuz etkilemektedir. İstikrardan beklenen yarar da böylelikle baltalanmış olmaktadır.

Türkiye eğitim sistemi, genel olarak ilgi ve yeteneklerinin ve üretici insan yetiştirme işlevini yeterince yerine getiremediği söylenebilir. Eğitim sisteminde temelde çağdaş, bilime uygun ve tüm yön verecek güçlü bir felsefenin eksikliği gözlemlenmektedir. Sistem son derece merkezîyetçi, bürokratik, yavaş işleyen, verimsiz, etkisiz çağın ve halkın gereksinimlerine yanıt veremeyen bir yapı ve işleyişe sahiptir. Sistemin işleyişini hükümetlerin ya da millî eğitim bakanlarının anlayışlarına göre değişmektedir (Şahin, 2007: 35).

Türkiye’de eğitim sisteminin temel sorunları arasında fiziksel altyapı ve donanım; derslik, okul ve öğretmen eksikliği; okullaşma düzeyinin düşüklüğü; finansman yetersizliği; eğitimde fırsat eşitsizliği ve bu eşitsizliğin giderek derinleşmesi; başarı düzeyinin düşüklüğü; ders kitaplarının ezberci niteliği; üniversiteye giriş sınavı ve sınav sistemine endeksli öğretim ile öğretmen yetiştirme ve istihdamı gibi pek çok sorunu bulunmaktadır. Şimdi, bu temel sorunları olabildiğince kısa bir şekilde ele alacağız.

Eğitim Harcamalarının Finansmanı

Beşeri sermaye yatırımının temel unsurlarından biri olan eğitim harcamaları, emeğin verimliliğini yükselten, üretimi ve kişi başına düşen geliri artıran harcamalardır. Eğitim harcamalarına kaynak tahsis edilebildiği oranda ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasına önemli katkıda bulunulacaktır. Oysa, Türkiye gibi sosyal sorunların ekonomik sorunlar kadar önem taşıdığı, hızlı nüfus artışına sahip ülkelerde, eğitim harcamaları üzerinde bir baskı vardır. Nüfus artışı, bir yandan insan üzerine yapılan harcamaların ve bu çerçevede eğitim harcamalarının kalitesinin düşmesine neden olmakta, diğer yandan, nüfusun bir bölümüne çok düşük düzeyde eğitim hizmeti götürülebilmektedir. Gelişmiş ekonomiler, eğitim hizmetinin gelişmesi, bilgi ve teknoloji üretiminin sağlanabilmesi için daha fazla kaynak tahsis edebilirken, bir yandan da düşük veya negatif nüfus artış hızı nedeniyle kişi başına düşen eğitim harcaması yüksek olmaktadır. Tüm bu unsurlar dikkate alındığında, gelişmekte olan ülkelere eğitim harcamaları ve hizmeti açısından gelişmiş ülkeler kadar elverişli bir ortamın yaratılmasının güçlüğü ortaya çıkmaktadır (Mutlu, 1995: 161-162).

Eğitim sistemi, öğrencilerin hem eğitimsel hem de sosyal gereksinimlerini yeterli düzeyde karşılamamaktadır. Eğitimin gereksinimleri yeterince karşılayamaması, hem ekonomik ve politik sistemde çarpıklıklara neden olmakta hem de sosyal ve kültürel konularda ciddi olumsuzluklar doğurmaktadır.

Eğitim sistemi, Millî eğitim yerel düzeydeki okullara kadar uzanan bürokratik bir yapı içerisinde işlemekte; eğitimde yenileşme çalışmaları da genellikle merkezden başlamakta ve merkezden yönlendirilmektedir.

Türkiye eğitim sistemi, merkezîyetçi, bürokratik ve toplumun gereksinimlerini karşılamaktan uzak görünmektedir. Bunun yanı sıra sistemin fiziksel altyapı, donanım, derslik ve öğretmen eksikliği, okullaşma düzeyinin düşüklüğü, eğitimde fırsat eşitsizliği ve başarı düzeyinin düşüklüğü gibi pek çok sorunu bulunmaktadır.

Türkiye’de ekonomide eğitime ayrılan kaynaklar birçok ülkeyle kıyaslanamayacak ölçüde düşüktür. Türkiye eğitime ayırdığı ve harcadığı kaynak oranları ile kendisiyle benzer gelişmişlik düzeyine sahip, OECD üyesi olmayan pek çok ülkenin de gerisinde kalmaktadır (TÜSİAD, 2006: 62). Her ne kadar son yıllarda eğitime bütçeden ayrılan pay rakamsal olarak artsa da, eğitimin Milli Gelir içindeki payı fazla değişiklik göstermemektedir.

Türkiye’de 1990 yılında eğitim harcamalarının GSYH’ya oranı yüzde 3,2 iken (OECD 1998: 81), 1995 yılında yüzde 2,4 düşmüş, 2000 yılında yüzde 3,4’e ve 2004 yılında ise yüzde 4,1’e yükselmiştir. Artış seyri göstermesine rağmen OECD ortalamasının gerisinde kalmıştır. Özellikle yükseköğretim ile ilgili oran, 1995 yılında yüzde 0,7’den 2000 yılında yüzde 1 seviyesine yükselmiş ve 2004 yılında bu seviyelerde kalmıştır. Dolayısıyla yükseköğretimde OECD ülkeleri ortalaması olan yüzde 1,9 oranın çok gerisinde kalmıştır (Altundemir, 2008: 54).

Tablo 4.7
Eğitim Düzeyine
Göre, GSMH’nin
Oranı Olarak Okul
Kurumlarına
Yapılan Harcamalar
(1995, 2000, 2006)

Vy: Veri yok

Kaynak: OECD,
2009.

	2006			2000			1995		
	Yüksek öğretim Öncesi %	Yüksek öğretim %	Eğitimin Bütün Düzeyleri %	Yüksek öğretim Öncesi %	Yüksek öğretim %	Eğitimin Bütün Düzeyleri %	Yüksek öğretim Öncesi %	Yüksek öğretim %	Eğitimin bütün düzeyleri %
OECD ülkeleri									
Avustralya	4,0	1,6	5,7	4,0	1,5	5,6	3,6	1,6	5,3
Avusturya	3,7	1,3	5,5	3,9	1,1	5,5	4,3	1,2	6,2
Belçika	4,1	1,3	6,1	4,1	1,3	6,1	v.y.	v.y.	v.y.
Kanada	3,7	2,7	6,5	3,3	2,3	5,9	4,3	2,1	6,7
Çek Cumhuriyeti	3,0	1,2	4,8	2,8	0,8	4,2	3,5	0,9	5,1
Danimarka	4,4	1,7	7,3	4,1	1,6	6,6	4,0	1,6	6,2
Finlandiya	3,8	1,7	5,8	3,6	1,7	5,6	4,0	1,9	6,3
Fransa	3,9	1,3	5,9	4,3	1,3	6,4	4,5	1,4	6,6
Almanya	3,1	1,1	4,8	3,3	1,1	4,9	3,4	1,1	5,1
Yunanistan ²	v.y.	v.y.	v.y.	2,7	0,8	3,6	2,0	0,6	2,6
Macaristan	3,4	1,1	5,6	2,9	1,1	4,9	3,5	1,0	5,3
İzlanda ²	5,3	1,1	8,0	4,8	1,1	7,1	v.y.	v.y.	v.y.
İrlanda	3,5	1,2	4,7	2,9	1,5	4,5	3,8	1,3	5,2
İtalya	3,5	0,9	4,9	3,2	0,9	4,5	3,5	0,7	4,6
Japonya ²	2,8	1,5	5,0	3,0	1,4	5,0	3,1	1,3	5,0
Kore	4,3	2,5	7,3	3,6	2,3	6,4	v.y.	v.y.	v.y.
Lüksemburg ²	3,3	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.
Meksika	3,8	1,1	5,7	3,5	1,0	5,0	3,7	1,0	5,1
Hollanda	3,7	1,5	5,6	3,4	1,4	5,1	3,4	1,6	5,4
Yeni Zelanda	4,3	1,5	6,3	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.
Norveç ³	3,7	1,2	5,4	3,8	1,2	5,1	4,3	1,6	5,9
Polonya	3,7	1,3	5,7	3,9	1,1	5,6	3,6	0,8	5,2
Portekiz	3,6	1,4	5,6	3,9	1,0	5,4	3,6	0,9	5,0
Slovakya ²	2,7	1,0	4,3	2,7	0,8	4,1	3,1	0,7	4,7
İspanya	2,9	1,1	4,7	3,2	1,1	4,8	3,8	1,0	5,3
İsveç	4,1	1,6	6,3	4,3	1,6	6,3	4,1	1,5	6,0
İsviçre ³	4,2	1,4	5,9	4,2	1,1	5,7	4,6	0,9	6,0
Türkiye ³	1,9	0,8	2,7	1,8	0,8	2,5	1,2	0,5	1,7
Birleşik Krallık	4,3	1,3	5,9	3,5	1,0	4,9	3,6	1,1	5,2
ABD	4,0	2,9	7,4	3,9	2,7	7,0	3,8	2,3	6,6

OECD ortalaması	3,6	1,4	5,5	3,5	1,3	5,2	3,7	1,3	5,4
Brezilya	3,8	0,8	4,9	2,6	0,7	3,7	2,6	0,7	3,7
Şili	3,4	1,7	5,7	4,4	2,0	6,7	3,2	1,7	5,1
Estonya	3,5	1,1	4,9	3,9	1,0	5,4	4,2	1,0	5,8
İsrail	4,4	1,8	7,8	4,5	1,9	7,9	4,9	1,8	8,4
Rusya Federasyonu	2,0	0,8	3,9	1,7	0,5	2,9	v.y.	v.y.	v.y.
Slovenya	4,2	1,3	6,1	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.

MEB bütçesinin GSMH içerisindeki oranı %		Konsolide bütçe içerisindeki oranı %
1997	1,74	8,02
1998	1,77	8,41
1999	2,04	7,82
2000	2,01	7,15
2001	1,68	8,34
2002	2,13	7,60
2003	2,24	6,91
2004	2,30	8,53
2005	2,29	9,53
2006	2,18	9,47
2007	2,50	10,42
2008	2,30*	10,30
2009	2,51*	10,64

Tablo 4.8

MEB Bütçesinin
Konsolide /Merkezi
Bütçe İle GSMH
İçerisindeki Oranı
(1997-2009)

*Gerçekleşme
tahminidir.

Kaynak: MEB,
2009.

Ayrıca, toplam eğitim harcamalarının 1997 - 2005 döneminde ortalama % 67’si personel, % 11’i diğer cari, % 15’i yatırım, % 7 ise transfer harcamalarından oluşmuştur. Bununla birlikte, başta MEB ve üniversiteler olmak üzere bu kuruluşların ana kaynağı olan bütçe ödenekleri ve kullanımı açısından bakıldığında ekonomik ayrıma göre harcamaların dağılımında çok farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Örneğin; MEB bütçesine baktığımızda toplam bütçe kaynaklarının % 80’inden fazlasının personel harcamasına gittiği görülmektedir. MEB operasyonel nitelikli harcamalarının içinde hissedilir bir büyüklüğü, uzun dönem boyunca bütçe dışı kaynakları kullanmak suretiyle yerine getirmiştir. Bu nedenle bütçe kaynakları içinde diğer cari nitelikteki harcamaların payı özellikle 2003 öncesi yaklaşık olarak % 3-4 düzeyindeyken bu oran toplam kaynakların kullanımı açısından bakıldığında, % 10’u aşmaktadır (Yılmaz, 2007: 191; Özker ve Esener, 2009).

OECD verilerine göre, 2006 yılı itibarıyla, eğitime yapılan toplam (kamu ve özel) harcamalar, İzlanda, Kore ve ABD gibi ülkelerde GSMH’nin % 7’sine tekabül etmekteyken Türkiye % 2,7’lik harcamayla OECD ülkeleri arasında sonuncudur (Tablo 4.9). Ne var ki OECD verileri, Türkiye için sadece kamu kaynaklı harcamaları temel almıştır. Türkiye’de özel kaynaklı harcamaların toplam ne olduğuna dair kesin bir veri olmamakla birlikte, Devlet İstatistik Enstitüsünün “2002 Yılı Türkiye Eğitim Harcamaları Araştırması” sonuçlarına göre, özel kaynaklı harcamalar dahil edildiğinde Türkiye’de eğitime yapılan toplam harcamanın, GSMH’nin % 7’sini bulduğu tahmin edilmektedir. Kamu teşebbüsleri ve özel şirketler de son yıllarda eğitime desteklerini artırmıştır. Bu tahminlere ve son yıllardaki eğilimlere göre,

eğitim harcamalarının OECD ortalamasına yaklaştığı söylenebilir. Bununla birlikte, özel harcamaların toplam harcama içerisindeki oranının bu derece yüksek olmasının, eğitim sistemindeki mevcut eşitsizliği artırdığı yönünde kuşku bulunmaktadırdır. Özel harcamaların daha çok özel dershanelere yapıldığı ve fırsat eşitliğini zedelediği düşünülmektedir (Gök, 2005).

Tablo 4.9
OECD Ülkelerinde
Kamu Eğitim
Harcamalarının
GSYİH İçindeki Payı,
2006

Kaynak: OECD,
2009; *Education at a
Glance 2009*, 241.

	İlk ve Orta Öğretim	Tüm Öğretim Düzeyleri		İlk ve Orta Öğretim	Tüm Öğretim Düzeyleri
Danimarka	4,8	8,0	Polonya	3,8	5,3
İzlanda	5,2	7,6	Portekiz	3,7	5,3
İsveç	4,4	6,8	Kanada	3,3	5,1
Norveç	4,0	6,6	İrlanda	3,7	4,9
Finlandiya	3,9	6,1	Meksika	3,3	4,8
Yeni Zelanda	4,1	6,0	İtalya	3,4	4,7
Belçika	4,0	6,0	Avustralya	3,4	4,6
Fransa	3,8	5,6	Kore	3,4	4,5
İsviçre	3,7	5,5	Lüksemburg	3,4	..
İngiltere	4,0	5,5	Almanya	2,8	4,4
Hollanda	3,6	5,5	Çek Cumhur.	2,8	4,4
ABD	3,7	5,5	İspanya	2,8	4,3
Avusturya	3,6	5,4	Slovak Cumh.	2,4	3,8
Macaristan	3,4	5,4	Japonya	2,6	3,5
OECD ortalama	3,5	5,3	Türkiye	1,9	2,9

Eğitime yapılan kamu harcamaları açısından Türkiye eğitime en az kamu kaynağı ayıran OECD ülkesidir. 2006 verilerine göre Türkiye'de ilköğretim düzeyinde kamu kaynaklı öğrenci başına harcama, OECD ortalamasının beşte biri kadardır. Ortaöğretim düzeyinde ise Türkiye'nin yaptığı harcama, OECD ülkeleri ortalamasının yaklaşık dörtte biridir.

Her ne kadar eğitime ayrılan kamu kaynaklarında son yıllarda sevindirici bir gelişme söz konusu olsa da Türkiye hâlâ kamu kaynaklarından öğrenci başına yaptığı harcama açısından OECD ortalamasının çok gerisindedir (Gür ve Çelik, 2009: 33). OECD (2009) verilerine göre, 2006 yılı itibarıyla ilköğretim düzeyinde Türkiye'de öğrenci başına kamu kaynaklarından yapılan harcama 1130 dolar iken, (bazı ülkeler için özel harcamalar dâhil) öğrenci başına yapılan harcamanın OECD ülkeleri ortalaması 6.517 dolardır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de ilköğretim düzeyinde kamu kaynaklı öğrenci başına harcama, OECD ortalamasının beşte biri kadardır. Ortaöğretim düzeyinde ise Türkiye'de kamu kaynaklarından öğrenci başına yapılan harcama 1.834 dolar iken (bazı ülkeler için özel harcamalar dâhil) öğrenci başına yapılan harcamaların OECD ülkeleri ortalaması 7.966 dolardır. Yani, Türkiye'nin yaptığı harcama, OECD ülkeleri ortalamasının yaklaşık dörtte biridir. Türkiye, ilköğretim ve ortaöğretimde öğrenci başına yapılan harcamalarda OECD ülkeleri arasında sonuncudur. Zaten okullara ayrılan ödeneklerle, okulların temel ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Örneğin, birçok okulda temizlik masrafları, okul aile birlikleri tarafından karşılanmaktadır. Kamu okullarına yeterli ödeneğin ayrılması ve okulların birçok temel ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamaya çalışması, okullar arası farkları arttırmaktadır (Gür ve Çelik, 2009: 36).

Fiziksel Altyapı ve Donanım

Eğitimin hemen her kademesinde, ayrılan kaynaklarla zorunlu gereksinimler karşılanmakta, nitelik sorunu önemini korumaktadır. Eğitimde kalitenin artırılabilmesi için yenilenen öğretim programları ve öğretim yöntemleriyle uyumlu olarak fiziki altyapı, donanım ve öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi gereksinimi devam etmektedir (DPT, 9. Kalkınma Planı: 49; Şahin, 2007: 38).

Eğitim sistemindeki her iki okuldan biri, çok çeşitli türde fiziksel altyapı sorunları yaşamaktadır. Bunun bir parçası olarak okullarda fiziksel ve teknik donanım bakımından pek çok eksiklik gözlenmektedir. İlköğretim okullarının %70’inde, normal liselerin %68’inde ikili öğretim yapılmaktadır. İkili öğretim, derslik eksikliği nedeniyle zorunlu olarak yapılmakta, ders zamanını sıkıştırmakta, öğrencilerin ve öğretmenlerin ders aralarında yeterli oranda dinlenmelerine engel olmaktadır. Derslik başına ilköğretimde 50, liselerde 53 öğrenci düşmektedir. Ayrıca, 2006-2007 yılında, ilköğretimde 2.701.000 öğrenci (% 26,1), ortaöğretimde 156.000 öğrenci (% 5,1) köylerde öğrenim görmektedir (Şahin, 2007: 36).

Öğretmen Yetiştirme ve İstihdamı

Öğretmenler, sayıları 600 bini aşan sayısal görüntüsü ile Türkiye’de önemli bir toplumsal kategori oluşturmaktadır. Değişen toplumda, belirli bir formasyonla ömür boyu yetinmek artık çok güçtür. Bu olgudan hareketle mezuniyet formasyonlarını geliştirmeleri, yeni bilgi ve kültürlerle sürekli iletişim hâlinde olmaları gereken kesimlerin başında öğretmenler gelmektedir. Ancak, Türkiye’de öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun bu tür önceliği olmadığı gözleniyor. Öğretmenler, alanlarını ve alanlarındaki değişimleri izlemek ve kendilerini yenileyecek kültürel yoğunlaşma becerileriyle yetiştirilmemektedir. Böyle bir öğretmen profiline sahip olan eğitimin, kendisi ve toplumu için değer üretmesi, yeni yorum ve yaklaşımlara yönelmesi beklenmemelidir (Dağlı, 2007: 8).

“Eğiticilerin eğitilmesi” oldukça önemlidir. Eğitim sistemini ya da okulu geliştirme yeni davranış ve inançları gerektirdiğinden, yeni öğrenmelerle ilgili olarak öğretmen geliştirme olmazsa olmaz bir koşuldur. Bununla birlikte değişimin sürekliliğini sağlamak da öğretmenin kapasitesine bağlı olduğu için, öğretmenlerin hem mesleki yeterliklerini artırmak hem de yaşam koşullarını iyileştirmek gerekmektedir (Fullan, 1992: 23).

Yüksek Öğretim Kurumu tarafından 2008 yılında yayımlanan raporun “Program Geliştirme” bölümünde “Eğitim Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme Programlarının Yeniden Düzenlenmesi” başlığı altında belirtildiği gibi üniversitelerin öğretmen yetiştirme programlarında “yeni düzenlemeler” yapılmıştır (YÖK, 1998). Bu düzenlemenin ardından eğitim fakültelerinde uygulanan öğretmen yetiştirme programlarının çağın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip öğretmenler yetiştirmede yetersiz kaldığı bilimsel araştırma verilerine ve alan uzmanlarının görüşlerine dayalı olarak ortaya konmuştur. Bununla birlikte 2003-2004 eğitim-öğretim yılından başlayarak MEB tarafından, ilköğretim programlarında yapılan değişiklikler de öğretmen yetiştirme programlarının güncellenmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda, eğitim fakültelerinin ortaöğretim branş öğretmenliği hariç, ilk ve ortaöğretime öğretmen yetiştiren bölümlerinde yürütülen programlarda yapılan düzenlemeye 21 Temmuz 2006 tarihli YÖK Genel Kurulunda olur verilmiş ve bu programlar 2006-2007 akademik yılından itibaren uygulamaya girmiştir (YÖK, 2008). Ancak söz konusu dü-

Ülkemizde öğretmen yetiştirmede çok ciddi sorunlar yaşanmakta, öğretmenlerimize gerekli olan yaşam standardı ve mesleki gelişim olanakları yeterince sağlanamamaktadır.

zenleme ve değişikliklerin öğretmen yetiştirme anlayışındaki kısa vadeli etkileri ve sonuçları hakkında değerlendirme yapmak için elimizde yeterince güvenilir veriler bulunmamaktadır.

Türkiye, hızlı nüfus artışı olan ve nüfusunun büyük çoğunluğu çocuk ve gençlerden oluşan bir ülkedir. Nüfus artışına paralel olarak artan öğrenci sayısı nedeniyle okul ve öğretmen ihtiyacında sürekli bir artış söz konusudur. Buna karşın, 2007 yılında öğretmen açığı, Ankara Ticaret Odasının Raporu'na göre 150 bin, kimi sendikalara göre bin, kimisine göre de 200 bini bulmaktadır (Bayer, 2007). Ayrıca, 1999-2000 öğretim yılında yükseköğretimde toplam öğretim elemanı sayısı 64.169'dur. Ülkemizde bir öğretim üyesi başına 35 öğrenci düşerken AB ülkelerinde 15 öğrenci düşmektedir. Özellikle, yeni kurulan üniversitelerin öğretim elemanı temininde yaşadığı sıkıntılar devam etmektedir (Bozkurt, 2006: 294).

Ancak, son zamanlarda öğretmenlerin istihdam şekillerinde pek de olumlu sayılamayacak gelişmeler yaşanmaktadır. Öğretmenlerin kadrolu istihdamı yerine "sözleşmeli" ya da "ücretli" öğretmen istihdamı yoğun eleştirilere karşın genişleterek devam etmektedir. Bu durumun, görevlerini ve görevlerinin gerektirdiği işlevleri yerine getirmede öğretmenleri, olumsuz etkileme olasılığı yüksek görünmektedir. Aynı işi yapan iki kişiden birinin, farklı, daha zayıf bir statüde ve çok az maaşla çalıştırılması haksız, eşit ve etik olmayan bir uygulama görüntüsü vermektedir (Şahin, 2007: 48).

Merkeziyetçilik ve Bürokrasi

On altı genel müdürlük, çok sayıda müşavirlik ve daire başkanlıklarıyla dev bir yapıya sahip MEB, yürüttüğü faaliyetler ve karar alma süreçleri açısından oldukça merkeziyetçi bir görünüm arz etmektedir. Okul yönetimleri, gerek personel gerekse bütçe yönünden merkez örgütüne aşırı derecede bağımlıdırlar. MEB'e bağlı 45.969 örgün eğitim kurumu ve 13.013 yaygın eğitim kurumu vardır (MEB, 2009). MEB'in bu kadar çok sayıda kurumu, sadece mevzuata uygunluk açısından denetlemesi bile teknik olarak imkânsızdır. Zaten teftiş ve denetlemeler, genellikle mevzuata uygunluk bakımından yapılmakta, eğitim kalitesini artırmaya dönük bir değerlendirme söz konusu olmamaktadır (OECD, 2007). Türkiye'deki genel kamu reformu ihtiyacına paralel olarak, millî eğitimin örgütlenmesinde de yerelleşmeye gidilmesi ve daha az merkeziyetçi bir yapının esas alınması gerektiği konusunda önemli bir uzlaşma vardır (DPT, 2000, 2006: 60; Gür ve Çelik, 2009: 11).

Eğitimde yeniden yapılanma, merkezde toplanmış olan yetkilerin ve sorumlulukların MEB merkez örgütü ile yerel yönetimler ve okul arasında dağıtılmasını gerekli kılmaktadır (Karip ve Koksall, 1996). Bürokrasi, Türkiye'de eğitim sisteminin omurgasını teşkil eder. Ulusal kuruluşların diğerlerinden olduğu gibi bu yapı da merkezî bir örgütlenme gösterir. Tüm yetkileri merkezde toplayan bir eğitim bürokrasisinden söz edilebilir. Bu yapının vizyon ve manevra alanı da siyasal iktidarların tasarrufu ve denetimindedir. Bürokrasi meslekten gelen kadrolarla doldurulmasına rağmen, eğitimdeki bu başat tasarruf hakkı her zaman nihai kararlarda etkili olmaktadır. Dolayısıyla, siyasal etkilere açık olan bu yapı, eğitimin her türlü etkenden uzak olarak kendi gerçek zemini ve hedefleri üzerinde yürümesini zorlaştırmaktadır (Dağlı, 2007: 8).

Eğitimde düzenleyici bir siyaset üstü bir kurumun olmaması ve uzun vadeli planlamanın eksikliği eğitimin bugünkü sorunlarının yapısal nedenlerinden en önemlisidir.

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığının kısa süreli aralıklarla el değiştirmesi ve yeni hükümetlerle birlikte eskisinden farklı eğitim politikalarının izlenmesi, eğitimde istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Kendisinden beklenen hizmetleri asgari düzeyde yerine getirebilen, oturmuş bir eğitim sistemine sahip olunmadığından, her yeni gelen iktidar/Millî Eğitim Bakanı, bazı değişikliklere gitme gereği duymaktadır. Buradaki asıl sorun, millî eğitim sisteminin, öteden beri çok sayıda değişikliğine; velilere, öğretmenlere, öğrencilere ve diğer paydaşlara yeterince danışılmadan, plansız ve programsız bir şekilde uygulandığı bir alan olmasıdır. Bu tür değişiklikler, öğrenci ve velilerin yaşamlarını önemli ölçüde etkilemekte ve eğitimin asıl öznelere karar verici konumundan uzaklaştırmaktadır (Gür, 2005).

Oysa, eğitim sürecinde planlanan değişimler hem aşağıdan hem de yukarıdan yönetilmelidir. Değişimin aşağıdan başlaması temel koşul olmakla birlikte, sistemi ve onun alt birimi olan okulların yaygınlığı ve işlevleri açısından bakıldığında, hem merkezileşme hem de yerelleşme yaklaşımlarının tek başına işlevsel olmadıkları söylenebilir. Çünkü merkezileşme, en sınırlı amaçlar dışında etkisiz ve uygun olmayan bir yolla program ve performansı standartlaştırmaya çalışmaktadır. Yerelleşme yaklaşımlarında ise okula dayalı ya da yerinden yönetim gibi yaklaşımlar sorunlardır. Çünkü tek tek okullar değişimi yönetme kapasitesinden yoksundur veya başka bir ifadeyle denenen değişim uygulamalarının değerlendirmesini yapma yeterliliğine sahip değildirler (Fullan, 1992). Bu durumda yapılması gereken şey; yenileştirme çalışmalarının hem merkezi olarak yukarıdan aşağıya, hem de paralel bir biçimde aşağıdan yukarıya doğru birlikte planlanıp yürütülmesidir. Bu yapılmadan yürütülen çalışmaların sonuç vermeme olasılığı yüksek görünmektedir (Şahin, 2007: 34).

Ders Kitapları

Ders kitapları müdahalenin ve eğitim dışı tasarrufun en açık örneğidir. Değişim kültürü eğitimde öğrenciyi merkeze almaktadır. Ders kitaplarının bireyde bu yolda gelişmeyi teşvik edeceği yerde, tekrar ve ezberci yöntemlerle öğrenciyi biktırmaktadır. Genel olarak eğitim sistemimizde ezbercilik egemendir. Geçer not alma kaygısıyla ezberlenen bilgi kalıcı olmamakta, kısa bir süre sonra hafızadan silinmektedir. Sistem, öğrencilere çok sayıda bilgiyi ezberletmek yerine az fakat işlevsel bilgiyi özümsetmelidir. Amaç bilgi yüklemek değil, bilgiye ulaşmanın yollarını ve kazanılan bilginin yaratıcı bir biçimde nasıl kullanılacağını öğretmek olmalıdır.

Zorunlu öğretimin süresinin artırılmasının yanı sıra, 2005-2006 öğretim yılından başlayarak ilköğretim okullarında “yapılandırıcılık” adı altında yeni bir öğretim programının uygulanmasına gidilmiştir. Hazırlanan bu öğretim programı, MEB tarafından, analitik düşünen, neden-sonuç ilişkisi içinde sorgulayan, yaşadığı yüzyılı kavrayarak sorunlara çözüm üretebilen, hem yerel hem de evrensel değerleri özümsemiş bireyler yetiştirmeyi sağlayacak öğelerin temel taşlarından biri (MEB, 2007) olarak gösterilmektedir. Buna karşın bu program, Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal yapısına uygun olarak hazırlanmadığı, serbest piyasanın yarattığı özelleştirme politikalarının ürünü olduğu, yeterince alt yapısı oluşturulmadan ve yeterince deneme yapılmadan, yukarıdan alınan kararlarla uygulamaya konulduğu yönünde eleştirilmektedir (Yavuz, 2007: 318; Şahin, 2007: 48).

Dershaneler ve Sınav Odaklı Eğitim

Bugün eğitim sistemi içerisinde resmî öğretimin yanında resmî olmayan ikinci bir öğretim ağı oluşmuştur. “Gölge eğitim” diye adlandırılan bu yapılanma neredeyse sınavlarda başarılı olmanın bir koşulu durumuna ge(tiri)lmıştır. Öğrenciler arasında, dershaneye gidilmezse sınavlarda başarılı olunamayacağına dair güçlü bir inanç oluş(turul)muştur. Bu inanış, öğrencilerin sınavların birkaç yıl öncesinden başlayarak dershanelere taşınmasına neden olmaktadır. Bu durum okulda yapılan eğitimin anlamsızlaşmasına ve dikkate alınmamasına hatta varlığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Okul sisteminde yer alan ancak üniversiteye giriş sınavındaki sorularda kapsanmayan bazı dersler öğrenciler tarafından “gereksiz”, en azından ertelenebilir nitelikte görülmektedir. Öte yandan, derslerin de sınava yönelik ve test tekniğine dayalı bir şekilde işlenmesi istenmektedir. Dershanelerin işlevinin artması zaman içerisinde lise eğitiminin işlevsizleşmesine, eğitimin giderek kamusal alanın ve okulun dışında gerçekleşmesine, bazı siyasi çevrelerin kendi özel okullarını kurmaları gibi kendi dershanelerini de kurmalarına yol açmaktadır (Gök, 2005; Buyruk, 2009: 79-80).

Dershanelerin fırsat eşitsizliği doğurduğundan ziyade, zaten var olan eşitsizliklerin dershaneler yoluyla yeniden üretilmesinden bahsedilebilir. Dershaneler ücretsiz olmadıkları için, herkese hizmet sunmamaktadır. Bununla birlikte, yaygın olmaları ve özellikle özel okullara ve derslere kıyasla ucuz olmaları, dershaneleri yoksul ve orta gelirli kesim için bir umut kapısı kılmaktadır.

Dershaneler sınav sistemine yönelik bilginin ve sınavda başarılı olmaya dönük teknik becerilerin alınıp satıldığı kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum eğitimi, herkesin ekonomik gücü oranında satın alabileceği bir ayrıcalığa dönüştürmekte ve parası olanlara yarışmada avantajlı bir konum sağlamaktadır. Son zamanlarda yapılmış bir araştırmaya göre, 4193’e ulaşan dershane sayısı genel lise sayısını geçmiş, ortaöğretim ve yükseköğretime giriş sınavları için yapılan harcamalar ise ₺16 milyar civarındadır (TED, 2010). 1970’lerin sonlarında sayısı 200’den az olan dershaneler 2008-2009 öğretim yılı itibarıyla 4000’in üzerinde çıkarken sektör inanılmaz bir ciroya ulaşmıştır (Demirer, 2011: 445). Bu eğitim piyasasında fiyatını ödeyebilenler bilişsel kapasitesi ve hazır bulunuşluk düzeyleri birbirine benzeyen az sayıda öğrencinin bir araya geldiği sınıflarda özel öğretmenlerden dersler olarak sınavlara hazırlanmaktadır (Özsoy, 2002: 237). Eğitimin veya bilginin bu şekilde dershaneler aracılığıyla alınıp satılması mevcut eşitsizlikleri de artırmaktadır.

Ayrıca, dershanelerin öğrencide yarattığı en ağır tahribatlardan biri de eğitim imgesinin öğrenci zihnindeki dönüşümüdür. Dershanelerde sınavlara hazırlanan ve test tekniğini öğrenen öğrenciler, aynı zamanda eğitimin işlevsel bir şey olduğunu, meslek kazanmak amacıyla katlanılması gereken zorunlu bir süreç olduğunu ve alınıp satılabileceğini öğrenmektedir (Buyruk, 2009: 80).

Tablo 4.10
Eğitim Öğretim
Yıllarına Göre
Türkiye’de Toplam
Özel Dershane Sayısı

1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2009-2010
1808	1920	2122	2568	2984	3570	3986	4031	4262	4193

Kaynak: TÜİK,
Eğitim İstatistikleri.

Örneğin Dünya Bankası’nın 2005 yılında yayınlanan, eğitime ayrılan kaynakların hesaplanmasında dershane ve özel ders gibi etkinlikleri de içeren bir raporda

Türkiye’de eğitime ayrılan kaynakların millî gelire oranının %7’ye ulaştığı hesaplanmıştır (TÜSİAD, 2006: 63). MEB bütçesinin 2005 yılında oranının %3,07 olduğu (MEB, 2007) dikkate alındığında halkın dershanelere ve özel derse ne kadar çok para aktardığı kestirilebilir. 2003 yapılan bir araştırmada, ilk ve ortaöğretimde, devletin eğitime harcadığı paranın yaklaşık iki buçuk katını öğrenci velilerinin harcadıkları saptanmıştır (Keskin ve Demirci, 2003). Ortaöğretim ve üniversiteye giriş sınavı uygulamalarının tamamı uygulama öğrencileri çok erken yaşta rekabet etmeye zorlayarak, onlara oyun zamanı bırakmayarak psikolojilerini ve kişilik gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

MİLLÎ EĞİTİMİN ULUSLARARASI AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Millî eğitim sisteminin uluslararası karşılaştırmalarla değerlendirilmesi eğitim sisteminin genel resmini çıkarmak açısından oldukça önemli görünmektedir. Örneğin, ilköğretim okullarının son sınıfında okuyan öğrencilerin başarısını karşılaştırmalı olarak ölçen, Uluslararası Öğrenci Başarısını Belirleme Programı olan PISA (Program for International Student Assessment-Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı), uluslararası nitelikteki en kapsamlı çalışmadır. PISA, öğrencilerin yeterince yaşama hazırlanıp hazırlanmadıklarını, matematik, fen ve okuryazarlık düzeylerini ve problem çözme becerilerini ölçmeyi hedeflemektedir. Öğrencilerin 2000 yılında okuryazarlık, 2003’te matematik ve problem çözme, 2006 yılında ise bilim (fen) ile ilgili bilgileri ve bu bilgileri kullanma yetenekleri ölçülmüştür (Şahin, 2007: 44). PISA 2003’e göre, Türkiye’nin skorları, AB ülkelerinin oldukça gerisindedir. Türkiye’nin 15 yaş öğrencilerinin % 28,3’ünün matematik bilgi ve becerileri temel düzeyin altında çıkmıştır. Bu oran, Polonya ve İspanya’da % 10 civarında, Portekiz’de ise % 16,4’tür. PISA 2003 sonuçlarında Türkiye, her alanda OECD ortalamasının oldukça gerisindedir: OECD ortalamaları 500 olan problem çözme, matematik ve fen bilgisi alanlarında Türkiye’nin skorları sırasıyla 408, 423 ve 432’dir. 2004 yılında Türk eğitim sistemini analiz eden OECD ekibi, PISA 2003 performansına bakarak, Türk eğitim sisteminin kalitesinin uluslararası alanda oldukça geride kaldığını ve oldukça kötü sonuç sergilediğini belirtmiştir (OECD, 2007). 2006 PISA sonuçlarına göre ise fen alanında Türkiye, değerlendirmeye alınan OECD ülkeleri arasında sadece Meksika’dan önce yer almış ve 30 ülke arasından 29. olabilmıştır. Benzer şekilde, okuma alanında Türkiye, değerlendirmeye alınan 29 OECD ülkesi arasında sadece Meksika’yı geçerek 28. olmuştur. Aynı şekilde, matematik alanında Türkiye 29 OECD ülkesi arasından yine sadece Meksika’yı geçerek 28. olmuştur (OECD, 2007). Görüldüğü üzere diğer OECD ülkeleriyle kıyaslandığında, Türkiye eğitim sisteminin başarı düzeyi düşüktür.

PISA sonuçları, Türkiye eğitim sistemindeki eşitsizliğin ne kadar derin olduğunu da göstermektedir. PISA verilerine göre, okul içi başarıda öğrenciler arası eşitsizlik, OECD ortalamasının altında iken Türkiye’de okullar arası eşitsizlik oldukça derindir. Okul içi başarıda, öğrencilerin birbirlerine yakın performans göstermeleri ve okullar arası performans farkı bulunmasında şaşılacak bir şey yoktur; zira ortaöğretime geçişte kullanılan sınav sistemi dolayısıyla ortaöğretim kurumlarında başarı açısından birbirine yakın öğrenciler aynı okullarda kümelenmektedir. Ne var ki bölgeler arası duruma bakıldığında durum dikkat çekicidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden batıya doğru gidildiğinde ve okulun bulunduğu idari mahallin nüfusu büyüdükçe PISA performansı artmaktadır (Dinçer ve Kolaşın, 2009; OECD, 2007). Ayrıca 2006 PISA sonuçlarına göre, ebeveynleri çalışan çocuk-

Uluslararası çapta değerlendirme ve karşılaştırma yapan PISA türü sınavlardan elde edilen sonuçlar eğitim sistemimize oldukça geniş perspektiften dönüt sağlayarak, zengin bir değerlendirme ve geliştirme kaynağı olarak kullanılabilir.

lar daha başarılıdır çünkü bu ailelerin çocuklarının eğitimine aktardıkları kaynak ve eğitime verdikleri önem daha fazladır (Gür ve Çelik, 2009: 36).

Türkiye'nin de katıldığı uluslararası düzeyde gerçekleştirilen matematik ve fen bilimlerindeki eğitimi uluslararası düzeyde karşılaştırmayı amaçlayan bir başka sınav ise TIMMS'tir. Kısa adıyla TIMSS (Third International Mathematics and Science Study-Repeat Üçüncü Uluslararası Matematik ve Bilim Araştırması) 1999 yılı kıyaslama değerlendirmesinde öğrencilerin gösterdiği başarıları bağlı olarak eğitim sistemlerinin çeşitli boyutlardaki başarıları göreceli olarak belirlemeye çalışmıştır. TIMSS 1999 sonuçları Türkiye'nin fen bilimleri ve matematikte sağladığı eğitim başarısının karşılaştırma yapılan ülkelerin ortalama başarı düzeylerinden çok daha düşük bir düzeyde olduğunu göstermiştir. TIMSS 1999'un 8. sınıf ortalama matematik başarısı karşılaştırmalarında Türkiye 37 ülkeden sadece beşinden (Endonezya, Şili, Filipinler, Fas ve Güney Afrika) anlamlı derecede yüksek bir puan almıştır. Buna karşılık ortalama olarak anlamlı derecede toplam diğer 37 ülkenin 29'undan daha düşük bir başarı puanı elde edilmiştir (TIMSS 1999: 33; Aksoy, 2003: 58).

Doğrusu, evrensel sayılabilecek bazı yeterlikleri ölçmesi nedeniyle bu karşılaştırmalar eğitim programlarının içeriklerinin gözden geçirilmesine de aracılık edebilir. Ancak, belirtmek gerekir ki bu tür sınavlarda elde edilen sonuçların tek başına bir anlam taşıması ve bir etiketlemeye yol açması doğru olmayabilir. Eğitim sistemleri, kendi açılarından kıyaslamalardan farklı sonuçlar çıkarabilir ve bunlardan yararlanma yolları bulabilirler. Yeterince iyi değerlendirilebilirse, uluslararası kıyaslamalar, eğitim sistemi için yararlı sonuçlar sağlayabilir. Bununla birlikte, değişimlere temel olacak politikaların her ülkenin kendi özgün ve temel sorunları ve yönetimleriyle uyumlu olması gerçeği de dikkatlerden kaçmamalıdır.

Eğitim sisteminin önceliklerinin temel kaynağı ülkenin toplumsal sorunları ve bunlara çözüm sağlayacak eğitsel yönelim ve gelişmeler olmalıdır. Ancak, bu sorun ve önceliklerin belirlenmesinde toplumun idealleri kadar uluslararası toplumun ortak vicdanı hâline gelen İnsan Hakları Bildirgesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi gibi belgelerde yer alan ilke, eğilim ve amaçlar da öncelikle dikkate alınmalıdır (Aksoy, 2003: 59).

Tablo 4.11
Temel Yeterlilik
Düzeyinin Altındaki
Öğrencilerin Oranı,
PISA 2006

Kaynak: MEB
EARGED; 2007: 29.

	Türkiye	OECD ort.
Okuma	32,2	23,1
Fen	46,6	23,2
Matematik	52,1	26,4

SIRA SİZDE

AB ülkeleri eğitim sistemlerinde nitelik belirlemede kullanılan eğitsel nitelik göstergelerini araştırınız.

KÜRESELLEŞME VE EĞİTİM

Endüstriyel toplumdan enformasyon toplumuna geçiş sürecinde, eğitim de büyük ölçüde değişmektedir. Enformasyon çağı, eğitim açısından yeni imkânları da beraberinde getirmektedir. Yeni teknolojiler, aynı zamanda eğitim maliyetlerinde de düşüşe yol açmaktadır. "Bilgi parmaklarınızın ucunda" sloganıyla yayılan İnternet gibi enformasyon teknolojileri sayesinde, bilgiye ulaşmak çok kolaylaşmıştır. Dolayısıyla bireylerin bilgiyi depolamaları çok gerekli değildir. Esas olan bireyin, o

bilgiyi nasıl elde edip kullanabileceğini öğrenmesidir. Enformasyon/bilgi çağının işleri tekrara dayanan (rutin) işler değildir. Eğitim sürecinde, bireyin kendi başına iş yapabilmesi ve yaratıcılık yeteneğinin teşviki büyük önem taşımaktadır. Özetle, eğitim yaşam boyu gerçekleştirilen bir eylem hâline dönüşmektedir. Yetişkinlerin eğitimi de en az gençlerin eğitimi kadar öncelikli hâle gelmiştir. Dolayısıyla “öğrenmeyi öğrenmek” büyük önem kazanmaktadır (Bozkurt, 2006: 294-297).

Küreselleşme ve teknolojiadaki devasa ilerlemeyle birlikte “bilgi” ön plana çıkmaktadır. Artık sanayi toplumunun ötesine geçildiği iddiaları ile fiziki sermaye ile birlikte bilgi de önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu bilgi ve bu bilginin üretilmesi, sistemin devamlılığını sağlamada anahtar bir rol oynamaktadır. Bu kadar değerli olan bir şeyin kamu malı olarak telaffuz edilip, herkese parasız olarak verilmesi ve/veya öğretilmesi tartışma konusu hâline getirilmektedir. Dolayısıyla, bilginin de piyasada alınıp satılan bir ticari meta hâline gelmesi söz konusu olmuştur. Aynı zamanda, söz konusu bilginin üretilmesi süreci olan eğitim/öğretimin de metalaşması söz konusudur (Gönel ve Akçalı, 2007: 8).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda küreselleşmenin hız kazandığı bir ortamda yeterli sosyal gelişme sağlayamayan ülkelerde ekonomik gelişmenin giderek daha da güçleşmesi beklenmektedir. Bu çerçevede insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinin ve kurumsallaştırılmasının yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, yoksulluğun azaltılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır denilerek az gelişmiş ülkelerin küreselleşme nedeniyle yaşayabilecekleri sorunlara dikkat çekilmektedir (DPT, 2000: 3; Aksoy, 2003: 52).

Küreselleşmeyle birlikte önemli bir eğilim de öğrencilerin bir katılımcı değil, “müşteri” olarak görülmesidir. Eğitim sistemleri daha fazla piyasa merkezli olmaya yönelmek zorunda bırakılmaktadır. Ülkelerin kamusal bütçeden eğitim için ayırdıkları kaynakları giderek azaltmaları ile de beslenerek okullar ve piyasa arasındaki ilişki eğitim sürecinin toplumun amaçlarından piyasanın amaçlarını gerçekleştirmeye doğru değişme göstermektedir. Bu durum eğitimde ticarileşmeyi ve eğitimin toplumun ideallerini yansıtan amaçlarını ikincil düzeye atmayı beraberinde getirmektedir (Walker ve Soltis, 1992: 12-38; Aksoy, 2003: 53-54).

Son zamanlarda küreselleşmeyle birlikte, temel bir toplumsal hak ve bir kamu hizmeti olan eğitimin özel ve paralı hâle getirilmesi daha fazla gündeme getirilerek, kamu hizmeti niteliğini zayıflatma ya da kamu hizmeti olmaktan çıkarılma duruma getirilmeye çalışıldığı görüntüsü vermektedir.

Eğitimin ya da bilginin metalaşması, bilginin ya da eğitimin bir meta olarak artık bir özel mal olduğu ve piyasada alınıp satılabilecek bir tür mal olarak kabul görmesidir. Bu noktada karşımıza devletin eğitim konusundaki rolünün ne olacağı sorunu gelmektedir. Eğitimin metalaşmasının doğrudan anlamı eğitimin piyasa ilişkilerine açılarak özelleşmeye açık hâle getirilmesidir. Bu özelleşmeden toplumsal sermayeler bakımından yüksek bir kime sahip olanların istifade ettiğini/edeceğini söylemek kehanet olmaz (Alpman, 2009: 115).

DİKKAT

Küreselleşme ile birlikte üniversiteler de ülkeler gibi hem iç hem de dış piyasayı ama öncelikle ve mutlaka piyasayı düşünerek ve kendilerini daha küresel hâle getirecek uygulamalarla hareket eder hâle gelmişlerdir. Bu da üniversitelerin hem birbirleri ile rekabet etme hem de uluslararası düzlemde kabul görmek için çeşitli işletmecilik/pazarlama tekniklerini geliştirme ve piyasaya uygun kalite denetimi yapturmalarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda kalite denetimini yapacak uluslararası kuruluşlar da gündeme gelmekte, bu kuruluşların değerlendirmesine açık hâle gelen üniversitelerde ise tektipleşme riski ortaya çıkmaktadır (Gönel ve Akçalı, 2007: 10). Her ne kadar Türkiye eğitim konusunda AB ile iş birliği ve müzakerre süreci yaşıyorsa da asıl olarak ABD’nin akreditasyon kuruluşlarına önem veril-

Üniversiteler, eğitimin toplumsal bir olgu olarak ele alındığı mekânlar olmaktan çıkartılıp, tek boyutlu yani sadece sermayenin "etkinlik/kârlılık" iş yaptığı "ekonomik mekanlar" hâline getirilme riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

mektedir. Örneğin, ABET (Accreditation Board for Engineering and Technology-Mühendislik ve Teknoloji Akreditasyon Kurulu) tarafından ODTÜ, Boğaziçi, Bilkent ve İTÜ akredite edilmektedir. Böylece, Türkiye'deki üniversitelerde akreditasyon ve akademik yükselme hırsları ile akademik hayatta niceliksel değerlendirmeler ön plana çıkartılmış, niteliksel değerlendirmeler ve toplumsal sorumluluk ise geri planda kalmıştır (Gönel ve Akçalı, 2007: 14).

Ders başına azalan ders saatleri, basitleştirilen içerikler, kompüterize edilen sınıflarda operatör eğitimi alan birey-öğrenciler, sanayinin talebi olan yüksek kalite artışına hizmet edecek bir donanıma haiz olarak; onların beklentisi doğrultusunda hem de kamu üniversitelerinden nitelikli "işçilerini" karşılar oldular (Gönel ve Akçalı, 2007: 21). Böylece küreselleşmeyle birlikte, "...derin düşünsel birikim ve kapasitelere sahip aydın kişinin yerini, son derece ayrıntılandırılmış ve birbirinden kavramsal olarak yalıtılmış disiplinlerin yalnızca birinde uzmanlaşmış, benzeri onbinlercesinin arasında rekabet koşullarının gerektirdiği bütün var kalma taktiklerini uygulamaya çalışan, kendini seçkin, dolayısıyla daha az eğitim görmüş emekçilerden üstün gören bir beyaz yakalı işçi almıştır. Böylece üniversite eğitimi ancak piyasanın izin verdiği ve talep ettiği ölçüde değerlendirilen bir nitelik olmaya başlamıştır" (Ergur, 2003; aktaran, Gönel ve Akçalı, 2007: 10).

Artık üniversitenin ve metalaşacak bilgi üretmek, esnek üretim sistemlerine hızla uyum sağlayacak esneklikte olmak, rakiplerine nazaran rekabette, ne olursa olsun, önde olmak ve sadece para kazabileceği projeler geliştirmektir. Bu anlamda üniversitelerin yeniden yapılandırılması ifadesinin içine, üniversitelerin, kimi zaman Ar-Ge kimi zaman da personel bölümü olarak kullanılması girmektedir. Üniversitelerin bu şekilde bir yan kuruluş hâline gelmesinin, kaynak/finansman/ödenek sıkıntısı çeken üniversiteler için adeta bulunmaz bir fırsat olduğunu düşünen öğretim elemanlarının sayısı da küçümsenmeyecek boyutlardadır (Gönel ve Akçalı, 2007: 11).

SIRA SİZDE

3

Küreselleşme sürecinin üniversite kurumuna etkilerini araştırınız.

Sonuç olarak, küreselleşme sürecindeki gelişmelere paralel olarak rekabet çevresinde oluşturulan piyasa merkezli eğitim politikaları, öğrencilerin ihtiyaçlarından çok, performansı üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu anlayış ekseninde eğitim kurumlarının giderek sosyoekonomik ve akademik başarıya göre farklılaştığı belirtilmektedir (Margison, 2006; OECD, 2004). OECD (2004), okulların sosyoekonomik ve akademik başarıya göre farklılaşmasının toplumsal kaynaşma için önemli riskler taşıyabileceğine işaret etmektedir (Tomul, 2009: 135).

Dünyada küreselleşmenin getirdiği neo-liberal politikalarla birlikte üniversitelerin, araştırma-geliştirme projeleri için laboratuvar ve insan sermayesinin üretim alanı olması süreci kendini Türkiye'de üniversite-sanayi iş birliği projeleriyle göstermeye başladı (Özügürlü, 1999: 97-99). Bu projelerde amaç bir taraftan sanayinin ihtiyaç duyduğu iç teknolojiyi iç kaynaklarla üretmeye çalışmak diğer taraftan üniversitelerin giderlerini yaratılan döner sermaye aracılığıyla karşılamak olmuştur. Bu süreç 1990'lara gelindiğinde kendine vakıf üniversiteleri olarak meşru bir zemin yakalama fırsatı da bulmuştur. Büyük sanayi kuruluşları ve çok kollu şirketler kendi üniversitelerini açarak hem kendi teknolojilerini hem de kendi insan sermayelerini yaratma sürecine girmişlerdir. Böylece üniversiteler biçimsel olarak devlet kontrolündeki yapılarını görece gevşetebilme imkânı da bulabilmişlerdir (Öztürk, 2009: 82).

Küreselleşmeyle birlikte toplumsal anlamda ise toplumsal ihtiyaçlar çevresinde tanımlanan eğitimin amaçları, bunlardan daha ziyade piyasanın amaçlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda neo-liberalizm sürecinin Türkiye'de de etkinleştiğini göstermiştir.

EĞİTİM SİSTEMİNDE DEĞİŞİM İHTİYACI VE REFORMLAR

Türkiye’de nüfusun kırsal alandan kentsel alanlara yoğunlukla doğudan batıya olacak şekilde göçlerin artması, eğitime yeterince kaynak ayrılmaması, eğitimdeki başarısızlıklar, niteliksiz öğretmen yetiştirme programları, gençlerin çalışma yaşamına iyi hazırlanamaması ve okullarda yaşanan disiplinsizlik gibi birçok etken eğitim sisteminde değişiklik yapmanın nedeni olarak görülebilir. Dolayısıyla, eğitimde reformun temel amacı, eğitim sistemini okulları geliştirerek etkili olmalarını sağlamak olmalıdır. Bu yüzden eğitim alanında yapılacak yenilik çalışması; yönetim, öğretmenin rolü, öğrencilerin niteliği, tesisler, aile ve topluluğun katılımı ve öğretim kaynakları tüm değişkenleri hesaba katmalıdır (Morgan, 1994; Şahin, 2007: 32).

Son yıllarda Türk eğitim sistemini değiştirmek ve geliştirmek amacıyla reform adı verilen çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimler; eğitimin finansmanı, öğretmen yetiştirme ve istihdamı, eğitim programları, okul türleri ve süresindeki değişiklikler ile eğitimin yönetimi gibi başlıklar altında toplanabilir. Bu reform girişimlerinin genellikle politik yaklaşımlarla, bütüncül olmaktan uzak ve bölük pörçük bir biçimde yapıldığı (Akşit, 2007) Dünya Bankası ve yabancı uzmanları tarafından projelendirilip yönlendirildiği, bu projelerin, eğitim sisteminin yapısına uyarlanmadan uygulandığı, emek, zaman ve maddi kayıplara neden olduğu, hatta belirli bir kuşağın bu tutarsız uygulamalar yüzünden iyi eğitilmediği ileri sürülmektedir (Şahin, 2007: 46).

Türkiye’de eğitim sisteminde 1990’larda önemli düzeyde değişiklik yapılması planlanmıştır. Eğitim ve öğretimin sonuçlarını ve süreçlerini geliştirmeye yönelik 1990 sonrası reformlar için, okulu yeniden yapılandırma, okul reformu, okul geliştirme gibi birçok kavram kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bir yandan mevcut okulları iyileştirmek ve geliştirmek için “okul geliştirme”, “okul merkezli yönetim”, “öğrenen okul” ve “toplum kalite yönetimi” gibi çalışmalar gündeme gelmektedir. Bununla birlikte mevcut eğitim modellerinin çoğunun, toplumu niteleyen eşitsizlikleri onaylama ya da bu eşitsizliklere dokunmama eğiliminde oldukları iddia edilmektedir (Apple, 2004: 52).

Türkiye’de eğitimde reform girişimleri, sistemin özüne dokunmadan, siyasal çıkar elde etmek amacıyla bütünlükten uzak yapılmakta ve bu yüzden beklentileri karşılayamamaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de ve birçok azgelişmiş ülkede kişilerin eğitim hakkından yararlanma biçimlerinin hâlâ sahip oldukları toplumsal, ekonomik ve kültürel özelliklere göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Orta-üst gelir grubundan, eğitim seviyeleri yüksek ve yaşam koşulları iyi olan ailelerin çocukları, büyük oranda yüksek puanla öğrenci alan yükseköğretim programlarına devam etmektedir. Dolayısıyla, işlevselci yaklaşımda ileri sürüldüğü gibi, çağdaş toplumlarda belirli statü ve konumlara ilerlemede bireysel yetenek ve çabanın toplumsal kökenden daha önemli olduğu savı doğrulanmamış, aksine mevcut eşitsizliklerin öğrenciler tarafından karmaşık bir biçimde deneyimlenerek yeniden üretildiği görülmüştür (Buyruk, 2008: 36).

Eğitim sistemi genel politik, ekonomik ve kültürel ortamdan kaynaklanan bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu güçlüklerle okulların yapı ve işleyişiyle ilgili güçlükleri de eklenince, okullar temel işlevlerini yeterince yerine getirememektedir. Bütün bu zorlukları aşmak, sistem düzeyinde politik, ekonomik ve kültürel yaklaşımların gözden geçirilmesini gerektirdiği gibi okulun bilimsel ve nitelikli bir eğitim verebilecek biçimde donatılmasını, okulda çalışanların niteliklerinin geliştirilmesini ve öğrenmeyi destekleyen sıcak bir ortamın yaratılmasını da gerektirmektedir (Şahin, 2007: 33).

Genel olarak Türk Eğitim Sistemi, hem hiyerarşik, katı merkeziyetçi yapısı, yöneticilerinin geleneksel, bürokratik tutumları, davranışları ve alışkanlıkları hem de değişimin yukarıdan aşağıya doğru başlatılıp gerçekleştirilmeye çalışılması nedeniyle, değişikliklerin etkili olmasını engellemekte ve uygulanmasını geciktirmektedir. Bazen bir değişiklik sisteme tam olarak yerleşmeden, ortaya çıkan yeni sorunları çözmek için yeni değişimler gündeme gelmektedir.

Özet olarak, eğitim sisteminin hemen her alanında yoğun bir değişim çabası gözlenmektedir. Ancak bu değişim çabaları kısa dönemli sorunların zorlamasıyla ve belirli darboğazları aşmak amacıyla yapılıyor görüntüsü vermektedir.

Bir ülkede yaşayan insanların refahını belirleyen unsurlardan en önemlisi eğitimin niteliğidir. Toplumun eğitim düzeyinin artması, iktisadi gelişme ve reel milli gelir üzerinde etkili olacaktır. Hizmetlerden sağlanan marjinal sosyal faydanın marjinal özel faydayı aştığı eğitim türü mallarda, devletin üretimi üzerine alarak veya destekleyerek toplumun faydasını artırması gerekir. Eğitim hizmetinin piyasaya bırakılması etkin kaynak dağılımından sapmalar yaratabilmektedir. Öte yandan bu durum sosyal adalet anlayışına da aykırıdır ve fırsat eşitliğinin sağlanmasını zorlaştırır ve bölgeler arasındaki gelir eşitsizliklerini artırmaktadır. Genel eğitim hizmetleri daha çok sosyal faydaya sahipken eğitim düzeyi arttıkça özel faydalar çoğalmaktadır. Bu durum, temel eğitimin devlet tarafından sunulması, bir başka deyişle temel eğitime yeterli kaynak ayrılmasını gerektirmektedir. Yükseköğretimde özel faydaların artması, bu hizmetin bedel karşılığı sunumuna da dayanak oluşturmaktadır. Ancak toplumsal faydaların gene de var oluşu, eğitim yatırımının tümüyle bir beşeri sermaye yatırımı niteliği taşıması nedeniyle, yükseköğretim bedel karşılığı sunulsa bile devletin desteğini (burslar, yurtlar vb.) gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de eğitim harcamalarının GSMH ve Konsolide Bütçe içindeki payının son yıllarda nispi bir artış gösterdiği görülmektedir. Ancak, harcama kalemleri incelendiğinde, bu artışın genellikle personel giderlerindeki artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Diğer cari ve yatırım harcamalarının yeterince artmaması ve özellikle yükseköğretimde eğitim talebini ve öğrenci sayısının artmış olması; kişi başına eğitim harcamasını düşürmekte, dolayısıyla eğitim kalitesinde bozulmanın göstergesi olmaktadır (Mutlu, 1995: 165-166).

Özet

Eğitime yönelik temel kuramsal yaklaşımları özetlemek.

İşlevselci yaklaşıma göre, eğitim kurumunun işlevi, toplumsal sürekliliğin sağlanması için gerekli norm ve değerlerin aktarılmasıdır. İşlevselci yaklaşım, çağdaş toplumlar da belirli statü ve konumlara ilerlemede bireysel yetenek ve çaba toplumsal kökenden daha önemli olduğu için, eğitim, uzmanlaşmayı sağlayarak ve bireyleri yeteneklerine göre sınıflandırarak “iyi” eğitimli olanların “daha iyi” mesleki konumları elde etmelerine olanak tanıyacağını iddia etmektedir. İşlevselciliğe göre, eğitim ve okullar kişinin statüsünü aile kökeninden ziyade çabıyla yeteneğin belirlediği bir fırsat eşitliği toplumunun yaratılmasına yardımcı olmaktadır. İşlevselci kurama göre eğitim, mevcut toplum değerlerinin korunması ve sürdürülmesini sağlayan bir toplumsal kurum iken, çatışmacı kuramda toplumsal, ekonomik ve politik düzenin bir parçası olarak toplumda var olan eşitsizlikleri yeniden üreten ve meşrulaştıran bir kurumdur. Çatışmacı kuram, eğitimin devletin temel ideolojik aygıtlarından biri olduğunu ve çocuğun “etkiye en açık” olduğu çağda, eğitim yoluyla, sınıflı toplumlar da yerine getirmesi gereken toplumsal role uygun ideolojiyle donatıldığını, toplumsal sınıflarına uygun işler için eğitildiklerini vurgulamaktadır. Eğitimin bireylerin kültürel sermayelerinin yeniden üretmelerini sağladığını düşünen yeni üretim kuramının temsilcisi ise Bourdieu’dur. Bourdieu’ya göre, eğitimle kazanılan kültürel sermaye, toplumdaki ayrıcalıklı gruplardan aktarılan ve sahip olunan beceri ve yeteneklerin toplamıyla ilgilidir. Kültürel sermaye (eğitim, dil gibi), sosyal sermaye (sosyal bağlar ve iletişim) ve ekonomik sermaye (para ve diğer maddi kaynaklara sahip olma) hem aileden aktarım yoluyla hem de resmî eğitimle elde edilebilir. Kültürel sermaye, bireylerin ya da grupların eğitim başarıları ve sosyal statülerine ailenin geçmişinin (background) ve eğitimin katkısını ifade eder. Örneğin, yükseköğrenim görme hakkına sahip olanlar, kültürel ayrıcalıkları nedeniyle toplumda daha fazla kabul görme statüsü elde ederler.

Eğitim alanında fırsat eşitliğinin anlamını açıklamak.

Eğitimi, içerik ve biçim olarak, insanlar arasındaki doğal farklılıklara göre biçimlenmesi gereken bireysel bir tercih olarak gören işlevselci yaklaşım, eğitimde eşitliği “eğitimde fırsat eşitliği”ne indirgemektedir. Yeteneğe vurgu yapan “fırsat eşitliği” ilkesi toplumsal, siyasal ve ekonomik kökenlerine bakılmaksızın herkesin yetenek ve becerileri ölçüsünde yarışabileceğini öngörmektedir. “Fırsat eşitliği”, mevcut eşitsizliklerin ortadan kaldırıldığı ve dolayısıyla eğitimsel eşitliğin sağlandığı bir durumu ifade etmez. “Fırsat eşitliği” politikaları, eşitliğin kendisini değil, fırsatını sunmakta, sunduğu fırsatlarla farklılık ve eşitsizliğe yol açmaktadır. Kendi içinde çelişkili bir kavram olan fırsat eşitliği, eşitsizliği gerektirmektedir. Sonuç olarak, eğitimin ilkeleri arasında yer alan “fırsat eşitliği” anlayışı yerine, sınıflar, cinsiyetler, bölgeler arasındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel eşitsizliklerin giderilmesini de içeren bir “eşitlik” anlayışı getirilmelidir. Çünkü eğitim alanında yaşanan eşitsizliklerin temelinde başta ekonomi olmak üzere eğitimi etkileyen alanlarda görülen eşitsizlikler yatmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarının temel bedellerini özetlemek.

Cumhuriyet kadroları eğitimden bir yandan yeni topluma uygun ve rejimi güçlendirecek insan yetiştirme görevi beklenirken, diğer yandan özellikle kapitalizmin giderek güçlenmesiyle, ekonomik amaçlara hizmet edecek insan gücü yetiştirmek eğitimin temel işlevi hâline gelmiştir. Yeni bir rejimin kurulmasında, yeni bir toplumsal düzenin oluşturulmasında, yeni bir değerler sisteminin yerleştirilmesinde, ulusal bilincin uyandırılmasında ve gerekli ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde Atatürk ve Cumhuriyet kadroları en büyük sorumluluğu eğitime vermiş ve okulları en güçlü değişim mekanizmaları olarak görmüştür. Cumhuriyet Dönemi boyunca, eğitim ulusal bilinçlenmenin en önemli aracı olmuştur. Okulları, öğretmenleri, program ve yapılarıyla eğitim sistemi ulusal, laik ve demokratik bir özü gerçekleştirecekti.

Türkiyede'ki millî eğitimin temel sorun alanlarını finansman, öğretmen yetiştirme, fiziki donanım ve altyapı ve sınav sistemi açılarından analiz etmek.

Okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretimde yaklaşık 5 milyon çocuk ve genç çağ nüfusu içinde olmasına rağmen eğitim hakkında yararlanamamaktadır. Bunun eğitimin finansmanı ile ilgili olduğu da düşünülmektedir. Eğitime yapılan kamu harcamaları açısından Türkiye eğitime en az kamu kaynağı ayıran OECD ülkesidir. İstatistiki verilere göre Türkiye'de ilköğretim düzeyinde kamu kaynaklı öğrenci başına harcama, OECD ortalamasının beşte biri kadardır. Ortaöğretim düzeyinde ise Türkiye'nin yaptığı harcama, OECD ülkeleri ortalamasının yaklaşık dörtte biridir. Derslik ve fiziki donanım yetersizlikleri yüzünden sınıf mevcutları büyük kentlerde ortalama 40-45 civarındadır. Sınıfların kalabalık olması eğitimin niteliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Ders kitaplarının içeriğinde bilimsel olmayan, ayrımcı ve cinsiyetçi öğeler söz konusu olmaktadır. Ayrıca, iş güvencesiz çalışmayı esas alan geçici ve sözleşmeli öğretmenlik uygulaması giderek yaygınlaşması eğitim sürecinin niteliksizleşmesine yol açmaktadır. Son olarak Türkiye'de eğitim, özellikle yükseköğretim, alt toplumsal sınıflar için bir kurtuluş yolu olarak görülmekte ve bunun yolu da Yükseköğretime Geçiş Sınavı'ndan geçmektedir. Sınav başarısı ile kişinin sınıfsal konumu, sosyoekonomik kökeni, "kültürel sermayesi", mezun olduğu okul türü, geldiği bölge arasındaki ilişki görünmez olmaktadır. Türkiye'de yapılan birçok araştırma sınav başarısı ve öğrencinin sosyoekonomik kökeni, bitirdiği okul türü, anne-babalarının eğitim durumu, geldiği coğrafi bölge arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Küreselleşmenin Türkiye'deki eğitim sistemine etkilerini değerlendirmek.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de küreselleşme ve teknolojiye devasa ilerlemeyle birlikte "bilgi" ön plana çıkmaktadır. Artık sanayi toplumunun ötesine geçildiği iddiaları ile fiziki sermaye ile birlikte bilgi de önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu bilgi ve bu bilginin üretilmesi, sistemin devamlılığını sağlamada anahtar bir rol oynamaktadır. Bu kadar değerli olan bir şeyin kamu malı olarak telaffuz edilip herkese parasız olarak verilmesi ve/veya öğretilmesi tartışma konusu hâline getirilmektedir. Dolayısıyla, bilginin de piyasada alınıp satılan bir ticari meta hâline gelmesi söz konusu olmuştur. Aynı zamanda, söz konusu bilginin üretilmesi süreci olan eğitim/öğretimin de metalaşması söz konusudur. Küreselleşmeyle birlikte önemli bir eğilim de öğrencilerin bir katılımcı değil, "müşteri" olarak görülmesidir. Eğitim sistemleri daha fazla piyasa merkezli olmaya yönelmek zorunda bırakılmaktadır. Ülkelerin kamusal bütçeden eğitim için ayırdıkları kaynakları giderek azaltmaları ile de beslenerek okullar ve piyasa arasındaki ilişki eğitim sürecinin toplumun amaçlarından piyasanın amaçlarını gerçekleştirmeye doğru değişme göstermektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Türk eğitim sisteminde değiştirilmesi gereken özelliklerden biri **değildir**?
 - a. Merkezîyetçi olması
 - b. Yavaş işlemesi ve bürokratik olması
 - c. Birey odaklı olması
 - d. Akademik başarıyı gerçekleştirememesi
 - e. Siyasetin şekillendirdiği kısa vadeli planlamalarla yürütülmesi
2. Türk milli eğitim sisteminde düzenleyici bir siyaset üstü bir kurumun olmaması ve uzun vadeli planlamanın eksikliği eğitimin bugünkü sorunlarından hangisiyle ilgilidir?
 - a. Finansman
 - b. Öğretmen yetiştirme ve istihdamı
 - c. Derslik sorunu
 - d. Merkezilik ve bürokrasi
 - e. Dershane sistemi
3. Eğitimde istikrarsızlık sorununa yol açan Türk milli eğitim sisteminin **en önemli** sorunu aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Öğretmen yetiştirme politikasının yanlış olması
 - b. Değişen hükümetlere bağlı olarak eğitim politikalarının belirlenmesi
 - c. Milli Eğitim müdürlüklerinin hizmetleri düzenleme yeteneğinin zayıf olması
 - d. Fiziksel altyapı, donanım ve ders içeriklerinin yetersizliği
 - e. Eğitimin finansman ve kaynak sorununun giderek kötüleşmesi
4. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de okullaşma oranlarını olumsuz etkileyen gelişmelerden biri **değildir**?
 - a. Devletin eğitime ayırdığı kaynakların ve yatırımların azaltılması
 - b. Eğitim çağındaki çocukların çalışmak zorunda kalması
 - c. Ailelerin gelir seviyesinin düşüklüğü
 - d. Öğretmen istihdamı için sözleşmeli ve ücretli çalışma biçimlerinin ortaya çıkması
 - e. Mevsimlik tarım işçiliğinin yaygın hâle gelmesi
5. Aşağıdakilerden hangisi eğitimde işlevselci kuramın ilkelerini savunan düşünürlerden birisidir?
 - a. Bowles
 - b. Gintis
 - c. Durkheim
 - d. Bourdieu
 - e. Dahrendorf
6. Kültürel sermaye kavramını eğitim sosyolojisi literatürüne kazandıran sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Taylor
 - b. Gintis
 - c. Marx
 - d. Durkheim
 - e. Bourdieu
7. Küreselleşmenin eğitim alanında yarattığı **en büyük** problem aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Bilginin ticarileşmesi ve piyasaya açılmasını sağlamıştır
 - b. Bilginin yaygınlaşarak basitleşmesini sağlamıştır.
 - c. Bilgiye herkesin erişimini sağlayarak bilgiyi niteliksiz hâle getirmiştir.
 - d. Bilginin niteliğini düşürerek halkın cahilleşmesine ortam yaratmıştır.
 - e. Bilginin içeriğinin internet üzerinden şekillenmesini sağlamıştır.
8. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra eğitim üzerinde devlet otoritesini mutlaklaştıran, temel amacı ülke içindeki bütün eğitim kurumlarını tek bir merkeze bağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu hangi tarihte çıkarılmıştır?
 - a. 19 Mayıs 1919
 - b. 3 Mart 1924
 - c. 21 Mart 1946
 - d. 27 Mayıs 1961
 - e. 12 Eylül 1982
9. Aşağıdakilerden hangisi Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının temel hedeflerinden biridir?
 - a. Laikliği sağlamlaştırmak
 - b. Demokrasiyi geliştirmek
 - c. Rejime sadık ulusalcı bireyler ve ekonomik işgücünü geliştirmek
 - d. Batının insan hakları ve çağdaş prensiplerini yurttan yaygınlaştırmak
 - e. Cumhuriyetçi fikirleri yaymak
10. Bireylerin ya da grupların eğitim başarısı ve sosyal statülerine ailenin geçmişinin (background) ve eğitimin katkısını ifade eden kavram eğitim sosyolojisinde aşağıdaki kavramlardan hangisiyle ifade edilmektedir?
 - a. Fırsat eşitliği
 - b. İstihdam
 - c. Sosyal sermaye
 - d. Kültürel sermaye
 - e. Ekonomik sermaye

Yaşamın İçinden

“

Türkiye’de üniversite var mı?

Dört yıllık üniversite miadını doldurdu. Eğitim hayatı boyu sürecek. Üniversite eğitimi, bilgi aktarmak yerine bilgi oluşturma sistemleri üzerine odaklaşacak.

Yeni üniversite kanunundan söz edilmez oldu. Partilerin vapurlarda seyyar satıcıları andıran seçim propagandalarına bakılırsa YÖK’ü değiştirmek kimsenin umurunda değil. Değişirse de, demokrasi anlayışının insanları sandık başına toplamakla sınırlı Türkiye’de, yeni yasa muhtemelen tepeden inme olacak. Pankart açan öğrencilere hapis yolu gösterilen bu ülkede onların görüşleri alınmayacak. Üniversite nasıl olmalı dışında her konuda fikir beyan eden kapıkullaştırılmış hocalar gene susacak. Türkiye’de üniversite var mı? Üniversitenin iki amacı var: Eğitim ve araştırma. Üniversitelerin istedikleri hocalarla istedikleri şekilde istedikleri dersleri verip istedikleri araştırmaları yapabilmelerinin iki olmazsa olmazı ‘Akademik Özgürlük’ ve ‘Özerklik’. Dinlerin yüz yıllar süren sultanından kurtulduktan sonra üniversitenin üniversite olabilmesinin önünde üç tehdit: Devlet, asker ve sermaye. Devlet-İdeolojisini dayatır. İktidar partileri yandaşlarına kesenin ağzını açar, kadro dağıtır. Dalkavukluk yapmayanları bürokrasinin çarklarında süründürür, cezalandırır. Örnek: Türkiye’de - YÖK. Asker-Siber savaş teknolojilerinden ülkenin yönetim sorunlarına, psikolojik savaştan işkence yöntemlerine kadar araştırma yaptırtır. Örnek: ABD’de üniversite-Pentagon ilişkileri. (Napalm bombasını bir Harvard profesörü geliştirmişti.) Sermaye-En büyük tehdit. Örnek: Toplumun özgürce paylaşması gereken üniversitenin ürettiği bilgi, sermayenin tekeline geçer. Google’ın dünya çapında bilgi iktidarı, kendi dijital kütüphanelerinde monopolleşme yolunda. Çağdaş dünyamızda bilgi beş-altı yılda birkaç misline katlanıyor. Dört yıllık üniversite miadını doldurdu. Eğitim hayatı boyu sürecek. Üniversite eğitimi, bilgi aktarmak yerine bilgi oluşturma sistemleri üzerine odaklaşacak. Öğrencilerle hocaların, fabrikasyon usulü aynı saatlerde, aynı binalarda paylaşma zorlanmasından, verimsiz, bireyin özellik ve ihtiyaçlarına ters düşen mevcut sistemden vazgeçilecek. İnternet üzerinden isteyen istediği üniversitede istediği hocadan istediği saatte, istediği dersi takip edip, gene internet üzerinden hoca ve öğrencilerin tartışma ortamı kurabilecekleri bir dünyada yaşamamızın ifadesi biçimleri yaygınlaşacak. Araştırma, evrensel bilim

dünyasına yeni buluş ve düşüncelerle katkıda bulunmanın yollarını açar. ‘Son kullanma tarihini’ aşmış bilgi papağanı kurumlar, ikinci sınıf meslek okulu olmaktan öteye gidemez. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde futbolcu transferi yapılcısına yer değiştiren yıldız hocaların beş yıldızlı ‘kampuslarla’ ders verdiği tüketici öğrenciler âlemine gidiş var. Avcı-toplayıcı, tarım ve sanayi toplumlarından sonra türümüz tarihinde ilk kez ‘dijital yerlisi’ konumunda. Gençler yaşlılardan değil, ‘dijital göçmen’ yaşlılar gençlerden öğreniyor. Yönetim anlayışında bile katılımcı demokrasi kavramını çoktan yitiren üniversite, kurum olarak bunu yansıtmanın bilincinden bile uzak. Türkiye üniversitelerinin YÖK’ten kurtulması, yeni üniversiteye doğru ancak bir ilk adım olabilir.

Kaynak: Gündüz Vassaf, 29/05/2011, Radikal

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Eğitim Sisteminin İşleyişi ve Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Eğitim Sisteminin İşleyişi ve Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Eğitim Sisteminin İşleyişi ve Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Eğitim Sisteminin İşleyişi ve Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise “Eğitimde Kuramsal Tartışmalara Kısa Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Eğitimde Kuramsal Tartışmalara Kısa Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşme ve Eğitim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Eğitimin Kısa Tarihçesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Eğitimin Kısa Tarihçesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Eğitimde Kuramsal Tartışmalara Kısa Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Eğitim şuraları ülkedeki eğitimin, toplum ve dünyanın değişim şart ve doğrultusunda planlama, düzenleme ve yeniden yapılanmasına yardımcı olmak üzere bürokrasi, siyaset ve bilim çevrelerinin önde gelen kişilerin katıldığı yüksek danışma toplantıdır. Eğitim kamuoyunda şuraların “bir sistem arayışı” içinde geçtiği yolunda genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu toplantılarda sistem arayışından çok, mevcut uygulamalardaki açıklar ile dönemlere özgü sosyokültürel ve pedagojik sorunları Türkiye’de eğitimin güncel ve ivedi sorunları olarak sistemin öncelikli gündemi olmuştur.

Sıra Sizde 2

Avrupa eğitim sistemlerinde nitelik değerlendirme ve kıyaslamada kullanmak üzere belirlenen temel göstergeler 4 temel alanda toplam 16 tanedir. Bu alanlar ve

kapsadığı göstergeler şunlardır: (1) **Bilgi-Beceri:** Matematik, Okuma, Fen, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (ICT), Yabancı Diller, Öğrenmeyi Öğrenme, Sosyal Bilgiler/Yurttaşlık; (2) **Başarı ve Üst Eğitime Katılma:** Okuldan ayrılma, Ortaöğretimin tamamlanması, Yüksek Öğretime katılma; (3) **Örgün Eğitimin İzlenmesi:** Okulda verilen eğitimin değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi, Aile katılımı; (4) **Kaynaklar ve Yapılar:** Öğretmenlerin eğitimi ve yetiştirilmesi, Okulöncesi eğitime katılma, Bilgisayar başına düşen öğrenci sayısı, Öğrenci başına düşen eğitim harcamaları (Aksoy, 2003: 56).

Sıra Sizde 3

Yeni meta üretimini sağlayacak veya meta üretiminde verimliliği artıracak teknolojik araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin söz konusu küreselleşme süreçte yaşamsal bir hâl almasıyla birlikte yüksek vasıflı kafa emeğine duyulan ihtiyaç da artmıştır. Bu süreç ise eğitimin, teknolojinin gereklerine mutlak bir şekilde tabi kılınmasını doğurmuştur. Bu noktada üniversiteler ile sermaye arasındaki ilişkinin önemi ortaya çıkmaktadır. Şirketlerin kendi iç örgütlenmelerinde yaptıkları değişikliklerle kurdukları ve üniversitelerden transfer ettikleri araştırmacıların yer aldığı araştırma-geliştirme bölümleri bir süre sonra yetersiz kalınca, üniversitelerdeki bilimsel faaliyetten azami faydayı sağlayabilmek için üniversite ve sanayi arasında organik ilişkiler kurulmuştur (Özügür, 2006). Artık üniversitelerdeki bilimsel çalışmalarda hangi soruların peşine düşüleceğini, hangi problemlerin inceleneceğini, ne tür çözümlerin aranacağını ve ne tip sonuçlar çıkarılması gerektiğini kendi çıkarları peşindeki sermayenin güdümündeki bu organik yapı belirleyecektir (Çam, 2006: 68).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksoy, H. (2003). “Uluslararası Karşılaştırma Ölçütlerinin Kullanımı ve Türkiye”, **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt 1 (1), s. 51-62.
- Akşit, N. (2007). “Educational Reform in Turkey”, **International Journal of Educational Development**, Cilt 27(2), s.29-137.
- Alpman, P. S. (2009). Toplumsal Sınıflar ve Eğitim, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Altundemir, M. E. (2008). "Eğitim Harcamalarında Türkiye ve OECD Ülkeleri", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVII (2), s. 51-70.
- Apple, Michael, W. (2004). **Neoliberalizm ve Eğitim Politikaları Üzerine Eleştirel Yazılar**, Eğitim Yayınları: İstanbul.
- Apple, Michael, W. (2006). **Eğitim ve İktidar**, Çev.E. Bulut, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Aytaç, K. (1967). "Türkiye'de Eğitim Sistemi ve Eğitim Seviyesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi**, Cilt 5, s. 1-31.
- Bottomore, T.B. (1997). **Seçkinler ve Toplum** (Çev. Erol Mutlu), İkinci Baskı, Gündoğan Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). **Pratik Nedenler**, (Çev. Hülya Uğur Tannöver), İstanbul: Hil Yayın.
- Bowles, S. (1999). Eşitsiz Eğitim ve Toplumsal işbölümünün Yeniden Üretimi, (çev. Kemal İnal), **Eğitim ve Yaşam, Bahar** (13), 15. (Orjinal makalenin yayım tarihi, 1977).
- Bowles, S. & Gintis, H. (2001). "Schooling in Capitalist America Revisited, Sociology of Education," **JEP Paper** (November 8). Web: <http://www.umass.edu/preferen/gintis/soced.pdf>.
- Buyruk, H. (2008). "Eğitimde Yaşanan Toplumsal Eşitsizlikler ve Farklılaşan Eğitim Rotaları: Üniversite Öğrenilerinin Deneyimlerine Dayalı Bir Araştırma," **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt:7 Sayı:25 Kış: 2008-2009, s. 6-45.
- Buyruk, H. (2009). "Yüksek Öğretime Geçiş Sorunsalı", **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt: 7 (26), Bahar: 2009, s. 69-88.
- Candaş, A. vd. (2010). **Türkiye'de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bakış**, Boğaziçi Üniversitesi Yay. Sosyal Politika Forumu.
- Çam, T. (2006). "Küreselleşme ve Eğitim, _1980 Sonrası Neoliberal Eğitim Politikalarının Türk Eğitim Sistemine Etkisi", Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dağlı, A. (2007). Küreselleşme Karşısında Türk Eğitim Sistemi, **D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, cilt: 9, 1-13.
- Demirer, D K. (2011). "Eğitimde Metalaşma ve Emek Sömürüsü: Bir Meşrulaştırma Alanı Olarak Dershaneler," (Der. Fuat Ercan ve Serap Korkusuz Kurt), **Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite**, Sav Yayınları: İstanbul.
- Dinçer, M. A. ve Kolaşın, G. U. (2009). **Türkiye'de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri**. İstanbul: ERG.
- DPT (2000). **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, <http://ekutup.dpt.gov.tr>.
- DPT (2006). **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**, [http:// ekutup.dpt.gov.tr](http://ekutup.dpt.gov.tr).
- Ercan, F. (1998). **Eğitim ve Kapitalizm Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi**, İstanbul: Bilim Yayıncılık.
- Ercan, F. (1999). **Neo-Liberal Eğitim Ekonomisi; Eleştirel Bir Çerçeve Denemesi, Eğitim: Ne İçin? Üniversite: Nasıl, YÖK: Nereye?**, Ütopya, Ankara.
- Ercan, F. ve Kurt, S. K. (2011). **Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite**, İstanbul: Sav Yayınları.
- Ergur, A. (2003). "Üniversitenin Pazarla Bütünleşmesi Sürecinde Akademik Dünyanın Dönüşümü," **Toplum ve Bilim**, Cilt 97.
- Eskicimalı, A. (2003). "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946", **Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi**, 19, 2, 15-29.
- Fullan, M. G. (1992). **Successful School Improvement: Implementation Perspective and Beyond**, Open University Press, Buckingham.
- Gedikoğlu, T. (2005). "Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri," **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 1(1), Haziran, s. 66-80.
- Goldenberg, C. (2003). "Settings for School International Journal of Disability", **Development and Education**, 50 (1).
- Gök, F. (1999). "75 Yılda insan yetiştirme eğitim ve devlet", 75 Yılda Eğitim, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gök, F. (2005). Üniversiteye Girişte Umud Pazarı, **Eğitim Bilim Toplum**, cilt 11, s. 102-109.
- Gönel, F. ve Akçalı, T. (2007). "Neoliberal Politikaların Yarattığı Üniversitedeki Çıkamaz Sokak" **Eğitim, Bilim ve Toplum**, cilt 5(20), s. 4-29.
- Güllüpinar, F. (2010). "Almanya'da Türk Göçmenlerin Çocuklarının Bölünmüş Kaderleri ve Eğitimdeki Başarısızlıklarının Yapısal Nedenleri: Entegrasyon Aşağı mı Yukarı mı?", **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt 8 (31), 65-88.
- Gür, B. ve Çelik, Z. (2009). "Türkiye'de Milli Eğitim Sistemi: Yapısal Sorunlar ve Öneriler", **SETA**, <http://www.seta.org/Ups/dosya/27393.pdf> (10.12.2011).

- Kafadar, O. (2004). “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce” Cilt: 3 **Modernleşme ve Batıcılık** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karip, E. ve Köksal, K. (1996). “Etkili Eğitim Sistemlerinin Geliştirilmesi,” **Eğitim Yönetimi**, 2 (2), 245-257.
- Köse, R. (1999). Üniversiteye Giriş ve Liselerimiz, **Haçettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, cilt 15, s. 51-60.
- Küçükler, E. (2010). “Türkiye’de Eğitim Planlaması Neyi Hedefliyor,” **International Conference on New Trends in Education and Their Implications**, 11-13 November, 2010 Antalya-Turkey ISBN: 978 605 364 104 9.
- Küçükcan, T. ve Gür, B. (2009). Türkiye’de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz, **SETA**, <http://www.seta.org/Üps/dosya/27393.pdf> (01.03.2010)
- MEB (2009). **Millî Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2008-2009**, Ankara: MEB.
- Morgan, R. M. (1994). “Eğitim Reformu Tepeden mi Yoksa Tabandan mı Yapılmalıdır?” **Eğitim ve Bilim**. Cilt: 18 (92). Ankara: Türk Eğitim Derneği (Çev.Ali Şimşek).
- Mutlu, A. (1995). “Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış,” (Der. Kuvvet Lordoğlu), **İnsan, Toplum ve Bilim**, Kavram Yayıncılık: İstanbul.
- OECD (2003). **Education at a Glance: OECD Indicators 2003**, Paris.
- OECD (2005). **Education at a Glance: OECD Indicators 2005**, Paris.
- OECD (2007). **Education at a Glance 2007: OECD Indicators**, Paris. (<http://www.oecd.org/edu/eag> 2007).
- Özker, N. ve Esener, S. Ç. (2009). “Türkiye’de Bir Kamu Harcaması Olgusu Olarak Eğitim Harcamaları: Örnek Ülkeler ile Yakın Dönem Karşılaştırma,” **Mevzuat**, 142.
- Özsoy, S. (2002). “Yüksek Öğretimde Eşitlik ve Hakkaniyet Sorunsalı- Türkiye’deki Finansal Yapıyla ilgili bir Çözümleme” (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özsoy, S. (2004). “Üniversite Öğrenci Profili: Kavramsal Bir Çözümleme ve Türkiye’ye İlişkin Bazı Ampirik Bulgular,” **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, Kasım, 301-334.
- Öztürk, Ö. (2009). “1980 Sonrası Türkiye’de Millî Eğitim İdeolojisi”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Polat, S. (2008). Akademik Başarısızlığın Toplumsal Eşitsizlik Temelinde Çözümlemesi, **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt:7 (25) Kış, s. 46-61.
- Şahin, İ. (2007). “Türkiye Eğitim Sisteminde Değişim,” **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt 5 (20), s.30-54.
- Şimşek, H. (1997). **21. Eşğinde Paradigmalar Savaşı: Kaostaki Türkiye**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Şişman, M. (2002). **Eğitimde Mükemmellik Arayışı: Etkili Okullar**, Ankara: Pegem A.
- Tan, M. (1991). Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: İşlevselci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 23 (2), 557-571.
- Tan, M. (1993). “Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: Yorumcu Paradigma,” **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 26 (1), 67-89.
- Tezcan, M. (1993). **Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tezcan, M. (2000). **Dış Göç ve Eğitim**, Ankara: Anı Yayınevi.
- TIMSS (1999). International Mathematics Report. **Findings from IEA’s Repeat of the Third International Mathematics and Science Study at the Eighth Grade**. <http://www.timss.org> (02.03.2012).
- Tomul, E. (2009). “İlköğretim Okullarındaki Sosyal Adalet Uygulamalarına İlişkin Yönetici Görüşleri,” **Eğitim ve Bilim**, Cilt 34, Sayı 152, s. 126-137.
- TÜİK (2008). **Eğitim İstatistikleri**, www.tuik.gov.tr.
- Türk Eğitim Derneği (2010). **Ortaöğretim ve Yükseköğretim Geçiş Sistemi**, <http://www.ted.org.tr>.
- Türk Eğitim Derneği (2005). **Türkiye’de Üniversiteye Giriş Sistemi Araştırması ve Çözüm Önerileri**, Ankara: TED.
- Türkmen, F. (2002). “Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması”, DPT Uzmanlık Tezi, Sosyal Sektörler Genel Müdürlüğü.
- Walker, Decker F. ve Jonas F. Soltis (1992). **Curriculum and Aims**, Second Edition, Teachers College Press, Teachers College Columbia University, New York.
- Yıldız, Ö. (2008). “Gap İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 8 (1), s. 287-300.
- YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu). (1997). **Üniversite Öğrencileri Aile Gelirleri, Eğitim Harcamaları, Mali Yardım ve İş Beklentileri Araştırması**, <http://www.yok.gov.tr>.
- YÖK (2007). **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, <http://www.yok.gov.tr> (17.03.2011).

5

Amaçlarımız

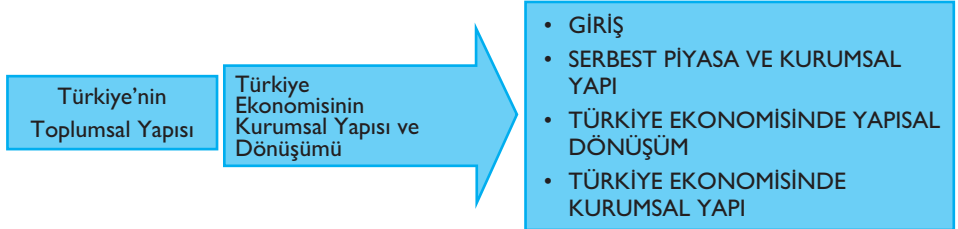
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Ekonomi kurumunu tanımlayabilecek,
- 👁️ Serbest piyasa ekonomisi ve ekonominin kurumsal yapısı ilişkisini açıklayabilecek,
- 👁️ Türkiye ekonomisinde yapısal değişimi açıklayabilecek,
- 👁️ Türkiye'de ekonomi politikasına yön veren kamu ve özel sektör kuruluşlarını tanıyabilecek,
- 👁️ Türkiye ekonomisinin piyasa temelli yeniden yapılanma süreci ile kuruluşların bu süreçteki rollerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Piyasa
- Liberalleşme
- Ekonominin Kurumları
- Özel Sektör
- Üst Kurullar
- Küreselleşme
- Dışa Açılma
- Merkez Bankası
- Devlet Planlama Teşkilatı
- Uluslararası Örgütler
- Yönetişim

İçindekiler

Türkiye Ekonomisinin Kurumsal Yapısı ve Dönüşümü

GİRİŞ

Ekonomi (iktisat) bilimi; insanların ve toplumların zaman içinde çeşitli mallar üretmek ve bunları bugün ve gelecekte tüketmek üzere, toplumdaki bireyler ya da gruplar arasında bölüştürmek için, kıt üretim kaynakları kullanmak konusundaki tercihlerini inceler. Bu yaptığımız tanım 18. yüzyıla damgasını vuran klasik iktisatçıların kurdukları teori ve ona günümüzdeki bilimsel çerçevesini kazandıran neo-klasik iktisatçıların varsayımlarına dayanır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında iktisat, piyasa koşulları içinde tüketim ve üretim etkinliklerinin nasıl düzenlediğini inceler.

Hemen hemen her gün medyada haber olan işsizlik, enflasyon, büyüme, verimlilik, dış ticaret gibi toplum refahını yakından ilgilendiren konular ekonominin uğraş alanı içine girer. Ekonomi, pek çok alt alana ayrılmaktadır. Bunlardan bazıları; mikro-makro ekonomi, çevre ve doğal kaynaklar ekonomisi, iktisat tarihi, politik ekonomi, iktisadi gelişme, uluslararası ekonomi, para ve maliye politikaları ve finansal ekonomidir.

Ekonomi, Yunanca aslı iki sözcükten oluşan bileşik bir isimdir (*oikonomia*; *oikos*= ev ve *nomos* = idare) ve anlamı ev idaresidir. Kelime ile büyük bir aile olan şehir devletinin ihtiyaçlarını karşılayacak faaliyetler tasvir edilmektedir.

Ekonominin kurumları; mal ve hizmet üreten, dağıtan ve satın alan ve bu birimlerin kararlarını etkileyen birimlerin oluşturduğu ağıdır.

Resim 5.1

Monopoly dünyada en çok oynanan ticaretle ilgili oyundur. Oyuncular zar atarak karelerde ilerlemekte ancak bu sırada kiralama, satın alma, inşa etme ve ticaretin içinde bulunduğu ekonomik aktiviteleri gerçekleştirmektedir. Oyun, bir oyuncunun diğerlerini iflasa sürükleyerek ellerindeki tüm mülkiyet haklarını ele geçirmesiyle son bulur. Kazanan oyuncu Monopol (tekel) olmuştur.

Kaynak:
<http://www.hasbro.com>

Bir toplumdaki insanların çoğunluğunun aynı şekilde ve sıklıkla ortaya koyduğu davranışların bütünü ise o toplumun kurumlarını oluşturur. Toplumsal yaşantı içerisinde geçmişten süzülerek gelen birtakım temel ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin olarak kalıplaşmış ilişkiler, kurallar ve davranışlar bütününe kurum denir. Kurumlar, belirsiz bireysel davranışlarını kısıtlayan ve bu suretle insan davranışını daha öngörülebilir yapan kurallardır. Kurumlar etkin olmalı, her zaman kural ihlalleri için bazı yaptırımlar belirtmelidir. Kurumlar kuruluşlardan farklıdır. Kuruluş somut, kurum ise soyuttur. Aynı amaca yönelik çok sayıda kuruluş bir isim altında toplanarak kurumları oluşturur.

İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için gıdaya, giysilere, konuta vb. maddi varlıklara ihtiyaç duyarlar. Bu varlıkları üretebilmek için ise çalışmak zorundadırlar. Bu nedenle toplumsal varlığın ve gelişmenin kökeninde mal ve hizmet üretimi yatmaktadır. Üretilen mal ve hizmetlerin üretim süreci, değişimi ve paylaşımı ise toplumdaki "üretim ilişkilerini" oluşturmaktadır. Karl Marx'a göre ilkel toplum, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm insanlığın farklı üretim ilişkilerine dayanarak kurduğu toplumsal-ekonomik sistemlerdir. Toplumdaki mal ve hizmetlerin üretimi ve bölüşümünün nasıl olması gerektiğine ilişkin, uyumlu düşünce ve değerler toplamına **ekonomik sistem** adı verilmektedir. Toplumdaki mevcut üretim ilişkileri ise dayandığı temel kuralları koruyacak ve sistemin varlığını devam ettirecek kurumsal yapıları oluştururlar.

Ekonomi de bir toplumdaki temel kurumlardan biridir. Bir ekonominin kurumsal yapısı kurallar bütünü, uygulama mekanizmaları ve kuruluşlardan oluşur. Kurumsal yapı ekonomide uygulanan politikaları ve bireylerin davranış biçimlerini etkiler. Sağlam kurumsal yapı, politikaların ve bürokratların kural dışı faaliyetlerini sınırlar ve engel olur. Politikalar ulaşılmak istenen amaçlar ve ulaşılacak sonuçları belirler. Kurumsal yapı ise bu sonuçlara nasıl ulaşılacağına kurallarını belirler. Serbest piyasa ekonomisi içinde kurumsal yapı:

- Piyasa koşulları, mallar ve piyasaya katılanlar hakkında gerekli bilgileri sağlar,
- Mülkiyet haklarını ve sözleşmeleri tanımlar ve kuvvetlendirir,
- Piyasalarda rekabetin var olmasını sağlar.

SIRA SİZDE

Bir ekonomide kurumsal yapının ne gibi fonksiyonları vardır?

SERBEST PİYASA VE KURUMSAL YAPI

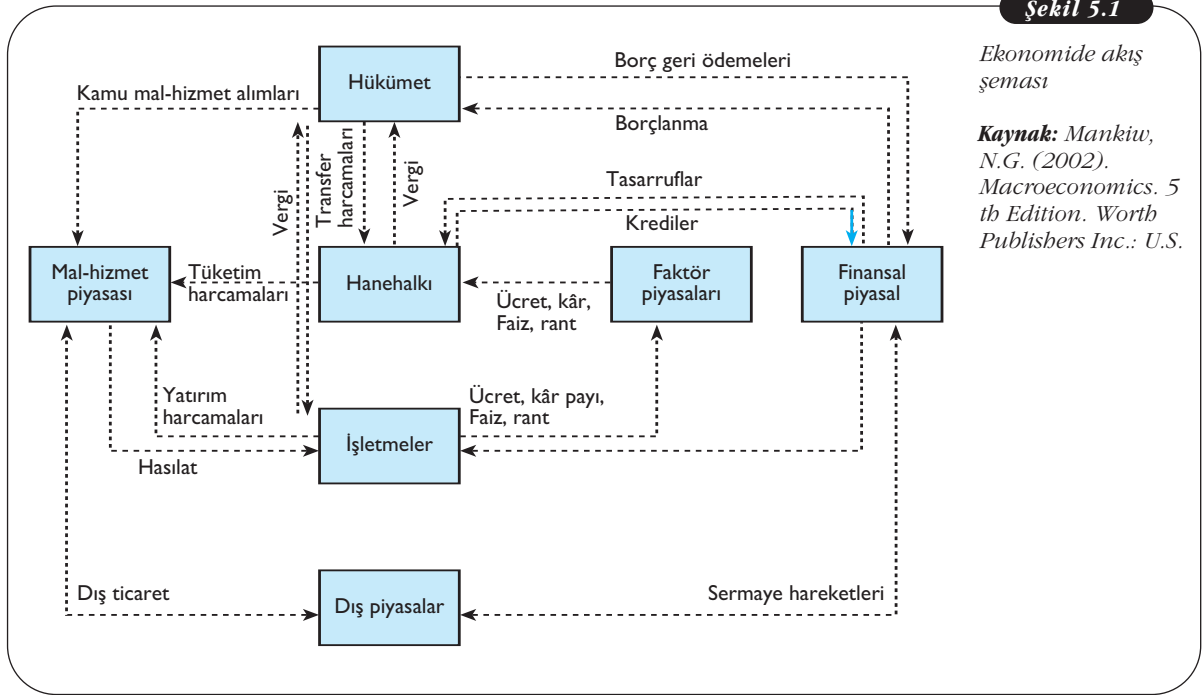
Kapitalist sistem içinde ekonomik birimler (işletmeler ve bireyler) piyasada (pazar) karşılaşarak ekonomik faaliyete ilişkin kararlarını verirler. Teorik olarak hiçbir müdahalenin olmadığı ve tarafların eksiksiz bilgiye sahip oldukları varsayıldığından, piyasada mal ve hizmetlerin fiyatı arz ve talebin dengesi sonucunda oluşur. Burada birey "homo economicus" olarak varsayılır. Bu varsayım, bireyin, mallar, piyasalar ve diğer ekonomik konularda tam bilgiye sahip olduğunu kabul etmektedir. Buna ilave olarak, homo economicus tüketicilerin faydalarını ve üreticilerin ise kârlarını maksimize edeceğini öngörmektedir. Bu birey, karşılaştığı seçenekler arasında mutlaka değerlendirme yaparak seçim yapar, her zaman çoğu aza tercih eder ve yaptığı tercihlerde tutarlıdır. Klasik teorinin bu varsayımlarını neo-klasik ekol de güçlendirerek sürdürmüştür.

Kapitalizm; üretim araçlarının özel mülkiyetine ve bu araçların onlara sahip olmayan işçi sınıfı tarafından işletilmesine dayanan toplumsal yapıdır. Kapitalizmde kâr elde etmek için özel girişimciler tarafından üretilen mal ve hizmetler, serbest piyasada alınıp satılmaktadır.

Şekil 5.1

Ekonomide akış şeması

Kaynak: Mankiw, N.G. (2002). *Macroeconomics. 5th Edition. Worth Publishers Inc.: U.S.*

Klasik iktisat teorisinin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith **görünmez el** olarak tanımladığı bu mekanizma sayesinde bireylerin faydasını maksimize ederken aslında toplumun gelişmesine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi ekonomi denildiğinde sadece serbest piyasa ekonomisini anlamamak gerekir. Örneğin, Karl Marx'a göre böyle bir tanımda üretim ilişkileri mutlak kabul edilmektedir. Karl Polanyi'ye göre piyasayı esas alan "biçimsel tanım"da tüm toplumun piyasanın bir parçası olarak işlediği anlamına gelmektedir. Özselcilik (substantivism)'in yaratıcısı olarak tanınan Karl Polanyi "Büyük Dönüşüm" adlı eserinde biçimsel olarak yapılan piyasa tanıma göre iktisat, kıt kaynaklar ve sonsuz ihtiyaçlar arasındaki dağılım sorunlarını incelemektedir. Günümüzde hakim olan iktisat anlayışına göre bu tanım, sadece piyasa toplumlarının anlaşılmasını bir zorunluluk olarak görmektedir. Ancak özselci tanımlamada piyasa veya iktisat insan ve çevresi ile kurulan bir sosyal ilişki olarak ele alınmaktadır. (Buğra, 2001). Polanyi'ye göre "ekonomi toplumsal ilişkiler içine yerleşecek yerde, sosyal ilişkiler ekonomik ilişkiler içine yerleşirler.Çok duyduğumuz "piyasa ekonomisi ancak bir piyasa toplumunda işleyebilir" cümlesinin anlamı budur." Daha basit bir ifadeyle Polanyi'ye göre piyasa kendiliğinden oluşan bir olgu değildir.

Marksist ekolün dışında klasik iktisat anlayışına eleştiri yönelten birçok iktisadi düşünce ekolü bulunmaktadır. Bu ekollerden birisi de **kurumsal iktisat**çılardır. Thorstein Veblen, John Rogers Commons ve Wesley Clair gibi önemli isimlerin teorik temellerini attığı bu düşünce sisteminde her toplum için geçerli olacak iktisat kanunlarının olmadığı, toplumların değişiminde kurumsal yapıların etkili olduğu savunulmuştur.

İktisadi hayatta düzeni sağlayan ve hangi malların, kimler tarafından, kimler için, ne miktarlarda üretilceği gibi temel ekonomik sorunları çözümleyen bir **görünmez el** (serbest fiyat) mekanizması vardır.

Resim 5.2

Karl Paul Polanyi (1886-1964) "Büyük Dönüşüm" isimli kitabıyla tanınan, klasik iktisat anlayışına karşı çıkmış, Macar düşünürü.

Kaynak: http://explow.com/Karl_Polanyi

Kurumsal iktisat ekolü neo-klasik iktisatın soyut varsayımlarına karşı çıkarak, iktisadi olayların ve faaliyetlerin analizinde sosyal, politik, tarihsel ve psikolojik yapıları da dikkate alır. Alman Tarihçi Okul'un görüşlerini temel alan ekolde, her dönem ve her toplum için geçerli olan doğal (mutlak) iktisat kanunları bulunmamaktadır. Bu nedenle mülkiyet, piyasa gibi kurumsal yapılar da değişmektedir.

Yeni Kurumsal İktisat ekonomik düzenin sağlanması için kural ve kurumların önemine işaret eden çeşitli iktisat okullarının ortak adıdır. Oliver Williamson, Friedrich August von Hayek ve Ronald Coase bu ekolün en önemli isimleri arasındadır.

Ekonomik faaliyetlerle kurumsal yapı ilişkisini önemseyen bir başka ekol de Yeni Kurumsal İktisatçılar'dır. **Yeni Kurumsal İktisat** ekolünün ifade ettiği bu süreçte servetin asıl kaynağı piyasadır. Güçlü bir kurumsal yapı iyi ve etkin işleyen piyasaya olanak sağlayacaktır. Böylece Yeni Kurumsal İktisat ekolü birey davranışlarının kurumsal yapıyı belirlediği düşüncesine, bir başka ifadeyle neo-klasik iktisatın varsayımlarına geri dönmüştür. Dolayısıyla bu yaklaşımın kurumsal iktisatın hakim iktisat anlayışına yönelttiği eleştirilerle bir bağı bulunmamaktadır. Mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve sözleşmelerin uygulanması piyasayla bağlantılı koşullar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir ekonominin kurumları; mal ve hizmet üreten, dağıtan ve satın alan, tüketen ve bu birimlerin kararlarını etkileyen ilişkilerin bütünüdür. Dolayısıyla bu birimler hem karar alma sürecinde etkili olmakta hem de alınan kararların uygulanması görevini yüklenmektedirler. Bir ulusal ekonomide, konuya mülkiyet açısından bakarsak bu ağı içindeki birimler özel, kamu ve yabancı sermaye mülkiyetli olmaktadır. Piyasadaki ilişkileri etkileyen aktörlerin başında devlet (ekonomi politikasına karar veren/uygulayan hükümetler) gelmektedir. Hükümetlerin izlediği ekonomi politikası kurumsal yapıyı etkiler. Ekonomi politikalarını ise iç ekonomik dengeyi sağlamaya ve dış ekonomik ilişkileri yönetmeye yönelik politikalar olarak iki grupta incelemek mümkündür. Bunun dışında hukuk sistemi de başta özel mülkiyet olmak üzere kapitalizmin tüm temel değerlerini koruma altına alır.

Günümüzde kurumsal yapı ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Kalkınma iktisadının ilgi duyduğu kurumsal yapı, davranışsal iktisat, anayasal iktisat, hukuk ve iktisat gibi alanların gelişmesine neden olmuştur. Yeni Kurumsal İktisatçıların vurguladığı ekonomik faaliyetlerde düzenin sağlanması için kural ve kurumların önemi, özellikle iki dünya savaşının ardından iki kutuplu dünyada yaşanan ekonomik rekabet içinde ön plana çıkmıştır.

Bildiğiniz gibi 1917 Ekim Devrimi ile birlikte Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve Sovyetler Birliği kurulmuştur. Dünya üzerinde bir tarafta serbest piyasa düzenini benimsemiş ülkeler, diğer tarafta da Doğu Bloku'nun temsil ettiği sosyalizm uygulaması altında merkezî-planlı ekonomiler iki kutbu oluşturmuştur. Politik alanda devam eden soğuk savaş ekonomik sistemler arasında da sürmüştür. Bu süreç 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bir boyuta taşınmıştır. Artık küresel ekonomik sistemden bahsedilmektedir. Ekonomi boyutuyla bakıldığında küreselleşme sürecinde teknolojik gelişmeler, bilgi ekonomisinin yaygınlaşması, sanayi ürünleri ticaretinin ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırıldığı neo-liberal politikalar belirleyici olmuştur.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı "karşılıklı bağımlılık" sonucunda ulusal piyasalar, uluslararası ekonomik entegrasyonlar (bütünleşmeler), bölgesel ekonomik işbirlikleri, çok uluslu şirketler ve hükümet dışı örgütler aracılığıyla birbirine bağlanmaktadır. Bu süreci inşa eden, kurallarını uygulayan ve yeniden üreten yapılar da uluslararası ekonomik örgütler olmuştur. Birleşmiş Milletler çatısı altında başlayan uluslararası ekonomik sistemi kurma ve istikrara kavuşturma çabalarının paydaşları arasına ulus devletlerin yanında, günümüzde sayıları 3500'ü aşan BM'de danışmanlık statüsü elde etmiş hükümet dışı örgüt ile sayıları 60 000'i aşan çok uluslu şirket de katılmıştır.

Günümüz küresel ekonomik sistemini anlayabilmek için uluslararası ekonomik örgütlerin neden var olduklarını anlamak gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı devam ederken dünya ekonomisinin yeni süper gücü ABD öncülüğünde 1944 yılında New Hampshire eyaletinin bir bölgesi olan Bretton Woods'ta Birleşmiş Millet-

ler Para ve Finans Konferansı gerçekleştirilmiştir. Konferansta temel amaç, gelişmiş sanayileşmiş ülkelerin çıkarlarıyla örtüşmeyen ekonomik çatışmaların engellendiği, serbest ticaretin korunduğu ve mal değişiminin yanında uluslararası ödemelerin de istikrarının sağlandığı uluslararası ekonomik sistemin kurulması olmuştur. Konferansın sonucunda kabul edilen Bretton Woods Anlaşması ile 22 Temmuz 1944 tarihinde kapitalizmin yaşadığı krizi aşmak ve yeni bir uluslararası ekonomik düzeni kurmak amacıyla iki küresel ekonomik örgüt yaratılmıştır. Bretton Woods ikizleri olarak anılan bu örgütler Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası olarak da tanınan Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD)'dir. Üzerinde uzlaşılan yeni uluslararası ekonomik sistemde ABD ekonomik gücünü kabul ettirmiştir. Sistemin üçüncü ayağını ise ülkeler arasında ticareti düzenleyen, serbestleşmesini sağlayan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturmaktadır. 1947 yılında başlayan bu oluşum 1995 yılında yerini Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa kapitalizminin yeniden inşasında önemli rol oynayan diğer bir örgüt ise günümüzdeki adıyla Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) olmuştur.

Liderliğini ABD'nin yaptığı dünya kapitalizminin gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerinin büyüme hızlarında ciddi düşüşler yaşanması, sermayenin ulusal ekonomiler sınırını aşmasını, daha yüksek kâr getirecek yeni yatırımları gerçekleştirmesini gerekli kılmaktaydı. Yukarıda bahsedilen örgütler aracılığıyla kurulmaya çalışılan uluslararası ekonomik sistemin kurallarının uygulanabilmesi için ülkelerin piyasa önceliklerine göre kurumsal yapılarının değişmesini gerektirmiştir. Bu yaklaşım biçimi daha önce ifade ettiğimiz Yeni Kurumsal İktisatçıların yaklaşımlarıyla uyumludur.

Bu değişimi de "yönetişim (corporate governance)" kavramı ile açıklayabiliriz. Küreselleşme sürecinde başta Dünya Bankası ve IMF olmak üzere tüm aktörler "yönetişim" kavramına bağlı olarak hem kamusal alanın hem de özel sektörün yeniden yapılanması için faaliyet göstermektedir. IMF'ye göre ekonomi ve siyaset kurumu yakından ilişkilidir. Devletin ekonomik istikrarsızlığa neden olan yapısı değişmeli, özellikle sosyal politika alanındaki işlevleri azaltılmalıdır. Siyasetin ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için denetleyici ve düzenleyici kurumlar oluşturulmalı, denetim özel şirketler aracılığıyla yapılmalı ve kamu yönetimi adeta bir şirket yönetimi şeklinde düzenlenmeli (stratejik planlar, performans değerlendirme, toplam kalite yönetimi gibi) ve rekabeti güçlendirecek hukuk kuralları tesis edilmelidir. Böylece bürokrasi, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla yönetim modeli gerçekleştirilecektir. Buna göre kurumsal yapıdaki ekonomik özgürlüklerin artması veya yolsuzluktaki azalma gibi göstergelerle ölçülen iyileşme, ekonomide kaynak dağılımını etkinleştirecek, refah artacaktır.

Yönetişim yaklaşımı içindeki bu yeniden yapılanma sadece ülke ile sınırlı değildir. Böylece devlet, merkezi rolünü kaybedecek, denetleyici ve düzenleyici rolü ile yönetim modeli içinde bu yeni yapıya uyum sağlayacaktır. Küreselleşme sürecinde oluşan bu ağda kurumsal yapı da değişmektedir. Rekabetçi piyasalar, ulus devleti de değiştirerek rekabetçi devlete dönüşmeye zorlamaktadır.

Türkiye'de ekonominin kurumsal yapısını anlayabilmek için önce dünya ekonomisinde yaşanan bu değişimi kavramak gerekmektedir. Türkiye ekonomisi dışı açıldıkça, dünya piyasalarıyla bütünleştikçe ekonominin kurumsal yapısında değişimler yaşanmaktadır. Bu nedenle önce Türkiye ekonomisinin kuruluşun 1980'e kadar ve ardından da 1980 sonrası yaşadığı yapısal dönüşüm özetlenecek, daha sonra ekonominin işleyişinde temel görevler yüklenen kamu ve özel sektör kuruluşları tanıtılacaktır.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takiben Kurtuluş Savaşı'nın noktalandığı İzmir'de, ülkenin birçok yerinden gelen, toplumu oluşturan sınıfları ve/veya grupları temsil eden 1135 delege bir araya gelerek 17 Şubat 1923 tarihinde Birinci Türkiye İktisat Kongresi'ni gerçekleştirmişlerdir. Atatürk'ün yaptığı açılış konuşması ve Kongre'de alınan kararlar doğrultusunda Cumhuriyetimizi geleceğe taşıyacak ekonomik sistemin temelleri atılmıştır (İnan, 1989). O tarihten bu yana, Türkiye ekonomisi gerek kendi iç dinamiklerinden, gerekse dünya ekonomisinde boy gösteren dinamiklerden etkilenecek birçok değişim geçirmiştir. Dünya ekonomisinde küreselleşmenin ve rekabetin arttığı, mal ve hizmet ticareti ile sermaye hareketliliğinin hız kazandığı günümüzde, Türkiye ekonomisi de kurum ve kuruluşlarıyla bu değişime uyum sağlamaktadır.

Bahsedilen değişim dönemi, Türkiye için 24 Ocak 1980 tarihli istikrar politikası kararları ile uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile başlamıştır. Bu süreçte, öncelikle Türkiye'nin mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Ekonomi, yurt içi taleple beslenen, yüksek koruma duvarları sayesinde dış piyasaların rekabetinden korunan ulusal sanayi yerine devletin düzenleyici olarak rol aldığı, ihracatı destekleyen bir büyüme modeli üzerine kurgulanmıştır. Dünya mal piyasalarıyla bütünleşebilmek, mali piyasaların da serbestleştirilmesini ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye ekonomisinin kurumsal yapısı da bu değişime uyum sağlamıştır.

1923-1980 Dönemi Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası, özel girişimci eliyle serbest piyasa koşullarında sanayileşmeyi hedeflemiştir. “İktisadi Misak-ı Milli”ye uygun olarak devletin, özel teşebbüse yardımcı olacağı ve özel teşebbüsün ekonomik gücünü aşan alanlarda faaliyet gösterebileceği hükmü getirilmiştir. Böylece özel girişimcinin yetersiz olduğu birçok alanda devlet ekonomiye müdahale ederek bizzat üretim sürecinde yer almıştır. Bu “devletçilik” anlayışı şöyle tanımlanmaktadır:

“Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, beri sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerinden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Kişilerin özel teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur.” (Aysan, 2006).

Resim 5.3

Atatürk Birinci Türkiye İktisat Kongresi'nde Açılış Konuşması Yaparken
17 Şubat 1923 tarihinde gerçekleşen Birinci Türkiye İktisat Kongresi'nde ülkenin birçok yerinden gelen, toplumu oluşturan sınıfları ve/veya grupları temsil eden 1135 delege biraraya gelerek Türkiye ekonomisinin yol haritasını çizmişlerdir.

Kaynak: <http://www.tahtakalem.net>

Bu anlayış çerçevesinde yapılan Türkiye ekonomisinin temel kurumları arasında 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası, çeşitli illerde kurulan şeker fabrikaları, tütün, ispirotolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelere ilişkin devlet tekelleri katılmıştır. Bu dönemde kurulan İş Bankası yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki ilişkide önemli roller yüklenmiş, iktisat politikalarının şekillenmesinde sermaye grubunun lehine önemli bir baskı unsuru olmuştur.

Lozan Antlaşması hükümlerine göre, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tam anlamıyla ekonomik bağımsızlığını kazanamamış, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar ve Türkiye'nin dış ticarete uygulayacağı önlemlerin sınırlandırılması cumhuriyetin kuruluş yıllarında sıkıntılı dönemler yaşanmasına neden olmuştur. Lozan'ın öngördüğü kısıtlamalar 1928 yılında sona ermiş, ardından dünya ekonomisi 1929 bunalımı denilen ekonomik krize sürüklenmiştir. Bu olumsuz ortamda Türkiye, devletçilik yoluyla sanayileşme politikasına geçmiştir. Hükümetlerin yatırım harcamalarının düzene sokulmasına yönelik planlar yapılmıştır. 1923-1930 döneminde iki büyük yasal düzenleme, tarıma yönelik 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılması ve sanayi sektörüne yönelik ise 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde başlattığı Kurtuluş Savaşı sırasında 23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920'de kabul ettiği 3 sayılı Kanun'la 11 kişilik ilk Bakanlar Kurulunu oluşturmuştur. Bu Bakanlar Kurulu

Ticaret, Sanayi, Maden, Ziraat ve Orman işlerini yürütmek üzere bir İktisat Bakanlığı yer almıştır. Sonradan Ziraat ve Orman işleri ayrılarak ayrı bir bakanlık oluşturulmuştur. 27 Mayıs 1934 tarihinde kabul edilen 2450 sayılı Kanun ile kurulan İktisat Bakanlığının görevleri kara ticareti, deniz ticareti, sanayi ve maden işlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Böylece dış ticaret konuları ile ilgili birimler ilk kez Dış Ticaret Reisliği (Türk Ofis) ismi altında toplanmıştır.

Karma ekonomi, ekonomik faaliyetlerde hem devletin hem de özel teşebbüsün birlikte yer aldığı ekonomik sistemi ifade etmektedir.

Resim 5.4

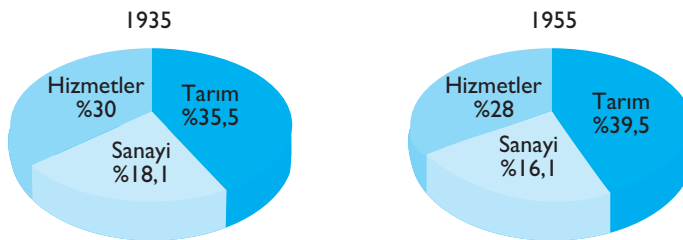
Atatürk'ün talimatıyla Türkiye'nin ilk ulusal bankası olan Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştur.

Kaynak:
<http://www.isteataturk.com>

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda nasıl bir ekonomik sistem benimsenmiştir?

Şekil 5.2

1935 ve 1955 yıllarında Türkiye'de üretimin sektörel dağılımı

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010

1930-1940 dönemini Türkiye'nin ilk sanayileşme dönemi olarak nitelemek mümkündür (Sanayinin toplam ulusal gelir içindeki payı 1929 yılında % 9,9 iken 1939 yılında % 18,3'e çıkmıştır). Dünya ekonomisinin krizin yıkıcı etkileriyle uğraştığı bu dönemde Türkiye dışı kapanarak, devlet eliyle ulusal sanayileşme hamlesini gerçekleştirmiştir. Böylece devlet yatırımcı işletmecisi ve denetleyici olarak ekonomik hayatın şekillenmesinde ve gelişmesinde büyük ölçüde egemen olmuştur.

1934 yılında dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden biri olan *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı* uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde sanayinin yakaladığı % 11,6'lık büyüme hızı Cumhuriyet tarihimizde rekordur. Tarım sektörü de sanayi kadar olmasa da (% 5,8) büyümüştür. Bu dönemde devletin ekonomide ağırlığı giderek artarken özel sermaye sahipleri de devlet ihaleleri, ticaret ve sınai faaliyetler aracılığıyla güçlenmeye başlamışlardır (Boratav, 2004).

İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileriyle 1940-1946 döneminde sanayileşme süreci yavaşlamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Köy Enstitülerinin kurulması gibi uygulamalara duyulan tepkiler, 1946 yılında Türkiye'nin çok partili siyasi rejime geçmesiyle mevcut "devletçilik" anlayışına alternatif bir siyasi görüşün de oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemdeki yeni devletçilik anlayışına göre, devletin özel girişimciliği açıkça desteklemesi, yönetim, güvenlik ve kamu hizmetlerinden başka ekonominin planlı kalkınması için önlemler alması ve yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu yıllarda tarım sektörü ağırlıklı olarak desteklenmiş, makro ekonomik dengelerin bozulması ve ithalatın hızlı bir şekilde artmasıyla ülkenin döviz ihtiyacı artmıştır.

Bu gelişmelerin ardından Türkiye'de 1960 yılından sonra başlatılan planlı kalkınma hareketi ile liberal ekonomi politikaları yerini, devletin geniş ölçüde denetim önlemleri aldığı müdahaleci bir politikaya bırakmıştır. Planlı kalkınma döneminde, sanayinin lokomotif sektör olduğu saptanmış ve ekonomik dengenin kurulması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın birlikte gerçekleştirilmesi, hızlı bir büyüme ve sanayileşmeye öncelik verilmesi gibi uzun vadeli hedefler belirlenmiştir.

1963 yılında uygulanmaya başlanan beş yıllık kalkınma planları, kamunun ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamasına aracılık etmiştir. Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan ithal ikamesinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Ancak, izleyen başlıkta da açıklanacağı üzere gerek dünya ekonomisindeki dönüşüm gerekse Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları neticesinde Türkiye ekonomi politikası tercihlerini ve buna bağlı olarak kurumsal yapısını 1980 yılından sonra değiştirmek durumunda kalmıştır.

1980 Sonrası Yapısal Dönüşüm

Türkiye ekonomisi, 70'li yıllar boyunca izlemiş olduğu *ithal ikameci sanayileşme* stratejisine bağlı olarak, dış piyasalarla olan ekonomik ilişkilerinde giderek artan oranda döviz ihtiyacı yaşamıştır. O tarihlerde Türkiye'nin ihracatla elde ettiği döviz gelirlerinin çok sınırlı olması, turizm gelirlerinin olmaması Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri dışarıdan borç alma yoluna sürüklemiştir. Ancak 70'li yıllarda yaşanan petrol şoku ve ardından ekonomik kriz, dünya ekonomisini olumsuz etkilemiş ve bu gelişmeler ülkemize kıtlık-karaborsa, fiyat istikrarsızlığı ve işsizlik olarak yansımıştır.

İthal ikameci sanayileşme: Bir malın yurt dışından ithal edilmesi yerine yurt içinde üretilmesini öngören, böylece döviz tasarrufu sağlayan sanayileşme stratejisidir.

Dünya ekonomisinde yaşanan kriz uluslararası piyasalarda mal ticaretini de etkilemiş, gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler ürettikleri malları geliştirmekte olan ülkelere satamaz duruma gelmişler, dolayısıyla onlar da krize sürüklenmişlerdir. Bu duruma çözüm üretebilmek amacıyla, dünya ekonomisinin işleyişine müdahale edilmiş, artık devletlerin mal ve hizmet ticaretine ve sermaye hareketlerine koydukları sınırlamaları ortadan kaldıracakları, devletin ekonomik hayattan çekildiği, onun yerine özel girişimcinin etkinlik göstereceği piyasa ekonomisine geçiş esas alınmıştır. Bu “serbest ticaret doktrini” bizim gibi ülkelere de telkin edilmiş ve ülkemizde uygulama somut olarak 24 Ocak 1980 tarihli istikrar kararları ile gerçekleştirilmiştir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi nedir?

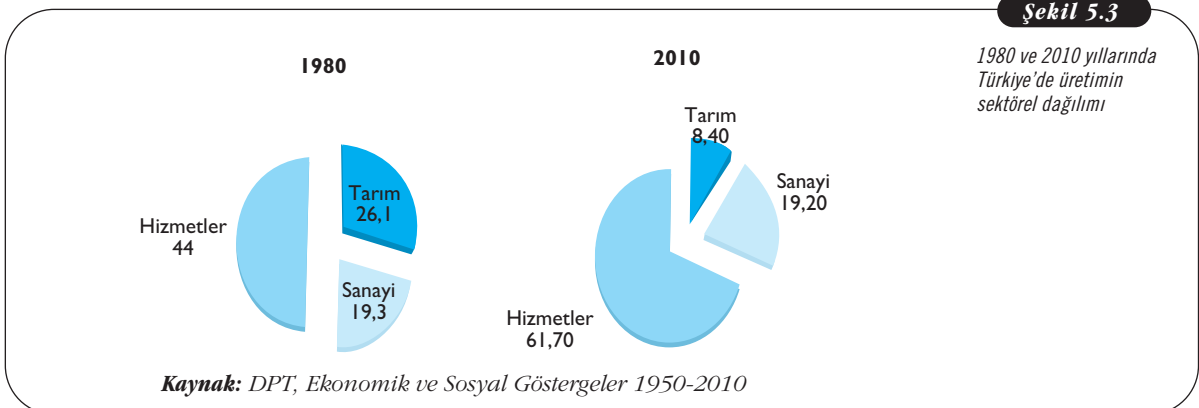
İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde ülkenin iç üretim için kullanabileceği kaynaklar ihracat amacıyla yapılacak üretime yönlendirilir. Bu strateji doğal olarak serbest bir dış ticaret rejimini gerektirir. Türkiye ekonomisinde de 24 Ocak 1980 yılında başlayan değişim rüzgârları, yapısal özellikler içermesi yanında kurumsal yapıda da bazı düzenlemelere gidilmesini gerekli kılmıştır. Yeni strateji çerçevesinde Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası başta olmak üzere kamu işletmeleri ve kurumları görevlerini yeniden tanımlamışlardır. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan istikrar politikalarının temel unsurlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Planlı ve kamu kurumlarına dayalı sanayileşme stratejisinden vazgeçilmiştir,
- Dış ticaret serbestleştirilmiştir,
- Piyasa işleyişini bozan kaçakçılık ve karaborsa önlenmeye çalışılmıştır,
- Yabancı sermaye girişleri serbest bırakılmıştır,
- Sanayileşmede özel sektöre ağırlık verilmiştir,
- Devlet tekellerinin kaldırılması hedeflenmiş, özelleştirme faaliyetleri başlamıştır,
- İhracatı teşvik edici politikalar uygulamaya konulmuştur,
- Kamu ekonomik kurumlarının özelleştirilmesi gündeme gelmiştir (Karluk, 2007).

Ekonomide kaynakların ihracata yönelik seferber edilmesinin ardından, 1989 yılında alınan “*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*” ile finansal serbestleşme sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesiyle, ülkeye çekilmesi öngörülen uluslararası sermaye hareketleri aracılığıyla Türkiye ekonomisinde sanayileşme sürecinin ve gittikçe artan kamu açıklarının finansmanı amaçlanmıştır. Bu değişimin ardından Türkiye’de sermaye ve para piyasalarında yeniden yapılanma gerçekleşmiştir. 1990’dan itibaren Türkiye ekonomisinde kaynakların dağılımının piyasa güçleri tarafından belirlenmesine, üretimin yapısı üzerinde siyasi iktidarların etkisinin azalmasına yol açan neo-liberal iktisat politikalarının geçerli olduğu görülmektedir.

İhracata yönelik sanayileşme: Ülkenin iç üretim için kullanabileceği kaynaklar ihracat amacıyla yapılacak üretime yönlendirilir. Ulusal malların dış ülkelerde rekabetine önem verilerek karşılaştırmalı üstünlükler esas alınmaktadır.

1970'ten sonra IMF ve Dünya Bankası ülkelerin orta ve uzun vadede ekonomik büyümelerinin önündeki en büyük engel serbest piyasa güçlerine dayanmayan ekonomik yapılarıdır. Bu nedenle izlenecek **yapısal uyum programı** sayesinde, kamu harcamaları azaltılmalı, devletin ekonomik hayattan çekilmeli, mal, hizmet ve sermaye hareketlerin önündeki engellerin kaldırılmalı böylece ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi sağlanmalıdır.

Dış piyasaların da desteklediği bu "yapısal uyum programı"nın hedefi piyasa ekonomisi yaratmaktır. Kullandığı iktisat politikası araçları da neo-liberal politikalar olarak bilinir.

Gümrük Birliği gerçekleştiren ülkeler arasında gümrük vergisi gibi ticarete konulan her türlü kısıtlamalar kaldırılır ve ulusal piyasalar birleştirilir. Gümrük birliğine taraf ülkeler, birlik dışındaki ülkelere karşı ortak ticaret politikası yürütür.

Şekil 5.3'de sunulan üretim yapısındaki değişime bakıldığında Türkiye'de hizmetler sektörünün giderek büyüdüğü görülmektedir. Buna karşılık tarım sektörünün özellikle 1980 sonrasındaki politika değişikliklerine bağlı olarak giderek küçüldüğü, adeta yapısal çözülmeye yaşadığını söyleyebiliriz. Buna karşılık sanayi sektörünün üretim gücünün artmasına rağmen yaratılan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH)'daki payı neredeyse değişmemiştir. Bu değişim ile Türkiye nüfusunun yerleşim yerleri açısından dağılımını yan yana koyarsak, kurumsal yapıdaki değişimi anlayabilmek daha kolay olacaktır.

1950 yılında Türkiye nüfusunun % 75'i kırsalda, % 25'i ise kentlerde yaşamaktadı. Günümüzde bu oranlar tam tersine dönmüştür. Bu yeni ekonomik yapı, kentsel yerleşim yerlerinin içinde organize olan hizmet sektörü ve kentsel yerleşim yerlerinde kümelenen sanayi sektörü için daha fazla sayıda iş gücüne gereksinim duymuştur.

1980'de başlayan değişim sürecinde iş gücü piyasası yeniden düzenlenmiş, vergi politikaları gelir eşitsizliğini artırmış, özellikle dış piyasalardan kısa vadeli sermaye girişlerine dayanan finansman modeli makroekonomik istikrarsızlıklarla birleşince sık sık Türkiye ekonomisi krize sürüklenmiştir. 1994 yılında yaşanan krizin ardından Türkiye ekonomisi Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gözetiminde yapısal bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır.

Yapısal dönüşümün en radikal adımları 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizlerin ardından uygulamaya konulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile atılmıştır. Para, banka ve sermaye piyasaları yeniden yapılanmış, kamu varlıkları özelleştirmeler yoluyla özel sektöre devredilmiş, kamu harcama politikaları kökten değişime uğramış, para ve döviz kur politikaları uluslararası mali piyasaların etkilerine bağlı hâle gelmiştir.

Dışa açılan Türkiye ekonomisi için bir diğer kilometre taşı Avrupa Birliği (AB) ile **Gümrük Birliği**'nin tamamlanmasıdır. Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla, AB'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı mevcut tüm gümrük vergileri ve benzeri kısıtlamaları kaldırmış, üçüncü ülkelere karşı Ortak Ticaret Politikası uygulamaya başlamıştır. Taraflar arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kapsayan Gümrük Birliği sürecinde Türkiye, yasal düzenlemelerini ve kurumlarını AB'ye uyumlaştırma yükümlülüğünü üstlenmiş ve bu alanlarda birçok değişiklikleri gerçekleştirmiştir. 1999 yılında Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesi ve 2005 yılından itibaren de üyelik müzakerelerine başlanmış olması Türkiye'deki yapısal değişim sürecini daha da hızlandırmıştır. Gerek Gümrük Birliği gerek se üyelik müzakereleri sürecinde Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşüm AB tarafından da desteklenmiştir.

Bu nedenle Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi kurumsal yapıda etkili olan yapılar yasama, yürütme organları ve kalkınma planlarını hazırlayan Devlet Planlama Teşkilatı olmuştur. 1980 sonrasında ise sanayileşme stratejisinin değişmesiyle kamunun ekonomideki ağırlığı azalırken özel sektörün ağırlığı artmıştır. Türkiye ekonomisinin yapısal bir dönüşüm yaşaması ile birlikte uluslararası örgütler ve AB ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Ülke içinde izlenecek ekonomi politikalarının belirlenmesi sürecinde AB, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler doğrudan etkili olmaya başlamışlardır.

Türkiye ekonomisi için önem taşıyan kuruluşları da kamu ve özel sektör olarak iki temel başlıkta sınıflandırabilirsiniz. Aşağıda bu kuruluşlar temel görevleri itibarıyla açıklanacaktır.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KURUMSAL YAPI

Türkiye'deki değişimi anlayabilmenin bir başka yolu da aile, din, siyaset, eğitim ve ekonomi kurumlarındaki değişimi anlayabilmekten geçmektedir. Bu toplumsal kurumların birinde meydana gelen bir değişim diğerlerini de etkilemektedir. Kurumsal yapıdaki değişimin arka planında mal ve hizmet piyasasında, üretici ve tüketici davranışlarında, para ve sermaye piyasasında, iş gücü piyasasında, hukuk kurallarında yaşanan değişim yatmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi ve tasarruflar, gelir dağılımı ve ekonominin üretim gücü değişmektedir. Bu değişimi ise özel ve kamu sektöründeki ekonomi kuruluşlarının örgütlenme biçimleri, yapıları, görevlerindeki değişim yansıtmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren serbest piyasa kuralları çerçevesinde, özel mülkiyete ve özel girişimciliğe dayanan ekonomik sistemi, serbest piyasa ekonomisini tercih etmiştir. Bu nedenle ekonomik yapısını da kapitalizmin kurumları oluşturmaktadır. Bu yapı içinde, tercih edeceği politikalarla kaynak dağılımını etkileyecek hükümet, devlet kuruluşları ile toplumdaki çeşitli sınıfları (*işçiler, işverenler, tüccarlar, memurlar vb.*) temsil eden kuruluşlar bulunmaktadır. Türkiye ekonomisindeki değişimle birlikte bu kuruluşların da yapısında ve karar alma sürecindeki etkilerinde de değişimler yaşanmıştır. Ülke içi kurumların faaliyetleri üzerinde küreselleşme süreci ile birlikte çokuluslu şirketler, bölgesel ekonomik bütünleşmeler, hükümet dışı örgütler (NGO), sivil toplum örgütleri gibi yeni küresel ve bölgesel aktörlerin de etkili olmaya başladığı görülmektedir.

Konunun daha anlaşılır olması için Türkiye'de bankacılık sistemi üzerinden bir örnek verelim. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların ardından ticaret bankası olarak 1924 yılında İş Bankası kurulmuştur. Ardından sanayi kesiminin finansmanı için Sanayi ve Maadin Bankası, tarım sektörü için de Ziraat Bankasının kuruluşuyla Türkiye'de bankacılık sistemi gelişmiştir. 1929'da yaşanan ekonomik krizin etkisiyle dünya ekonomisindeki gelişmeler bağlı olarak Türkiye'de de müdahaleci ekonomi politikaları anlayışına bağlı olarak büyük sermayeli kamu bankaları kurulmuştur. 1945-1960 döneminde ise izlenen liberal ekonomi politikalarına bağlı olarak özel bankaların gelişmeye başladığını görmekteyiz. 1960 sonrası ise planlı kalkınma anlayışına bağlı olarak kalkınma bankacılığı faaliyetleri hız kazanmıştır. 1980 öncesine genel olarak baktığımızda yerli ve yabancı sermayenin bankacılık piyasasına girişine kapalı olduğu, rekabet ortamının olmadığı, dış ekonomik işlemlerin sınırlı olduğu, faiz oranlarının para otoritelerince belirlendiği bir sektör karşımıza çıkmaktadır. Özel sermayeli bankaların toplam aktiflerdeki payı 1959-1964 döneminde % 28, kamu bankalarının ise % 67'dir. 1980 sonrası ekonomi politikasındaki dönüşüm ile birlikte bankacılık sektörü de yapısal olarak değişime uğramıştır. Faiz oranları serbestleştirilirken sektöre yabancı sermayeli bankaların da girişine izin verilmiş, ticari banka kurulması kolaylaştırılmış, bankacılık sistemi dünya bankacılık sektörüyle bütünleşmeye başlamış ve sektörde otomasyon hız kazanmıştır. 2010 yılında sektöre baktığımızda toplam aktiflerde kamu bankalarının payının % 31, özel bankaların % 52 ve yabancı sermayeli bankaların ise % 13 olduğunu görmekteyiz.

Kamu Kuruluşları

Türkiye’de kamu kesimi denildiğinde merkezi yönetim birimleri, sosyal güvenlik kuruluşları ve yerel yönetimler anlaşılmaktadır. Merkezi yönetim birimleri (yasa- ma, yürütme ve yargı), merkezi yönetime bağlı özerk bütçeli birimler (üniversite- ler gibi) ile düzenleyici ve denetleyici kurumlardan (RTÜK, BDDK, TMSF vb.) oluşmaktadır. Genel yönetim kuruluşlarının diğer iki kategorisi sosyal güvenlik ku- rumları ve yerel yönetimlerdir. Bunların dışında bir mal veya hizmet üretmek ama- cıyla kurulmuş Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KIT)’ni de kattığımızda toplam kamu kesimi tanımına ulaşırız.

Yürütme organları açısından bakıldığında günümüzde Türkiye’de Başbakanlığa bağlı ekonominin işleyişi ile ilgili bakanlıklar Ekonomi Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Ba- kanlığı, Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığıdır. Bu bakanlıklar Ekonomi Koor- dinasyon Kurulu (EKK), Yüksek Planlama Kurulu (YPK), Para-Kredi ve Koor dinas- yon Kurulu (PKKK) veya Finansal İstikrar Komitesi gibi yapılar aracılığıyla koordi- neli çalışırlar. Bakanlıklar kendilerine bağlı KIT’ler ve diğer idari yapılar aracılığıyla uygulamaları gerçekleştirirler.

Türkiye’deki yapılanma uyarınca *Maliye Bakanlığı* bütçe, kamu gelirleri, kamu- ya ait taşınmazları ve kamu hesaplarının idaresi görevlerini yüklenmiştir. Kamuya ait en önemli gelir kaynağı vergilerdir. Dış ticarete ilişkin vergilerin dışındaki tüm vergiler Maliye Bakanlığı bünyesindeki Gelirler Genel Müdürlüğü tarafından to- planmaktadır. Böylece kamu adına gelir toplama yetkisi olan tüm kurumlar bu ge- lirleri hazineye aktarırlar. Hazine de bu gelirlere bağlı olarak giderleri ve borçlan- ma miktarını belirler.

Maliye Bakanlığının bir diğer önemli görevi de yıllık bütçeyi hazırlayıp uygu- lanmasını sağlamaktır. Bakanlığa bağlı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ka- mu bütçesinin hazırlanmasından sorumludur. Hazırlık aşamasında Devlet Planla- ma Teşkilatı kamunun yapacağı yatırım harcamalarının uygunluğu görevini yürü- tür. Hazine, bütçe-gelir giderlerinin belirlenmesinde devletin kasası olarak önemli rol yüklenir.

Kalkınma Bakanlığının fonksiyonlarını eski adıyla Devlet Planlama Teşkilatı yerine getirmektedir. *Ekonomi Bakanlığı* ise daha çok dış ticaret politikasının uy- gulanmasından sorumludur. *Bilim, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı* özellikle imalat sa- nayinin yüksek katma değerli, ileri teknolojiye dayalı, verimli, çevreye duyarlı, dı- şa bağımlılığı azaltan, güvenli ve sürdürülebilir bir üretim yapısının oluşmasını sağ- lamaya odaklanmıştır. *Gümrük ve Ticaret Bakanlığı* Gümrük Müsteşarlığı aracılı- ğıyla uluslararası eşya, taşıt, yolcu hareketlerini konulmuş kurallar çerçevesinde yürüterek ülke ekonomisine ve güvenliğine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. *Ça- lışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı* ise Türkiye’de çalışma hayatını düzenlemek, çalışma barışını sağlamak, iş sağlığı ve güvenliğini geliştiren tedbirler almak, top- lumun tüm kesimlerinin sosyal güvenliğini sağlayacak ve istihdamı artıracak şart- ları geliştirmekle görevlidir.

Ekonomi ile doğrudan ilgili bakanlıkların sayısı, yapısı ve görevleri siyasi karar- larla değiştirilebilir. Bu kuruluşların ekonomi ile ilgili politika kategorilerine göre örneğin para politikası, maliye politikası, sosyal politika veya dış ticaret politikası gibi, fonksiyonları yerine getiren kuruluşları yakından tanımakta yarar vardır. Bu nedenle sırasıyla Merkez Bankası, Hazine, Dış Ticaret ve Gümrük Müsteşarlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı’nın görevleri tanıtılacak ardından sosyal güvenlik kuru-

luşları ve denetleyici ve düzenleyici üst kurulların işlevleri ortaya konulacaktır. Nihayet Türkiye’de işçi ve işveren sendikalarının oluşturduğu konfederasyonların genel yapısı açıklanacaktır.

Merkez Bankası Başkanlığı

Bir ülkedeki Merkez Bankasının temel görevi; ülke için belirlenen ulusal hedeflere ulaşılabilmesi için para, döviz kuru ve faiz politikalarını kullanarak ekonomik dengelerin oluşumunu etkilemektir. Bir ülkenin finansal sistemi Merkez Bankası, finansal aracı kurumlar (bankalar gibi), tasarruf sahipleri ve yatırımcılardan oluşmaktadır. Merkez Bankası para arzını belirleyerek finansal sistemde istikrar sağlanmasını amaçlar. Dolayısıyla, ülkedeki ödeme sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesinden sorumludur. Bu nedenle genel olarak Merkez Bankaları parasal istikrarı (fiyat istikrarı) ve finansal istikrarı sağlamakla görevlidir.

Ülkemizde ulusal bir devlet bankası kurulması fikri 1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde ele alınmıştır. Kongrede, bir taraftan devletin bankacılık politikasını belirleyecek, diğer taraftan banknot ihracı ile devlet kredilerini düzenleyecek bir Merkez Bankası oluşturulması üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı Bankası ve İş Bankası aracılığıyla Merkez Bankasının görevleri yerine getirilmeye çalışılmış, 11 Haziran 1930 tarihinde çıkan kanun uyarınca Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) anonim şirket olarak kurulmuştur.

TCMB’nin temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka temel amacıyla çalışmadıkça ülkenin kalkınması için uygulanacak politikaları da desteklemeye çalışmaktadır. Banka para politikasının uygulanmasında tek başına yetkilidir. Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla belirleyeceği politika kapsamında para politikası araçlarını serbestçe kullanabilmektedir. Bankanın politika araçlarını uygulamada ve ekonomiyi takip etmede ihtiyaç duyacağı bilgileri toplama ve kurumları denetleme hakkı bulunmaktadır. Bankanın görev ve yetkileri şu başlıklar altında toplanabilir:

- *Banknot basma ve paranın dolaşımını sağlamak:* Para politikasına uygun olarak Türk lirası cinsinden banknot basar ve paraların piyasada dolaşımını ve hacmini düzenler.
- *Para politikasını belirlemek:* Banka fiyat istikrarı amacına uygun olarak para politikasını belirler ve uygular. Bu amaçla faiz oranlarını belirler ve bankalara son kredi veren kurum olarak hizmet eder. Diğer bir deyişle Merkez Bankası bankaların bankasıdır. Ayrıca para politikası amaçlarını gerçekleştirmek için mali piyasaları yakından takip ederek faaliyet gösteren kuruluşların uygun hareket edip etmediklerini denetler.
- *Hükümete danışmanlık yapmak:* Banka hükümetin alacak ve borçlarının ödenmesinde ve hükümetin ekonomik gidişle ilgili bilgilendirilmesinde mali danışmanlık yapar. Bu amaçla açılacak kamu borçlanma ihalelerine aracılık yapar ve ülkedeki ekonomik durumla ilgili olarak ortaya çıkan gelişmeler hakkında hükümeti ve diğer kurum ve kuruluşları bilgilendirir.

**TÜRKİYE CUMHURİYET
MERKEZ BANKASI**

Resim 5.5

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal internet adresi [http:// www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr)’den elde edilebilir.

Hazine Müsteşarlığı

Resim 5.6

Hazine'nin faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal Internet adresi <http://www.hazine.gov.tr> 'den elde edilebilir.

Hazine, tüzel bir kişilik olan devletin mali yönünü temsil eder. Devletin tüm mallarının sahibi ve devlet adına borçlanabilen kurum hazinedir. Dolayısıyla devletin mal varlığını temsil eder. Devletin nakit akışını düzenler, parasının tutulduğu kasa ve ödemelerinin yapıldığı veznedir. Yine hazine, bir ülkenin ulusal parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin (döviz kuru) belirlenmesinde ve bu değişimin yöntemlerinin belirlenmesinde kural koyucu ve uygulayıcıdır. Ülkede dolaşımda bulunan bozuk paranın (madeni para) basılması yetkisi de hazineye aittir.

9 Aralık 1994 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan bir müsteşarlıktır. Ekonomi politikaları ile ilgili çalışmalar yapmak ve bu bağlamda; kamu finansmanı, ikili ve çok taraflı ilişkiler, uluslararası ve bölgesel ekonomik ve mali birimlerle olan ilişkiler, yabancı ülke ve kuruluşlardan borç-hibe alınması-verilmesi, sermaye akımlarına ilişkin düzenleme ve işlemler yapılması, bankacılık ve sermaye piyasası, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, sigorta ve kambiyo rejimine yönelik faaliyetler ile yatırım, yatırım teşvik faaliyetlerini düzenlemek, uygulamak, izlemek ve geliştirilmesini sağlayıcı esasları belirlemek müsteşarlığın görevleri arasında yer alan hususlardır.

Hazine Müsteşarlığının görevleri 4059 sayılı Kanun'da aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Ekonomi politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak,
- Hazine işlemleri ve kamu finansmanına ilişkin faaliyetleri yürütmek,
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve devlet iştiraklerine ilişkin pay sahipliğinin gerektirdiği faaliyetleri yürütmek,
- İkili ve çok taraflı dış ekonomik ilişkileri düzenlemek,
- Uluslararası ve bölgesel ekonomik ve mali kuruluşlarla ilişkileri yürütmek,
- Yabancı ülke ve kuruluşlardan borç ve hibe alınması ve verilmesine ilişkin işlemleri yürütmek,
- Ülkenin finansman politikaları çerçevesinde sermaye akımlarına ilişkin düzenlemeleri yapmak ve kambiyo rejimine ilişkin faaliyetleri yürütmek,
- Sigortacılık sektörüne ilişkin izleme ve düzenleme faaliyetlerini yürütmek,
- Yatırım ve yatırım teşvikleri ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları faaliyetlerini düzenlemek, uygulamak, uygulamanın izlenmesi ve geliştirilmesi-ne ilişkin esasları belirlemek.

Dikkat edileceği üzere Hazine Müsteşarlığının kamuya ait gelirleri idare etmek, bütçeyi uygulamak gibi diğer temel görevleri Maliye Bakanlığı tarafından yürütülmektedir.

Bütçe, hükümetlerin kamu kaynaklarının toplanması ve harcamaların yapılması için ulusal egemenliği temsil eden parlamentodan aldığı bir yetkidir; bu bağlamda toplum ile siyasi iktidar arasında kaynakların kullanımı konusunda yapılan bir sözleşme olarak görülebilir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı

Bir ekonominin izlediği dış ticaret politikası, ödemeler dengesi politikası, dış yatırım ve dış yardım politikası ile birlikte dış ekonomi politikasını oluşturur. Dış ticaret politikası, ithalat ve ihracat üzerinde hükümetin aldığı kararları kapsamaktadır. Bu kararlar ithalatı kısıtlamak, dış ticaretten vergi almak, ticaret yapılacak mallara miktar kısıtlaması getirmek veya ihracatı teşvik etmek amacıyla alınır.

Temel olarak bu kararlar ithalat yoluyla oluşacak döviz giderleri ile ihracatla elde edilecek döviz gelirlerini yönetebilmek, ülke içi sanayiye dış piyasalardaki üreticilerle rekabetinde destekleyebilmek amacıyla alınır. Ülkeler, bu nedenle ithalat ve ihracata yönelik kararlarını dış ticaret rejimleri yoluyla ilan ederler. Ülkemizde de Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ithalat ve ihracat rejimleri Dış Ticaret Müsteşarlığı aracılığıyla yürütülür.

Birlikte faaliyet gösterdiği Hazine Müsteşarlığından ayrılarak, 9 Aralık 1994 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Dış Ticaret Müsteşarlığının temel görevleri dış ticaret politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak ve bu politikalar çerçevesinde ihracat, ihracatı teşvik, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, ikili ve çok taraflı ticari ve ekonomik ilişkileri düzenlemek, uygulamak, izlemek ve geliştirilmesini sağlamaktır.

<http://www.dtm.gov.tr>

İNTERNET

Gümrük Müsteşarlığı

Bir ülkenin dış piyasalarla gerçekleştirdiği mal ve hizmet ticaretinden alınan vergilere gümrük adı verilir. Genelde devletler ithalat üzerinden gümrük vergisi alırlar. Bu verginin miktarı ve niteliği daha çok ülkenin izlediği dış ticaret politikası ile bağlantılıdır. Gümrük vergisi yoluyla hükümetler hem hazineye gelir elde ederler hem de ithal ürününün yurt içi fiyatına etki ederek sanayiye koruyabilirler.

Türkiye Cumhuriyeti ilk kuruluş yıllarında Lozan Anlaşması gereği bağımsız bir gümrük politikası izleyememiş ancak 1929 yılından itibaren 5383 Sayılı Gümrük Kanunu ile bağımsızlığını elde edebilmiştir. Gümrüklerle ilgili idari yapılanma 2 Temmuz 1993 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Gümrük Müsteşarlığı şekline dönüşmüştür. Gümrük politikasının hazırlanmasına yardımcı olmak ve uygulamak, Gümrük Kanunu ve gümrüklerle ilgili olan diğer mevzuat ve uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak, gümrük tarife ve vergi oranlarının tespitine yardımcı olmak, gümrüklerce alınan gelir ve fonların hesaplanmasını ve tahsilini sağlayarak kontrol etmek, gümrük kontrolüne tabi kişi eşya ve araçların muayene ve kontrolünü yapmak, gümrük işleri ile ilgili istatistikleri toplamak ve değerlendirmek, gümrük denetimine tabi eşya ve araçların muhafazasını sağlamak, giriş ve çıkış işlemlerine tabi eşyanın, önceden saptanan standartlara uygunluğunu denetlemek ve gümrük bölgelerindeki gümrük muhafaza memurları aracılığıyla kaçakçılıkla mücadele etmek Müsteşarlığın görevleri arasında yer almaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

Türkiye’de 1960’dan itibaren ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın hızlandırılması, uygulanan politikalar arasında uyum sağlanması, toplumsal ve kültürel dönüşümün uyumlu yönlendirilmesi ve ekonomiye rasyonel kamu müdahalesinin temini amacıyla **Kalkınma Planları**nın hazırlanması ve uygulanması fikri benimsenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak faaliyet gösterecek Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 6/4/2011 tarihli ve 6223 sayılı Kanun ile Devlet Planlama Teşkilatı’nın tüm görevleri **Kalkınma Bakanlığı**na aktarılmıştır.

Kalkınma planı, bir ülkenin belirli bir dönem için sahip olduğu kaynakları etkin bir şekilde kullanmak amacıyla hazırladığı belgelerdir. Ülkemizde hızlı ve dengeli bir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planları, kamu için emredici, özel sektör için özendirici ve yol gösterici bir nitelik taşımakta, yıllık programlar aracılığı ile kamu yatırımlarını belirlemektedir.

2011 yılından itibaren eski DPT'nin tüm görevleri **Kalkınma Bakanlığı** tarafından üstlenilmiştir. Bu idari düzenlemeye rağmen DPT'nin Türkiye ekonomisinin gelişiminde oynadığı rolün büyüklüğü göz önünde bulundurularak konu Devlet Planlama Teşkilatı olarak başkılılandırılmıştır.

DPT'nin kuruluş kanununda teşkilatın görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

- Ülkenin kaynak ve imkânlarını belirleyerek, uygulanacak iktisadi ve sosyal politikanın hedeflerinin oluşturulmasında ve uygulanmasında hükümete yardımcı olmak.
- Değişik bakanlıkların ekonomik faaliyetlerinin koordinasyonunu temin etmek için hükümete tavsiyelerde bulunmak.
- Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planlar hazırlamak.
- Özel sektörün plan, hedef ve gayelerine uygun şekilde gelişmesini teşvik ve tanzim edecek tedbirleri hükümete tavsiye etmek.

Dolayısıyla bu kuruluşun temel görevinin ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin belirlenmesinde ve ekonomi politikasını ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmak olduğu söylenebilir. 1982 Anayasası da planlı kalkınmayı ve planların devlet tarafından hazırlanmasını hükme bağlamıştır. Kalkınma planı, orta vadeli program, yıllık programlar, stratejiler ve eylem planları hazırlamak Kalkınma Bakanlığının da görevleri arasında yer almaktadır.

İNTERNET

<http://www.dpt.gov.tr>

Türkiye demokratik planlama mekanizmasını benimsemiştir. Planlar ve planlara dayalı yıllık programlara göre hazırlanan bütçeler Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu'nda görüşüldükten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda yasalaştırılır. DPT, bu konularla ilgili teknik çalışmaları yapmakla görevlidir. Kalkınma Planları hazırlanırken komisyonlar yoluyla toplumun çeşitli kesimlerinin ekonomik ve sosyal politikalar ve hedefler konusundaki görüş ve istekleri kalkınma planlarına yansıtılabilmektedir. Beşer yıllık ve yıllık planlarda kamu için öncelikler belirlenmekte, yatırımlar planlanmaktadır. Dolayısıyla plan hedefleri kamu için bağlayıcıdır. Bu planlar özel sektöre yol göstermekte ve ayrıca plan hedeflerine özel sektörün de uygun hareketini sağlamak için makro-ekonomik politikalar ve özellikle teşvik politikaları kullanılmaktadır.

Beşer yıllık dönemler itibarıyla hazırlanan kalkınma planları, yıllık programlarla uygulamaya geçirilmektedir. Günümüzde 2007-2013 dönemini kapsayan 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaktadır. Yıllık programlar, kalkınma planlarında benimsenen hedef ve politikalarla tutarlı olarak, DPT tarafından ilgili kuruluşların da görüşleri alınarak hazırlanır ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanır. Plan sistematğine göre hazırlanan yıllık programlar, o yıl için ulaşılacak hedefleri ve izlenecek politikaları belirler, kamu yatırımlarının sektörler ve kuruluşlar itibarıyla tahsisini gösterir. Bütçe ve kamu kuruluşlarının iş programlarının, yıllık programın hedef ve politikaları ile tutarlı olması gerekmektedir.

SIRA SİZDE

5

Ülkemizde Beş Yıllık Kalkınma Planları neden hazırlanmaktadır?

Ekonomik ve Sosyal Konsey

Günümüzün gelişmiş toplumlarında hükümetle toplum kesimleri arasındaki diyalogda sivil toplum örgütleri önemli görevler yüklenmektedir. Ülkemizde de 2001 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey, ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında, toplumsal uzlaşma ve iş birliğini sağlamak, sürekli ve kalıcı bir ortam yaratmak ve ortak görüş belirlemek amacıyla kurulmuş-

tur. Konsey, Başbakanın başkanlığında, ekonominin çeşitli kurumlarından sorumlu bakanlar ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, işçi ve işveren sendikaları konfederasyonları ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri ile kamu görevlilerinden oluşur.

Ekonomik ve Sosyal Konsey'in temel işlevi ise ekonomik istikrarın kurulması, büyümenin ve sanayileşmenin hızlandırılması, üretimin, yatırımların ve verimliliğin artırılması, ekonomiye rekabet gücü kazandırılması, istihdamın geliştirilmesi ve işsizliğin önlenmesi, iş gücü niteliğinin yükseltilmesidir. Bunların yanında ülkemizde gelir dağılımının iyileştirilmesi ve sosyal adaletin sağlanması, sosyal devlet anlayışının gereği olarak kamu hizmetlerinin geliştirilmesi, çalışma hayatının demokratikleştirilmesi, ülke demokrasisinin daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ile temel sosyo-ekonomik amaçlar için sürekli ve kalıcı bir diyalog platformu oluşturulması diğer amaçları arasında sayılabilir. Bu amaçla Ekonomik ve Sosyal Konsey bir danışma organı olarak hükümet ile parlamentoya tavsiyelerde bulunur.

Sosyal Güvenlik Kuruluşları

Türkiye'de çalışma hayatı ile ilgili iki temel kuruluş Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ve Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı'dır.

Sosyal Güvenlik Kurumu

Sosyal güvenlik, herhangi bir sosyal risk yüzünden geliri veya kazancı azalmış kişilerin, başkalarının yardımına gerek kalmaksızın, yaşama ve geçinme ihtiyaçlarını karşılayan bir sistemler bütünüdür. Halkın hastalık, işsizlik, yaşlılık, ölüm sebebiyle geçici veya sürekli olarak kazançtan mahrum kalması durumunda düşeceği fakirliğe karşı tıbbi bakımdan dolayı, çocuk sayısının artması ve analık hâlinde korunmasına yönelik umumi tedbirler sistemidir. Türkiye Cumhuriyeti, Anayasa'da sosyal devlet olarak tanımlanmıştır. Sosyal devlet sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif olarak müdahale eder.

Ülkemizde işçi statüsünde çalışanlar *Sosyal Sigortalar Kurumu*, memurlar *Emekli Sandığı* ve esnaf, sanatkâr ve diğer bağımsız çalışanlar ise *BAĞ-KUR* çatısı altında sosyal güvence sağlanmaktaydı. Bu üç yapı 16 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilen 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) hâline dönüşmüştür. Sosyal Güvenlik Kurumunun görevleri 5502 sayılı Kanun'un 3 üncü maddesine göre şunlardır:

- Ulusal kalkınma strateji ve politikaları ile yıllık uygulama programlarını dikkate alarak sosyal güvenlik politikalarını uygulamak, bu politikaların geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak,
- Hizmet sunduğu gerçek ve tüzel kişileri hak ve yükümlülükleri konusunda bilgilendirmek, haklarının kullanılmasını ve yükümlülüklerinin yerine getirilmesini kolaylaştırmak,
- Sosyal güvenliğe ilişkin konularda; uluslararası gelişmeleri izlemek, uluslararası anlaşmaları uygulamak,
- Sosyal güvenlik alanında, kamu idareleri arasında koordinasyon ve iş birliğini sağlamaktır.

Türkiye İş Kurumu

Ülkemizde 4904 Sayılı Kanun ile 2003 yılında istihdamın korunmasına, geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

ğına bağlı olarak faaliyet gösterecek Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurulmuştur. Kurumun Türkiye'de iş gücü piyasasına yönelik temel görevleri şunlardır:

- Ulusal istihdam politikasının oluşturulmasına ve istihdamın korunmasına, geliştirilmesine ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak, işsizlik sigortası işlemlerini yürütmek,
- İş gücü piyasası verilerini derlemek, analiz etmek, yorumlamak ve yayınlamak, iş gücü arz ve talebinin belirlenmesine yönelik iş gücü ihtiyaç analizlerini yapmak,
- İş ve meslek analizleri yapmak, iş gücünün istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik iş gücü yetiştirme, mesleki eğitim ve iş gücü uyum programları geliştirmek ve uygulamak,
- İşçi isteme ve iş aramanın düzene bağlanmasına ilişkin çalışmalar yapmak, iş gücünün yurt içinde ve yurt dışında uygun oldukları işlere yerleştirilmelerine ve çeşitli işler için uygun iş gücü bulunmasına ve yurt dışı hizmet akitlerinin yapılmasına aracılık etmek,
- İstihdamında güçlük çekilen iş gücü ile iş yerlerinin yasal olarak çalıştırmak zorunda oldukları iş gücünün istihdamlarına katkıda bulunmaktır.

Denetleyici ve Düzenleyici Kurumlar

Günümüzde birçok alanda faaliyet gösteren bağımsız kurullar, ilk olarak ABD'de bazı piyasaları kamu yararına düzenlemek amacıyla kurulmuştur. Siyaset ve siyasetçiden bağımsız ancak faaliyet gösterdikleri sektörde adeta yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılmışlardır. Özünde kamuya ait olan güç ve yetkinin piyasa güçlerine açılmasına yardımcı olan yapılardır.

Bağımsız kurullar piyasaların düzenlenmesi ve fonksiyonunu yerine getirirken, "regülasyon" olarak nitelendirilen piyasaların aksaklıklarını önleme ve piyasa etkinliğini geliştirmeye yönelik faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Süreci tamamlayan diğer aşama ise deregülasyondur. Burada da düzenleme yapılan ekonomik faaliyete ilişkin serbestleştirme, piyasa koşullarına teslim etme söz konusudur. Örneğin Türkiye'de elektrik piyasasına ilişkin 1990'larda başlayan regülasyon sürecinde kamu tekelleri düzenlenmiş, 2001 yılından itibaren deregülasyon politikalarıyla elektriğin üretimi, iletimi, dağıtımı, toptan ve perakende satışı piyasa koşullarına bırakılmış, mevcut kamu işletmeleri de özelleştirilmiştir. 1980 sonrası Sermaye Piyasası Kurulu, Rekabet Kurumu ve Radyo ve Televizyon Üst Kuruluyla başlayan süreç, IMF ve Dünya Bankasının kamu kesiminin yeniden yapılandırılmasına (yönetişim) yönelik beklentileri ve teşvikleri kapsamında tüm sektörler yayılmaya başlamıştır. Aşağıda çeşitli alanlarda faaliyet gösteren, Türkiye ekonomisi için görece olarak öneme sahip bazı denetleyici ve düzenleyici kurumlar açıklanmıştır.

Sermaye Piyasası Kurulu

Resim 5.7

Sermaye Piyasası Kurulu'nun faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal internet adresi <http://www.spk.gov.tr>'den elde edilebilir.

Sermaye piyasaları bir yıldan uzun vadeli yatırım araçlarının ihraç edildiği ve işlem gördüğü piyasalardır. Dolayısıyla bu piyasada fon arz edenlerle talep edenler karşı karşıya gelmektedir. Sermaye piyasası; yatırımcılar, tasarruf sahipleri, aracı kurumlar, bankalar, yatırım ortaklıklarından oluşan finansman sistemidir. Sistemin temel amacı tasarrufları teşvik ederek bunların yatırıma dönüşmesini sağlamaktır.

Türkiye’de 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) kurularak finans piyasasının belli bir disiplin içinde işlemlerini sağlamak amacıyla, düzenleme yapma, izin verme, izleme-denetleme, durdurma-yasaklama gibi geniş yetkilerle donatılmıştır. Türkiye’de bir şirketin halka açılabilmesi, hisselerini satabilmesi için SPK’dan izin alması gerekmektedir. Türkiye’de hisse senetleri İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)’nda işlem görmektedir. Kısaca “borsa” olarak anılan İMKB, 1986 yılında faaliyete geçmiştir. Bununla birlikte ülkemizde döviz, altın ve vadeli işlemlerle ilgili piyasalar da oluşmuştur.

Sermaye piyasası Türkiye ekonomisi için 1980’de başlayan dışa açılma stratejisi çerçevesinde 1989 yılından itibaren sermaye hareketleri de serbest bırakılmıştır. Finans piyasasındaki enstrümanların da geliştirilmesiyle birlikte hedeflenen ülke içindeki tasarruf-yatırım davranışlarını uyarmak, düşük maliyetli uluslararası finansal sermaye hareketlerini ülkeye çekerek kalkınmanın finansmanını sağlamak olmuştur. Ancak yaşanan bu hızlı finansal serbestleştirme sürecinin sonunda, Türkiye ekonomisinin yakın tarihinde başta 1994 krizi olmak üzere birçok bankacılık ve finans kesiminden kaynaklanan krize sürüklendiği görülmüştür.

Rekabet Kurumu

Rekabet, bir piyasada satıcıların daha fazla müşteri edinerek mal ve hizmet satışlarını, dolayısıyla da kârlarını artırmak için giriştikleri yarış şeklinde tanımlanabilir. Serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi rekabetin varlığına bağlıdır. Ülkemiz anayasası da devlete rekabet koşullarını bozan eylem ve işlemlerin önüne geçmek için gerekli önlemleri almak ve

düzenlemeleri hayata geçirmek görevini vermiştir. Bu amaçla Rekabet Kurulu, 7 Aralık 1994 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı olarak, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahip bir kurum olarak kurulmuştur.

Rekabet Kurulu, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kurul, piyasalarda rekabete aykırı uygulamalar tespit ettiğinde bir yargı organı gibi faaliyet göstermektedir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

“Yönetişim” çerçevesinde ülkemizdeki bankacılık sisteminin siyasetin müdahalelerinden arındırılması, kamunun bankacılık sistemindeki etkisinin azaltılması ve sistemin güçlendirilebilmesi amacıyla, kamu tüzel kişiliği olan, idari ve mali özerkliğe sahip olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 23 Haziran 1999 tarihinde kurulmuştur. Kurum, tasarruf sahiplerinin haklarını ve bankacılık sistemine olan güveni tehlikeye sokabilecek ve ekonomide önemli zararlar doğurabilecek her türlü işlem ve uygulamaları önlemek, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere gerekli karar ve tedbirleri almak ve uygulamakla yükümlü ve yetkilidir.

Bankaların kurulması, şube açması, mali bünyesi zayıfladığında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilmesi, satılması, tasfiyesi vb. dışında; bankacılık sektörünün etkinliğini ve rekabet kabiliyetini artırmak, sektöre güveni kalıcı

Resim 5.8

Rekabet Kurumu’nun faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal internet adresi: www.rekabet.gov.tr’den elde edilebilir.

kılmak, sektörün ekonomi üzerinde oluşturabileceği zararları asgariye indirmek, sektörün dayanıklılığını geliştirmek ve tasarruf sahiplerinin haklarını güvence altına almak ve korumak, kredi sisteminin etkin bir şekilde işlemlerini sağlamak ve gerekli tedbirleri almak; Hazine, Merkez Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatına para, kredi ve bankacılık politikalarının yürütülmesinde iş birliği yapmak kurumun diğer görevlerindendir.

INTERNET

<http://www.bddk.org.tr>

Spesifik Piyasalara Yönelik Kurumlar

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu: Türkiye ekonomisinin gelişim sürecinde enerji sektöründeki yatırımları kamu gerçekleştirmiş, dolayısıyla bu işletmeler birer tekel olmuştur. Türkiye'de elektrik, doğal gaz, petrol ve LPG'nin; yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir enerji piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanması amaçlanmaktadır.

Şeker Kurumu: Türkiye'de tarımsal üretim içinde önemli yeri olan şekerpancarı Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ aracılığıyla alınmakta ve işlenerek piyasaya sunulmaktaydı. Şeker pancarı üretimine ve üreticisine verilen tarımsal destekler de tarım sektörüne yönelik en önemli araçlardan birisiydi. 2001 yılında 4634 sayılı Kanun'la Şeker Kurumu kurularak şeker üretimine ilişkin miktar kısıtlamalarını (kota) belirlemek, dış ticarete ilişkin düzenlemeler önermek, pazarlama faaliyetlerini belirleyip uygulamak, araştırma ve denetleme yapmak, idari cezaları uygulamak gibi görevler yüklenmiştir. Şeker piyasasındaki bu yeniden yapılanmanın önemli bir aşamasını da kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesi olmuştur.

Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu: Tütün, Türkiye'de 1990'lı yılların sonuna kadar tarım sektörü için tütün önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Ancak IMF ile 1999 yılında gerçekleştirilen destekleme düzenlemesi anlaşması kapsamında tütün üretimine yönelik destekleme mekanizmasına son verilmesine, TEKEK'in özelleştirilmesine ve bu sektöre ilişkin yetkilerin bir kurula devredilmesine karar verilmiştir. 2002 yılında 4733 sayılı Yasa'yla, tütünde destekleme sistemini kaldırılmış ve tütün alım ve satımını piyasada serbestçe yapılır hâle getirilmiş, tütün ithalatı serbest bırakılmış ve "Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu ve Kurulu" oluşturulmuştur.

Telekomünikasyon Kurumu: Ulaştırma Bakanlığına bağlı bir düzenleyici kurumdur. Yine bir kamu tekeli olan telekomünikasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi kapsamında 1994 yılında ulusal şirket PTT parçalanarak Türk Telekom özelleştirilmiştir. 2008 yılında adı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu olarak değişmiştir. Kurum elektronik haberleşmeye ilişkin piyasayı düzenleme, yetki verme, denetim, yatırımların teşviki ve tüketici hakları gibi konularda düzenlemeler yapmaktadır.

Kamu İhale Kurumu: Türkiye'de 2003 yılına kadar kamu kesimi piyasadaki mal ve hizmet satın almak için kendi başına işlem yapmaktaydı. Bu işlemlerde denetimi artırmak ve piyasa koşullarında gerçekleşmesini sağlamak için IMF'nin yönlendirmesiyle 4743 Sayılı Kanun ile Kamu İhale Kurumu (KİK) kurulmuştur. Böylece KİK, kamuya ait ihalelerde mal ve hizmetlerin yönetimi ve anlaşmazlıkların çözümü konusunda tek yetkili organ olmuştur. Kurum, firmaları ihalelere sokmama gibi yaptırım uygulamalarına da sahiptir.

Özel Sektör Kuruluşları

Serbest piyasa ekonomisi içinde sermaye sahipleri, girişimciler, esnaf ve zanaatkar, geçimini tarımdan sağlayanlar, memurlar, işçiler ve diğer tüm çıkar grupları örgütlenerek karar alma süreçlerini, siyaseti kendi lehlerine olacak şekilde etkilemeye çalışmaktadır. Çünkü izlenecek politikalar sonuçta bir grubun yaratılan ulusal gelirden aldığı payı etkileyecektir. Her grup da ulusal gelirden daha çok pay almak isteyecektir. Ülkemizde sıkça ismini duyduğumuz özel sektör temsilcilerinin yer aldığı kuruluşlar arasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu sayılabilir.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

Ülkemizde sanayiciler dışında kalan ticaretle uğraşan sermaye sahipleri odalar ve borsalar aracılığıyla örgütlenmişlerdir. Her ilde faaliyet gösteren ticaret odaları ve borsalar birlik ve dayanışmayı sağlamak, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, üyelerinin mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak amacını gütmektedir. Bu yapıların çatı örgütü olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 1950 yılında çıkan 5590 sayılı Kanun ile kurulmuştur.

Özel sektörün Türkiye’de mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisi olan TOBB, aşağıdaki görevleri yürütür:

- Türkiye girişimcisinin çalışmalarına öncülük ve liderlik eder,
- Özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda siyasi güce görüş ve çözümlerini iletir,
- Kanunlar ve düzenlemeler ile ilgili görüşlerini ilgili bakanlıklara, meclis komisyonlarına sunar,
- Tabanını oluşturan KOBİ’lerin ekonomiden hak ettiği payı alması için oda ve borsalar kanalıyla bilgi ve danışmanlık hizmeti sunar,
- Ticari, ekonomik ve uluslararası iş birliği alanlarında yararlı olabilecek her türlü bilgiyi üyelerine sunar; ülke, il ve sektör bazında ekonomik raporlar hazırlar,
- Yabancı kuruluşlarla kurumsal bağlar kurar, iş birliği anlaşmaları imzalar, çok taraflı oda ve uluslararası kuruluşlarda Türkiye özel sektörünü temsil eder,
- Dış ticaret yapılırken kullanılan bazı belgeleri düzenler,
- Odalar ve Borsalar arasında çıkabilecek mesleki anlaşmazlıkları çözer.

Resim 5.9

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal İnternet adresi <http://www.tobb.org.tr>’den elde edilebilir.

Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

1971 yılında ülkemizin önde gelen sanayicileri tarafından kurulan Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye’nin gönüllülük temelinde faaliyet gösteren ve kamuoyu tarafından yakından izlenen bir sivil toplum kuruluşu olmuştur. 1970’li yıllarda Türkiye’de işçi sendikalarının güçlenmesi, sermaye çevrelerinin daha yakın iş birliği-

Resim 5.10

Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal İnternet adresi <http://www.tusiad.org>’den elde edilebilir.

ni doğurmuştur. TÜSİAD aracılığıyla sanayiciler hükümetler üzerinde etkide bulunmaya çalışmışlar hatta 24 Ocak 1980 Kararları'nın alınmasında önemli rol sahibi olmuşlardır.

Türkiye'nin dışı açılması ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ile birlikte TÜSİAD'ın faaliyet alanları da genişlemiştir. Bu süreçte TÜSİAD, düzenli olarak, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarına işaret ederek, çözüm önerileri üretmekte, kamuoyunu yönlendirmeye çalışmaktadır.

TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesi-ne ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kıla-cak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu

Resim 5.11

Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonunun faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal Internet adresi: www.tesk.org.tr'den elde edilebilir.

Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), esnaf-sanatkarlar kesiminin örgütlenmesidir ve 1964 yılında kurulmuştur. Ülkemizde esnaf ve sanatkarlar “odalar” şeklinde örgütlenmiştir. Günümüzde sayıları 3000’i aşan odalarda yaklaşık 2 milyon üye yer almaktadır. Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu bu odaların çatı kuruluşudur.

TESK genel olarak esnaf ve sanatkarların çalışmalarını mesleki yönden ve kamu yararına uygun olacak şekilde düzenleme görevini yürütmektedir. Bunun dışında esnaf ve sanatkarların hak ve menfaatle-

rini korumak, meslek standartlarının belirlenmesine katkıda bulunmak ve mesleki eğitim sunmak temel görevleri arasındadır.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

Resim 5.12

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye www.deik.org.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

Türkiye özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme görevini üstlenen Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)'nin 2012 itibarı ile 750 üye şirketi, 34 Kurucu Kuruluşu, 103 İş Konseyi, 108 Ticaret ve/veya Sanayi Oda ve Borsa Oda Temsilciliği, 3 Yurt dışı Temsilciliği bulunmaktadır. EİK, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası Grubu, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Asya Kal-

kınma Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi uluslararası örgütler ile iş birlikleri kurma ve yapılan iş birliği ve çalışmalar aracılığı ile Türk iş adamlarına yeni olanaklar yaratma konusunda çaba harcamaktadır. DEİK'in bünyesinde ilk olarak Türk - Amerikan ve Türk - Japon İş Konseyleri kurulmuştur. Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli partner olan AB ile ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık veren DEİK, Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından Avrasya coğrafyasına, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine doğru ilgi alanını genişletmiştir. Günümüzde DEİK, Türkiye özel sektörünün ticari faaliyet-te bulunduğu tüm ülkelerde, küresel bir örgütlenme sağlamayı hedeflemektedir.

Ülkemizde etkin olan özel sektör kuruluşları hangileridir?

Sendikalar

Sendikalar işçi sınıfı hareketinin bir parçası olarak, Endüstri Devrimi'nden sonra ortaya çıktılar. Sendikalar, işçilerin kendi hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere oluşturdukları, örgütlendikleri sınıfsal ve toplumsal örgütlerdir. Bu mücadele karşısında işverenler de kendi sendikalarını kurmak yoluyla toplu sözleşmelerde güç birliği sağlamaya çalışmışlardır. Ülkemizde işverenler Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu çatısı altında birleşmişler, işçilerin ve memurların ise çeşitli iş kollarındaki sendikaları birleşerek birden fazla konfederasyon oluşturmuşlardır. Resmî rakamlara göre 2009 yılının Ocak ayında yaklaşık 5,4 milyon işçinin 3,2 milyonu sendikaya kayıtlıdır. Ülkemizde 48 işveren ve yaklaşık 93 işçi sendikası faaliyet göstermektedir.

İşçi ve Memur Sendikaları

Ülkemizde 1947 yılında Sendikalar Kanunu çıkartılmış ve ilk kez yasal zeminde sendikalar kurulmuştur. Türkiye'de çağdaş anlamda işçi-işveren ilişkilerinin temeli 1961 tarihli Anayasa ile atılmıştır. 1961 Anayasası işçi ve işverenlere sadece sendika kurma hakkını vermekle kalmamış, aynı zamanda toplu iş sözleşmesi ve grev ve lokavt haklarını da tanımıştır.

İŞÇİ SENDİKALARI	MEMUR SENDİKALARI	
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)	Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu (BASK)	Hürriyetçi Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu (Hür Kamu-Sen)
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK)	Birleşik Kamu İşgörenleri Sendikaları Konfederasyonu
Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş)	Memur Sendikaları Konfederasyonu (Memur-Sen)	Kamu Çalışanları Hak Sendikaları Konfederasyonu (HAKSEN)
Bağımsız İşçi Sendikaları	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu (Türkiye Kamu-Sen)	ÇİFTÇİ
Demokratik Sendikalar Konfederasyonu (DESK)		Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu (Çiftçi-Sen)

Tablo 5.1
Türkiye'de
Sendikaların
Oluşturduğu
Konfederasyonlar

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

Türkiye'de çağdaş anlamda işçi-işveren ilişkilerinin temeli 1961 tarihli Anayasa ile atılmış böylece işçi ve işverenler sendika kurma hakkını elde etmiştir. Gıda, tekstil, madeni eşya gibi çeşitli sektörlerde kurulmuş olan işveren sendikaları 1961 yılında "İstanbul İşveren Sendikaları Birliği" adı altında toplanmaya başlamış, 1962 yılında bu yapının adı Türkiye İş-

Resim 5.13

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kurumsal İnternet adresi: www.tisk.org.tr'den elde edilebilir.

veren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) olarak değiştirilmiştir. Bu örgütlenmede temel amaç işçi sendikalarına karşı işverenleri bir araya getirmektir. TİSK'in dışında 27 adet Bağımsız İşveren Sendikası bulunmaktadır. Günümüzde 21 işveren sendikasının yer aldığı TİSK'in genel amaçları;

- Serbest piyasa ekonomisi anlayışını yüceltmek ve korumak,
- İşveren ve işçiler arasında diyalog ve uzlaşma kurulmasına çalışmak yoluyla çalışma barışının korunmasına yardımcı olmak,
- Teknolojik gelişmeleri yakından izleyen sanayileşmeyi temel hedef almak; hizmetler ve tarım sektörlerinin de gelişmesini ve çağdaş düzeye ulaşmasını desteklemek,
- Üretimin ve verimliliğin artmasına, fiyat istikrarına, ihracatın geliştirilmesine, ek istihdam imkânları yaratılmasına ve refahın yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmak,
- İşverenlerin ve Konfederasyona Üye İşveren Sendikalarının çalışma ilişkilerinden doğan ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini mevzuat çerçevesinde korumak ve geliştirmek için hükûmet nezdinde sürekli girişim ve etkilerde bulunmak,
- Sanayileşme ve rekabet gücünün artırılması, nitelikli iş gücü açığının kapatılması bakımından mesleki ve teknik eğitime gereken önemi vermek şeklinde sıralanabilir.

Özet

Ekonomi kurumunu tanımlamak.

İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için besine, giysilere, ayakkabılara, konuta vb. maddi varlıklara ihtiyaç duyarlar. Bu varlıkları üretebilmek için ise çalışmak zorundadırlar. Bu nedenle toplumsal varlığın ve gelişmenin kökeninde mal ve hizmet üretimi yatmaktadır. Üretilen mal ve hizmetlerin üretim süreci, değişimi ve paylaşımı ise toplumdaki “üretim ilişkilerini” oluşturmaktadır. Marx’a göre ilkel toplum, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm insanlığın farklı üretim ilişkilerine dayanarak kurduğu toplumsal-ekonomik sistemlerdir. Toplumdaki mal ve hizmetlerin üretim ve bölüşümünün nasıl olması gerektiğine ilişkin uyumlu düşünce ve değerler toplamına “ekonomik sistem” adı verilmektedir. Toplumdaki mevcut üretim ilişkileri ise dayandığı temel kuralları koruyacak ve sistemin varlığını devam ettirecek kurumsal yapıları oluştururlar.

Ekonomi de bir toplumdaki kurumlardan birini oluşturmaktadır. Bir ekonominin kurumsal yapısı kurallar, uygulama mekanizmaları ve organizasyonlardan oluşur. Kurumsal yapı ekonomide uygulanan politikaları ve bireylerin davranış biçimlerini etkiler. Sağlam kurumsal yapı, politikaların ve bürokratların kural dışı faaliyetlerini sınırlar ve engel olur. Politikalar ulaşılmak istenen amaçlar ve ulaşılabilecek sonuçları belirler. Kurumsal yapı ise bu sonuçlara nasıl ulaşılabileceğinin kurallarını belirler. Serbest piyasa ekonomisi içinde kurumsal yapı:

- Piyasa koşulları, mallar ve piyasaya katılanlar hakkında gerekli bilgileri sağlar,
- Mülkiyet haklarını ve sözleşmeleri tanımlar ve kuvvetlendirir,
- Rekabetin piyasalarda olması gereken düzeyde olmasını sağlar.

Serbest piyasa ekonomisi ve ekonominin kurumsal yapısı ilişkisini açıklamak.

Kapitalist sistem içinde ekonomik birimler (işletmeler ve bireyler) piyasada (pazar) karşılaşarak ekonomik faaliyete ilişkin kararlarını verirler. Teorik olarak hiçbir müdahalenin olmadığı ve tarafların eksiksiz bilgiye sahip oldukları varsayıldığından piyasada mal ve hizmetlerin fiyatı arz

ve talebin dengesi sonucunda oluşur. Burada birey “homo economicus” olarak varsayılır. Bu varsayım bireyini mallar, piyasalar ve diğer ekonomik konularda tam bilgiye sahip olduğunu kabul etmektedir. Buna ilave olarak, homo economicus tüketicilerin faydalarını ve üreticilerin ise kârlarını maksimize edeceğini öngörmektedir. Bu birey, karşılaştığı seçenekler arasında mutlaka değerlendirme yaparak seçim yapar her zaman çoğu aza tercih eder ve yaptığı tercihlerde tutarlıdır. Günümüzde hâkim olan iktisat anlayışına göre bu tanım, sadece piyasa toplumlarının anlaşılmasını bir zorunluluk olarak görmektedir.

Serbest piyasayı esas alan Yeni Kurumsal İktisatçılar, birey davranışlarının güçlü bir kurumsal yapının olması hâlinde etkinliğe kavuşacağını savunmuşlardır. Bu düşünceye göre servetin asıl kaynağı piyasadır. Güçlü bir kurumsal yapı iyi ve etkin işleyen piyasaya olanak sağlayacaktır. Günümüz küreselleşme süreci içinde “karşılıklı bağımlılık” sonucunda ulusal piyasalar, uluslararası ekonomik entegrasyonlar (bütünleşmeler), bölgesel ekonomik işbirlikleri, çok uluslu şirketler ve hükümet dışı örgütler aracılığıyla birbirine bağlanmaktadır. Bu süreci inşa eden, kurallarını uygulayan ve yeniden üreten yapılar da uluslararası ekonomik örgütler olmuştur. Küreselleşme sürecinde oluşan bu aşda kurumsal yapı da değişmektedir. Rekabetçi piyasalar, ulus devleti de değişerek rekabetçi devlete dönüşmeye zorlamaktadır.

Türkiye ekonomisinde yapısal değişimi açıklamak.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası, özel girişimci eliyle serbest piyasa koşullarında sanayileşmeyi hedeflemiştir. Buna rağmen özel girişimcinin yetersiz olduğu birçok alanda devlet ekonomiyeye müdahale ederek bizzat üretim sürecinde yer almıştır. Böylece devlet yatırımcı işletmecisi ve denetleyici olarak ekonomik kurumsal yapıda büyük ölçüde egemen olmuştur. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurt içi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan ithal ikameci strateji izlenmiştir.

Türkiye ekonomisi gerek kendi iç dinamiklerinden gerekse dünya ekonomisinde boy gösteren dinamiklerden etkilenecek birçok değişim geçirmiştir. Dünya ekonomisinde küreselleşmenin ve rekabetin arttığı, mal ve hizmet ticareti ile sermaye hareketliliğinin hız kazandığı bir dünyada, Türkiye ekonomisi de kurumlarıyla bu değişime uyum sağlamıştır. Türkiye için temel değişim dönemi 24 Ocak 1980 tarihli istikrar politikası kararları ile uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile başlamıştır. Devletin düzenleyici olarak rol aldığı, ihracatı destekleyen bir büyüme modeli üzerine kurgulanmıştır. Dünyaya mal piyasalarıyla bütünleşebilmek mali piyasaların da serbestleştirilmesini ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de ekonomi politikasına yön veren kamu ve özel sektör kuruluşlarını tanımak.

Türkiye'de kamu kesimi denildiğinde merkezi yönetim birimleri, sosyal güvenlik kuruluşları ve yerel yönetimler anlaşılmaktadır. Merkezî yönetim birimleri (yasama, yürütme ve yargı), merkezî yönetime bağlı özerk bütçeli birimler (üniversiteler gibi) ile düzenleyici ve denetleyici kurumlardan (RTÜK, BDDK, TMSF vb.) oluşmaktadır. Genel yönetim kuruluşlarının diğer iki kategorisi sosyal güvenlik kurumları ve yerel yönetimlerdir. Bunların dışında bir mal veya hizmet üretmek amacıyla kurulmuş Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KIT)'ni de kattığımızda toplam kamu kesimi tanımına ulaşırız.

Ekonomi politikası açısından bakıldığında yürütme organı (hükümet ve bakanlıklar) ve yardımcı kuruluşlar olarak niteleyebileceğimiz anayasal kuruluşlardan oluşmaktadır. Bu kuruluşlar Merkez Bankası Başkanlığı, Hazine, Gümrük, Dış Ticaret ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlıklarıdır. Türkiye'de çalışma hayatı ile ilgili iki temel kuruluş Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ve Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığıdır. Bunların dışında kamunun tekel olduğu hassas sektörleri rekabete açan, denetleyen ve düzenleyen kurumlardan oluşan yeni bir idari yapılanma modeli kurulmuştur. IMF ve Dünya Bankasının kamu kesiminin yeniden yapılandırılmasına (yönetişim) yönelik beklentileri ve teşvikleri kapsamında tüm sektörlerle yayılmaya

başlamıştır. Sermaye piyasası, bankacılık, enerji, şeker, tütün, telekomünikasyon alanlarında faaliyet gösteren denetleyici ve düzenleyici kurumlar bulunmaktadır.

Serbest piyasa ekonomisi içinde sermaye sahipleri, girişimciler, esnaf ve zanaatkâr, geçimini tarımdan sağlayanlar, memurlar, işçiler ve diğer tüm çıkar grupları örgütlenerek karar alma süreçlerini, siyaseti kendi lehlerine olacak şekilde etkilemeye çalışmaktadır. Çünkü izlenecek politikalar sonuçta bir grubun yaratılan ulusal gelirden aldığı payı etkileyecektir. Her grup da ulusal gelirden daha çok pay almak isteyecektir. Ülkemizde sıkça ismini duyduğumuz özel sektör temsilcilerinin yer aldığı kuruluşlar arasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu sayılabilir.

Türkiye ekonomisinin piyasa temelli yeniden yapılanma süreci ile kuruluşların bu süreçteki rollerini değerlendirmek.

Günümüzde birçok alanda faaliyet gösteren denetleyici ve düzenleyici kurullar -bağımsız kurullar- ilk olarak ABD'de bazı piyasaları kamu yararına düzenlemek amacıyla kurulmuştur. Siyaset ve siyasetçiden bağımsız ancak faaliyet gösterdikleri sektörde adeta yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılmışlardır. Yönetişim yaklaşımı çerçevesinde kamuya ait olan güç ve yetkinin piyasa güçlerine açılmasına yardımcı olan yapılarıdır.

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında dış açılma politikaları çerçevesinde kamunun ekonomik faaliyetler içindeki yeri dünya ekonomisindeki trendlere uygun bir şekilde yeniden tanımlanmıştır. Öncelikle kamu mal ve hizmet üretiminden çekilmiş, mevcut işletmeler özelleştirmeler yoluyla özel sektöre devredilmiştir.

Özellikle 1999 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası gözetiminde başta bankacılık olmak üzere, enerji, iletişim, şeker, tütün ve alkollü içecekler gibi kamunun ağırlıklı olarak yer aldığı piyasalarda denetleyici ve düzenleyici kurullar oluşturulmuştur. Böylece bu piyasalar siyasetin etkisinden uzaklaştırılarak, serbest piyasa koşullarında yeniden yapılandırılmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi serbest piyasa ekonomisi içinde ekonomi kurumunun fonksiyonları arasında **sayılamaz**?

- a. Gelir dağılımının adil olmasını sağlamak
- b. Piyasalarda bilgi akışını sağlamak
- c. Özel girişimciliği desteklemek
- d. Mülkiyet hakkını korumak
- e. Rekabetin varlığını sağlamak ve korumak

2. Aşağıdakilerden hangisi küresel ekonomiye yön veren, uluslararası ekonomik örgütler arasında **sayılamaz**?

- a. Uluslararası Para Fonu
- b. Dünya Bankası
- c. OECD
- d. Dünya Ticaret Örgütü
- e. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

3. Aşağıdaki uygulamalardan hangisi 1980 sonrası Türkiye'nin benimsediği ekonomi politikası içinde yer **almamıştır**?

- a. Dış ticaretin serbestleştirilmesi
- b. Yabancı sermaye girişlerinin yasaklanması
- c. Özel girişimciliğe ağırlık verilmesi
- d. İhracatın teşvik edilmesi
- e. Kamu ekonomik kurumlarının özelleştirmesi

4. Türkiye'de kalkınma planlarını hangi kurum hazırlamıştır?

- a. Hazine Müsteşarlığı
- b. Dış Ticaret Müsteşarlığı
- c. Rekabet Kurulu
- d. Sermaye Piyasası Kurulu
- e. Devlet Planlama Teşkilatı

5. Aşağıdakilerden hangisi Maliye Bakanlığı'nın temel görevidir?

- a. Kamu gelirlerini toplamak ve bütçeyi hazırlamak
- b. Para politikasını uygulamak
- c. Dış ticaret politikasını uygulamak
- d. Devletin kasası olma görevini yürütmek
- e. Bankacılık sisteminin düzgün işlemlerini sağlamak

6. Aşağıdakilerden hangisi Merkez Bankası'nın görevleri arasında yer **almaz**?

- a. Türk Lirası banknotlarını basmak ve dağıtımını yapmak
- b. Para politikasını uygulamak
- c. Vergi toplamak
- d. Hükümete ekonomi konularında danışmanlık yapmak
- e. Finansal piyasaları takip etmek

7. Aşağıdakilerden hangisi, 1990 sonrasında sayıları artan denetleyici ve düzenleyici kurumlar arasında **sayılamaz**?

- a. Milli Güvenlik Kurulu
- b. Sermaye Piyasası Kurulu
- c. Telekomünikasyon Kurumu
- d. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- e. Rekabet Kurumu

8. 1970'li yıllarda Türkiye'de işçi sendikalarının güçlenmesi karşısında büyük sermaye sahiplerinin bir araya gelerek oluşturdukları kurum aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
- b. Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
- c. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
- d. Sermaye Piyasası Kurulu
- e. Türkiye İş Kurumu

9. Türkiye'de özel sektörün mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisi olan kurum aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
- b. Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
- c. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
- d. Sermaye Piyasası Kurulu
- e. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

10. Aşağıdakilerden hangisi ülkemizde faaliyet gösteren işçi sendikaları konfederasyonları arasında **sayılamaz**?

- a. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)
- b. Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK)
- c. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)
- d. Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş)
- e. Bağımsız İşçi Sendikaları

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “Serbest Piyasa ve Kurumsal Yapı” bölümünü gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm” bölümünü gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise “Kamu Kuruluşları” bölümünü gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise “Kamu Kuruluşları” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise “Kamu Kuruluşları” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise “Kamu Kuruluşları” bölümünü gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise “Özel Sektör Kuruluşları” bölümünü gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Özel Sektör Kuruluşları” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise “Sendikalar” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bir ekonominin kurumsal yapısı kurallar, uygulama mekanizmaları ve organizasyonlardan oluşur. Kurumsal yapı ekonomide uygulanan politikaları ve bireylerin davranış biçimlerini etkiler. Sağlam kurumsal yapı, politikaların ve bürokratların kural dışı faaliyetlerini sınırlar ve engel olur. Politikalar ulaşılmak istenen amaçlar ve ulaşılabilecek sonuçları belirler. Kurumsal yapı ise bu sonuçlara nasıl ulaşılabileceğinin kurallarını belirler. Serbest piyasa ekonomisi içinde kurumsal yapı:

- Piyasa koşulları, mallar ve piyasaya katılanlar hakkında gerekli bilgileri sağlar,
- Mülkiyet haklarını ve sözleşmeleri tanımlar ve kuvvetlendirir,
- Rekabetin piyasalarda olması gereken düzeyde olmasını sağlar.

Sıra Sizde 2

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası, özel girişimci eliyle serbest piyasa koşullarında sanayileşmeyi hedeflemiştir. Ancak özel girişimcinin yetersiz olduğu birçok alanda devlet ekonomiyeye müdahale ederek bizzat üretim sürecinde yer almıştır.

Sıra Sizde 3

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde ülkenin iç üretim için kullanabileceği kaynaklar ihracat amacıyla yapılacak üretime yönlendirilir. Bu strateji doğal olarak serbest bir dış ticaret rejimini gerektirir.

Sıra Sizde 4

Devletin tüm mallarının sahibi ve devlet adına borçlanabilen kurum hazinedir. Dolayısıyla devletin mal varlığını temsil eder. Devletin nakit akışını düzenler, parasının tutulduğu kasa ve ödemelerinin yapıldığı veznedir. Yine hazine, bir ülkenin ulusal parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesinde ve bu değişimin yöntemlerinin belirlenmesinde kural koyucu ve uygulayıcıdır. Ülkede dolaşımda bulunan madeni paranın basılması yetkisi de hazineye aittir.

Sıra Sizde 5

Türkiye demokratik planlama mekanizmasını benimsemiştir. Kalkınma Planları hazırlanırken toplumun çeşitli kesimlerinin ekonomik ve sosyal politikalar ve hedefler konusundaki görüş ve istekleri değerlendirilir. Ardından Kalkınma Planı TBMM’de yasalaşır ve böylece kamunun ekonomik kurumları için zorunlu öncelikler, hedefler ve yatırım planları ortaya çıkar. Bu planlar özel sektöre yol gösterici olmakta, kamunun nasıl bir ekonomi politikası izleyeceği, özel sektörü nasıl destekleyeceğini görebilmektedir.

Sıra Sizde 6

Ülkemizde sıkça tanık olduğumuz özel sektör kurumları arasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu sayılabilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akşin, S. (Haz.) (2006). **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Aysan, M. (2006). “Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı ve Uygulamaları”. **Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye** içinde. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Başkaya, F. & Ördek, A. (2008). **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü**, İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları.
- Boratav, K. (2011). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Buğra, A. (1995). **Devlet ve İşadamları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (1995). **İktisatçılar ve İnsanlar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çımat, A. & Bahar, O. (2003). “Türkiye’de 1990 sonrası kurulan ekonomik ve mali kurumlar”. **Mevzuat Dergisi**, Ekim 2003.
- IMF (2005). **World Economic Outlook: Building Institutions**, Chapter 3: Building Institutions.
- İnan, A. (1989). **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karluk, S. R. (2007). **Türkiye Ekonomisi**, 11. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (1995). **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- North, D. C. (2002). **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2011). **Bankalarımız**, TBB Yayın No: 276.
- Özuğulu, S. B. (2008). **Yönetişim**, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü içinde Ed. Başkaya, F.& Ördek), İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Laiklik, laisizm, din/devlet ayrılma modelleri ve sekülerleşme kavramlarını tanımlayabilecek,
- 👁️ Dinsel kurumsallaşmayı farklı yaklaşımlar açısından değerlendirebilecek,
- 👁️ Din sosyolojisi açısından İslam dinini değerlendirebilecek,
- 👁️ Türkiye’de dinsel yaşantı çeşitliliğini açıklayabilecek,
- 👁️ Türkiye’de din, sekülerleşme ve toplumsal dönüşümü değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Din
- Concordat
- Laiklik
- Din/Devlet Ayrılma Modelleri
- Laisizm
- Dinsel Kurumsallaşma
- Sekülerleşme
- Toplumsal Dönüşüm

İçindekiler

Türkiye’de Din, Sekülerleşme ve Toplumsal Dönüşüm

GİRİŞ

Türkiye, din ve devlet arasındaki ayrılma modeli bakımından tarihsel öncü nitelik taşımaktadır. Bu tarihsel öncülük hem İslam dininin özgün niteliklerinden hem de Türkiye’nin çokuluslu imparatorluk geçmişinden kaynaklanır. Bu açıdan bakıldığında, daha çok Hristiyan gelenek özelinde yazılmış sekülerleşme kuramıyla Türkiye’de din ve toplumsal dönüşümü anlamak zorlaşmaktadır. Tarihsel özgünlüğünün yanı sıra Türkiye hızlı değişen bir toplumdur ve gerek din gerekse diğer kurumlardaki hızlı değişme ve dönüşüm günlük yaşamda gözlenir durumdadır. Bununla beraber, Türkiye’de son otuz, kırk yıldır gözlenen din ile siyaset kurumu arasındaki yakınsama Türkiye’ye özgü değildir. Özellikle, Avrupa toplumları da dinin kamusal alana yaptığı dönüşü (Casanova, 1994) ve bu dönüşün sonuçlarını tartışmaktadır. Bugün Avrupa’daki dinsel durum Habermas (2001) ve diğer başka kuramcılar tarafından post-seküler dönem olarak adlandırılmaktadır (Carroll, 2004). Habermas’ın (2001) tarifiyle post-seküler döneme işaret eden özellik, dinsel oluşumlarla seküler toplumsal düzenler arasındaki gerilimdir. Bu gerilim aslında din kurumunun kamusal hukuk altında yer almasından (Habermas, 1992: 11) değil, bu yer alışın niteliğini belirleyen iktidar ilişkilerinin değişkenliğindendir.

TARİHSEL ARKA PLAN

Türkiye toplumu üniter bir ulus devlet olarak var olmakla birlikte, uzun bir imparatorluk geçmişine sahip oluşuyla çeşitli ırk, dil ve dinlerden olan halkları yönetme deneyimine sahiptir. Gerek bu deneyimin kendisi gerekse de İslam’ın “varsayılan tolerans paradigması” (Nielsen, 1999: 132-133) nedeniyle çeşitli dinlere hayat hakkı tanıyan bir devlet geleneği oluşmuştur. Tarihsel deneyim dikkatle incelenirse görülür ki Osmanlı halkları Avrupa tarihiyle koşut biçimde eşit haklar ve özgürlükler için mücadele etmiştir. Hukukun çeşitlenmesi ve diğer Orta Doğu İslam ülkelerinde olduğu gibi bir şeriat devletinin Osmanlı dönemi’nde dahi vücut bulamamış olmasının temel nedeni, Osmanlı halklarının çok çeşitli din ve inanç sistemlerine dahil olmalarıdır.

Yaşadığınız bölgede tarihi ve kültürel önemdeki ibadethaneleri araştırınız.

Berkes (2008: 25)’e göre “Osmanlı düzenini teokratik bir düzen olarak tanımlamak yanlış ve yetersizdir”. Osmanlı Devleti’nin geldiği bu farklı gelenek siyasa ba-

Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılı hem bürokrasinin hem aydınların yeni bir düzen arayışına sahne olmuştur.

kımından Doğu despotizmi, din bakımından Sünni halifeliği geleneğidir (Berkes, 2008: 27). Gerçi, bu geleneğin kabulü kuruluşundan ancak iki yüzyıl sonra olmuştur (Berkes, 2008: 29). Toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar hiçbir zaman bazı Avrupa ülkelerinin geçmişinde olduğu gibi bir feodal düzeni işaret etmemiş, Osmanlı ayanı Avrupa'daki derebeyi tarzında serflik ya da yarı-serfliğe dayalı bir zenginlik birikimine sahip olamadığı gibi, ayanlık ve derebeylik birleşik bir siyasal güç de olamamıştır (Berkes, 2008: 137). Daha çok, küçük çiftçiliğe dayalı bir ekonomi hâkimdir ve bu düzenli vergi tahsil eden bir merkezî devlet otoritesini kaçınılmaz kılmıştır (Keyder, 1989: 15-38). Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine eklemlenmesi, sahip olduğu toplumsal yapı ve ekonomik üretimin Batı Avrupa'da Endüstri Devrimi'yle biriken zenginlikle boy ölçüşememesi nedeniyle sancılı bir süreci işaret eder. Esasen Osmanlı zenginliğinin daha çok fetihlere dayalı oluşu yüzünden, Fetih devri'nin bitip, toprak kayıplarının başlamasıyla çöküş de başlamıştır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılı hem bürokrasinin hem de aydınların yeni bir düzen arayışına sahne olmuştur.

Bu düzen arayışları din ve dinsel yaşantıyı yakından ilgilendirecek sonuçlar doğurmuştur. İlk değişme ve dönüşme çabası yaşanan toprak kayıpları nedeniyle askerlik alanındadır (Berkes, 2008: 63-66). Orduyu modernleştirme gereği tartışmaları hem yeni bir ordu hem de ulemanın (İslam hukuku ve teolojisi uzmanları) söz sahibi olmayacağı askeri yüksek okulların kurulmasıyla sonuçlanmıştır (1834). Bunu eğitim (Eğitim Vekâleti'nin kuruluşu, 1846) ve hukukun (1880) din etkisinden çıkması izlemiştir. 1880 yılına gelindiğinde Osmanlı toplumu sahip olduğu çeşitli eğitim kurumlarıyla eşine kendi çağında rastlanmamış bir çoğulculuk sergilemiştir (Akşit, 1991: 73). Ancak, modernleşme çabalarına tepkiler dinselleşme taleplerini de beraberinde getirmiştir. Berkes'in saptamalarından çıkan sonuç; ne Osmanlı Dönemi'nde ne de Cumhuriyet Türkiye'sinde şeriatçılık olarak nitelendirilebilecek aşırı dinsel taleplerin uzun soluklu yaşama şansının olmadığı şeklindedir. Geleneksel ulemalığın bozulmasıyla ortaya çıkmış II. Abdülhamit ve Meşrutiyet Dönemlerine özgü bir "uydurma ulemalık"tan söz eden Berkes, bu "uydurma ulemalığın" Meşrutiyet dönemine kadar direndiğini ve Kurtuluş Savaşı yıllarında son savaşını verdiğini kaydeder (Berkes, 2008: 177). Toplumsal ölçekte ise şeriat talepleri dönem dönem kaosa sebep olmakla birlikte uzun ömürlü olamamıştır.

Ancak Osmanlı toplumsal yapısının bugün anladığımız anlamda modern bireyi ortaya çıkaramamış olması da bir gerçektir. Böyle olduğu gibi, Cumhuriyet Türkiye'si bir Kurtuluş savaşı'nın ürünüdür. Bu savaş emperyalist Avrupalı güçlere karşı verilmiştir ve Türk Devrimi feodaliteye veya aristokraziye karşı verilmiş bir haklar mücadelesi değildir (Mardin, 1983: 155) ve sınıfsız bir toplum idealine dayanır. Bu sınıfsız toplum idealinden yola çıkarak Mardin, Cumhuriyetin temel dayanağını İslami bulur. Bu saptamalar ışığında diyebiliriz ki bugünkü Türk toplumunun dinsel yaşantıya dair tanık olduğu çatışma, farklılık ve bütünleşme alanları aslında Cumhuriyetin hedeflediği ve İslam'ın da ruhuna çok uygun olan sınıfsız toplum idealinin bütün kitlelerce hele de bugünkü İslamcılık içinde bulunanlar arasında paylaşılmıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İSLAM

Sosyolojinin klasikleri diyebileceğimiz Marx, Weber ve Durkheim'in dini ele alış tarzları ya Marx ve Weber'de olduğu gibi, kurumlar sosyolojisinin nesnel süreçleri çalışan edasına ya da Durkheim'da olduğu gibi antropolojik geleneğin sürdürülmesine işaret eder. Durkheim için çalışma nesnesi dinsel yaşantı biçimlerinin ken-

disidir ve baktığı her olguda gördüğü insanın toplumsallığını Durkheim din olgusunda da görür. Yani ona göre dinin toplumsal formları sosyolojik açıklamaya değer bir çalışma konusudur. Öyle ki Durkheim, dinsel ritüelde kutsananın toplumsal yaşamın kendisi olduğuna hükmetmiştir. Özetlersek Marx için çalışma konusu dinin sınıflar arası ilişkilerdeki ideolojik işlevidir, Weber için çalışma nesnesi teodisedir (*theodicy* kötülüğün karşısında iyiliğin haklılaştırılması ve onanması diye çevrilebilir). Berger de (1967: 193) Weber (1996)’in *Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi* adlı çalışmasında ayırt ettiği dört temel tip rasyonel teodiseye işaret etmiştir. Bunlar; bu dünyada telafi sözü, bir “öte” de telafi sözü, düalizm ve karma doktrindir. Her durumda iyilik ve kötülük yaşamın bir parçasıdır. İslam’ın “yaptığınız iyilik de kötülük de kendinizdir” ilkesi karma doktrinin “iyi bir şey yapman, hem evren hem kendin için iyi bir şeydir” ilkesine benzer ancak İslam hem bu dünyada hem de bir “öte”de telafi sözü verir. İyilik ve kötülüğü kabul ile düalizm de taşır. Bu yüzden Yahudi mistisizmi ile Grek felsefesinin, özellikle Stoacılığın bir uzlaşısını temsil eden Hristiyanlığa kıyasla İslam’ın yoğun beden ibadetleri içermesi de düşünülmürse eskiye yani Yahudilikte temsil bulan doğu dinlerine bir dönüşü temsil ettiği görülür (Engels, 1966: 77-78) [1957].

Bu makro kuramcılarının dışında dini kendinden başka bir şeye indirgemeyen ve dini din olarak çalışan, onun iç mantığını keşfetmeyi hedefleyen fenomenolojik yaklaşımı, örneğin Eliade (1991 [1959])’ın *Kutsal ve Dindışı* adlı eserinde sergilediği yaklaşımı ya da dini psişik süreçlerle bağlantılı çalışan psikolojik yaklaşımı (Jung, Freud, Fromm) sayabiliriz.

Durkheim, dinsel ritüelde kutsananın toplumsal yaşamın kendisi olduğuna hükmetmiştir. Marx için çalışma konusu dinin sınıflar arası ilişkilerdeki ideolojik işlevidir, Weber için çalışma nesnesi teodisedir.

Bu düşünürlerden Fromm, Freud’u takip ederek baba ve tanrı otoritesine duyulan gereksinimin nitel benzerliği üzerinde durmuş, dünya dinlerini otoriter ve hümaniter dinler olarak kategorize etmiştir. Bakınız, Fromm, E. (1982). *Psikanaliz ve Din*. (çev. Aydın Arıtan). İstanbul.

K İ T A P

Din, din kuramları dışında da anlaşılıp kategorize edilebilir. Nitekim Heller (1984: 119)’ın günlük yaşam kuramına göre din, bilim ve sanat gibi gündelik olmayan alana tabidir ve bununla birlikte gündelik olanı belirler. Bu kuram üç alan tanımlar:

1. Dili, örf ve adetleri, nesneleri kullanmayı ve kendi yararına dönüştürmeyi öğrendiğimiz ve içinde yaşadığımız günlük yaşam alanı,
2. Gündelik olmayan düşünce alanı,
3. Bu iki alanın kendisine yabancılaşmasından oluşmuş sosyoekonomik-politik kurumlar alanı (Heller, 1990: 50-60).

İkinci alandan birinci alanı organize etmemize yarayacak tekil anlamı süzeriz. Ancak birinci alan bu anlamın süzülmesinde bir filtre görevi görür. Eğer bu alanı düzenleyecek anlam din ise yaşantımızı belirleyen temel dinsel olur. Dinin günlük yaşamda iki işlevi vardır:

1. İnananların zihninde ideal bir “ideal topluluk” imgesi oluşturur,
2. Kolektif temsiller olarak işlev görür (Heller, 1970: 164-165).

Heller (1990)’e göre ancak bu üç alan dengede olduğu ve birbirinin alanına doğru kanserli bir biçimde büyümediği, diğer alanları işgal etmediği sürece insanlık durumunun hassas dengesi korunur. Bunun mümkün olabilmesi içinse, günlük yaşam pratiklerinden evrilmiş dinsel yaşantının kurumsallaşmış ve kendini kurumlar alanına yerleştirebilmiş olması gerekir. Kurumsallaşma uzmanlaşmış birey gerektirir (Heller, 1984). Bu yüzden din kurumunun devlet kurumuyla olsun, toplu-

Din, din kuramları dışında da anlaşılıp kategorize edilebilir. Heller’in günlük yaşam kuramına göre din, bilim ve sanat gibi gündelik olmayan alana tabidir ve bununla birlikte gündelik olanı belirler.

mun diğer unsurlarıyla olsun, gerçekleştirdiği mutabakatın niteliği öncelikle kendi uzmanlaşma düzeyine, sonra bu uzmanlaşmanın sağladığı iktidara ve bu iktidarın diğer toplumsal ilişkiler ağındaki konum alışlarına bağlıdır. İslam dinî ortaya çıkış niteliği bakımından Protestan bir harekettir; Tanrı kul ilişkisi arasında bir ruhban sınıf önermediği gibi, din adamlığı gönüllülük esasına dayanır ve her cemaat dini en iyi bilen diye gördüğü birini kendine imam kabul eder. Bu durumun sonucu olarak kimse kimseyi aforoz edemez ama cemaatlerin dini liderlerinin bağlı olduğu bir kurum da oluşmaz. Hâlbuki kurumsallaşma olmadan günlük yaşam alanından farklılaşma da olamaz. Bu niteliklerle İslam dini Türkiye örneğinde devletten ayrı kurumsallaşmış bir din adamları sınıfına sahip değildir; ne Osmanlı ne de Cumhuriyet Dönemi'nde. Bu yüzden de Hristiyan dünyanın Avrupa'da olsun, Amerika Birleşik Devletleri'nde olsun sahip olduğu din/devlet ayrılma modelleri hem İslam dininin özgünlüğü yüzünden hem de Türkiye'nin üniter ulus devlet oluşu yüzünden bizim için model olamazlar. Bu devletler içinde Türkiye'deki modelin en fazla benzediği ülke (İslam/Hristiyanlık farkı dışında) Fransa'dır.

SIRA SİZDE

Yaşadığınız yerde bir din görevlisi ile (imam ya da müezzin) sohbet ederek çalışma koşulları hakkında fikir edininiz. Kamu çalışanı olma konusundaki fikirlerini öğreniniz.

DİN/DEVLET AYRILMA MODELLERİ, LAİKLİK VE SEKÜLERLEŞME

Herhangi bir toplumda ortaya çıkmış laiklik iddiasının belli bir sekülerleşme tarzına dayanması beklenir; yani, laikliği önceleyen bir sekülerleşme sürecinin yaşanmış olması gerekir. Ancak sekülerleşme tüm dünyada özellikle Avrupa'da tek tip bir sürece işaret etmez ve farklı yollardan gelen sekülerleşme deneyimleri din kurumu ve kamu hukuku arasında farklı uzlaşma modelleri oluşturmuştur. Bu modellerin bazıları laiklik (*laïcité*) ilkesini benimsemiştir. Politik bir ilke olarak laiklik aslında pek muğlaklığa yer bırakmayan bir kavramdır. Halk anlamına gelen Yunanca *laos* ve halka dair/halka ait anlamına gelen Latince *laikos* kavramlarından evrilmiştir. Antik Yunan'da halk anlamında kullanılan *laos* sözcüğü Hristiyanlıkla birlikte *clericus* yani din adamı dışında kalanları anlatır biçimde Yunanca Latince karışımı bir kavram olan *laikos* şeklinde kullanıldı. Din adamları dışında kalanlara *laikos* denirdi. Hala kilise sözcelimi bir din adamını herhangi bir sebepten kilise dışına çıkaracak ve ruhbanlığını elinden alacaksa “X kişisi laikleştirilmiştir” diye ilan eder, yani söz konusu din adamını *laisize* eder, onu halksallaştırır. Halk anlamına da gelen bu sözcük dilimize öyle yerleşmiştir ki halkın bir kısmı bu sözcüğü Türkçe sanır (Berkes, 2008: 19).

Orta Çağ Hristiyanlığında kilise içinde ruhban (*clericus*) olmayan ancak vaftiz edilmiş Hristiyanları anlatır biçimde kullanılan *laikos* kavramı (Blancarte, 2008: 11-12) 16. yüzyılda formüle edilen *laïcisme* doktrininde başka bir içeriğe bürünür. Bu kavramdan esinlenen *clericus* karşıtları Fransızcada *laïcisme*'i formüle etti. Bugün sınırlarını tarif etmeye ve dönüştürmeye çalıştığımız *laisizm* kavramı Fransız Akademisi tarafından, 1842'de “laity'nin (*clericus* olmayanların/halkın) kiliseyi yönetme hakkını tanıyan bir doktrin olarak tanımlandı” (Bauberot, 2008). “Laisizm din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrindir” (Özdalga, 1998: 21). *Laos*, *laikos*, laiklik ve *laisizm* aynı kökten türevlenmiş kavramlar olmakla birlikte tarihsel ve tarih dışı içeriklerine sadık kalarak kullanılması önemlidir. *Laisizm* bir doktrindir. Laiklik dendiğinde ise devletin ve dinlerin otonom durumları, din ve inanç hürriyetini ve din ve inanç

sahibi olmak, olmamak veya birinden ötekine geçmekle ilgili hürriyetleri sağlayan bir kamu hukuku anlaşılır (Willaime, 2009). Laiklik için kabul edilmiş esaslar;

1. vicdan, düşünce ve din hürriyeti,
2. bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması,
3. dinlerin ve devletin kendi özerkliğine sahip oluşu, yani birbirinden özerk (otonom) oluşu olarak kabul edilir (Willaime, 2009).

Devletin ve dinin otonomisi için devlet kamu hukuku tarafından laikliğin hayata geçirilmesini garanti etmekle yükümlü olarak tarif edilir. Yani laik devlet sadece din kurallarına dayanmayan herhangi bir devlet değildir; laiklik konusunda taraftır ve bu hukuki/politik ilkenin hayata geçirilmesinden sorumludur.

Laiklik dendiğinde kişilerin aklına laikliğin farklı boyutları gelebilir. Bu durum bize özgü değildir. Jean Bauberot (2008)’nın 2005 yılında Fransızlara uygulanmış bir anketten aktardığına göre, verili beş seçenekten laikliğin en önemli özellikleri diye seçilenler;

- bütün dinlere eşit davranma (% 32)
- din ve siyaseti ayırma (% 28)
- vicdan hürriyetini sağlama (% 28) kategorileri olmuştur.

Bauberot (2008) bu sonuçları laiklik kavramından beklentinin laikliğin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar dönümlerindeki tanımlarına bir yakınsama olarak yorumlamakta, Fransız halkının bu tanımları içselleştirdiğinin görüldüğünü tespit etmektedir. Ancak ona göre “dinlere eşit davranma” ve “din ile siyasetin ayrılması” ve “vicdan hürriyeti” gibi unsurlar Fransa’ya özgü olmayıp, hatta bu anket laikliği benimsememiş toplumlarda bile yapılsa artık karşılaşılabileceğimiz taleplerdir. Laiklik prensip olarak kabul edilse bile her toplumda din/devlet ayrılma modeli farklılaşabileceğinden ve sekülerleşmenin tek-kalıplı bir evrimsel yol izlememiş olması yüzünden her bir toplumun modeli kendisi için örnektir ve zaman içinde revize edilebilir. Bununla birlikte laiklik konusunda “kültürel transfer” tüm dünyada gözlenmektedir. Örneğin Bauberot (2008) Fransız laikliğinde Meksika, İngiliz ve Amerikan sosyal düşüncesinden esinler tespit etmiştir. Laikliğin çeşitli biçimlerde yaşanması mümkündür ancak laiklikten bahsedebilmek için yukarıda belirttiğimiz esasları var kılmış bir toplumsal düzen gözlenmelidir; örneğin din ve devletin ayrılmış olması yetmez, dinin siyaset alanından tamamen çekilmiş olması gerekir. Dahası laik devlet, kamu düzeni adına dinsel yaşamlara zaman zaman sınır koyabilir, kısıtlama getirebilir. Ancak içinde yaşadığımız ve Habermas (2001)’ın post-seküler dönem diye adlandırdığı bu dönemde seküler politik zemini tanımak koşuluyla ve kamu hukukuyla sınırlandırılmış olarak dinsel gruplar kamusal tartışmaya katılabilmekte ve dinsel yaşam taleplerini gündeme getirebilmektedir.

Şimdi sekülerleşme kavramını açıklayalım. *Saeculum* sözcüğü dünyaya, çağa, kuşağa, devre ait anlamlarına gelir ve tarihsel olarak da değişik anlamlar kazanmıştır. Örnek olarak, Avrupa tarihinde bir dönem kiliseden kurtarılmış anlamında kullanılmıştır (Berger, 1967: 107-109). Seküler için “din etkisinden kurtulmuş/kurtarılmış” demek doğru olacaktır. “Seküler olan dinsel olanı da kapsayabilir ama eğer din her şeyi tanımlayacak bir referans hâline gelmişse seküler bir ortamdan söz etmiyoruz demektir” diyen Nielsen’in (1999: 68) tespiti kamusal alanın dini ne ölçüde kapsayabileceğine dair en açık seçik ölçüyü koyar.

Sekülerleşme “dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi ve kurumların din etkisinden kurtularak ortaya çıkması” (Berger, 1967: 107) ile birlikte “dinsel kurumlar, eylemler ve dinsel bilincin toplumsal önemini kaybetmesi süreci” (Wilson, 1966: xiv; Wilson, 1982: 149) olarak tanımlanır. Dikkat edilirse elinizdeki

Laiklik dendiğinde devletin ve dinlerin otonom durumları, din ve inanç hürriyetini ve din ve inanç sahibi olmak, olmamak veya birinden ötekine geçmekle ilgili hürriyetleri sağlayan bir kamu hukuku anlaşılır. Laiklik için kabul edilmiş esaslar 1) vicdan, düşünce ve din hürriyeti, 2) bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması, 3) dinlerin ve devletin kendi özerkliğine sahip oluşu, yani birbirinden özerk (otonom) oluşu olarak kabul edilir. Devletin ve dinin otonomisi için devlet kamu hukuku tarafından laikliğin hayata geçirilmesini garanti etmekle yükümlü olarak tarif edilir. Yani laik devlet sadece din kurallarına dayanmayan herhangi bir devlet değildir; laiklik konusunda taraftır ve bu hukuki/politik ilkenin hayata geçirilmesinden sorumludur.

Laisizm din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrindir. Sekülerleşme ise dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi ve kurumların din etkisinden kurtularak ortaya çıkması ile birlikte dinsel kurumlar, eylemler ve dinsel bilincin toplumsal önemini kaybetmesi süreci olarak tanımlanır.

metinde “secularisation” kavramı sekülerleşme olarak çevrilmiştir, çağdaşlaşma olarak değil. Çünkü çağdaş sözcüğü *Saeculum* sözcüğünün dünyevi/dünyaya ait anlamını içermemektedir. “Secularisation” için bu anlamı seçsek dünyevileşme diyeceğiz ve bu kez de kavramın çağdaşlaşma anlamını kullanmamış olacağız. Burada seküler kavramının anlamını bilmek koşuluyla terim sekülerleşme olarak tercüme edilmiştir.

Sekülerleşme sözcüğün yapısından da anlaşıldığı gibi bir sürece işaret eder, tarihselliği vardır. Berger’e (1967: 107-108) göre din kurumunun diğer kurumların alanından çekilmesinin yanı sıra sekülerleşmenin öznel bir boyutu da vardır ki bu da bilinç sekülerleşmesidir. Berger (1967: 107-108), bu düzeyi anlatırken “dünyaya ve kendi yaşamlarına dinsel yorumlamanın dışında bakan bireyler”e işaret eder. Bir toplumun entelektüel birikimi de o toplumda bilimin ortaya çıkmış olması, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler sağlanması durumunda sekülerleşir. Bu önü almaz bir süreçtir. Bu anlamda Türkiye’nin tarihsel geçmişi Fransa’dan çok büyük farklılık göstermez.

Her ne kadar bugün bütün dünyada dinsel hareketlerin yaygınlaşmasıyla dinin kamusal yaşama dönüşü (Casanova, 1994) tartışılıyorsa da din kurumunun kendi içinde bir sekülerleşme yaşadığı da kaydedilmektedir (Hey, 2001; O’Dea, 1961). Bundan kastedilen din kurumunun söylemini değişen ve dönüşen toplumsal dinamiklere uyarladığıdır.

Laiklik politik bir ilkedir, tarih dışı bir kavramdır, bir süreci işaret etmez ve bu ilkeyi kabul etmek anayasa metinlerinde (Türkiye, Fransa ve Meksika gibi) veya sonradan oluşan ihtilafların giderilmesinde bir üst ilke olarak karar niteliğinde kabul ile (İtalya gibi) olabilmektedir. Devletin de laik olması her şeyden önce dindışı olması demektir. Yani laik bir devletin işleyiş mantığı tamamen dindışıdır, halk (laikos) egemenliğine dayalıdır. Ancak, bir devletin laikim demesi yapıp ettiklerimde dindışıyım demesidir; din kurumunun nasıl işleyeceğini bu kavramdan çıkaramayız ama şu kesindir ki din ve devlet arasındaki tek ayrılma modeli laisist model değildir. Ayrılma modelinin laisist olmadığı ancak sonradan laikliğin bir üst ilke olarak benimsendiği durumlar (İtalya gibi) laikliğin yaygınlaştığını göstermektedir. Avrupa’da laisist ayrılma modelinin iki temsilcisi üniter ulus devlet olma sebebiyle de birbirine benzeyen Fransa ve Türkiye iken İngiltere ve İskandinav ülkeleri bazı varyasyonlarıyla (tanıma (*recognition* bazı kiliselerin ya da dinsel cemaatlerin devletçe tanınması) dahil etme (*incorporation* bir kilisenin anayasal devlet yapısına bir şekilde dâhil edilmesi), kurma (*establishment*) modeline; İtalya (İspanya ve Portekiz’i de çok az farkla kapsar biçimde) ise Napolyon’dan kalma *concordat* modeline sahiptir (Nielsen, 1999: 113). *Concordat* dışındaki tüm modellerde yani birçok Batı Avrupa ve İskandinav ülkesinde din kurumu şu ya da bu şekilde devlet otoritesine ve denetimine tabidir.

Avrupa’daki din/devlet ayrılma modelleri içinde bugünkü Vatikan’ı olanaklı kılmış modelin adı Fransa’daki saf laisist ayrılma modelinden farklı olarak Napolyon’un *concordat* modelidir. Bu modelde din devlete tabi değil ancak ondan ayrı bir yerdedir ve bu Katolik kilisesi ile yapılan bir uyuşmanın sonucudur. Ancak *concordat* tarzı ayrılma modeline sahip İtalya’da kilise ve seküler hukuk arasındaki ihtilaflarda laiklik bir üst ilke olarak kabul edilmektedir. Sadece Türkiye’deki bazı İslam unsurları ya da diğer dinlerin mensupları değil başka Avrupa ülkelerinde de İtalyan toplumunun sahip olduğu modeldeki dinsel yaşantı hakları talep edilmektedir. Ancak, bu model dediğimiz gibi uzmanlaşmış ve tarihsel olarak güçlü bir kilise kurumu ile mümkün olabilmiştir ve kilisenin alanı ayrılmıştır. Modele adını ve-

Laiklik politik bir ilkedir, tarih dışı bir kavramdır, bir süreci işaret etmez ve bu ilkeyi kabul etmek devleti dindışı kabul etmek demektir. Laik bir devletin işleyiş mantığı tamamen dindışıdır, halk (laikos) egemenliğine dayalıdır. Ancak, bir devletin laikim demesi yapıp ettiklerimde dindışıyım demesidir; din kurumunun nasıl işleyeceğini bu kavramdan çıkaramayız. Din ve devlet arasındaki tek ayrılma modeli laisist model değildir. *Concordat* dışındaki tüm modellerde yani birçok Batı Avrupa ve İskandinav ülkesinde din kurumu şu ya da bu şekilde devlet otoritesine ve denetimine tabidir.

ren *concordat* metni incelenirse boşanan bir çiftin mal ve alan paylaşımına çok benzediği görülür; bu yüzden bu modeli din ve devlet arasında mükemmel bir boşanma olarak adlandırabiliriz. Belli üst hukuki çerçevelere uymak koşuluyla kilise kendi ruhbanlarını yetiştirmede olsun, diğer eğitim kurumlarını vücuda getirmede olsun haklarını korumuştur. Mesela İtalyan Anayasası’yla tabii ki kilisenin isteğiyle konulmuş olan ayin özgürlüğü, Türkiye’de ancak 1982 Anayasasıyla tanınmıştır. Bu konuda özel bir yasak olduğundan değil, bu hakkı talep edecek uzmanlaşmış ve iktidar sahibi bir ruhban sınıf olmayışının bu eksikliğe yol açmış olması olasıdır. Ya da öteden beri dinsel yaşam için ibadeti yeterli gören ve daha çok Sufilere ait dinsel ayinleri gereksiz bulan bir ulema görüşü bunda etkili olmuş olabilir. Ancak, bu özgürlük tanınırken Şeyh Sait İsyanı’nın doğrudan sonucu olan ve 1925’de TBMM’de çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve ilgili her türlü sanın kullanılmasını yasaklayan kanunla çelişme olasılığı düşünülmemiş ve bu özgürlüğün sınırları tarif edilmemiştir. Esasen Sufi gelenek içinde daha çok tarikat tarzı bir hiyerarşiyle bir araya gelinen ayinler benimsendiğinden İslam dininin yaşanması açısından çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Dinsel yaşantının ayrıntılı tarifi için hâliyle bu yaşantıyı örgütleyecek kurumun üst düzeyde uzmanlaşmış olması gerekir. Dahası uzmanlaşmış ve kurumsallaşma sürecini tamamlamış olan dinin seküler nitelikte örgütlenmiş bir kamu hukukuyla sınırlanmak koşuluyla nasıl bir yaşam alanına çekileceği yine din kurumunun önce talep etmesiyle, arkasından da toplumun diğer kesimleriyle etkileşim hâlinde sonuçlanacak bir kamusal tartışmanın yürütülmesiyle yanıt bulabilecek bir sorudur. Böyle olursa evrensel haklar tartışması anlamlı olabilir. Zira evrensel haklar demokratik toplumlarda talep edilebilir ve yaşanabilir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar veren ve ilgili her türlü sanın kullanılmasını yasaklayan kanunun bugünkü Türkçeye çevirisini bulmak için bakınız, Kara, M. 1997. Din ve Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler. İstanbul: Dergâh Yayınları.

K İ T A P

Türk Modeli

Peki, Türkiye’de işlemekte olan model nasıl anlaşılmalıdır? Çokuluslu ve çokdinli imparatorluktan bir ulus-devlet yaratma süreci uzun yıllar süren savaşların ardından gelmiş olmakla birlikte, bu sonucu doğuran sosyal küre Osmanlı Devleti’nin son iki yüzyılında oluşmuştur (Timur, 1993: 104). Bugün hâlâ sonuçlarını deneyimlediğimiz bu model Habermas (2001) tarafından formüle edilmiş iki model çerçevesinde anlaşılabilir: İlk olarak rasyonel bir dilin dinsel dilin yerini almasını öneren ‘yerini alma modeli’, Osmanlı Dönemi’nin laisist bürokratlarının hukuk reformlarında açıkça görülür. Erken Cumhuriyet Dönemi reformları dinsel dil ve mülkün ele geçirilmesine dayanan ‘kamulaştırma modeli’ olarak anlaşılabilir. Bu model de tarihsel olarak ‘yerini alma modeli’ne dayanmaktadır (Sündal, 2009 a; 2009 b).

Burada hedeflenen kavramsal bir değerlendirmeden çok sahip olduğumuz modelin hayata aktarılması aşamasında değerlendirmektir. Örnek olarak bu model Aleviler ve Sünniler için farklı sonuçlar doğurmuştur. Gayrimüslimler için Lozan Antlaşması’nda özel hükümler benimsenmiştir. Her dinin teolojik değerlendirmesi farklı olabileceğinden “dinlere eşit davranma” ancak avam olarak hayal edilebilir; böyle olduğu içindir ki farklı teolojik kabullere sahip Sünni ve Alevi İslam için henüz tarafları memnun edecek bir uzlaşıya varılamamıştır. Gerçekte işleyen ve laikliğin unsurlarından biri olan devletin ve dinlerin kendi özerkliğine sahip oluşu ilkesi ölçü olarak kabul edilse bile ortaya çıkışı itibarıyla seküler iktidarı tanımış

olan Sünni İslam (Pace, 2008) devletten ayrı bir var oluş -istisnalar olsa bile- tasavvur etmemektedir. Ancak bu durum Alevi İslam veya başka din mensuplarınınca kabul edilebilir değildir. Örneklersek, seküler hukuka ve düzenlemelere tabi imam-hatip liselerinin varlığı Türkiye'de Sünni Müslüman vicdanı rahatsız etmezken, Hristiyanlar için ruhbanlarının kilise dışında yetiştirilmesi kabul edilemez bir durumdur (Sündal, 2007).

Bu sebeplerle dinlere eşit değil dinlerin özelliklerine göre yani farklı davranan, farklılıkları tanıyan bir devlet laikliğin koşulu olabilir. Ayrıca, laik devlet dinlere karşı hayal ettiğimiz bir tarafsızlığa (neutrality) da sahip olamaz çünkü laik devlet "demokrasi, dinsel çoğulluk, dinsel tolerans vb. değerleri savunur ve dolayısıyla tarafsız değildir (Blancarte, 2008: 38). Devletin tarafsızlığı (neutrality of the state) ilkesi liberal bir politik ilkedir ve bu tartışma hem Birleşik Krallık içinde bir konfederasyon olan Kanada'da hem de laisizmin ortaya çıktığı ve anayasasında laikliğin yer almasıyla birlikte din/devlet ilişkisinin açıkça tarif edildiği üniter ulus-devlet olan Fransa Cumhuriyeti'nde yapılmaktadır. Üstelik Fransa laiklikle birlikte ayrınılı tarifler ve hükümlerle de bilinir: "Fransız Cumhuriyeti hiçbir kültü tanımaz, ücret ödemez veya sübvansiyonla desteklemez/para yardımıyla bulunmaz" hükmü gibi (Koussens, 2009). Ancak hem Kanada hem Fransa devletin tarafsızlığı ilkesini laisizmle ilgili değil, liberal bir politik ilke olarak yasal düzenlemelerle kabul etmişler ve bu ilke Kanada'da laisizmin ve laikliğin yokluğunda, Fransa'da ise varlığında uygulanırken bu yüzden dinsel yaşamların seküler düzenlemeler karşısındaki hukuki konumu farklılaşmaktadır (Koussens, 2009).

Tabii ki Türkiye de bu liberal politik ilkeyi -ki bu ilke kabul edildiği toplumlar da laikliğin gelişmesine katkıda bulunmaktadır- benimseyebilir ancak bu laisizmin gereği olarak değil, liberalizmin bir gereği olarak tartışılabilir. Kaldı ki, Türkiye'de gözlenen durum bunun tam tersidir. Dinsel yaşam talepleri bakımından kitlelere devletten otonomi değil, devlet yapısına bir şekilde entegre olma, dolayısıyla kamu bütçesinden sürdürülen dinsel yaşamlara dâhil olma daha cazip görünmektedir. Öte yandan düzenli olarak din hizmetlerinden yararlanmasa da kamu bütçesinden din hizmetleri yürütülmesine ciddi bir karşıtlık sergilemeyen bir sessiz çoğunluk vardır. Bazen siyasi, hukuki model çok benzese de Fransa ve Türkiye örneğinde olduğu gibi, bağlamından kopmuş bir tartışma iki ayrı ülkede iki ayrı anlama bürünmektedir. Örnek olarak Jean Bauberot'nun Fransa'da laiklik tarihindeki eğilimleri sosyolojize ederken kullandığı terminoloji Türkiye'de bambaşka tartışmaların konusu olmuştur. Bauberot (2003) özetle Fransa'da sekülerizmin/laikliğin kuruluşunu ruhban karşıtı (anticlerical) bir hareketin politik başarısına bağlar. Bu ilk dönem mücadeleciler/savaşçı (combative) bir ruhban karşıtı hareketle karakterize iken daha sonra yerini ılımlı/ barışçı (pacifist) bir anlayışa terk etmiştir. Bugün Bauberot (2009), Touraine ve diğerleri tarafından 1989'da yayınlanan laiklik manifestosunu da mücadeleciler/ savaşçı tarza ait olarak yorumlamaktadır ve onları cumhuriyetçi laikler diye adlandırmıştır. Ancak Bauberot'nun söz ettiği barışçıl yaklaşım, ruhban karşıtı (anticlerical) yaklaşımın yerini ruhbanlara karşı daha barışçıl bir yaklaşıma bırakmasıdır. Bizde anlaşıldığı gibi laikliğin pasifleştirilmesi (edilgenleştirilmesi) söz konusu değildir.

Bundan ayrı olarak en temel yanlış din/devlet ayrılma modelinin niteliği ile laiklik kavramının birbirine karıştırılmasıdır. Ayrılma modeli laisist olabilir ve zamanla laiklik zaafa uğramış olabilir (Türkiye örneği) veya ayrılma modeli concordat tarzı olup zamanla laiklik bir üst ilke olarak benimsenmiş olabilir (İtalya örneği). Bir başka önemli hata, laikliği ortaya çıktığı Fransa bağlamıyla ve cumhuriyete eşdeğer

düşünmektir (Blancarte, 2008: 31). Bu sebeple Türk modelinin literatürde kendine yer bulması ve bu modelin geliştirilebilmesi için kuramsal çerçevede ve evrensel ölçütlerle yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak, İslam’ın özgünlüğüne sahip Türk modeli değerlendirilirken bazı problem alanları oluşmaktadır:

1. Müslüman dünyadaki sekülerleşme sürecine dair kuramsal çalışmaların noksanlığı,
2. Din ve sekülerleşme kuramlarında iktidar boyutunun noksanlığı
3. Yerli bilgi noksanlığı (Sündal, 2009 b).

Değerlendirmelerin çoğu DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı)’ın varlığı argümanı ile başlamakta ve sekülerleşme kuramını kendi bağlamında uyarlamaktadır, yani kilise/devlet ayrımıyla biten Hristiyan başarı bağlamıyla. Bu noktadan yola çıkarak Türk devletinin seküler niteliği sorgulanmaktadır (Davison, 2003). Türk devletinin seküler niteliğinde sorun gören argüman tartışmalı olsa da Türkiye’de din konusundaki güncel durum sonraki kısımlarda ele alınacağı gibi var olan hukuk ve toplumsal dönüşümler arasında bir gedikten söz edilmesini olanaklı kılabilir. Ayrıca Türkiye’de veya dünyanın başka bir yerinde devletin tüm toplumsal katmanlar, bu katmanların dinsel veya diğer taleplerinden ve iktidar ilişkilerinden bağımsız, siyasa ve hukuksal anlamda nötr bir şekilde tasarlanması mümkündür ama böyle bir devlet ancak vatandaşların güçlü ve örgütlü liberal siyasi talepleriyle var olabilir. Bugün sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada devletin tarafsızlığı ilkesi (neutrality of the state) talep edilmektedir. Sosyal teori alanında da laikliğin gizeminden kurtarılması gerekmektedir. Örneğin, “laikliğin laikleştirilmesi nosyonu” (Willaime, 2004: 279-345) ile Willaime (2009) laikliğin artık “dinlere alternatif olarak değil, sivil toplumda dinsel ve dinsel olmayan inançların çoğulluğunu yönetme olarak düşünüldüğü”nin altını çizmeye niyet ettiğini belirtir.

Türkiye’ye baktığımızda ise laikliğin ruhban karşıtlığıyla karıştırıldığını ya da Türk laikliğinin hâlâ kısmen ruhban karşıtı eğilimler sergilediğini, dinsel yaşam taleplerini artan şekilde dile getiren kesimlerinse bilinç sekülerleşmesinden uzak olduğunu gözlemliyoruz. Bir başka önemli nokta din alanında devlet denetimi gözetimi tasarlanmış ve din adamlarının önemli bir kısmı tarafından bu durum kabul görmüştür. Aksi hâlde Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurum hiç kurulamaz ve kurulsa bile bu kadar uzun soluklu olamazdı. Ancak Avrupa tarihinde laikliğin ortaya çıkışını sağlayan unsurun Protestan hareket olduğunu ve Katolik kiliseden ve teokratik yönetimlerden özgürleşme deneyimine dayalı bir sekülerleşme tarihi olduğu düşünülürse Türk deneyimi yine din adamlarına bırakılmış bir dinsel yaşam düzenlemesi gibi görünmektedir.

TÜRKİYE’DE DİN VE DİNSEL YAŞANTI

Bugünkü durumda dinsel yaşantının organizasyonu şöyledir: Anayasada laiklik ilkesi benimsenmiş, ayrıntılı tarif edilmiştir. Ayrıca din/devlet ayrılma modeli de laisistdir, hatta ruhban karşıtı nitelik sergiler (Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve eğitim faaliyetlerinin durdurulması) ve devlet de laiktir, yani dindışıdır, halk egemenliğine dayalıdır. İslam dini açısından dinsel yaşantıya dair hizmetler herhangi bir kamu hizmeti gibi örgütlenme bakımından seküler niteliktedir. Yani din hizmetleri dediğimiz ibadet, cenaze, dinsel yaşamla ilgili danışılan konularda yol gösterme ve benzeri hizmetler birer kamu hizmeti olarak düşünülmüş ve özel olarak sadece din işlerinden sorumlu bir bakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülmekte idi ancak 2010 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı da Başbakanlığa bağlı kurumlar arasına girmiştir. Başbakanlık isterse yetkisini bir bakan

Türkiye'de İslam dini açısından dinsel yaşantıya dair hizmetler herhangi bir kamu hizmeti gibi örgütlenme bakımından seküler niteliktedir. Yani din hizmetleri dediğimiz ibadet, cenaze, dinsel yaşamla ilgili danışılan konularda yol gösterme ve benzeri hizmetler birer kamu hizmeti olarak düşünülmüş ve özel olarak sadece din işlerinden sorumlu bir bakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülmektedir. Türkiye'de din hizmetlileri lise düzeyinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı seküler imam-hatip okullarında yetiştirilir. Türkiye'nin din adamı eğitimindeki farkı, laiklik prensibinden çok İslam dininin kendisinde devletten ayrı örgütlenecek bir ruhban sınıfının olmayışından kaynaklanır.

1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birliği sağlanmasından hedeflenmiştir. Ancak bugün küreselleşme etkisiyle dinsel yaşantıya ve eğitime dair talepler artmıştır.

aracılığıyla kullanabilecektir. Bu kurum, iç işleyişinde özel kanun ve yönetmeliğiyle hareket eder ancak 1982 Anayasası iki temel ögesi bulunan bir kamusal uzlaşma çerçevesini işaret eder: Birincisi, bu kurum laiklik prensibi altında hizmet görür; ikincisi, ulusal birlik ve beraberliğe hizmet edecek şekilde çalışır. Birinci öge modernliğin en temel koşulunu sağlar, toplumsal düzenin seküler mantığını kabul eder, ikinci öge ile de devletin üniter niteliğine karşıt olabilecek unsurların kontrol altına alınması hedeflenmiş görünmektedir. Diyanet İşleri Başkanı'nın atanması dışında kurumun iç işleyişine devlet müdahalesi yoktur. Diğer laik devlet örneği olan Fransa'da ise kilise kurumunun üst hiyerarşisinde iki makam vardır ve bu iki makam da Türkiye'deki gibi atanır. Türkiye'den farklı olarak kilise kurumunun ruhban sınıfı kendi içinde seküler alanın dışında yetiştirilir.

Türkiye'de din hizmetlileri lise düzeyinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı seküler imam-hatip okullarında yetiştirilir. Bu okullarda sadece uygulamalar için İslam dininin gerekleri gözetilir, uygulama dışındaki eğitimin niteliği sekülerdir ve 1900'lerdeki medrese reformundan miras alınan eğitim felsefesi gereği din hizmetlisi olacak kişilere modern bilimler, matematik ve felsefe de okutulur. Bununla hedeflenen, "aydın din adamı" yetiştirmektir. Türkiye'nin din adamı eğitimindeki farkı laiklik prensibinden çok İslam dininin kendisinde devletten ayrı örgütlenecek bir ruhban sınıfının olmayışından kaynaklanır. İslam tarihsel varlığıyla, zaten devlet olarak ortaya çıkmıştır ve günlük hayatı ayrıntılı tarif eder, düzenler, kurallara ve yaptırımlara tabi tutar. İslam'ın kutsal kitabı Kuran, yoğun bir hukuk dili içerir. Bu yüzden İslam toplumlarının laikliği benimsemesi zordur; zor olduğu kadar da Türkiye örneğinde olduğu gibi takdiri hak eder.

Hristiyan toplumların din/devlet ayrılma modellerine benzemese de Türkiye'deki model uzun süre sorunsuz yürümüştür. Bugün ibadete öncülük eden din görevlisi ile aralarında herhangi bir bağımlılık ilişkisi olmadan camiye giden ve ibadet eden, bu ibadetin niteliğinden de memnun bir kitle vardır. Cami müdavimi olmayıp evinde ibadet edenler için de dinsel yaşam olanakları vardır. Dinsel yaşama ilişkin yasaklı olan tekke yaşantısına dair san ve unvanların kullanımıdır: Şeyh, mürid, mürşid gibi. Bununla birlikte, bu sanlar kullanılarak eğitim faaliyeti de yürütülemez. 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birliği sağlanması hedeflenmiştir. Bugün de eğitim kamu okullarında ya da vakıf okullarında da olsa Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında ve aynı yasa ve yönetmeliklere tabidir. Bununla hedeflenen bir millî kimlik yaratma deneyimi olsa gerektir ama bugün yaşadığımız toplumsal dönüşümler eğitimi salt eğitim hakkı olarak değil, bir özgürlük meselesi olarak algılamayı ve buna göre toplumsal politikalar benimsemeyi gerekli kılmıştır. Bir toplumda eğitim alanında nitelik açısından da özgürleşmiş, farklılaşmış ve yaygınlaşmış bir kurumsallaşma en önemli çoğulcu demokrasi ölçütlerinden biridir.

Yukarıda sözü edilen dönüşümler çeşitli olmakla birlikte, dinsel yaşantıya dair artan taleplerin burada vurgulanacak olan boyutu küreselleşme etkisidir. Burada dinsel yaşam üzerindeki küreselleşme etkisinden kastedilen, Batı toplumsal yaşamıyla kültürel etkileşime girmiş Doğulu ve Orta Doğulu halkların kendi toplumlarında dinsel yaşama dair taleplerindeki değişimdir. Bu değişim bazen kendi dinsel/etnik/ulusal kimliklerine daha sıkı tutunma ve savunuya geçme biçiminde olurken bazen modern yaşamın gereklerini benimseme bazen de yaşadıkları toplumun içinde Batı toplumlarının dinsel yaşamı örgütlenme biçimini talep etme biçiminde kendini göstermektedir. Dindarlığın kendine özgü bir iç mantığı olduğundan toplumları sadece din ekseninde kıyaslayan bir yaklaşımla sık sık karşıla-

şıyoruz. Örnek olarak, Amerika Birleşik Devletleri yasalarından ya da İngiltere’deki düzenlemelerden esinlenen uzman hukukçu görüşlerine de rastlamaktayız. Ancak bu örnek alınan ülkeler ya eyalet sistemiyle ya da meşruti monarşiyle yönetilmekte ve Türkiye için siyaset bilimi ölçütleriyle söylersek bir model oluşturma durumunda değildir. Açık bir örnek vermek gerekirse, İngiltere dediğimiz ülke aslında Birleşik Krallık içindedir, Kanada ve Avustralya gibi; İngiltere’nin azınlık kavramı vardır, Kanada’da monark (Kraliçe Elisabeth II) “imanın savunucusu” olarak tanımlanır, buna karşın Türkiye Cumhuriyeti bir üniter ulus-devlettir ve tanım gereği azınlık kavramı yoktur. Tek istisnai durumu Lozan Antlaşması’nca tanınan azınlık hakları oluşturur.

Lozan Antlaşması’nda azınlık kavramı üzerine ayrıntılı bir inceleme için bakınız, Oran, B. 2004. Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama. İstanbul: TESEV.

K İ T A P

İdeal tiplerle düşünersek her bir yönetim modeli bir kamusal uzlaşıya denk gelir. Anayasalar da bu uzlaşının yazılı metinleridir. Ortaya çıkmış anayasa bir kamusal uzlaşının ürünüyse toplumun bütün kesimlerinden destek görür. Kurumsallaşmış toplumsal davranış, örnek olarak din, kendini kamusal uzlaşı meydana gelirken ifade edebilmişse dinsel yaşantı ve toplumsal yaşantının çatışma içinde olmadığı uzun bir dönemin yaşanması gerekir. Türkiye için diyebiliriz ki böyle bir dönem yaşanmıştır çünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını sağlayan iktidarın önemli bir bileşeni de din/devlet uzlaşısıdır ve bugün artan dinsel yaşantı taleplerinin temel nedeni kamusal uzlaşıda din kurumunun kendini ifade edememesi değil, toplumsal değişme ve dönüşümün yaşanmış olmasıdır. Orta sınıflar kabuk değiştirmiştir ve sadece Türkiye’de değil, bütün dünyada orta sınıf kendine yeterliliğiyle karakterize olduğundan taleplerinde kararlı ve tutarlıdır.

Öte yandan, İslam din ulemasından ve Sufilerin bazı unsurlarından destek bulduğu açık olan Türkiye’deki din/devlet uzlaşısı geçmişten devralınan bazı kronik sorunları da bütünüyle çözememiştir. Örneğin, Alevi inancının yaşanmasını olanaklı kılmış ancak bu alanın devletle ilişkisini düzenlememiştir. Tek bir Alevilikten söz etmek de zordur ama Aleviliği İran Şiiliğinden çok kesin bir şekilde ayırmak olanaklıdır ve Alevilik bu yüzden kabaca Anadolu İslam’ı diye anılır. Şiiti Ali ve Alevi kavramlarının her ikisi de Ali’nin yolundan gitmeyi anlatsa da Aleviler Türkiye, Irak’ın bir kısmı, Suriye ve Balkanlara özgü topluluklardır (Çamuroğlu, 1996: 96). İnsan sevgisini, hoşgörüyü, inanç özgürlüğünü temel alan hele de kadın erkek eşitliğinde eşsiz bir konuma sahip olan Aleviliğin İran ya da Arap coğrafyasındaki Şiilikle ve onun ortaya çıkardığı şeriat rejimi denilen rejimle bağdaşması zordur. Van Bruinessen (1996: 7-10) Alevileri teolojik tartışmalara girmeden ve bir indirgeme yaparak “heteredoks dinsel azınlık” diye tanımlar. Ancak, burada heteredoks kavramını “çok kaynaktan beslenen” diye anlamak gerekir.

Türkiye toplumu içinse, Aleviler hem asli unsurdur hem de üniter devletin azınlık kavramı yoktur. Alevi ibadethanesi cemevidir ve cemevlerinin camiler gibi kamu bütçesinden pay alma talepleri vardır. Öte yandan, Alevi dedelerinin cemevi müdavimleri için sahip olduğu statü ile cami imamlarının cami müdavimleri arasındaki statüsü bir değildir ve Alevilik ile Sünni, Hanefi İslam’ın Türk Devleti ile uzlaşmalarının içeriği burada ayrılır. Diyanet İşleri’ne bağlı bir camide devlet memuru unvanıyla çalışan bir imam artık kamu görevlisidir ve imam kavramına atfedilmiş geleneksel anlamlardan vazgeçmiş bir gönüllüdür. Bugün itibarıyla az sayıda

Şiiti Ali ve Alevi kavramlarının her ikisi de Ali’nin yolundan gitmeyi anlatsa da insan sevgisini, hoşgörüyü, inanç özgürlüğünü temel alan hele de kadın erkek eşitliğinde eşsiz bir konuma sahip olan Aleviliğin İran ya da Arap coğrafyasındaki Şiilikle ve onun ortaya çıkardığı şeriat rejimi denilen rejimle bağdaşması zordur.

da olsa dedeliği de imamlık gibi maaşlı düşünen, cemevlerini Diyanet İşleri Başkanlığına bağlama niyetinde olan Alevi ya da Sünni çalışmacılar olmakla birlikte, henüz bir uzlaşmaya varılamamıştır.

SIRA SİZDE

3

Yaşadığınız yerde bir cem evi varsa gidiniz ve imam ile dede arasındaki farkı anlamaya çalışınız.

Alevileri en yakından ilgilendiren bir diğer konu, 1982 Anayasası ile ilk ve orta öğretimde tekrar zorunlu hâle getirilen “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersidir. Bu ders uzun zaman namaz sureleri ezberletilerek ve İslam tarihine dair bilgiler verilerek okutulmuştur ve gerek ders kitaplarının anlattığı İslam gerekse derste yapılan uygulamalar hep Sünni bakış açısını yansıtır niteliktedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne giden öğrenci velileri ve kamuoyundaki yoğun tartışmalar sonucunda ders kitaplarına Alevilik de katılmıştır ancak uygulamalardaki Sünni yorum sürmektedir. Bilici’nin (1999: 78) belirttiği gibi, bir Alevi teolojisi artık ortaya çıkmalıdır. Bu belki sorunu çözmeye bir ölçüde yardımcı olabilir ancak uzun yüzyıllar baskı altında yaşamış ve etnik olarak çok çeşitli halklar arasında yaygın olan Alevilik henüz böyle ortak bir teoloji üretmemiştir. Şu ana kadar kamuoyundaki tartışmanın tarafları Alevi İslam’ın çeşitli unsurları ve Diyanet İşleri Başkanlığının otoriteleridir ve bu otoriteler de Sünni bakış açısına sahip olduğundan tartışma seküler değil, dini bir zeminde yürümektedir.

Bunlardan ayrı olarak Lozan Antlaşması’yla azınlık statüsüne sahip dinsel azınlıklar için din, vicdan ve inanç özgürlüğü olsa da bu özgürlüğün günlük yaşamda karşılaştığı sorunlar dile getirilmiştir. Özellikle Yahudilerin dinsel yaşamları tıpkı Müslümanlıkta olduğu gibi toplumsal örgütlenme de gerektirdiğinden, cumhuriyetin kazanımlarına rağmen bazı sıkıntılar da doğmuştur. Avner Levi (1996)’nin bu konudaki tespiti Türkiye toplumunun dönüşümü için de açıklayıcıdır:

“Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğunun bas oğlu ve doğrudan doğruya varisidir. Bununla beraber Cumhuriyet’in temel ilkeleri İmparatorluğunkilerle taban tabana zıttır. Osmanlı Devleti, adının da belirttiği gibi bir imparatorluktu. Birçok dini ve etnik grubun belli bir hak ve borç sistemi içinde yan yana, hatta iç içe yaşamasını öngörürdü. Cumhuriyet Dönemi’nde ise modern bir ulus-devlet yaratıldı, devlet, ulus ve vatan kavramları bütünüyle çakışır duruma getirilmek istendi. Bu bakımdan Yahudilere kişisel eşit haklar, din ve inanç özgürlüğü verilmekle beraber bir toplum olarak örgütlenmeleri ve özerk kurumlara sahip olmaları önlenildi. Ne var ki Yahudilik toplumsal bir dindir. Günlük duaları dahi en az on ergin erkeğin hazır bulunmasını gerektirir. Bir Yahudi olarak yaşayabilmek için bir babam, özel et kesimi, özel yiyecekler, özel mezarlık vb. gereklidir. Bunlarsa bir düzenli iç örgüt gerektirir. Cumhuriyet böyle bir iç örgüt tanımak istemedi, bu da Yahudilerde hala süren bir kimlik buhranı doğurdu” (Levi, 1996: 7-8).

Ayrıca, Rum Ortodoks Kilisesi’nin ruhban yetiştirmede 1971’de kanunla kapatılan Heybeliada Ruhban Okulu problemi çözülemediğinden sıkıntıları vardır. Müslüman din adamları Milli Eğitim Bakanlığına ve YÖK’e bağlı seküler kurumlarda yetiştirilmekte ve bu İslami vicdanı rahatsız etmemekte, etse de ciddi bir direniş sergilenmemektedir. Oysa ki Hristiyanlık dininin bir kilise kurumu olduğundan, ruhbanlarını seküler bir hiyerarşiye bağlı biçimde yetiştirmeleri dinlerinin iç mantığına uymamaktadır.

Ermeni Ortodoks Kilisesi de Türk Devleti’nin tanıdığı bir kilisedir. Ermeni cemaati de çok az sayıda kalmış olan Hristiyan nüfusuyla Rum Ortodoks Kilisesi gibi varlığını sürdürmektedir. Kamuoyunda çok çeşitli yorumlarla anılan 1915 olaylarına ve zaman zaman su yüzüne çıkan Ermeni ya da gayrimüslim karşıtlığına rağmen Ermeni halkı dili, yemekleri, müziği ile Türkiye kültürünün önemli bir parçasıdır. Türklüğe ya da İslam’a ait sandığımız birçok dinsel ya da dinsel olmayan gündelik yaşam pratiğinin Anadolu’nun Yahudi ya da Ermeni halklarından öğrenilmiş ve benimsenmiş olma olasılığı din çalışmaları yapanlar için çok bildik bir konudur. Birkaç Ermenice sözcük örneği ne demek istediğimizi anlatmaya yeter.

Ermenice ve Türkçe arasındaki ortak ve birbirine geçen sözcükler için bakınız:
<http://www.bolsohays.com>

INTERNET

Ermeni cemaati olsun Rum cemaati olsun üniter ulus devletin ve laikliğin gereklerine uyarak eğitim alanında gerekli seküler düzenlemeleri kabul etmişlerdir. Cemaat vakıfları sorununun çözümü için yeni yasal düzenleme yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin Rum Ortodoks Kilisesi’nin *ekümenik* (evrensel/tüm dünyada kendine bağlı kiliseler bulunan) statüsünü tanınması şimdiki durumda söz konusu değildir. Böyle bir sanı Hristiyan dünyanın vermesi kendi iç mantığına uygunken, Türkiye’nin bu sanı tanınması din/devlet ayırımı İslam dininin iç mantığı düşünülerek yapıldığından ayrıca tüm dünyada kendine bağlı kiliseler bulunan bir evrensel kiliseyi tanınması ve böyle bir yapıyı içermesi laik devletin tanımı gereği olanaklı görünmemektedir. Bu ancak söz konusu kilisenin ayrı bir din devleti olarak kabulüyle ve Vatikan gibi bir alanın ayrılmasıyla mümkün olabilir. Zaten bu tarz bir anlaşmanın bilinen tek örneği İtalya Devleti ve Vatikan Din Devleti arasındadır.

Bu temel inanç grupları dışında kalanlar tanınma dışındadır, Türk Devleti sadece Yahudileri, Rum Ortodoksları ve Ermeni Ortodoksları tanımış, örnek olarak Roma Katoliklerini ya da Süryani Ortodoksları tanımamıştır. Yezidiler, Bahaîler gibi inanç grupları da çok az sayıda olmakla birlikte dinsel yaşamlarını sürdürmektedirler ancak onlara dair düzenlemeler de yoktur. Görüldüğü gibi İslam dini düşünülürse Türkiye’deki model, kurma (*establishment*) modeline ve onun bir versiyonu olan dahil etme (incorporation) modeline uygundur; diğer dinler için de tanıma modelinin işlediğini söyleyebiliriz.

Bunca farklı inanç grubuna rağmen, dinsel yaşantıya dair en yoğun şikâyet devletle uzlaşma gerçekleştirmiş olan Sünni Hanefi İslam’ın bazı kesimlerinden gelmektedir. Bu kesimin de şikâyetleri din adamı yetiştirme, diyanet bütçesi, dinsel yaşamın organizasyonuna dair değil, kadınların her yerde dinin gereği olarak örtünebilmeleridir. Diğer bütün alanlarda laiklik ilkesini, laik devleti ve laisist kamu hukukunu kabul eden Sünni dindarlık, kadın konusuna gelince direnmektedir.

Türkiye’de genç kadınlar arasında 1960’larda tek tük örneklerle başlayan yeni bir örtünmeden bahsedebiliriz ve bu örtünme tek tipleşmiştir. Bu tek tipleşme toplumun diğer kesimlerinde tepkiye de neden olmuştur. Hatta bu yeni tip örtünmenin toplumsal yaşamda ötekileştirildiği (Saktanber, 1994) tartışılmıştır. Bu yeni tip örtünmeye dair birçok alan çalışması yapılmıştır; en önemlileri Nilüfer Göle’nin *Modern Mabrem* (1991), Aynur İlyasoğlu’nun *Örtülü Kimlik* (1994) ve Elisabeth Özdalga’nın (1998) *Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam* adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmalar daha çok kadınların bu örtünme biçimine nasıl karar verdiklerini sorgulamıştır. Sündal (2002; 2005)’a göre ise şimdi o dönem çalışılan kadınlar çocuk yetiştirdiğinden artık daha çok aile içinde toplumsallaşma ile daha küçük yaşlarda bir örtünme başlamıştır. Yani ikinci ve üçüncü kuşaklar-

Türkiye'de genç kadınlar arasında 1960'larda tek tük örneklerle başlayan yeni bir örtünmeden bahsedebiliriz ve bu örtünme tek tipleşmiştir. Bu tek tipleşme toplumun diğer kesimlerinde tepkiye de neden olmuştur. Hatta bu yeni tip örtünmenin toplumsal yaşamda ötekileştirildiği tartışılmıştır.

dan söz etmek gerekir. Ama en temel veri örtünme yaşının gitgide düşmesidir. Küçük yaşta örtünmenin kişilik gelişimine etkileri konusunda tartışma cılız kalmıştır. Ancak, bugünkü genç kuşakların örtünmeleri birinci ve ikinci kuşak örtünmeden farklılık göstermektedir. Bu yüzden sosyal bilim yaklaşımı bugünkü kuşakların kıs- men genç yaşta örtünmüş annelerin yetiştirdiği kuşaklar olduğunu göz önüne al- malıdır.

Yine, Sündal (2005)'ın bulgularına göre bu yeni tarzda örtünen çok az kadın Şerif Mardin (1983: 14)'in tarif ettiği "sert ideoloji" kapsamına girebilecek bir İslam- cılık nosyonuna sahiptir. Yani, bu örtünme kısmen, bütün öncülleri ve kabulleriy- le bir ideolojiye entegre olmaktan çok, bir tutum ve vaziyet alış gibi değerlendirilebilir. Az olduğunu belirttiğimiz sert ideolojiyi temsil eden kadınların ise sistemle uzlaşmaya niyetleri yoktur. Çoğunlukla, ya üniversite sınavına hazırlanırken ya üniversitenin ilk yılında örtünmeye karar vermişlerdir. Üniversite eğitimi aldıktan ve çalışma yaşamına dahil olduktan sonra örtünme kararı alan kadına rastlanma- mıştır. Bir kısım kadın için bu örtü kendi yaşamları hakkında, eş ve iş seçimi gibi konularda karar alma serbestliklerini genişletmekle birlikte toplumsal yaşamda bu- na karşılık vazgeçtikleri özgürlükler vardır: Örnek olarak çocuk sahibi olunamıyor- sa erkeğin çokeşliliğine olumlu bakan ya da kadınlar için ayrı toplu taşıma araçla- rını uygun bulan bir İslamcı kadın profilinden bahsetmek mümkündür. Birçok ka- dın mülakattan sonra İslami toplum olarak gördükleri toplumlarda kadının duru- mu üzerine hiç düşünmediklerini, bir grup kadın da İslam ve politika ilişkisini hiç düşünmemiş olduklarını belirtmişlerdir. Hatta bazıları İslami bir toplumda yaşar- ken sahip oldukları medeni hukukun süreceğini, kadın cinsinin kazanımlarına do- kunulmayacağını düşünmektedir. Görüldüğü gibi, bu örtünmeyi benimseyen ka- dınların çok az bir kısmı bir şeriat rejiminde yaşamayı arzu etmekte, bir kısmının buna ciddi bir direnci bulunmamakta ve bir diğer kısmı da böyle bir olasılığa ha- zırlıklı olmayan bir tutum sergilemektedirler.

Diğer taraftan, hiçbir mülakattan çıkmamış fakat İslami yaşam kodlarını okuya- rak gördüğümüz durum da bize bir şeyler söylemektedir: Şii kadınların örtüsü Hü- seyin ve Kerbela Olayının yasını belirtir şekilde siyahtır, kendine Humeynici di- yenler yine siyah ancak yüzü üçgen şekilde kaplayan bir örtü örtmektedir. Sünni Hanefi kadınların örtüleri siyah dışında herhangi bir renk ve örtme şekillerine ba- karak Nakşibendi, Nurcu ya da Kadiri olduklarını bu kodları okumayı bilenler an- lamaktadırlar. Kamusal yaşamda ait olduğu grubun işaretiyle bulunmak istemek modernlik öncesi dinsel/etnik grupların giymeye mecbur oldukları kıyafetleri, kul- lanmaya mecbur oldukları renkleri hatırlatmaktadır. Birçok kuramsal çalışmanın yanında günlük yaşam ve modernite kuramlarının sahibi Agnes Heller'in hatırlat- ması çok anlamlıdır. Modern burjuva toplumuyla bireylerin kamusal alanda etnisi- teye, dine ve sınıflara ait mecburi giyim kuşam ortadan kalkmıştır ve bireyin giyim kuşamına bakarak etnik/sınıfsal ve diğer özelliklerini tahmin etmek artık olanaklı değildir (Heller, 1984: 141). Yeni olan, o gün bir özgürleşme olarak algılanan ser- bestinin bugünkü Müslüman nüfusun yoğun olduğu toplumlarda bir zorunluluk- muş gibi ortaya çıkması ve uğradığı anlam kaybıdır.

TÜRKİYE'DE DİN VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Aslında, 1930'lardan beri büyüyen toplumsal muhalefet İkinci Dünya Savaşı yılla- rında daha da artmıştır. Üstelik savaş yıllarının Türkiye ekonomisine olumsuz etki- leri orta sınıflarla var olan devlet/sınıf ittifakını bozmuştur (Keyder, 1983). Bu san- cılara zaten CHP içinde de var olan din konusundaki tartışmalar da eklenir. Böyle

Modern burjuva toplumuyla bireylerin kamusal alanda etnisiteye, dine ve sınıflara ait mecburi giyim-kuşam ortadan kalkmıştır ve bireyin giyim-kuşamına bakarak sınıf ve diğer özelliklerini tahmin etmek artık olanaklı değildir.

bir havada çok partili rejime geçen Türkiye’de Tek Partili Dönem’de kurucu felsefeye karşı bütünlüklü bir muhalif ideoloji yeşermediğinden, İslam kaçınılmaz olarak rejimin kurucu ideolojisi karşısında tek muhalefet alternatifi olarak belirir (Mardin, 1983: 149).

Türkiye’de 1950’lerle beraber hızlı bir toplumsal dönüşüm yaşanmaya başlar. Kentlere akın başlamıştır ve yeni gelenler beraberlerinde aşına oldukları dayanışma formlarını da getirirler. Kır kökenli nüfusun geldiğinde mi kent nüfusuna göre daha dindardır olduğu yoksa kültürel bütünleşme ya da bütünleşememenin sancıları içinde mi dindarlaştığı konusunda ampirik verilere dayalı bir saptama yapılmış değildir. Ancak, kırdan gelen nüfusun tamamının dinselleşme eğiliminde olmadığını, hatta kır dediğimiz yerin kendisinde dinsel yaşamlar arasında çelişkiler bulunduğunu Nur Vergin (1985)’in Ereğli çalışmasından biliyoruz. Vergin (1985)’in bulgularına göre bölge sakinleri fabrika açılmasıyla yaşanan göç ve bu göçle oraya yerleşen bir Nakşibendi grubunun sergilediği dinsel yaşam manzarasından son derece rahatsızdır. Aslında zaten kendilerini dindar tanımlayan köylülerin rahatsızlığı başka bir dindarlık türünden, bizzat tarikat olgusunun kendisindendir. Hatta bu tarikata üyelik yüzünden aile içinde çatışmalar, küslükler yaşanabilmektedir. Dinsel yaşama dair çatışmanın altında yatan aslında dindarlık ile çileciliği eşitleme/eşitlememe çabasıdır. Nakşibendi grubunun dindarlığı köylülerinkine benzememektedir. Ancak, Vergin’e göre dinsellikte artış modernleşmede gedik anlamına gelmez. Din de diğer kurumlar gibi hızlı sosyoekonomik değişimlere ve dönüşümlere tepki göstermektedir. Nur Vergin’in bu çalışmasının 1970’lerde gerçekleştirildiği ve yayın yılının 1985 olduğu düşünülürse Türkiye toplumu hâlâ dindarlığın ya da dinseliliğin tek bir formunun olmayabileceğini, herkesin dindarlığının birbirinden farklı olabileceğini öğrenememiştir diyebiliriz. Çünkü bu çalışmada gözlenen çatışma Türkiye’de bugün hâlâ ve daha büyük ölçekte sürmektedir.

Kamusal yaşamda kadınların yeni biçimde örtünmesiyle görünürlük kazanan dinselleşme olgusu aslında işaretlemeler üzerinden yürüyen bir tarikatlaşma olgusudur ve bu konuda yapılan alan çalışmaları tarikat içi otorite ilişkilerinde de değişime saptamıştır. Bugün artık dinî liderlik seküler patronaj ağını iyi işletmeye bağlıdır görüşünü dile getiren Atacan (1990: 89)’a göre, yatay mesleki dayanışma ağlarının olmadığı ya da görece zayıf olduğu bir toplum olarak Türkiye’deki toplumsal yapı böyle oluşumları beslemeye çok uygundur. Sündal da (2008) eski hâlleriyle değilse de süren sufi düzenlerinin sosyal devletin yerine getirmesi gereken eğitim, sağlık gibi konularda üyelerine maddi destek sunması yüzünden varlıklarına göz yumuluyor olabileceğini, hatta devlet ile sufi düzenler arasında “körebe” oyunu gibi bir oyunun sürmekte olduğunu belirtir.

Buna ek olarak, tarikat üyeleri arasında bir dayanışma formu olarak da var olmaktadır hatta Atacan (1990: 88-95)’in bulgularına göre bir sosyal güvenlik mekanizması olarak işlev görmektedir. Bugün tarikatlar formal eğitim kurumları değildir, yani din adamı olacak öğrenci yetiştiremezler ancak informal olarak bu eğitimin yapıldığını anlamak için saha çalışmalarına gerek yoktur; İbn Arabi ya da Sadi okumuş 17-25 yaş arası gençler Türkiye için çok yeni bir durumdur. Bir kısım oluşumlar da başka adlar altında eğitim vermektedir. Din eğitimi zaten toplumun birçok kesiminde ailelerin çocukları için arzu ettikleri bir eğitimken bir de bu eğitimin çocukların temel gereksinimlerini karşılıksız sağlayan oluşumlarca üstlenilmesi özellikle yoksul kesimler için cazip hâle gelmiştir. Birkaç yıl önce Konya’da bir öğrenci yurdunda bir olay yaşanmıştır. Halk arasında Süleymancılar diye anılan Nakşibendilikten kopma bir gruba ait olduğu belirtilen bir kız öğrenci yurdunda

Dindarlığın tek bir formu olmayabilir ve herkesin dindarlığı birbirinden farklı olabilir.

tamamen ihmal, tedbirin maliyetinden kaçınma sebebiyle meydana gelen doğal gaz kaçağından kaynaklı patlamada ilköğretim çağındaki kız çocukları ölmüş, aileleri yetkililer hakkında şikâyetle bulunmamıştır. Bu olay birçok medya organında yer almıştır ancak çok düşündürücü yorumlar da yapılmıştır; bu kız çocuklarının şehit ilan edilmesi gibi. Bu tür yorumlar neden bazı insanlar için Diyanet İşleri Başkanlığının sunduğu hizmetlerin yeterli gelmediğini anlatır niteliktedir. İbadetten ayrı bir ruhaniyet, belki biraz mucize keramet karışımı deneyimlere inanma gereksinimi açıkça görülmektedir.

İNTERNET

Birkaç örnek için bakınız: <http://www.portakal.com> 03/08/2008 ve <http://www.portakal.com/haber-suleymanci-yurdu-diye-denetlenmemis-63974.html>

Burada biraz birlikte düşünelim: Kente göçmüş kır kökenli bir aileyi ele alalım, beş altı çocuklu olsun, kıt kaynaklara sahip olsun, erkeğin ücretli işte çalıştığı, kadının evi çekip çevirdiği bir aile düşünelim ancak göç ederek arkalarında bıraktıkları yerle geniş aile bağları sürüyor olsun. Bu bağların sürmesi ataerkil aile ilişkilerinin zayıflayarak da olsa sürmesi demektir. Böyle geleneksel roller ve ataerkil ideolojinin sürdüğü durumlarda genellikle, kadının çalışmak için ev dışına çıkmadığı bir aile ortaya çıkar. Kıt kaynaklar yüzünden ilköğretim sonrası eğitim için sadece erkek çocuklarına yatırım yaparlar. Böyle bir ailede yetişen bir kız çocuğu için lise ve üniversite düzeyinde eğitim toplumsal hareketlilik için tek şans olarak görünmektedir. On yıl öncesine kadar yükseköğrenim ve üniversite sınavına hazırlık için sağlanan destekler, artan yoksullukla birlikte ilköğretim düzeyine kadar inmiştir. Kent ortamının kadın ve erkeğe eşit roller sağlayan niteliği kız çocuklarına cinsel yaşamları üzerinde denetim hakkının kendilerine ait olması gerektiği fikrini de verebilir pekâlâ ve kırdan yeni kopmuş aileler için buna karşı durmak adına kız çocuklarına ideal saydıkları bir eğitimi hem de maddi destekle sağlamak daha kabul edilebilir görünmektedir.

Burada kırsal değişime derinlemesine değinme olanağımız yoktur ama bu bölümü yakından ilgilendiren boyut bu değişimin Kandiyoti (1996: 45)'nin belirttiği gibi "erkek otorite ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına yol açmış" olmasıdır. En önemlisi kırsal alandaki dönüşümler yüzünden ataerkilliğin çözülmesi değilse bile yeni formlar kazanması söz konusudur ve bu yeni gelişmelerin önemli bir boyutu da erkeğin toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki üstünlüğüne tehdit oluşturmaktadır. Bundan öte kadın seküler hukuk ile eşit vatandaşlık haklarına ve sorumluluklarına kavuşmuş, kadın emeği üzerinde denetim artık ancak kadının kendisinin de kabul edeceği, içselleştirdiği veya içselleştireceği kültürel denetim ile mümkün olabileceğinden ataerkil ideoloji kendini bu alanlarda var kılmaya devam etmektedir. Toplumsal yaşamda kadına yönelik erkek tepkilerini belki bu üstünlüğü kaybetme telaşında olan erkeğin iktidarını korumaya yönelik çabaları olarak anlayabiliriz.

Bu anlamda bizim toplumsal yaşamda yeni örtünme olarak gözlediğimiz olgu, dinsel olmakla birlikte toplumsal cinsiyete ait bir olgudur ve erkeğin kadına kamusal yaşama nasıl dahil olabileceğine dair bir hatırlatmasıdır (Sündal, 2005). Bu örtünün kadınlarca da benimsenmesi kadınlara erkekle örtünerek de olsa konuşma, tartışma ve alan açma şansı tanımakla birlikte bir şeyi değiştirememiştir. Bu örtü ibadet ederken Tanrı önünde eğilmeyi, bedeni örtü yani denetim altına almayı anlatıyorsa da ibadet dışında erkeğin kendini gizleme amacı taşıyan niteliği erkek üstünlüğünün açık bir kabulüdür çünkü erkeğin kendini kadından gizleme gibi bir sıkıntısı yoktur. Bu şekilde örtünen kadınlar ve kadının böyle örtünmesi gerektiği-

ni savunan erkeklerin başvurduğu İslami kavram Allah’ın el-Fatır (yaratan, birtakım varlıkları yarıp parçalayarak yeni varlıklara ve oluşlara vücut veren) sıfatıyla aynı kökten gelen fitrat kavramıdır (Sündal, 1993; 2005). Aynı kavramla Ankara’da yapılan bir çalışmada Saktanber (1994)’in de karşılaşması ilginçtir. Yaradılışın fitratı diye dillendirilen kabulleri alt alta koyup ortaya çıkan bütünlüklü yapıya sosyolojik bir kavram arasak “İslamcı toplumsal cinsiyet ideolojisi” ilk sırayı alır.

Şimdi siz de edindiğiniz bilgilerle yaradılışın fitratı diye açıklanan kadın/erkek eşitsizliklerine sosyolojik kavramlar arayınız.

SIRA SİZDE

Özet

Laiklik, laisizm, din/devlet ayrılma modelleri ve sekülerleşme kavramlarını tanımlamak.

Laiklik (laïcité/laicity) devletin din kurallarına dayanmaması ilkesi veya din ve devlet işlerinin ayrılması diye tarif edilse de birinci tarif aslında sadece seküler devleti, ikincisi de din/devlet ayrılma türünü anlatır. Laiklik her şeyden önce politik bir ilkedir. Laiklik dendiğinde ise devletin ve dinlerin otonom durumları, din ve inanç hürriyetini ve din ve inanç sahibi olmak, olmamak veya birinden ötekine geçmekle ilgili hürriyetleri sağlayan bir kamu hukuku anlaşılır (Willaime, 2009). Laiklik için kabul edilmiş esaslar 1) vicdan, düşünce ve din hürriyeti, 2) bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması, 3) dinlerin ve devletin kendi özerkliğine sahip oluşu, yani birbirinden özerk (otonom) oluşu olarak bilinir (Willaime, 2009). Devletin ve dinin otonomisi için devlet kamu hukuku tarafından laikliğin hayata geçirilmesini garanti etmekle yükümlü olarak tarif edilir. Yani laik devlet sadece din kurallarına dayanmayan herhangi bir devlet değildir; laiklik konusunda taraftır ve bu hukuki/politik ilkenin hayata geçirilmesinden sorumludur. “Laisizm din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrindir” (Özdalga, 1998: 21). Laiklikten bahsedebilmek için din ve devletin ayrılmış olması yetmez, dinin siyaset alanından tamamen çekilmiş olması gerekir. Ancak içinde yaşadığımız ve Habermas (2001)’in post-seküler dönem diye adlandırdığı bu dönemde seküler politik zemini tanımak koşuluyla ve kamu hukukuyla sınırlandırılmış olarak dinsel gruplar kamusal tartışmaya katılabilmekte ve dinsel yaşam taleplerini gündeme getirebilmektedir. Sekülerleşme kavramını açıklamak için seküler kavramının kökeni olan *saeculum* sözcüğü açıklanmalıdır. *Saeculum* sözcüğü dünyaya, çağa, kuşağa, devre ait anlamlarına gelir ve tarihsel olarak da değişik anlamlar kazanmıştır. Seküler için “din etkisinden kurtulmuş/kurtarılmış” demek doğru olacaktır. Sekülerleşme “dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi ve kurumların din etkisinden kurtularak ortaya çıkması” (Berger, 1967: 107) ile birlikte “dinsel kurumlar, eylemler

ve dinsel bilincin toplumsal önemini kaybetmesi süreci” (Wilson, 1966: xiv; Wilson, 1982: 149) olarak tanımlanır.

Dinsel kurumsallaşmayı farklı yaklaşımlar açısından değerlendirmek.

Durkheim için çalışma nesnesi dinsel yaşantı biçimlerinin kendisidir ve baktığı her olguda gördüğü insanın toplumsallığını Durkheim din olgusunda da görür. Yani ona göre dinin toplumsal formları sosyolojik açıklamaya değer çalışma konusudur. Öyle ki Durkheim, dinsel ritüelde kutlananın toplumsal yaşamın kendisi olduğuna hükmetmiştir. Özetlersek Marx için çalışma konusu dinin sınıflar arası ilişkilerdeki ideolojik işlevidir, Weber için çalışma nesnesi teodisedir (*theodicy* kötülüğün karşısında iyiliğin haklılaştırılması ve onanması diye çevrilebilir). Din, din kuramları dışında da anlaşılıp kategorize edilebilir. Nitekim Heller’in günlük yaşam kuramına göre din, bilim ve sanat gibi gündelik olmayan alana tabidir ve bununla birlikte gündelik olanı belirler. Dinin günlük yaşamda iki işlevi vardır: 1) İnananların zihninde ideal bir “ideal topluluk” imgesi oluşturur, 2) Kolektif temsiller olarak işlev görür. Günlük yaşam pratiklerinden evrilmiş dinsel yaşantının kurumsallaşmış ve kendini kurumlar alanına yerleştirebilmiş olması gerekir. Kurumsallaşma uzmanlaşmış bireyle mümkündür. Bu yüzden din kurumunun devlet kurumuyula olsun, toplumun diğer unsurlarıyla olsun, gerçekleştirdiği mutabakatın niteliği öncelikle kendi uzmanlaşma düzeyine, sonra bu uzmanlaşmanın sağladığı iktidara ve bu iktidarın diğer toplumsal ilişkiler ağındaki konum alışlarına bağlıdır.

Din sosyolojisi açısından İslam dinini değerlendirmek.

Engels’in tespitine göre, Yahudi mistisizmi ile Grek felsefesinin, özellikle Stoacılığın bir uzlaşısını temsil eden Hristiyanlığa kıyasla İslam yoğun beden ibadetleri içermesi de düşünülürse eskiye yani Yahudilikte temsil bulan Doğu dinlerine bir dönüşü temsil eder. Ancak, İslam dini ortaya çıkış niteliği bakımından Protestan bir harekettir; Tanrı-kul ilişkisi arasında bir ruhban sı-

nıf önermediği gibi, din adamlığı gönüllülük esasına dayanır ve her cemaat dini en iyi bilen diye gördüğü birini kendine imam kabul eder. Bu durumun sonucu olarak kimse kimseyi aforoz edemez ama cemaatlerin dinî liderlerinin bağlı olduğu bir kurum da oluşmaz. Hâlbuki kurumsallaşma olmadan günlük yaşam alanından farklılaşma da olamaz. Bu niteliklerle İslam dini Türkiye örneğinde devletten ayrı kurumsallaşmış bir din adamları sınıfına sahip değildir; ne Osmanlı ne de Cumhuriyet Dönemi’nde. Bu yüzden de Hristiyan dünyanın Avrupa’da olsun, Amerika Birleşik Devletleri’nde olsun sahip olduğu din/devlet ayrılma modelleri hem İslam dininin özgünlüğü yüzünden hem de Türkiye’nin üniter ulus devlet oluşu yüzünden bizim için model olamazlar. Bu devletler içinde Türkiye’deki modelin en fazla benzediği ülke (İslam/Hristiyanlık farkı dışında) Fransa’dır.

Türkiye’de dinsel yaşantı çeşitliliğini açıklamak.

Bugünkü durumda dinsel yaşantının organizasyonu şöyledir: Devlet laiktir, yani dindışı/seküler ve halk egemenliğine dayalıdır. İslam dini açısından dinsel yaşantıya dair hizmetler herhangi bir kamu hizmeti gibi örgütlenme bakımından seküler niteliktedir. Yani din hizmetleri dediğimiz ibadet, cenaze, dinsel yaşamla ilgili danışılan konularda yol gösterme ve benzeri hizmetler birer kamu hizmeti olarak düşünülmüş ve özel olarak sadece din işlerinden sorumlu bir bakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığına yürütülmektedir. Bu kurum iç işleyişinde kendi başına hareket eder ancak yönetmeliğindeki iki temel madde bir kamusal uzlaşıyı işaret eder: Birincisi, laiklik prensibi altında hizmet görür; ikincisi, ulusal birlik ve beraberliğe hizmet edecek şekilde çalışır. Ancak, Alevi ibadethanesi olan cemevlerinin kamu bütçesinden pay almaları sorunu sürmektedir. Bu sorunun çözümü imam ve cami müdavimleri arasındaki ilişki ile Alevi dedesi ve cemevi müdaviminin ilişkisinin niteliksel farklılığı nedeniyle çeşitli zorluklar taşımaktadır. Zorunlu din eğitimi kavramı bakımından değil ama uygulamada Aleviler bakımından sorundur çünkü uygulama tamamen Sünni gelenek ve pratiklere göre yapılmaktadır. Türkiye’de Yahudiler ve Hristiyanlar da dinsel yaşamlarını Lozan hükümlerine göre sürdürürler. Yahudilik,

Rum Ortodoks Kilisesi ve Ermeni Ortodoks Kilisesi tanınmıştır. Bazı sorun alanlarına ve dönemsel gerginliklere rağmen (cemaat vakıfları ve Gayrimüslim karşıtlığı gibi) Türkiye halkları arasında güçlü bağlar vardır.

Türkiye’de din sekülerleşme ve toplumsal dönüşümü değerlendirmek.

Türkiye’de 1950’lerle hızlı bir toplumsal dönüşüm yaşanmaya başlar. Kentlere akın başlamıştır ve yeni gelenler beraberlerinde aşına oldukları dayanışma formlarını da getirirler. Kır kökenli nüfusun geldiğinde mi kent nüfusuna göre daha dindar olduğu yoksa kültürel bütünleşme ya da bütünleşememenin sancıları içinde mi dindarlaştığı konusunda ampirik verilere dayalı bir saptama yapılmış değildir. Kamusal yaşamda kadınların yeni biçimde örtünmesiyle görünürlük kazanan dinselleşme olgusu aslında işaretlemeler üzerinden yürüyen bir tarikatlaşma olgusudur ve bu konuda yapılan alan çalışmaları tarikat içi otorite ilişkilerinde de değişme saptamıştır. Bugün artık dinî liderlik seküler patronaj ağını iyi işletmeye bağlıdır görüşünü dile getiren Atacan’a göre yatay mesleki dayanışma ağlarının olmadığı ya da görece zayıf olduğu bir toplum olarak Türkiye’deki toplumsal yapı böyle oluşumları beslemeye çok uygundur. Ayrıca, Kandiyoti’nin belirttiği gibi, kırsal dönüşüm “erkek otorite ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır”. En önemlisi kırsal alandaki dönüşümler yüzünden ataerkilliğin çözülmesi değilse bile yeni formlar kazanması söz konusudur ve bu yeni gelişmelerin önemli bir boyutu da erkeğin toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki üstünlüğüne tehdit oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamda kadına yönelik erkek tepkilerini belki bu üstünlüğü kaybetme telaşında olan erkeğin iktidarını korumaya yönelik çabaları olarak anlayabiliriz. Yeni örtünme bu açıdan bakıldığında erkeğin bir hatırlatmasıdır.

Kendimizi Sınayalım

1. Dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesine ne ad verilir?

- a. Laiklik
- b. Laisizm
- c. Dinin devlete tabi olması
- d. Sekülerleşme
- e. Sosyalizm

2. Devletin dindışılığı/sekülerliği ve halksallığı anlamına gelen ilke aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Sekülerleşme
- b. Dinin devlete tabi olması
- c. Devletin laikliği
- d. Laisizm
- e. Laiklik

3. Post-seküler döneme işaret eden özellik aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Seküler toplumsal düzenle dinsel cemaatler arasındaki gerginlik ve çatışma
- b. Dinsellikte artış
- c. Laiklik karşıtlığı
- d. Cemaat yaşamında artış
- e. Laisizm

4. Dini günlük yaşam açısından değerlendiren kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Peter L. Berger
- b. Karl Marx
- c. Max Weber
- d. Emile Durkheim
- e. Agnes Heller

5. İslam dininin Yahudiliğe dönüş eğilimi taşıdığını savunan kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Max Weber
- b. Friedrich Engels
- c. Emile Durkheim
- d. Erich Fromm
- e. Karl Marx

6. Aşağıdakilerden hangisi Aleviliği İran ve Arap Şiiliğinden ayıran özelliklerden biri **değildir**?

- a. İnanç özgürlüğüne saygı
- b. İnsan sevgisi
- c. Hoşgörü
- d. Hz. Ali sevgisi
- e. Kadın-erkek eşitliğini kabul

7. Türkiye'de Gayrimüslimlerin devletle ilişkisini tarif eden metin aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Patrikhanelerin iç mevzuatı
- b. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iç mevzuatı
- c. Lozan Barış Antlaşması
- d. İç İşleri Bakanlığı genelgeleri
- e. Anayasa

8. Bir Yahudinin Yahudi gibi yaşayabilmesi için bir haham, özel et kesimi, özel yiyecekler ve özel bir mezarlık gerekir diyen araştırmacı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Baskın Oran
- b. Jørgen S. Nielsen
- c. Fatma Sündal
- d. Avner Levi
- e. Friedrich Engels

9. Osmanlı Devleti ne feodal ne de teokratikti diyen toplumbilimci aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Niyazi Berkes
- b. Aynur İlyasoğlu
- c. Nilüfer Göle
- d. Fatma Sündal
- e. Ayşe Saktanber

10. Türkiye'de yeni tip örtünmeyi benimseyen kadınların çok azının şeriat rejiminde yaşamak istediğini tespit eden araştırmacı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Fatma Sündal
- b. Ayşe Saktanber
- c. Aynur İlyasoğlu
- d. Nilüfer Göle
- e. Avner Levi

Yaşamın İçinden

“

Türkiye’de Farklı Olmak-Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler

“Türkiye’de farklı Olmak-Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler” adlı araştırma, Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Binnaz Toprak’ın sorumluluğunda yürütüldü. Saha araştırmasına göre laik kimliği olan kişiler yalnızlaştırılıyor, ötekileştiriliyor ya da iktidar kaynaklı baskıya maruz bırakılıyor. 1999’a kadar yapılan birçok ankette “laik” kesimin dindarları baskı altında tuttuğu yönündeki sapmalar, bugün tam tersi bir duruma işaret ediyor. Araştırmacılar, toplumdaki önyargıların pek çoğunun yeni olduğunun iddia edilemeyeceğini belirtiyor ama yeni durumu da şöyle ifade ediyor:

“Ancak, laik kimliktekilere karşı olan iktidar kaynaklı ayrımcılık ve baskı, eğitim alanında cemaatlerin faaliyetleri, laik kimliktekilerin ticari hayattan dışlanması ve içki yasağı gibi konular ile ramazan aylarında oruç tutmayanlara karşı sergilenen hoşgörüsüzlük, Cuma namazına katılma ‘zorunluluğu’ v.b. toplumsal baskılar, eskiden var olmayan yeni bir ortamın mevcudiyetine de işaret ediyor.”

Araştırmacılar, bu yeni “prototip”in özelliklerini şu sözlerle anlatıyor: “Mülakatlarda, esnafından, işadamından, memuruna kadar iş yaşamında yer alan çoğu kişinin, ‘Ben de sizdenim’ mesajını vermek üzere Cuma namazına gitmeye, ya da kılıyor görünmek için kepenk kapatmaya başladığını, o tarihe kadar başı açık olan eşlerin örtündüklerini, selamlaşmanın ‘merhaba’ ya da ‘günaydın’ dan ‘selamünaleyküm’e dönüştüğünü, içki içenlerin kamuya açık yerlerde içmekten imtina ettiklerini, hacca-umreye gitmenin ya da iftar daveti vermenin ‘moda’ olduğunu, ramazanda oruçlu olunmasa bile oruçluymuş gibi davranıldığını, işyerinde Zaman gazetesi bulundurmaının ya da dini cemaat toplantılarına katılmanın zorunlu hale geldiğini, laik ya da sol sendikalarından istifa edilip iktidar yanlısı sendikalara üye olunduğunu anlattılar.”

Araştırmaya göre toplumda zaten mevcut olan, farklı kimliklere karşı uygulanan baskı ve ayrımcılık Türkiye’nin geleceği hakkında kaygı veren bir ortam yaratıyor. Algılama kişinin değer dünyasıyla bağlantılı olduğundan kişiden kişiye farklılık gösterebiliyor. Örneğin, İstanbul’un anonim ortamında yaşayan ve bireysel tercihlerine nispeten karışılmayanların “baskı” olarak nite-

lendireceği konuların bir kısmı, Erzurumlularca baskı şeklinde algılanmıyor. Liseli bir erkek öğrenci, başı açık kızları daha güzel buluyor, ancak, evlendiğinde karısının örtülü olmasını istiyordu. Kendi tercihiyle, yaşadığı toplumun normları arasındaki bu kopukluk, ona hiç de tuhaf gözüküyor, toplumsal normların yaşamını yönetmesini “baskı” olarak algılamıyordu. “Sonuçta” di-yordu, “İnsan çevresine uyum sağlamalı.”

Liseli bir genç kız okulu bitirdikten sonra, örtünmesi için ailesinin kendisine baskı yaptığından şikayet edip, daha sonra sınıfında oruç tutmayan tek bir öğrenci olduğundan, sınıfça bu öğrenciye günaha girdiğini söylediklerinden, bir iki gün sonra onun da oruç tutmaya başladığından gururla söz ediyor. Liseli kız, ‘baskı’ unsurunu dünyasının sınırları içinde algılıyor, anlattığı her iki olayın da aynı “baskı” kategorisine dahil edilebileceğini fark edemiyordu.

Araştırmaya göre, konu olan kentlerin çoğunda farklı bir kimlikle yaşamak, herkes gibi olmak yerine bireysel yeteneklerin ve tahayyüllerin ön plana çıkabileceği kişisel bir vaha yaratmak, çevre baskısından uzak bir yaşam alanı kurmak oldukça zor. Sünni-Türk çoğunluğu da diğer tüm kesimlerin hak taleplerine duyarsız kalıyor.

Araştırmacılar, mülakat yaptıkları kişilerin, araştırma alanına girmediği halde, Fethullah Gülen cemaatinin okul, mahalle ve bürokraside etkinliğinden söz ettiklerini belirtti. Araştırmacılar, şu görüşleri ileri sürüyor: “Diğer tüm örgütlerin tabi olduğu saydamlık ilkelerinin, bu oluşuma da uygulanması gerektiği kanısındayız. Fethullah Gülen cemaatinin, kamu yönetimi açısından sorunlu gördüğümüz bir diğer yönü, eğitim alanındaki faaliyetleri. Cemaate ait dersane, yurt ve ‘Işık Evleri’nin ilkokuldan başlayarak tüm eğitim kademelerindeki öğrencileri, kendi dünya görüşü doğrultusunda şekillendirmesinin de hiçbir denetime tabi tutulmaması kabul edilebilir değildir.”

TESEV desteği ile 2006 yılında Prof. Dr. Binnaz Toprak ve Doç. Dr. Ali Çarkoğlu, “Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset” başlıklı bir rapor hazırlamıştı. Buna göre, Türkiye’de şeriat düzeni isteyenlerin sayısı azalırken, laikliğin tehdit altında olmadığını düşünenlerin sayısının arttığı belirtilmişti. Prof. Toprak’ın araştırmasında, 1999 yılında, “Türkiye’de şeriata dayalı bir din devleti ister miydiniz? sorusuna “Evet” yanıtı verenlerin oranı % 21 iken, bu rakam 2006 yılında % 9’a gerilemiş-

ti. Aynı dönemde, “Türkiye’de son 10-15 yıl içinde köktendinciliğin yükseldiği görüşüne katılıyor musunuz? sorusuna “Hayır” diyenlerin oranı ise % 61,3 olarak belirlenmişti. Araştırmaya göre, 1999’da Türkiye’de dindar insanlara baskı yapıldığını düşünenlerin oranı % 42,4 iken, bu oran 2006 yılında % 17’e gerilemişti. Araştırmaya katılanların % 83’ü ise Türkiye’de dindar çevrelerin laik çevrelere baskı yapmadığı görüşünde birleşmişti. Araştırma, Türkiye’de türban, başörtüsü veya çarşaf kullananların sayısında bir azalma olduğunu da ortaya koymuştu.

Araştırmacılar, sonuç ve öneri bölümünde, “Ortaya çıkan bu tablonun çoğulcu demokrasi kriterleri açısından vahim olduğu kanısındayız” görüşünü dile getiriyorlar. Araştırmada, gidilen kentlerde Alevilerin ve Romanların, belediyelerin kendilerine iş vermediğinden ve yoğun yaşadıkları bölgeye hizmet götürülmemesinden şikâyetçi oldukları belirtiliyor. Alevilerin, çocuklarına okullarda kimliklerini söylememelerini tembihlemeleri, Alevi oldukları anlaşılmaması diye ramazanda oruç tutmaları gibi olgular nedeniyle araştırmacılar, Türkiye’de özellikle kadınlar ve Aleviler için pozitif ayrımcılık ilkelinin benimsenmesinin üzerinde duruyor.

Araştırmadan çıkan bir başka sonuç şöyle: Anadolu kentleri, bireyselliğe pek yer bırakmayan, kadın-erkek herkesin konformizme zorlandığı bir toplumsal yapıyı barındırıyor. Hem bu araştırmadan hem de daha önce yürütülmüş çalışmalardan çıkan sonuç; Sünni-Türk çoğunluğun diğer tüm kesimlerin hak taleplerine duyarsız kaldığı yönünde. Dolayısıyla, ombudsman kurumunun oluşturulmasını, bu kurumun her yıl rapor yayınlamasını ve şikâyetleri ve bu şikâyetler konusunda ne yapıldığının kamuoyu ile paylaşılması gerekliliğinin üzerinde duruluyor.

Kaynak: Belma Akçura, 19.11.2008 tarihli Milliyet gazetesinin internet baskısından kısaltılarak alınmıştır.

<http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&Kategori=guncel&ArticleID=1029917&Date=19.12.2008&b=&ver=50> Ötekileştirilen artık laikler

Kamuoyunda birçok tartışmaya yol açan bu araştırmayı siz de kendi çevrenizdekilerle konuşarak değerlendiriniz.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Din/Devlet Ayrılma Modeli, Laiklik ve Sekülerleşme” bölümünü tekrar okuyunuz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Din/Devlet Ayrılma Modeli, Laiklik ve Sekülerleşme” bölümünü tekrar okuyunuz.
3. a Yanıtınız yanlış ise “Giriş” bölümünü tekrar okuyunuz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Din Sosyolojisi Açısından İslam” bölümünü tekrar okuyunuz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Din Sosyolojisi Açısından İslam” bölümünü tekrar okuyunuz.
6. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Din ve Dinsel Yaşantı” bölümünü tekrar okuyunuz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Din ve Dinsel Yaşantı” bölümünü tekrar okuyunuz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Din ve Dinsel Yaşantı” bölümünü tekrar okuyunuz.
9. a Yanıtınız yanlış ise “Tarihsel Arka Plan” bölümünü tekrar okuyunuz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Din ve Dinsel Yaşantı” bölümünü tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesinden (<http://www.kultur.gov.tr>) ilgili bilgilere ulaşacağınız gibi il turizm bürolarından ya da belediyenizin hazırladığı kültür temalı haritalardan yararlanabilirsiniz.

Sıra Sizde 2

Bu konuda bir deneyimi paylaşmak yerinde olacaktır. Üniversitemize Erasmus Değişim Programı çerçevesinde gelen iki öğrenci bir imamın günlük yaşamına dair kısa bir belgesel film hazırladılar. Eskişehir’de görevli olan imamın ifadesinden anladığımıza göre kendisi bu hizmeti yaşamaya ancak yetecek bir ücret karşılığı yaparak durumunun İslam’ın din adamlığını gönüllülük esasına dayandırması ilkesine de uyduğunu düşünüyordu. İmamın kendi deneyimine atfettiği anlam Türkiye’de din hizmetlerinin kamu hizmeti olarak yürütülmesi yüzünden literatürdeki tartışmalara bambaşka bir boyut katmakta, kurumsal alanın yanında bir de günlük yaşam alanı dediğimiz anlam boyutu olduğunu göstermektedir. İmam kavramı üzerine İslami kavramlar üzerine ansiklopedik kaynaklara başvurabilirsiniz.

Sıra Sizde 3

Dedelik için dede ailesinden gelmek gereklidir. Eğer bir Alevi dedesiyle ya da Alevi cemaatinden biriyle sohbet ederseniz soya dayalı bir ruhanîyet kavramına rastlayacaksınız. Sünniler içinse imam sadece İslam’ı bulundugu cemaat içinde en iyi bilen kişidir ve ibadete gönüllü olarak öncülük eder. Bir cami imamı kamusal hizmet yürüten din görevlisidir ve imam kavramına atfedilmiş geleneksel anlamlardan vazgeçmiş bir gönüllüdür.

Sıra Sizde 4

El-Fatır ve fîrat kavramları için öncelikle İslam’ın kutsal kitabı Kuran’a başvurunuz. Fatır kavramının Kuran’da geçtiği sureleri inceleyiniz. Günlük yaşamda bugün kullandığınız anlamlarıyla kıyaslayınız. Bulunduğunuz yerde yoksa da il halk kütüphanelerinde veya büyük üniversitelerin kütüphanelerinde İslam Ansiklopedisi ya da İslami Kavramlar Ansiklopedileri bulunur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akşit, B. (1991). “Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late-Ottoman Times and İmam-Hatip Schools in the Republic” in **İslam in Modern Turkey** (ed. Richard Tapper), London: I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Atacan, F. (1990). **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, İstanbul: Hil Yayın.
- Bauberot, J. (2003). “Secularism and French Religious Liberty: A Sociological and Historical View”, **Brigham Young University Law Review**, 451-464.
- Bauberot, J. (2008). “Cultural Transfer and National Identity in French Laicity”, **Diogenes**, <http://dio.sagepub.com/cgi/content/refs/55/2/17>
- Bauberot, J. (2009). “Laïcité and the Challenge of ‘Republicanism’”, **Modern and Contemporary France**, 17(2): 189-198.
- Berger, P. L. (1967). **The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion**, Gardencity, New York: Doubleday & Company Inc.
- Berkes, N. (2008). [2002]. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (yayına hazırlayan: Ahmet Kuyaş) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 13. baskı.
- Bilici, F. (1999). “Alevi-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye’sindeki İşlevi” **Alevi Kimliği** içinde, (der. T. Olsson, E. Özdalga, and C. Raudvere) (çev. Bilge Kurt Torun ve Hayati Torun) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 70: 67-78.
- Blancarte, R. (2008). “Introducción” in **Los Retos de la Laicidad y la Secularización en el Mundo Contemporáneo**, (coord. Roberto Blancarte) México: El Colegio de México, Centro de Estudios Sociológicos.
- Carroll, A. (2004). “What is the Theory of Secularisation”, **Paper presented in the Scribani Conference Antwerp: Roundtable on Ethics and Faith**, September.
- Casanova, J. (1994). **Public Religions in the Modern World**, University of Chicago Press.
- Çamuroğlu, R. (1999). “Türkiye’de Alevi Uyanışı” **Alevi Kimliği** içinde (der. T. Olsson, E. Özdalga, and C. Raudvere) (çev. Bilge Kurt Torun ve Hayati Torun) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 70: (96-103).
- Davison, A. (2003). “Turkey, a Secular State? The Challenge of Description”, **The South Atlantic Quarterly**, 102: 2/3 (Spring/Summer): 333-350.
- Eliade, M. (1991). [1959] **Kutsal ve Dindışı**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay) İstanbul: Gece.
- Engels, F. (1966). [1957] “Bruno Bauer ve İlk Hristiyanlık”, **Din Üzerine** içinde Marx, K., F. Engels, (çev. Murat Belge) [Bruno Bauer and Early Christianity, in On Religion], İstanbul: Gerçek Yayınevi: 70-79.
- Freud, S. (1996). **Günlük Yaşamın Psikopatolojisi** [The Psychopathology of Everyday Life], (çev. Şemsa Yeğin) İstanbul: Payel.
- Fromm, E. (1982). **Psikanaliz ve Din [Psychoanalyse und Religion]**, (çev. Aydın Arıtan) İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Habermas, J. (1992). **The Structural Transformation of the Public Sphere**, Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2001). **Glauben und Wissen. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels**, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heller, A. (1970). **Sociologia della Vita Quotidiana [Sociology of Everyday Life]**, (çev. Alberto Scarpioni) Roma: Ed: Riuniti.
- Heller, A. (1984). **Everyday Life**, (çev. G.L. Campbell) London: Routledge & Kegan Paul.
- Heller, A. (1990). “Can Everyday Life be Endangered” in **Can Modernity Survive?**, Cambridge: Polity Press.
- Hey, S. (2001). “Ministry Confronts Secularisation” **Renewal Journal**, #18: Servant Leadership (2) <http://www.renewaljournal.com>

- Kandiyoti, D. (1996). "Cinsiyet Roller ve Toplumsal Değişim: Türkiyeli Kadınlara İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler** içinde. İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları.
- Keyder, Ç. (1983). **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara: Dost Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1989). "Kapitalizm Gelmeden Önce" **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar** içinde. İstanbul: İletişim.
- Koussens, D. (2009). "Neutrality of the State and Regulation of Religious Symbols in Schools in Quebec and France", **Social Compass**, 56 (2): 202-213.
- Levi, A. (1996). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları**, İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1983). **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim.
- Nielsen, J. S. (1999). **Towards a European Islam**, London: MacMillan Press Ltd.
- O'Dea, T. (1961). "Five Dilemmas in the Institutionalisation of Religion", **Journal for the Scientific Study of Religion**, (1): 30-9.
- Oran, B. (2004). **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İstanbul: TESEV.
- Özdalga, E. (1998). **Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam**, (çev. Yavuz Alogan) İstanbul: Sarmal.
- Pace, E. (2008). **Raccontare Dio. La Religione come Comunicazione**, Bologna: Il Mulino.
- Saktanber, A. (1994). "Becoming the Other as a Muslim in Turkey: Turkish Women vs. Islamist Women", **New Perspectives on Turkey**, (11): 99-134.
- Sündal, F. (1993). **An Islamic Tarikat and Everyday Life in a Small Turkish Town**, MA Thesis. Ankara: METU.
- Sündal, F. (2002). **The Logic of Tesettür: Engendering Everyday Lives of Educated Islamist Women in Turkey**, Ph. D. Thesis. Ankara: METU.
- Sündal, F. (2005). "Invisible Women Visible Islam: Engendering Everyday Lives of Educated Islamist Women in Turkey", **A.Ü. Journal of Social Sciences**, 5(1): 119-130.
- Sündal, F. (2007). "Some Remarks on the Laicity and the Condition of Religions in Turkey", **Paper presented in the 29th SISR/ISSR International Conference on Secularity and Religious Vitality**, 23-27 July, 2007. Leipzig, Germany.
- Sündal, F. (2008). "Sufi Orders in the Republican Era of Turkey: A Broken Commitment?" **Paper presented at the first ISA Forum of Sociological Research and Public Debate**, 5-8 September 2008. Barcelona, Spain.
- Sündal, F. (2009 a). "An Analysis of Turkish Model of Separation between State and Religion", **Paper presented in the 30th SISR/ISSR Conference on The Challenges of Religious Pluralism**, 27-31 July, 2009. Santiago de Compostela, Spain.
- Sündal, F. (2009 b). "The Condition of Laicity in Contemporary Turkey: Sunni and Alevi Islam in the Last Decades", **Paper presented at the International Colloquium Las Leyes de Reforma y el Estado Laico; Importancia Histórica y Validez Contemporánea** (Coord.) Roberto J. Blancarte, (with) El Colegio de México y la Universidad Nacional Autónoma de México, 6-8 October, 2009, El Colegio de México, México City, México.
- Timur, T. (1993). **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara.
- Toprak, B. ve diğerleri (2009). **Türkiye'de Farklı Olmak- Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Öteleştirilenler**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Van Bruinessen, M. (1996). **Kurds, Turks, and the Alevi Revival in Turkey** Middle East Reports 200 (Summer): 7-10.
- Vergin, N. (1985). "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış", **Toplum ve Bilim**, 29/30: 9-28.
- Weber, M. (1996). "Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi" **Max Weber: Sosyoloji Yazıları** içinde, (çev. Taha Parla) [The Social Psychology of World Religions, in From Max Weber: Essays in Sociology, English ed. H.H. Gerth and C. Wright Mills] İstanbul: İletişim.
- Willaime, J-P. (2004). **Europe et Religions. Les Enjeux du XXIe Siècle**, Paris: Fayard.
- Willaime, J-P. (2009). "European Integration, Laïcité, and Religion", **Religion, State and Society**, 37 (1&2) March: 23-35.
- Wilson, B. R. (1966). **Religion in a Secular Society**, London: Watts.
- Wilson, B. R. (1982). **Religion in Sociological Perspective**, Oxford: Oxford University Press.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'nin siyasal yapısını tarihsel dönüşümü içinde açıklayabilecek,
- Türkiye'de parlamenter sistemin temel özelliklerini açıklayabilecek,
- Türkiye'de siyasal partilerin işleyişini değerlendirebilecek,
- Türkiye'de seçim sistemlerinin tarihsel olarak nasıl uygulandığını açıklayabilecek,
- Türkiye'de seçim sistemlerinin günümüzdeki işleyişini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Siyasal Sistem
- Yasama Sorumsuzluğu
- Seçim Sistemleri
- Kamu Yönetimi
- Parlamenter Demokrasi
- Referandum
- Siyasi Parti

İçindekiler

Türkiye’de Siyasal Kurumlar ve Demokratikleşme

GİRİŞ

Demokrasi kavramı “halk yığınları, yoksullar” anlamına gelen “demos” ile “güç, iktidar” anlamına gelen “kratos” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bundan dolayı da demokrasi kısaca “halkın yönetimi” anlamına gelmektedir. Demokrasi kavramı son iki bin beş yüz yıldan bu yana insanlığın felsefi ve siyasal arayışının odağında var olagelmıştır. Esas olarak demokrasi egemenliğin halka ait olduğu bir yapılanmadır. Halk kavramının bileşenleri tarihsel ve toplumsal olarak sürekli değişmiştir. Söz gelimi burjuvazi, feodal otokratik yapıya karşı durduğunda halk kavramının içinde bir bileşen olarak yer alırken, iktidara geldiğinde halk kavramının dışına çıkmış ve iktidarda yer almıştır. Demokrasi, tanımlamanın güç olduğu kavramlardan biridir. Kime sorsanız “demokrasiden yana” ve “demokrat” olduğunu söyleyecektir. Demokrasiye karşı çıkanların sayısı oldukça az olmakla beraber içeriği konusunda net bir uzlaşma olduğu söylenemez. Farklı tarihsel dönemlerde ekonomik ve toplumsal yapılardaki değişime bağlı olarak demokrasi kavramının niteliğinde ve içeriğinde değişimler olmuştur. Demokrasi adaletsizliğe ve sömürüye karşı yükselen tepkilerin frenlenmesinde bir araç olurken aynı zamanda bir denge arayışının da ifadesidir (Çiftçürek, 2005: 128).

Demokrasi sözcüğü ilk olarak Eski Yunan’da karşımıza çıkar. Demokrasinin ilk örneklerini de Eski Yunan kent devletlerinde görmekteyiz. O dönemde Atina’da Atinalılar toplumu ilgilendiren bütün konularda beraberce toplanıp tartışarak kararlar alırlardı. Ancak kadınlar, köleler ve yabancılar bu toplantılara katılma ve oy kullanma hakkından yoksundular. Dolayısıyla o dönemde halkın yönetimi dendiğinde kadınlar, köleler ve yabancılar dışında 20 yaşını doldurmuş mülk sahibi vatandaşların bir araya gelerek kendileri hakkında karar almaları yani kendi kendilerini yönetmeleri anlaşıyordu. Bu anlamda doğrudan demokrasinin ilk örneğine iki bin yıl kadar önce Atina’da rastlıyoruz. Atina demokrasisinde vatandaşlar sadece meclis toplantılarına düzenli olarak katılmakla kalmayıp aynı zamanda bu toplantıları yönetmek konusunda da sırayla görev alıyorlardı. Dolayısıyla da vatandaşlar aracısız, temsile gerek duymadan kendi sorun ve ihtiyaçlarını dile getirme hakkına sahip oluyorlardı. Zaman içinde hem insan nüfusunun artması hem de savaşlarla toplumda bazı kesimlerin sınırsız güç elde etmesi sonucu bu tür bir doğrudan demokrasi modeli rafa kaldırılmıştır. Dünyadaki farklı toplumlar, imparatorluklar ve krallıklar altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Uzun yıllar boyunca imparator ve kralların sınırsız iktidarına karşı verilen mücadeleler sonucunda tek kişinin sınırsız iktidarına

bazı sınırlamalar getirmişler ve yönetimde temsil kurumları aracılığıyla da olsa söz sahibi olmayı başarmışlardır. Kapitalist sistemle beraber de yeni bir sınıf olan burjuvazi iktidarı yavaş yavaş daha önceki egemen sınıf olan aristokrasinin elinden almıştır. Burjuvazi, soyluların doğuştan gelen ve babadan oğula geçen ayrıcalıklarını kırmak ve kendi geleceğini kurmak için uzunca bir mücadeleye girişmişti ve halkın yoksul kesimlerini de bu mücadelede yanına çekmeyi başarmıştı.

Bu ünite, Türkiye'de demokrasi mücadelesinin gelişimi ve bugün ulaştığı nokta ele alınacak, daha sonra da Türkiye'de siyasal kurumların yapısı ve işleyişi incelenecektir.

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye'de demokratikleşme hareketleri, kökleri Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan uzun bir oluşumun ürünüdür. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan dönemde demokrasi mücadelelerini kısaca inceleyeceğiz.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratikleşme Hareketleri

Osmanlı Beyliği, bağımsızlığına kavuştuğu 1299 yılından büyük bir imparatorluk hâline geldiği 16. yüzyılın sonuna dek uzanır. Osmanlı siyasal düzeninin ana özelliklerinden biri Osmanlı İmparatorluğunun tımar ve kulluk düzenlerine dayanan, askerî ve teokratik nitelikte mutlakiyetçi bir monarşi olmasıdır. Tımar düzeni, verginin kaynakta toplanması ile beslenen, merkezî devlete hiçbir yük yüklemeyen, devlet sınırlarının sürekli gelişmesini sağlayan Osmanlı görkeminin başlıca anahatlarından birini oluşturan temel düzendi. Osmanlı yönetiminin ikinci temel direği kulluk düzeni idi. Buna göre "kul" üretimin tamamen dışındadır ve görevi hem üreticileri hem de onları çalıştıranları denetlemektir. Başka bir deyişle kul yöneticidir ve kadınlar kul olamazlar. Kul, şu ya da bu kişiye değil sultanın kişiliğinde devlete aittir (Eroğul, 1993: 131- 137).

Osmanlı Devleti'nin bir başka önemli özelliği ise askerî bir nitelik taşımasıdır. Osmanlı devleti'nde temel ekonomik düzen fetihlere dayanıyordu. Öncelikle tımar düzeninin üzerinde kurulduğu miri topraklar (devlete ait olan topraklar) savaşla kazanılıyor, savaşçı yetiştirmek için kullanılıyor ve köylünün fazla ürününe kimin el koyacağı savaşta gösterdiği yararlılıkla belirleniyordu. Ayrıca devletin gelir kaynaklarından olan ganimet, yine savaş ve askerî gözdağı ile toplanıyordu. Bir de işlek bir ticaret yolu üzerinde bulundukları için Osmanlılar bu yolu koruyabilecek bir askerî güce sahip olmak zorundaydılar.

Osmanlı toplum düzeninin ve devletin bir diğer ayağını ise teokratik düzen oluşturunuyordu. Bu anlayış Osmanlıların hem Türk hem de İslam geleneğinden kaynaklanırken, diğer taraftan merkezîyetçi devlet yapısına da uyumluydu. Bundan yola çıkarak Osmanlılarda din, devlete meşruiyet temeli sağlayan başlıca etmendi. Egemenlik yani toplumdaki en üstün buyurma gücü Tanrı'dan kaynaklanıyordu. Bu durumda Tanrı'nın iradesi sorgulanamadığından siyasal iktidarın yani padişahın iradesi de sınırlanamıyordu.

Mutlakiyetçilik ise Osmanlı'nın bir başka temel özelliğini oluşturunuyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar hep bir monarşi olmuştur ve hane-dan hep Osmanlıların elinde kalmıştır.

On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Batı burjuvazisinin siyasal yükselişinin doruk noktasına ulaşmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu yukarıda sözü edilen tımar ve kul düzenlerinin çökmesi ve askerî gücü temelinden sarsılmasıyla,

Osmanlı siyasal düzeninin ana özelliklerinden biri Osmanlı İmparatorluğunun tımar ve kulluk düzenlerine dayanan, askerî ve teokratik nitelikte mutlakiyetçi bir monarşi olmasıdır.

yaygın bir düzensizliğe batmıştır. Aynı zamanda merkezî gücü de giderek zayıflamış, feodalizmin en ilkel hâline teslim olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda padişahın yetkilerinin kısılması ve parlamenter sisteme geçişte ilk adımın atılması 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak belgesi ile olmuştur. Bu belgeden faydalananlar Batı’daki gibi burjuvazi ya da halk olmasa da Sened-i İttifak hükümdarın gücünü kısıtlayan bir belge olarak Osmanlı tarihinin ilk anayasal belgesi sayılabilir (Eroğul, 1993: 156).

Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonraki Demokratikleşme Hareketleri

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren parlamenter sistemle yönetilmektedir. İlk olarak parlamenter sistemin Türkiye’deki tarihçesine kısa bir göz atalım.

II. Mahmut ile beraber başlayan Batılılaşma Hareketleri 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile sürmüştür ve ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu ile tüm uyrukların temel hakları tanınmış ve bütün eksikliklerine rağmen tarihe bir “anayasacılık devrimi” olarak geçmiştir. 1870’li yılların sonuna dek süren Tanzimat Dönemi’nde Gülhane Hattı Hümayunu’nu izleyen fermanlar da çıkarılmış ve özellikle imparatorluk içinde yaşayan azınlıkların hakları, çağdaş bürokrasinin yaratılması, askerî yönetimden mülki yönetime geçiş, yerel yönetimlerin kurulması, ilk bütçenin yapılması, Batılı anlamda okulların kurulması alanlarında önemli adımlar atılmıştır (Eroğul, 1993: 164).

II. Mahmut ile beraber başlayan Batılılaşma Hareketleri 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile sürmüştür, Gülhane Hattı Hümayunu ile tüm uyrukların temel hakları tanınmış ve bütün eksikliklerine rağmen tarihe bir “anayasacılık devrimi” olarak geçmiştir.

Tanzimat Dönemi’nde bürokratik alanda ne gibi reformlar yapılmıştır, Araştırınız.

SIRA SİZDE

Bütün bu gelişmelere karşın 1876 yılında ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesi, Birinci Meşrutiyet Dönemi’nin başlaması ve padişah karşısında oldukça zayıf yetkileri olmakla birlikte bir meclisin kurulması ile beraber Türkiye’nin siyasal düzeni parlamenter sistem olarak belirlenmiş ve günümüze dek sürmüştür. İlk parlamento olan *Meclis-i Umumi*, *Heyet-i Mebusan* ve *Heyet-i Ayan* olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Heyet-i Ayan üyeleri padişah tarafından ömür boyu görevde kalmak üzere seçilirken Heyet-i Mebusan üyeleri 4 yılda bir genel seçimlerle belirlenmekteydi. Ancak gerek 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı’nın yarattığı iklim gerekse de halk tarafından denetlenebilen bir devleti yönetmenin güçlüklerine katlanmak istemeyen saray yönetimi, bu ilk meşrutiyet yönetiminin kısa sürmesine neden olmuştur (Günal, 2009: 24).

İkinci Meşrutiyet’in ilanı 1908 Temmuz ayında Rumeli’deki askerî birliklerin isyanı ile mümkün olmuştur. Esas olarak bu harekete katılanlar ordunun tamamı değildi; sadece Rumeli’de bulunan Üçüncü Ordu’ydu. İttihat ve Terakki Partisi üyesi Resneli Niyazi ve Enver Paşa gibi öne çıkan isimlerin birlikleri ile beraber Meşrutiyet’in ilanı için dağa çıkmaları ve Meşrutiyet’i ilan ettiklerini payitahta bildirmeleri, Padişah II. Abdülhamit’in 32 yıl aradan sonra yeniden Meşrutiyet’i ilan etmek zorunda kalması ile sonuçlanmıştır (Günal, 2009: 24). 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’le beraber Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklerle 1909’da yeni bir anayasal dönem başlamıştır. Bu yeni anayasa ile artık padişah değil, Meclis-i Mebusan en önemli kurum olarak ortaya çıkmıştır (Eroğul, 1993: 173).

23 Nisan 1920’de TBMM Ankara’da toplanmış ve önceki meclislerden farklı olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplamıştır. İlk TBMM, 66 seçim çevresinden seçilen 337 vekilden oluşmaktaydı. Bu vekillerin 92’si Osmanlı Meclis-i Mebusan’ından, 14’ü Yunanistan ve Malta’dan, 232’i ise Heyet-i Temsiliye

23 Nisan 1920'de TBMM Ankara'da toplanarak önceki meclislerden farklı olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplamıştır.

adına Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli tebliği ile memleketin değişik seçim çevrelerinden seçilip gelen kişilerdi. 23 Nisan 1920- 1 Nisan 1923 tarihleri arasında kapsayan süreçte TBMM yönetiminde Kurtuluş Savaşı verilmiş aynı zamanda da TBMM'de son derece canlı demokratik tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların ürünlerinden biri olan 20 Ocak 1921'de yürürlüğe giren cumhuriyetin ilk anayasası *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* seçimlerin iki yılda bir yapılacağını ve meclisin her yıl Kasım ayı başında kendiliğinden toplanacağını bildirmiştir. 1924 Anayasası ise yürütme görevini bir başka deyişle TBMM'nin koyduğu genel kurallar çerçevesinde ülkeyi yönetme görevini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna vermiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında tek eksiğin hükümet karşısında bir muhalefet partisi olmaması olduğunu söyleyerek çok partili hayata yeşil ışık yaktı. Aynı yıl yapılan bütçe görüşmelerinde Toprak Reformu Yasası'na muhalefet eden beş milletvekili sonrasında Demokrat Parti'yi kurdular ve Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş oldu. O dönem tek partili sisteme göre hazırlanan 1924 Anayasası, 1946'da çok partili hayata geçilmesinden sonra da temel anayasal çerçeveyi oluşturmuştur. Çok Partili Dönem'le birlikte iş başına gelen Demokrat Parti Dönemi'nde 1924 Anayasası en çok parlamentoya verdiği geniş yetkiler nedeniyle eleştirilmiştir.

27 Mayıs 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri yaptığı darbe ile ülke yönetimine el koydu. 27 Mayıs müdahalesinin ardından askerî bir komite olan Milli Birlik Komitesi (MBK), 1924 Anayasası'ndaki TBMM'nin yerini almış ve yetkilerini kuşanmıştır. MBK Başkanı aynı zamanda hem devletin hem de Bakanlar Kurulunun başkanı olduğu gibi, ayrıca başkumandandır. Kendisi güçlü bir veto yetkisiyle de donanmıştır. Onun geri gönderdiği bir yasa Komitece beşte dört çoğunlukla kabul edilirse ilan edilir. Milli Birlik Komitesi'nin ilk bildirilerinden biri, yeni anayasayı hazırlama görevinin İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlık ettiği öğrenim ve deneyimleriyle saygıdeğer bir profesörler grubuna verildiğinin ilan edilmesi idi (Ahmad, 1994: 194).

O dönemde kamusal alanda söz sahibi olanların çoğu, 1960 Askerî Darbesi'ni memnunklukla karşılamışlar ve ona kurumsal meşruluk kazandırmaya çaba göstermişlerdir. Bunlar, esas olarak üniversite gençliği, öğretim üyeleri, memurlar, basın mensupları gibi eğitim düzeyi ve toplumsal statüleri yüksek fakat 1950'lerdeki ciddi ekonomik daralmadan bunalmış, bir zamanlar toplumda etkin olan toplumsal kesimlerden oluşurlar.

Bütün bu koşullar altında aydınlar arasında 27 Mayıs'la en açık ve atak bir biçimde özdeşleşen kanat, üniversitedir. Üniversite öğretim üyelerinden oluşan bir heyet yeni anayasayı hazırlama görevini üstlenmiştir. 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında yürürlüğe gören 1961 Anayasası'na göre Cumhuriyet Senatosu adı verilen bir meclis daha oluşturulmuş ve parlamentonun yetkilerini bir önceki dönemde çok geniş olduğu düşüncesinden hareketle bu meclis Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı yasaları bir tür denetleme görevini üstlenmiştir.

Temel hak ve özgürlükler alanında 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre daha ayrıntılı ve güvenceli haklar getiren bir biçimde düzenlenmiştir. Ne var ki, Demokrat Parti'yi destekleyen çoğunluğun ve diğer pek çok kesimin anayasa yapım sürecinden dışlanması medeniye 1961 Anayasası yapılışı itibarıyla demokratik bir anayasa olamamıştır. Ancak öte yandan bu Anayasa, işçilerin ve bir kısım grupların yerleşik güçlere karşı siyaset yapmalarına izin veren bir nitelik de taşıyordu (Ahmad, 1994: 222).

O dönemde kamusal alanda söz sahibi olanların çoğu, 1960 Askerî Darbesi'ni memnunklukla karşılamışlar ve ona kurumsal meşruluk kazandırmaya çaba göstermişlerdir.

1961 Anayasası ile getirilen bir başka kurum da Milli Güvenlik Kuruludur. Milli Güvenlik Kurulunun getiriliş amacında seçilmiş sivil yöneticilerle, askerî bürokrasinin bir araya getirilmesi ve bu biçimde demokrasinin yerleşip pekişmesi hedeflense de uygulamada Milli Güvenlik Kurulu da egemenliğin kullanımına ortak hâle getirmiştir. Bununla bağlantılı bir başka değişikliğe göre Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına bağlı bir kurum olmaktan çıkarılmış ve Genelkurmay Başkanı, görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumlu hâle getirilmiştir (Günel, 2009: 158).

Bir başka yenilik ise Anayasa Mahkemesiydi. Anayasa Mahkemesinin işlevi yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Ayrıca görevleriyle bağlantılı suçlardan ötürü cumhurbaşkanlarını, bakanları ve bazı üst görevlerdeki devlet memurlarını yargılayan bir yüce divan görevini yerine getirme yetkisiyle donanmıştır.

Türkiye'de demokrasinin gelişim serüvenini ayrıntılarıyla araştırabilmek için Feroz Ahmad'ın Hil Yayınları'ndan çıkan Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980) isimli kitabını okuyabilirsiniz.

DİKKAT

12 Mart 1971 tarihinde Silahlı Kuvvetler bir kez daha yönetime el koymuştur ancak bu defa müdahale biçimi 27 Mayıs 1960'dakinden farklı olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerinin komuta heyeti, hiyerarşik bir düzen içinde davranarak hükümete yönelik bir muhtıra (bildiri) hazırlamışlar ve bunu Cumhurbaşkanı, Senato Başkanı ve Meclis Başkanı'na göndermişler, eş zamanlı olarak da TRT radyolarında okumuşlardır. Bu muhtıra sonucunda dönemin Süleyman Demirel Hükümeti muhtıra'ya uyarak herhangi bir tepki göstermeksizin görevden ayrılmıştır. 12 Mart Askerî Müdahalesi'yle yürütme organının gücü artırılmışsa da 1961 Anayasası siyasal istikrarsızlığın sorumlusu olarak görülmeğe kurtulamamıştır (Türküne, 2003: 181).

12 Mart Askerî Müdahalesi'yle yürütme organının gücü artırılmışsa da, 1961 Anayasası siyasal istikrarsızlığın sorumlusu olarak görülmeğe kurtulamamıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi ve 1982 Anayasası

12 Eylül 1980 Darbesi ile başlayan demokrasinin kesintiye uğraması dönemi 27 Mayıs dönemi'nden hem daha uzun sürmüş hem de çok daha kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu dönem boyunca son söz tartışmasız olarak geçici bir süre için iktidarı ele geçiren Milli Güvenlik Konseyinin olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında Hava, Deniz, Kara Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşuyordu. Yasama ve yürütme yetkilerini bütünüyle eline alan Milli Güvenlik Konseyi, yayınladığı bir iç tüzük ile yasa önerme yetkisini bünyesine aldı. Yine TBMM'ye ait olan hükümeti denetleme yetkisi de MGK'ya verildi. MGK üyelerinden her biri, bakanlara sözlü ya da yazılı soru sorabileceği gibi, yine üyelerden üçünün oyu ile genel görüşme, araştırma ya da soruşturma yapılabilirdi (Eroğul, 1993: 232).

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin ardından yürürlüğe giren 1982 Anayasası ise yasama ve yürütme güçlerinin egemenliğini bir nebze daha güçlendirmiş, aynı zamanda tek meclisli sisteme geri dönmüştür. 1961 Anayasası'nda cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan ulusal devlet ilkesinin yerine 1982 Anayasası'nda Atatürk milliyetçiliğine bağlılık getirilmiştir. İnsan hakları açısından ise 1982 Anayasası sınırlama ve yasaklamalara ağırlık veren bir yaklaşım içindedir. Anayasa, birey ve devleti adeta birbirine rakip iki unsur olarak ele almış ve birey haklarının genişlemesinin devleti zaafa düşüreceği endişesini yansıtan bir belge olmuştur. Bunda da 12 Eylül öncesi ve sonrasında dile getirilen ancak güçlü bir devlet ile huzur ve düzen ortamını sağlamanın mümkün olacağına dair bir anlayışın etkisi büyüktür. Do-

1961 Anayasası'nda temel vurgu bağımsızlık, özgürlükçülük ve demokratik hukuk devleti üzerineyken, 1982 Anayasası'nda vurgu ulusun bölünmezliği, ulusal dayanışma ve devletin korunması temaları üzerinedir.

layısıyla 1982 Anayasası devlet organları aracılığıyla birey haklarını olabildiğince kısıtlama yoluna gitmiştir (Sabuncu, 1994: 29).

Genel olarak bakıldığında 1961 Anayasası'nda temel vurgu bağımsızlık, özgürlükçülük ve demokratik hukuk devleti üzerineyken, 1982 Anayasası'nda vurgu ulusun bölünmezliği, ulusal dayanışma ve devletin korunması temaları üzerinedir. 1982 Anayasası'nın bir başka yeniliği ise "Türklüğün tarihi ve manevi değerleri"nden söz edilerek "Türklük" nitelemesinin yurttaşlık bağının sınırlarını zorlayan bir anlamda kullanılmasıdır (Eroğul, 1993: 239).

Toplumsal ve ekonomik anlamda zayıf durumda bulunan birey ve toplulukların devlet tarafından korunmasının mekanizmalarını yaratmak anlamındaki sosyal devlet ilkesi, Türkiye'de ilk kez 1961 Anayasası ile getirilmiştir. Bu ilkenin gereği bir yandan sözü edilen bu kesimlere, özellikle de emek gücü ile geçinenlere, sendikal haklar gibi birtakım mücadele araçları vermesi diğer yandan da devletin zayıf durumda olanları kollayan birtakım önlemler almasıdır. Dolayısıyla sosyal devlet ilkesi soyut bir eşitlik ve adalet anlayışından tamamen farklı olarak, korunma gereksinimi içinde olanlar için özel düzenlemeler yapılmasını gerektirir (Eroğul, 1993: 240). 1982 Anayasası'nda "Devletin Temel Amaç ve Görevleri" başlığını taşıyan 5. maddesinde "sosyal adalet" yerine "adalet" kavramının kullandığını görüyoruz. Ancak yine aynı cümle içinde devlete, kişinin hak ve özgürlüklerini sınırlayan ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya çalışmak ödevi yüklendiğine göre 1982 Anayasası'nda da durumun çok değiştiği söylenemez. Ne var ki 1980 sonrası uygulamaya konulan neoliberal politikalarla sosyal açıdan "güvencesizliğin" temel norm olduğu göz önüne alınırsa, uygulamada "sosyal devlet" ilkesinin gereklerinin tam anlamıyla yerine getirildiği de iddia edilemez. Bir başka ifadeyle sosyal devletin amaçlarını gerçekleştirebilmesi, ulusal gelirin hakça dağıtılması ve toplumdaki gelir eşitsizliklerinin önlenmesi, ekonomik ve toplumsal açıdan güçsüz kesimlerin ezilmesinin önlenmesi gibi hedefler ancak güçsüzlerin güçlerini devlet yapısında hissettirecek kurumların ve mekanizmaların var olmasına bağlıdır (Soysal, 1994: 234). Dolayısıyla sosyal devlet ilkesi, demokratik bir siyasal yapının olmadığı yerde uygulanması çok da mümkün olmayan bir ilkedir. Ancak böylesi bir demokratik yapı, yani geniş kitlelere siyasal karar alma süreçlerine katılma olanakları sağlayan bir siyasal işleyiş biçimi, eşitsizlikleri giderme politikalarının güvencesi olabilir (Sabuncu, 1994: 71).

SIRA SİZDE

Parlamenteer demokratik sistem dışında dünyada uygulanan diğer sistemler nelerdir. Araştırınız.

1982 Anayasası'nın getirdiği bir başka düzenleme laiklik ilkesi ile ilgilidir. Laiklik ilkesi devlet ve toplum düzeninin din kurallarına bağımlı tutulmaması anlamına gelir. Laiklik ilkesinin yerleşmesi yönünde en temel adım egemenliğin Tanrı'dan kaynaklandığı inancından vazgeçilerek yeryüzüne indirilmesi ve ulusal egemenlik ilkesinin kabulü ile gerçekleşmiştir. Devlet ya da toplum yaşamının belli bir din ya da mezhebin egemenliğine girmesi sonucunda inançları egemen inançtan farklı olan vatandaşlar üzerinde bir baskı oluşması kaçınılmazdır. 1982 Anayasası birçok maddesinde laiklik ilkesini korumakla birlikte "din kültürü ve ahlak bilgisi" derslerini ilk ve ortaöğretimde zorunlu kılmakla laiklik ilkesini zedeleyen bir adım atmıştır (Eroğul, 1993: 241).

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER DEMOKRASİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Pek çok maddesi değişikliğe uğramış olmakla beraber ülkemizde hâlihazırda 1982 Anayasası yürürlükte. 1982 Anayasası, yürütmenin güçlendirmesi yoluyla güçlü bir devlet yaratmayı amaçlamış, haklar ve özgürlükler alanında önemli ölçüde kısıtlamaya gitmiştir. 1980 Darbesi sonrasında anayasa hazırlıkları aşamasında yürütmenin güçlendirilmesi konusu sıkça tartışılmıştır. O dönem yürütmenin güçlendirilmesinin 1980 öncesi yaşanan olaylar nedeniyle toplumda ortaya çıkmış olan otorite beklentisine cevap verebilmenin en önemli aracı olduğu düşünülüyordu. Anayasanın 8. maddesine göre yürütme yetki ve görevi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılacak ve yerine getirilecektir (Sabuncu, 1994: 108). Böylelikle 1982 Anayasası'na göre iki başlı bir yürütme modelinin uygulamaya konduğu söylenebilir. Hükümet, parlamentonun onayı ile oluşur ve parlamentoya karşı sorumluluk taşır.

Yasama

Yasama işlevi herkes için geçerli emredici hukuk kuralları koyma anlamına gelir. Bu işlevlerin yerine getirilmesinde en önemli araç yasa yapma işlevidir. Yasalar dışında tüzük ve yönetmelikler başta olmak üzere yürütme tarafından yapılan ve bütün vatandaşları kapsayan birtakım düzenleyici işlemler de yasama etkinliği içinde yer alırlar (Sabuncu, 1994: 85).

Yasama alanında 1982 Anayasası'nın getirdiği en büyük yenilik 1961 Anayasası öncesindeki dönem gibi yeniden tek meclisli yapıya dönüşmüş olmasıdır. 1982 Anayasası'na göre yasa yapma yetkisi TBMM'nindir ve bu yetki devredilemez. Meclis, seçimle gelen 550 milletvekilinden oluşur.

Resim 7.1

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ankara- Ulus semtindeki ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi binası

Kaynak:
<http://tbmm.seebyseing.net/>

Meclis çalışmalarını kendi yaptığı iç tüzüğe göre yürütür. Anayasa TBMM üyelerine önemli güvenceler vermiştir. Bunlardan biri *yasama sorumsuzluğu*dur. Buna göre milletvekilleri, TBMM'de çalışmaları sırasında söyledikleri sözler ve kullandıkları oylar nedeniyle hiçbir zaman hiçbir kimseye hesap vermek zorunda tutula-

Anayasanın TBMM üyelerine verdiği önemli güvenceler yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığıdır.

mazlar. *Yasama dokunulmazlığı* ise suç işlediği ileri sürülen bir milletvekilinin meclisin izni olmaksızın tutulamaması, sorguya çekilememesi, tutuklanamaması ve yargılanamamasıdır. Milletvekillerini ceza kovuşturmasına karşı koruyan bu dokunulmazlığın amacı, meclis üyelerinin her türlü baskıdan uzak olarak görevlerini yapmalarını sağlamak ve meclis çalışmalarına katılmalarını engelleyecek durumlardan korumaktır. Yasama dokunulmazlığı, yasama sorumsuzluğundan farklı olarak meclis kararı ile kaldırılabilir ve ayrıca milletvekilliği görev süresi ile sınırlıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin en kapsamlı yetkisi yasa yapma yetkisidir. Anayasaya aykırı olmamak koşuluyla, her konu doğrudan doğruya TBMM tarafından düzenlenebilir. TBMM iç tüzüğüne göre TBMM başkanlığına verilen tasarı ve teklifler ilgili komisyonlara havale edilir. Komisyonlarda yürütülen incelemelerden sonra genel kurul görüşmeleri yapılır ve burada oylanıp kabul edilirse yasaladır. TBMM tarafından reddedilen tasarı ve teklifler aradan bir tam yıl geçmedikçe aynı yasama dönemi içinde yeniden verilemez (Sabuncu, 1994: 103).

Ayrıca 1982 Anayasası ile getirilen bir başka yenilik meclis bakanlar kuruluna kanun gücünde kararname çıkarma yetkisidir. Yasama organının (meclisin) konu, süre ve amacı belirleyen bir yetki kanunu ile verdiği veya doğrudan doğruya Anayasa'dan aldığı yetkiye dayanarak hükümetin çıkardığı kanun gücüne sahip bir kararnameye kanun hükmünde kararname adı verilir. Kanun Hükmündeki Kararname de kararname çeşitlerinden biridir. Ancak parlamentonun onayına sunuldukları için ve onay verildiğinde kanun güc ve kuvvetindedirler. Bir başka deyişle uygulamada kanun hükmünde kararnameler, bir kanunun sahip olduğu güce sahiptirler. 1982 Anayasası'nda, Kanun Hükmünde Kararname kurumu en geniş bir biçimde yer almaktadır. 1982 Anayasası'nın 91. maddesine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verebilir. Ancak Anayasada sayılan bazı konularda hükümete Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verilemez. Bunlar temel haklar, kişi hakları ve siyasi hak ve ödevlerdir. Ancak olağanüstü dönemlerde çıkarılan Kanun Hükmündeki Kararnameler bu konuları da düzenleyebilirler. Meclis, hükümete yetki verdiği kanunda, çıkarılacak Kanun Hükmünde Kararname amacını, nelerle sınırlı olacağını, kullanma süresini ve bu süre içinde birden fazla Kanun Hükmünde Kararname çıkarılıp çıkarılmayacağını belirler. Hükümet değişse de yeni gelen hükümet, eski hükümete verilen Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisinden yararlanır. Meclis, hükümete verdiği bu yetkiyi her zaman kaldırabilir.

DİKKAT

1982 Anayasası'na göre siyasi parti grupları en az yirmi milletvekilinden oluşurlar. Siyasi parti grupları meclisin bütün çalışmalarına üye sayıları oranında katılır. Hem başkanlık divanının oluşumunda hem de komisyonların kuruluşunda bu güç oranları dikkate alınır.

Anayasanın değiştirilmesi ancak TBMM üye sayısının üçte biri tarafından yazıyla teklif edilmesi ile gerçekleşir. Teklifin kabul edilmesi için ise Meclis üye tam sayısının en az beşte üçünün olumlu oyu şarttır. Anayasanın bu konuyu düzenleyen 175. maddesine göre; eğer anayasa değişikliği üye tam sayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilmişse, bu durumda Anayasa değişikliği halkoyuna sunulacak ve böylelikle kararı doğrudan seçmenler verecektir.

Resim 7.2

*Türkiye Büyük
Millet Meclisi
Salonu*

Kaynak:

<http://www.vergidergisi.net/2011/01/15/meclis-komisyonundan-ekstra-mali-af/>

Yürütme

Yürütme ile ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer konu ise son dönemde hem dünya da hem de Türkiye'de karşılaşılan bir olgu olan yürütmenin güçlenmesidir. Esas olarak günümüzde devletin toplumsal ve ekonomik alandaki görevlerinde genişleme ile birlikte yürütmenin yetkilerinde artış söz konusu olmuştur. Bunun nedenlerinden biri ekonominin devasa boyutlara ulaşarak devlet yönetiminin ekonomik ilişkilerle eskisine oranla çok daha iç içe geçmesi ile devlet yönetimi sorunlarının giderek karmaşıklaşması ve yönetimin giderek uzmanlaşmaya dayanmasıdır. Hızla karar almayı gerektiren oldukça karmaşık ekonomik ve mali sorunlar karşısında parlamentoların hareket alanı epeyce sınırlanmıştır. Bu durum hukuk alanını da etkilemekte, anayasalar ve yasalar yürütme organına giderek artan yetkiler vermeye başlamaktadır. Ülkemizde 1982 Anayasası ile yürütmenin güçlenmesi yukarıda da bahsedildiği üzere hükümete verilen Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi yoluyla yapılmaya başlanmıştır. Böylelikle güçlü yürütme aracılığıyla “güçlü devlet” yaratılmak istenmiş, haklar ve özgürlükler alanında kısıtlamalara gidilmiştir. Bu görüşün arkasında devletin güçlendirilmesinin bireyin güçsüzleştirilmesi ile mümkün olacağını varsayan yaklaşım yer alır (Sabuncu, 1994: 109).

Anayasanın değiştirilmesi ancak TBMM üye sayısının üçte biri tarafından yazılıla teklif edilmesi ile gerçekleşir.

<http://www.tccb.gov.tr/> adresinden Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı ile ilgili bilgilere ulaşabilirsiniz.

INTERNET

Diğer pek çok parlamenter demokrasiyle yönetilen ülkede olduğu gibi ülkemizde de yürütme cumhurbaşkanı ve hükümet olmak üzere iki kanatlıdır. 1982 Anayasası, yürütmeyi güçlendirmek amacıyla cumhurbaşkanını güçlendirecek hükümler getirmişti ancak son yapılan değişikliklerle cumhurbaşkanının gücü epeyce azaltılmıştır. 2007 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıldan 5 yıla indirilmiştir. Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri Anayasa 104. maddesine göre belirlenmiştir. Cumhurbaşkanının yasama ile ilgili görevleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisini gerektiğinde toplantıya çağırmak, yasaları yayımlamak, yasaları yeniden görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri göndermek, Anayasa değişikliklerine ilişkin yasaları gerekli gördüğü tak-

dirde halkoyuna sunmak sayılabilir. Cumhurbaşkanının burada bir bölümünü sayabildiğimiz pek çok görevi içinde en önemli görevi *devletin başı* olmaktır. Ayrıca cumhurbaşkanının bütün ulusu temsil etmesi onun tam bir yansızlık içinde davranmasını zorunlu kılar (Eroğul, 1993: 254).

İNTERNET

<http://www.tbmm.gov.tr> adresinden yasama, yürütme ve yargı alanında yapılan son değişiklikleri inceleyebilirsiniz.

Anayasamıza göre başbakan, cumhurbaşkanınca TBMM üyeleri arasından atanmaktadır. Başbakan tarafından seçilen bakanların atanması da yine cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşan bir organdır. Bu kurul içinde, başbakanın özel bir konumu vardır. Bu konum başbakanın parlamento çoğunluğunun siyasi lideri olmasından kaynaklanır. Elbette parlamentoter sistemin işleyişinin doğal bir sonucu olarak, başbakanın siyasal gücü büyük ölçüde kurulan hükümetin bir tek parti hükümeti ya da koalisyon olmasına ve ülkedeki parti disiplini anlayışına bağlı olarak değişmektedir (Sabuncu, 1994: 122). Bakanlar kurulu, ülkenin genel iç ve dış siyasetini belirlemek ve uygulamasını sağlamakla görevlidir. Başbakan ve bakanlardan oluşan bu kuruluş kamu yönetiminin en üst kuruluşudur.

Yargı

1876'dan bu yana anayasamızda yer alan temel kurallara göre, mahkemelerin kuruluşu, işleyişi, görev ve yetkileri, yargılama yöntemleri yasayla belirlenir. Yargılama kamuya açık bir biçimde yapılır (Eroğul, 1993: 259).

1961 Anayasası yargı gücünü yürütmenin müdahalesinden uzak tutma yolunu seçmişti. 1982 Anayasası ise yargı üzerinde yürütmenin etkisini kurumsaltırmakla birlikte, bu etkide bulunma gücünü, yürütmenin sorumlu kanadını oluşturan hükümetten çok, tarafsız cumhurbaşkanına vermiştir.

1982 Anayasası Yüksek Mahkemeler başlığı altında şu mahkemelere yer vermiştir: Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Uyuşmazlık Mahkemesi. Anayasa Mahkemesi hem biçim hem de öz bakımından yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevlidir. Kanunların ve kanun hükmünde kararnamelelerin içerik açısından anayasaya aykırılığı mahkemelerde de ileri sürülebilir. Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir, bunlara hiçbir biçimde itiraz edilemez. Kamu ya da özel alanda herkesi bağlarlar.

Yargıtay en üst dereceli yargı yeridir. Danıştay en üst dereceli yönetsel yargı yeridir. Askeri Yargıtay en üst dereceli askerî yargı yeridir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, asker kişileri ve askerî işleri ilgilendiren yönetsel işlemlerden doğan uyuşmazlıkları çözen, ilk ve son derece yargı yeridir. Uyuşmazlık Mahkemesi adli, yönetsel ve askerî yargı arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını çözen yargı yeridir (Eroğul, 1993: 262).

1982 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler

21 Ekim 2007 tarihinde yapılan anayasa referandumu ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere birtakım anayasa değişiklikleri yapıldı. Bu değişikliklere göre milletvekili genel seçimlerinin 5 yıl yerine 4 yılda bir yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, cumhurbaşkanının görev süresinin 7 yıldan 5 yıla indirilmesi, aynı kişinin üst üste iki defa cumhurbaşkanı seçilebilmesi gibi maddeler kabul edildi. Bu değişikliğe göre cumhur-

1982 Anayasası ise yargı üzerinde yürütmenin etkisini kurumsaltırmakla birlikte, bu etkide bulunma gücünü, yürütmenin sorumlu kanadını oluşturan hükümetten çok tarafsız cumhurbaşkanına vermiştir.

başkanının görev süresi bitmeden 60 gün içinde seçimler yapılarak yeni cumhurbaşkanının seçilmesi yönündeki madde kabul edildi.

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum oylamasında da pek çok değişiklik kabul edilmiştir. Bu değişikliklerin belli başlıları şöyledir: Anayasa Mahkemesi'nde yedek üyelik sistemi kaldırılmıştır; bundan böyle mahkeme 11 asıl 4 yedek üye yerine 17 asıl üyeye sahip olacaktır. Anayasa Mahkemesinin görev süresi 12 yıl olarak belirlenmiştir. Vatandaşlara Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapma hakkı getirilmiştir. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun üye sayısı 7 asıl 5 yedek üyeden 22 asıl 12 yedek üyeye çıkarılmıştır. Ayrıca Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun üye yapısında köklü değişikliklere gidilmiştir.

Ülkemizde son yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte cumhurbaşkanlığının görev ve yetkileri neler olmuştur, araştırınız.

SIRA SİZDE

Askeri Yargı alanında ise Yüksek Askerî Şura ihraç kararlarına yargı denetimi getirilmiştir. Ek olarak Askerî Yargının görev alanı daraltılmıştır ve askerler artık ağır cezalı suçlarda sivil mahkemelerde yargılanabileceklerdir. Ayrıca bundan böyle savaş hâli dışında sivil mahkemelerde yargılanamazlar hükmü getirilmiştir. Bir başka önemli değişiklik de 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin sorumlularının yargılanmasını engelleyen geçici 15. maddenin kaldırılmasıdır. Ombudsmanlık adı verilen Kamu Denetçiliğinin kurulması da bir başka değişikliktir. Önemli bir başka değişiklik de memurlara toplu sözleşme hakkının verilmesidir. Ayrıca kişilerin yurt dışına çıkma özgürlüğü ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlandırılabilir.

Cumhurbaşkanlarımız

M. Kemal Atatürk

1881 yılında, Osmanlı İmparatorluğunun bir ili olan Selanik'te doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. Babasını küçük yaşta kaybettikten sonra ilkokulu Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nde okudu. Öğrenimini Selanik Askerî Rüştiyesi ve Manastır Askerî İdadisinde sürdürdü. 1899'da girdiği İstanbul Harbiye Mektebini 1902 yılında piyade teğmeni rütbesiyle, Harp Akademisini de 1905'te kurmay yüzbaşı olarak bitirdi. Mustafa Kemal 1905 yılında Şam'da 5. Ordu'da, 1907'de Makedonya'daki 3. Ordu'da görevlendirildi. Manastır ve Selanik'te görevli iken 1909'da İstanbul'daki (31 Mart Vak'ası) ayaklanmayı bastıran Hareket Ordusu'nda görev yaptı. Arnavutluk isyanı'nı bastırma harekâtına katıldı. 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması üzerine Tobruk'a gönderildi. Tobruk ve Derne'de Türk Kuvvetlerini başarı ile yönettikten sonra binbaşı rütbesiyle 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşı'na katıldı; Edirne'yi Bulgaristan'dan geri alan kolorduda görev yaptı. 1913-1915 yıllarında Sofya'da ataşe olarak bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nda, 1915'te 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Savaşı'na katıldı. Gelibolu'da düşman saldırılarını başarı ile durdurdu; "Anafartalar Kahramanı" olarak ün kazandı.

Resim 7.3

*İlk
Cumhurbaşkanımız
M. Kemal ATATÜRK
Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 29 Ekim
1923 - 10 Kasım
1938*

Kaynak:
<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaşkanlarımız/>

1916'da Doğu Cephesi'ne Kolordu Komutanı olarak atandı ve generalliğe yükseltildi. Rus saldırılarını durduran Mustafa Kemal, Bingöl ve Muş'u düşmandan geri aldı. 1917'de Filistin ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl Veliht Vahdettin ile Almanya'ya gitti. Alman Genel Karargâhı ve Alman savaş cephe-lerinde incelemeler yaptı. 1918'de yeniden görevlendirildiği Suriye cephesinde 7. Ordu Komutanı iken Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a geldi. Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacını gizli tutarak Ordu Müfettişliği görevi ile İstanbul'dan ayrıldı.

Karadeniz yoluyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayımladı. Türk milletine, "Vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, azim ve kararlılıkla vatanın kurtarılması için Sivas'ta bir kongre toplanacağını" bildirdi. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin verdiği görevden ve askerlikten istifa ederek 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrelerin başkanlığını yaptı. Bu kongrelerde, "Düşman işgaline karşı milletin vatanı savunacağı, bu amaçla geçici bir hükûmetin kurulacağı ve bir millî meclisin toplanacağı, manda ve himayenin kabul edilmeyeceği" kararları alındı ve açıklandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, onun çabalarıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da tarihî görevine başladı; Mustafa Kemal, Meclis ve Hükümet Başkanı seçildi. Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sevr Antlaşması'nı Türk milletinin kabul etmediğini dünyaya duyurdu. İtilaf Devletlerinin yardımıyla İzmir'i işgal eden Yunan Kuvvetlerinin ilerlemesi 1921'de Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarıyla durduruldu. 23 Ağustos 1921'de yeniden saldıran Yunan Ordusu bozguna uğratarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Türk Ordusu Sakarya Meydan Savaşı'nı zaferle sonuçlandırdı. 22 gün geceli gündüzlü süren bu savaşta Yunan Ordusu ağır kayıplara uğratıldı. Bu zafer nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e 'Mareşal' rütbesi ve 'Gazi' unvanı verildi. Türk Ordusu, vatanı düşman işgalinden kurtarmak için 26 Ağustos 1922'de karşı saldırıya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Başkomutan Meydan Savaşı'nda (30 Ağustos 1922) Türk Ordusu Yunan Ordusu'nun büyük kısmını yok etti. Bozguna uğrayarak kaçan düşman kuvvetlerini izleyen Türk Ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı ve İtilaf Devletleri işgal ettikleri Türk topraklarından çekildiler.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından TBMM tarafından 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilan edilirken, Mustafa Kemal de Cumhurbaşkanı seçildi. 1938'deki ölümüne dek arka arkaya 4 kez cumhurbaşkanı seçilen Atatürk, bu görevi en uzun süre yürüten cumhurbaşkanı oldu. Mustafa Kemal'e, 24.11.1934 günlü, 2587 sayılı Kanunla Atatürk soyadı verildi ve bu soyadının başkaları tarafından kullanılması yasaklandı. Mustafa Kemal Atatürk, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerini hafifletmek ve ülkenin kalkınmasını hızlandırmak amacı ile 1933'te Beş Yıllık Sanayi Planı'nı başlattı. Aynı dönemde dış politikada da önemli adımlar atıldı; Milletler Cemiyetine girilmesi (1932), Balkan Antantı'nın imzalanması (1934), Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) ve Sadabat Paketi (1937) gibi girişimler Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada etkili bir aktör olarak öne çıkmasına katkıda bulundu.

Atatürk, Hatay'ın anavatana katılması için yoğun bir diplomatik çaba sarf etti ve onun bu amacı, vefatının ardından 1939 yılında gerçekleşti. Atatürk, yalnızca Türk milletinin Kurtuluş Savaşı'nı başarı ile yöneten bir komutan değil, aynı zamanda gerçekleştirdiği devrimler ile de dâhi bir devlet adamı idi. 57 yıl süren yaşamının büyük kısmında, milletin ve vatanının bağımsızlığı ve mutluluğu için yılmadan çalıştı ve girdiği her mücadeleden zaferle çıktı.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu, cesur ve unutulmaz önderi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938’de aramızdan ayrıldı (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/kemal_ataturk/).

İsmet İnönü

1884 yılında İzmir’de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Sivas’ta tamamladı. Bir yıl Sivas’ta Mülkiye İdadisi’nde okuduktan sonra, 1897 yılında İstanbul’daki Mühendishane İdadisine gitti. 1901’de Mühendishane-i Berri-i Hümayuna (Kara Harp Okulu) giren İsmet İnönü, bu okulu 1903’te topçu teğmeni olarak birincilikle bitirdi. 1906’da Erkân-ı Harbiye Mektebinden gene birincilikle mezun olarak kurmay yüzbaşı rütbesiyle Edirne’deki 2. Ordu’nun 8. Alay’ında bölük komutanlığına atandı. Bu görevi sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetine üye oldu (1907). 1908’de kolağası oldu ve 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) olarak bilinen ayaklanmayı Selanik’ten gelecek bastıran Hareket Ordusu’nda görev aldı.

1910-1913 yılları arasında Yemen İsyanı’nın bastırılması harekâtına katıldı. Bu ve bundan önceki görevlerinde hudut problemleri ve asilerle yapılan anlaşmalarla başarılı hizmetleri ve mesleki özellikleriyle dikkati çekti. I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi’nde Kolordu Komutanı olarak Atatürk’le birlikte çalışırken dostlukları ve devletin geleceği hakkında ortak fikirleri geliştirdi. Ardından Suriye Cephesi’nde savaşan Mustafa İsmet Bey, Millî Mücadele sırasında Atatürk’ün en yakın silah arkadaşı olarak öne çıktı.

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisine Edirne milletvekili olarak katıldıktan sonra, 3 Mayıs’ta İcra Vekilleri Heyetinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili oldu. Albay İsmet Bey, mebusluk ve bakanlık görevleri de uhdesinde kaldığı halde Garp Cephesi Komutanlığı görevine getirildi. Kuruluş aşamasındaki düzenli ordu ile Çerkes Ethem ayaklanmasının ve iç isyanların bastırılmasında etkin rol oynadı. Ocak ve Nisan 1921’de I. ve II. İnönü Savaşlarında Yunan ordusunun Anadolu içlerine ilerleyişini durdurdu. I. İnönü Savaşı ile tuğgeneral rütbesine yükselen İsmet Paşa, Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruz’dan sonra kazanılan zafer üzerine Mudanya Ateşkes toplantısında Büyük Millet Meclisini temsil etti. 1922’de hariciye vekili oldu. Gençlik yıllarından beri edindiği diplomatik müzakereler tecrübesi nedeniyle Lozan Barış Konferansı’na Dışişleri Bakanı ve Türk heyeti başkanı olarak gönderildi. Görüşmeler sırasında Türkiye’nin çıkarlarını titizlikle savunan İsmet Paşa, 24 Temmuz 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının ve egemenliğinin tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşması’nı imzaladı.

Cumhuriyet’in ilanından sonra 1923-1924 yıllarında ilk hükûmette başbakan olarak görev aldı, aynı zamanda Halk Fırkası Genel Başkan Vekilliği’ni üstlendi. 1934’te Soyadı Kanunu çıktığında Atatürk’ün verdiği İnönü soyadını alan İsmet Paşa, başbakanlık görevini 1925-1937 yılları arasında da sürdürdü. Atatürk’ün ölümünden sonra 1938 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye’nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilen İnönü, cumhurbaşkanlığının yanı sıra CHP Genel Başkanlığına da getirildi. CHP’nin 26 Aralık 1938’de toplanan I. Olağanüstü

Resim 7.4

*İkinci
Cumhurbaşkanımız
İsmet İNÖNÜ
Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 11
Kasım 1938 - 22
Mayıs 1950*

Kaynak:
<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

Kurultayı'nda partinin değişmez genel başkanı seçilerek Millî Şef unvanını aldı. II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi savaş felâketinin dışında tutmayı başaran İnönü, savaştan sonra çok partili siyasi rejime geçilmesinde etkili oldu.

1950 genel seçimlerinden sonra CHP, iktidarı Demokrat Parti'ye bırakırken, İsmet İnönü de 1960 yılına kadar ana muhalefet partisi genel başkanlığı yaptı. 27 Mayıs askerî müdahalesinden sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi ve 10 Kasım 1961 tarihinde başbakanlığa atandı. 1965 yılında bu görevden ayrıldıktan sonra milletvekili olarak siyasi yaşamını sürdürdü. 1972'de toplanan CHP Kongresi'nde kendi desteklediği grubun Bülent Ecevit'in listesi karşısında yenilgiye uğraması üzerine, genel başkanlık ve milletvekilliğinden istifa etti.

25 Aralık 1973 tarihinde ölünceye kadar Anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği yapan İsmet İnönü'nün, 1916 yılında evlendiği Mevhibe Hanım'dan üç çocuğu bulunmaktaydı (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/ismet_inonu/).

Celal Bayar

1883 yılında Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğdu. Bursa'da İpek Meslek Yüksek Okulu ve College Francais de l'Assomption'da eğitim gördü ve me-

muriyet yaşamına atıldı. Hukuk ve bankacılık alanlarında çalıştı. 1907'de İttihat ve Terakki'nin Bursa'daki gizli kolu olan Küme adlı örgüte girdi. Ardından Cemiyet tarafından İzmir'e gönderildi. Mütareke döneminde İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'ne girdi. İzmir'in işgali tehlikesi belirince, Galip Hoca takma adıyla zeybek ve köy hocası kılığında bölgeyi dolaşarak işgale karşı propaganda yaptı. İzmir'in işgalinden sonra Aydın'ın geri alınması mücadelesine katıldı. Balıkesir Kongresi kararıyla Akhisar Cephesi Komutanlığı'na getirildi. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisine Saruhan Sancağı milletvekili olarak katıldı. Millî Mücadele'nin başlaması ile birlikte Anadolu'ya

geçerek bu hareketteki yerini aldı. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görev alan Mahmut Celal Bey, 1921'de İktisat Bakanı oldu. Lozan Barış Konferansı'na danışman göreviyle katıldı.

1923 seçimlerinden sonra II. Büyük Millet Meclisine İzmir milletvekili olarak girdi. Mart 1924'te Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığına atandı. Temmuz 1924'te bu görevinden istifa etti. 1924 yılında İş Bankasının kurulmasında önemli rol oynadı ve 1932'ye kadar genel müdürlüğünü yaptı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda politika becerisi ve iktisatçı kimliği ile parladı. 1932'de İktisat Bakanlığına getirilen Bayar, 1937'ye kadar bu görevde kaldı. Ayrıca 1937-1939 yılları arasında başbakanlık yaptı. Daha sonra siyasi yaşamını İzmir milletvekili olarak sürdürdü.

Çok partili siyasi yaşamın başlaması üzerine 1946 yılında Adnan Menderes, Fırat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Partiyi kurdu ve başkanlığa getirildi. Partisinin 1950 seçimlerini kazanmasından sonra 22 Mayıs 1950'de Türkiye Büyük Millet Meclisince Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı seçildi. 10 yıl boyunca sürdürdüğü bu görevden 27 Mayıs askerî müdahalesi ile 1960 yılında uzaklaştırılan Mahmut Celal Bayar, 15 Eylül 1961'de Yassıada Mahkemesi tarafından idama

Resim 7.5

Üçüncü
Cumhurbaşkanımız
Celal BAYAR

Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 22
Mayıs 1950 - 27
Mayıs 1960

Kaynak:

<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

mahkûm edildi. Cezası daha sonra müebbet hapse çevrilerek Yassıada'dan Kayseri Bölge Cezaevi'ne nakledilen Bayar, 7 Kasım 1964'te rahatsızlığı nedeniyle serbest bırakıldı.

1903 yılında Reşide Hanım'la evlenen ve üç çocuğu olan Celal Bayar, 22 Ağustos 1986 günü İstanbul'da vefat etti (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/).

Cemal Gürsel

1895 yılında Erzurum'da doğdu. İlköğrenimini Ordu ilinde yaptı. Daha sonra Erzincan ve İstanbul'da askerî öğrenci olarak eğitim hayatını sürdürdü. 1915-1917 yıllarında Topçu Subayı olarak Çanakkale Savaşlarına katılan Cemal Bey, Filistin ve Suriye cephesinde görev aldı. Kurtuluş Savaşı'nın Batı cephesindeki bütün savaşlarına katıldı.

1929 yılında Harp Akademisini bitiren Gürsel, 1958 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığına atandı. 3 Mayıs 1960'ta bir mektupla silahlı kuvvetlere veda ederek İzmir'e gitti. 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirilen askerî müdahaleden hemen sonra MBK'nin başına getirildi. 28 Mayıs'ta devlet ve hükümet başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı yetkilerini üstlenerek yeni hükümeti kurdu. Devrik Başbakan Adnan Menderes ve iki bakanının idam edilmesinden sonra yeniden demokratik düzene dönülmesi ve 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. Halkoyuna sunulan ve kabul edilen bu Anayasa gereğince 10 Ekim 1961'de yapılan seçimlerden sonra oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin dördüncü cumhurbaşkanı seçildi. 1966 yılında başlayan rahatsızlığının, görevini yapmasına engel olacak duruma gelmesi üzerine, TBMM kararıyla cumhurbaşkanlığı görevine son verildi.

1927 yılında Melahat Hanım'la evlenen ve bir çocuğu olan Cemal Gürsel, 14 Eylül 1966'da vefat etti (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/cemal_gursel/).

Cevdet Sunay

1899 yılında Erzurum'da doğdu. Cevdet Sunay'ın doğum yeri, bazı kaynaklarda Trabzon olarak geçmektedir. Bu biyografide, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde Cevdet Sunay dönemi ile ilgili 5/1-6 numaralı kutuda bulunan nüfus cüzdanı suretindeki bilgi esas alınmıştır. İlk ve ortaöğrenimini Erzurum, Kerkük, Edirne ve İstanbul'da Kuleli Askerî Lisesi'nde yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında 1917 yılında subay adayı olarak eğitim kampına katıldı. Aynı yıl Filistin cephesinde görev aldı. 1918 yılında Mısır'da İngilizlere esir düştü. Esaretten döndükten sonra Kurtuluş Savaşı'na katılarak önce Güney, ardından Batı cephesinde hizmetlerde bulundu. 1927 yılında Harp Okulunu, 1930 yılında ise Harp Akademisini bitirdi.

Resim 7.6

*Dördüncü
Cumhurbaşkanımız
Cemal GÜRSEL*

*Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 27
Mayıs 1960 - 28 Mart
1966*

Kaynak:
<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

Resim 7.7

*Beşinci
Cumhurbaşkanımız
Cevdet SUNAY*

*Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 28 Mart
1966 - 28 Mart 1973*

Kaynak:
<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

1949'dan sonra generallik rütbelerinde görev yapan Cevdet Sunay, 1960 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na atandı. 1966 yılında emekliye ayrılmasının ardından Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyeliğine getirildi. Sunay, Gürsel'in rahatsızlığı sebebiyle cumhurbaşkanlığı görevinin sona ermesi üzerine 28 Mart 1966'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı seçildi. Yedi yıllık görev süresini tamamladıktan sonra 1973 yılında cumhurbaşkanlığından ayrıldı. 1980'deki askerî müdahaleye değin anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu üyesi oldu.

1929 yılında Atıfet Hanım'la evlenen ve üç çocuğu olan Cevdet Sunay, 22 Mayıs 1982'de vefat etti (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/cevdet_sunay/).

Fahri Korutürk

1903 yılında İstanbul'da doğdu. 1916 yılında Bahriye Mektebine girdi. 1923 yılında Deniz Harp Okulunu, 1933 yılında Deniz Harp Akademisini bitirdi. Deniz Kuvvet-

lerinin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra Roma, Berlin ve Stockholm'de Deniz Ataşesi olarak hizmet verdi. 1936'da Montrö Boğazlar Konferansı'na askerî uzman olarak katıldı. 1950 yılında amiralliğe yükseldi. Oramiralliğe kadar çeşitli rütbelerde komuta görevleri yapan Korutürk, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevinden 1960 yılında emekli olduktan sonra Moskova Büyükelçiliğine atandı. Ardından Madrid Büyükelçiliğine getirildi. 1965'te istifa ederek Türkiye'ye döndü.

1968 yılında Cumhuriyet Senatosu üyesi oldu. 1973 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisince Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı cumhurbaşkanı seçildi. 1980 yılında yedi yıllık hizmet süresi tamamlandı-

ğından cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldı ve 12 Eylül 1980 askerî müdahalesine kadar Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği sürdü.

1944 yılında Emel Hanım'la evlenen ve üç çocuğu olan Fahri Korutürk, 12 Ekim 1987'de vefat etti (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/fahri_koruturk/).

Kenan Evren

1917 yılında Manisa ilinin Alaşehir ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Alaşehir, Manisa, Balıkesir, İstanbul'da sürdürdü ve Maltepe Askerî Lisesinden mezun oldu. 1938 yılında Kara Harp Okulunu, 1949 yılında Harp Akademisini bitiren Kenan Evren topçu subayı ve kurmay subay olarak silahlı kuvvetlerin çeşitli kademelerinde görev yaptı. Dokuzuncu Kore Türk Tugayı'nda önce Harekât ve Eğitim Şube Müdürlüğü, sonra Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulundu. Ordu Komutanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan sonra 7 Mart 1978'de Genelkurmay Başkanlığı'na atandı. Bu görevi sırasında 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askerî müdahale-

Resim 7.8

Altıncı
Cumhurbaşkanımız
Fahri KORUTÜRK

Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 6 Nisan
1973 - 6 Nisan 1980

Kaynak:

<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

Resim 7.9

Yedinci
Cumhurbaşkanımız
Kenan EVREN

Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 9 Kasım
1982 - 9 Kasım 1989

Kaynak:

<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

le diğer görevlerinin yanı sıra Milli Güvenlik Konseyi ve devlet başkanlığını da üstlendi. 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulan ve kabul olunan Anayasa ile Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı olarak göreve başladı. 9 Kasım 1989'da görev süresini tamamlayarak cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

1944 yılında Sekine Hanım ile evlenen Kenan Evren üç çocuk babasıdır (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/kenan_evren/).

Turgut Özal

1927 yılında Malatya'da doğdu. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği bölümünü bitirdi. Elektrik İşleri Etüd İdaresinde görevlendirildi. 1952 yılında mühendislik ekonomisi alanında uzmanlık eğitimi için ABD'ye gönderildi. Türkiye'ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdür Yardımcılığına atandı. 1961-1962 yıllarında askerlik hizmetini Millî Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak yaptı ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasına katkıda bulundu. Bu sırada, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde ders verdi. Bir süre Başbakanlık Teknik Uzmanlar Kurulu Üyesi olarak çalıştı ve 1967-1971 yıllarında

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yürüttü. Ayrıca Ekonomik Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu, RCD Koordinasyon Kurulu ve AET Koordinasyon Kurulu başkanlıklarında bulundu. 1971-1973 yıllarında Dünya Bankasında danışman olarak görev yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli sınaî kuruluşlarında çalıştı ve 1979 yılı sonlarına doğru Başbakanlık Müsteşarı olarak atandı. Aynı dönemde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini de vekâleten yürüttü. Türkiye ekonomisini liberalleştirmeyi hedefleyen ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen geniş çaplı programın hazırlanmasında önemli rol oynadı.

12 Eylül 1980 Askerî müdahale'sinden sonra kurulan hükûmete ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atandı. 1982 yılında bu görevinden istifa etti. 1983 yılında Anavatan Partisi'ni kurdu ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde partisinin birinci gelmesi üzerine hükûmeti kurmakla görevlendirildi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 19. Başbakanı oldu. 1987 seçimleri sonrasında tekrar hükûmet kurdu ve başbakan olarak görev yaptı. 31 Ekim 1989'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci cumhurbaşkanı olarak seçilen Özal 9 Kasım 1989 günü bu görevine başladı.

17 Nisan 1993 günü geçirdiği bir rahatsızlık sonucu görevi sırasında vefat etti. 1954'te Semra Hanım'la evlenen Turgut Özal'ın üç çocuğu bulunuyordu (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/).

Resim 7.10

*Sekizinci
Cumhurbaşkanımız
Turgut ÖZAL*

*Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 9 Kasım
1989 - 17 Nisan 1993*

Kaynak:

<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/>

Süleyman Demirel

1924'te Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'de doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyon'da bitirdi. Şubat 1949'da İstanbul

Resim 7.11

Dokuzuncu
Cumhurbaşkanımız
Süleyman DEMİREL

Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 16
Mayıs 1993 - 16
Mayıs 2000

Kaynak:

<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumburbaskanlarimiz/>

Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Elektrik İşleri Etüd İdaresinde görev ve başladı. Sulama ve elektrik konularında araştırma yapmak üzere ABD'ye gönderildi. 1954 yılında Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi Başkanlığı'na, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne atandı. 1960-1962 yıllarında serbest müşavir ve mühendis olarak çalıştı. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde öğretim görevlisi oldu.

Siyasî yaşamına, 1962 yılında, Adalet Partisi Genel İdare Kurulu üyeliği ile başladı. 28 Kasım 1964'te bu partiye genel başkan seçilmesinin ardından, kurulmasını sağladığı ve Şubat-Ekim 1965 aylarında görev yapan koalisyon hükûmetinde Baş-

bakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev aldı. 10 Ekim 1965 genel seçimlerinde Isparta Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi ve seçimlerde Adalet Partisinin tek başına iktidar olması üzerine Türkiye'nin 12. Başbakanı olarak hükûmeti kurdu. Süleyman Demirel 4 yıl süren bu hükûmetten sonra 1969, 1970, 1975, 1977 ve 1979 yıllarında 5 kez daha hükûmet kurdu.

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askerî müdahale üzerine görevden uzaklaştırıldı ve yedi yıl yasaklı olarak siyaset dışı kaldı. 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması ile siyasi yasaklar kaldırılınca Süleyman Demirel 24 Eylül 1987'de Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na seçildi. 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde Isparta milletvekili olarak yeniden TBMM'ye girdi. 20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimler sonrasında Doğru Yol Partisi ile Sosyaldemokrat Halkçı Partinin oluşturduğu 49. Hükûmet'te başbakan olarak görev aldı. 16 Mayıs 1993'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçildi. Demirel, 16 Mayıs 2000 günü görev süresini tamamlayarak cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

1948 yılında Nazmiye Hanımla evlendi (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumburbaskanlarimiz/suleyman_demirel/).

Ahmet Necdet Sezer

1941'de Afyon'da doğdu. 1958 yılında Afyon Lisesini, 1962'de Ankara Üniversitesi

Resim 7.12

Onuncu
Cumhurbaşkanımız
Ahmet Necdet SEZER

Cumhurbaşkanlığı
Görev Süresi: 16 Mayıs
2000 - 28 Ağustos
2007

Kaynak:

<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumburbaskanlarimiz/>

Hukuk Fakültesini bitirdi. Aynı yıl Ankara'da hâkim aday olarak göreve başladı. Askerliğini Kara Harp Okulunda yedek subay olarak yaptı. Sezer, sırasıyla Dicle ve Yerköy Hâkimlikleri ile Yargıtay Tetkik Hâkimliği görevlerinde bulundu. Medeni Hukuk alanında 1977-1978'de Ankara Hukuk Fakültesinde yüksek lisans öğrenimi yaptı. 1983'te Yargıtay üyeliğine seçildi. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi Üyesi iken Yargıtay Genel Kurulunca belirlenen üç aday arasından cumhurbaşkanı tarafından 1988'de Anayasa Mahkemesi asıl üyeliğine atandı. Sezer, Anayasa Mahkemesi Kurulunca da 6 Ocak 1998'de Anayasa

Mahkemesi Başkanlığı'na seçildi. 5 Mayıs 2000'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin onuncu cumhurbaşkanı olarak seçildi. 16 Mayıs 2000'de başladığı görevini 28 Ağustos 2007 tarihinde tamamladı.

1964 yılında Semra Hanım'la evlenen Ahmet Necdet Sezer üç çocuk babasıdır (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/ahmet_necdet_sezer/).

Abdullah Gül

29 Ekim 1950'de Kayseri'de doğdu. Öğrenimini Kayseri Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde yaptı. Aynı fakültede başladığı doktora çalışmaları için iki yıl İngiltere'de kaldı ve 1983'te İstanbul Üniversitesinden Doktor unvanı aldı. Sakarya Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümünün kuruluşunda çalıştı ve aynı bölümde ekonomi dersleri verdi. 1989'da uluslararası ekonomi dalında Doçent oldu. 1983-1991 yılları arasında merkezi

Cidde'de olan İslam Kalkınma Bankasında ekonomist olarak çalıştı. 1991-2007 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde beş dönem Kayseri Milletvekili olarak hizmet verdi. 1991-1995 yılları arasında TBMM'de Plan ve Bütçe Komisyonu üyeliği yaptı. 1991-2001 yılları arasında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyesi olarak Konsey'in Kültür, Tüzük, Siyasi ve Ekonomik Kalkınma komitelerinde çalıştı. 1995 - 2001 yılları arasında TBMM'de Dışişleri Komisyonu'nda üye olarak görev yaptı. 1996'da kurulan 54. Hükümet'te Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü olarak görev aldı.

2000 yılında Yenilikçi Hareket'e liderlik etti ve Fazilet Partisi Kongresi'nde genel başkan adayı oldu. 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisinin kuruluşunda rol alan öncülerden oldu. Siyasî ve Hukukî İşlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı. 2001 - 2002 yılları arasında NATO Parlamenterler Meclisi üyeliği yaptı. 18 Kasım 2002'de Başbakan olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 58. Hükümeti'ni kurdu. 2003-2007 yılları arasında 59. Hükümet döneminde Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. 28 Ağustos 2007 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin onbirinci Cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Hayrünnisa Gül ile evli olan Abdullah Gül, üç çocuk babasıdır (<http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskani/biyografi/>).

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ

Bir ülkenin demokrasi ile yönetilmesinin başat koşullarından biri özgürce örgütlenip faaliyetlerini sürdüren siyasi partilere sahip olmaktır. Bu ise kişilerin farklı görüşler çerçevesinde siyasal kararları etkileme konusunda özgür olmalarını gerektirir. Demokratik devlet düzeni siyasal katılma kanallarını bireylere açmak zorundadır. Dolayısıyla demokratik bir sistemde halkın rolü yalnızca seçimden seçime yöneticileri seçmek değildir. Çoğulcu demokrasi anlayışı, halkın siyasete mümkün

Resim 7.13

*Onbirinci
Cumhurbaşkanımız
Abdullah GÜL
Göreve başlama
tarihi: 28 Ağustos
2007*

Kaynak:

<http://www.eokul-meb.com/gundem/t-c-cumhurbaskanligi-istek-ve-sikayet-formu-gonder/>

Bir ülkenin demokrasi ile yönetilmesinin başat koşullarından biri özgürce örgütlenip faaliyetlerini sürdüren siyasi partilere sahip olmaktır.

olan en etkin biçimde katılmasını gerektirir. Anayasamızda da belirtildiği üzere siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasal sistemleri ne olursa olsun siyasi partiler, halkın toplum sorunları karşısında bilinçlenmesine, kamuoyunun oluşmasına, toplumdan gelen dilek, istek ve beklentilerinin siyasal kararların alındığı merkezlere iletilmesinde önemli aracılık görevleri üstlenmektedirler (Öztekin, 2001: 75).

Siyasal partiler Türkiye'de ilk olarak 1961 Anayasası ile bir anayasa konusu haline getirilmişlerdir. Bu şekilde özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yapılan anayasalarda görülen çağdaş eğilime uyulmuş oldu. Sabuncu'nun deyimiyle bu eğilim, hem çok partili demokratik yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğundan hareketle siyasi partileri anayasa güvencesine kavuşturmuştur hem de demokratik düzenin kendini koruması amacıyla partilerin faaliyetlerine anayasa ile bir çerçeve çizmek biçiminde kendini göstermektedir (Sabuncu, 1994: 54).

Seçimler ve Seçim Sistemleri

Demokrasi açısından seçimler halkın kendilerini yönetecekleri belirleme işlemi ve eylemidir. Bu açıdan seçim yalnızca milletvekillerinin ve yerel yöneticilerin belirlenmesi için uygulanan bir yöntem olmayıp tüm örgütler için örgüt üyelerinin örgütü yönetecekleri belirleme yöntemidir. Kamu yöneticisinin otoritesi onun kişisel özelliklerinden değil, seçim sonucu işbaşına gelmesinden gelmektedir. Bu sebeple demokratik olduğunu iddia eden bir iktidar seçime dayanmalı ve gücünün kaynağını seçimden almalıdır. Demokratik kamu yönetiminin kaynağı sayılan halkın onayı özgür, eşit ve serbest seçimlerle ancak ortaya çıkabilir. Bir başka deyişle seçimler halka siyasi iktidarı onaylamak, onayını geri almak ya da iktidarı reddetmek hakkı verir. Demokrasiden söz edebilmek için seçimlerin özgür, eşit ve serbest yapılması tek başına yeterli değildir. Öncelikle seçimlerin özgür ortamlarda, baskıdan uzak bir biçimde yapılması gereklidir. Bu da ancak temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğu bir toplumsal ortamda mümkün olabilir (Öztekin, 2001: 152).

SIRA SİZDE

4

Türkiye'de 1980 sonrası kurulmuş olan siyasi partileri araştırınız.

Seçimin gerçek anlamda demokratik olabilmesi için gerekli olan temel ilkeler şunlardır:

Eşitlik ilkesi: Bireylerin ekonomik ve toplumsal konumları ne olursa olsun, herkesin bir tek oy kullanma hakkının olmasına eşit oy ilkesi adı verilir.

Genellik ilkesi: Seçmenler arasında servet, öğrenim, meslek, gelir, statü, din, dil, cinsiyet ve ırk ayrımı yapılmaksızın belirli yaşı doldurmuş olan herkesin oy kullanmaya hak kazanmasıdır.

Bireysellik ilkesi: Seçimlerde bireysellik ilkesi seçme hakkının kişiye özgü olması ve bu hakkın hiçbir suretle başkasına devredilememesidir.

Gizlilik ilkesi: Vatandaşların hiçbir etki ya da baskı altında kalmadan, sadece kendi istek ve inançları doğrultusunda seçme haklarını kullanabilmeleri demektir.

Serbestlik ilkesi: Seçimlerin her tür siyasal, ekonomik, toplumsal baskı ve korkulardan uzak olarak gerçekleşmesi anlamına gelir.

1950-1999 yılları arasında gerçekleştirilen Milletvekili Genel Seçimleri ile Yerel Genel Seçimlerdeki seçmen sayıları, sayısal ve oransal artış seçmen sayısının nüfusla oranı Tablo 7.1'de gösterilmiştir.

Yıl		Seçmen	Seçmen Artış	Artış Oranı	Nüfus	Seçmen/Nüfus Oranı
1950	G	8.905.743			20.947.188	42,52
1954	G	10.262.063	1.356.320	13,22	23.204.000	44,23
1957	G	12.078.623	1.816.560	15,04	25.250.000	47,84
1961	G	12.925.395	846.772	6,55	28.227.000	45,79
1963	Y	13.085.066	159.671	1,22	29.652.000	44,13
1965	G	13.679.753	594.687	4,35	31.391.421	43,58
1968	Y	14.629.914	950.161	6,49	33.586.000	43,56
1969	G	14.788.552	158.638	1,07	34.443.000	42,94
1973	G	16.798.164	2.009.612	11,96	38.073.000	44,12
1973	Y	17.203.347	405.183	2,36	38.073.000	45,19
1977	G	21.207.303	4.003.956	18,88	41.769.000	50,77
1977	Y	21.360.305	153.002	0,72	41.769.000	51,14
1983	G	19.767.366	-1.592.939	-8,06	47.864.000	41,30
1984	Y	20.187.978	420.612	2,08	49.070.000	41,14
1987	G	26.376.926	6.188.948	23,46	52.561.000	50,18
1989	Y	28.077.317	1.700.391	6,06	54.893.000	51,15
1991	G	29.979.123	1.901.806	6,34	57.326.000	52,30
1994	Y	31.960.555	1.981.432	6,20	61.183.000	52,24
1995	G	34.155.981	2.195.426	6,43	62.526.000	54,63
1999	G	37.495.217	3.339.236	8,91	62.810.111	59,70

(G) Genel Seçim (Y) İl Genel Meclisi Seçimi

Nüfus sütununda sonu "000" şeklinde biten rakamlar, "Yıl Ortası Nüfus Tahmini"dir.

Günümüzde dünyada kendi içinde farklılıklar içermesine karşın temelde iki seçim sistemi uygulanmaktadır. Bunlardan bir tanesi "çoğunluk sistemi", öteki de "nispi temsil sistemi"dir. Ülkeler kendi sosyal, ekonomik, kültürel vb. yapılarına göre bu iki seçim sisteminden birini ya da ikisinin karışımı bir yöntemi uygulamaktadır. Bu yöntemlerden hangisi uygulanırsa uygulansın temel ilke, seçimler sonucu oluşacak parlamentonun çoğunluğu temsil etmesi ve ülkeyi yönetecek siyasi iktidarın parlamentodaki sayısal çoğunluğu yanında ülke genelinde de çoğunluğu temsil etmesidir (Öztekin, 2001: 196).

Türkiye'de Seçim Sistemi Uygulamalarının Tarihçesi

Seçim ve siyasi sistem tartışmaları Avrupa'da 14. yüzyıldan itibaren başlarken Osmanlı'da ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru seçimlerden söz edilmeye başlanabilmektedir. Osmanlı'da ilk seçim 1876 Anayasası ile getirilmek istenmiştir. Bu Anayasa'ya göre iki meclis öngörülmüştü. Bunlardan birisi üyelerinin tamamının padişah tarafından seçildiği Meclis-i Ayan, öteki de milletçe dolaylı olarak seçilen Meclis-i Mebusan idi. Cumhuriyet ilan edilmeden önce ülkemizde ilk seçim 1877 yılında yapılmıştır. Bu seçimlerde ülke 29 seçim bölgesine ayrılmıştı ve seçimlerde en çok oyu alan seçimi kazanıyordu. Ülkemizde ilk parlamento böylelikle oluşmuş ve üç ay dahi çalışmadan dönemin padişahı tarafından fesih edilerek 30 yıllık bir İstibdat Dönemi başlamıştır (Çam, 1984: 59).

Tablo 7.1

Seçmen Sayılarındaki Değişim (1950-1999)

Kaynaklar:

- *Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV) "Seçim '99 - Sayısal ve Siyasal Değerlendirme" Erol Tuncer - Ankara 1999*
- *DİE Türkiye İstatistik Yıllıkları (1996) (8 AĞUSTOS 2002)*
- <http://www.belgenet.com/secim/secim-03.html>

Osmanlı'da ilk seçim 1876 Anayasası ile getirilmek istenmiştir.

Ülkemizde cumhuriyet sonrasında 1945 yılına kadar yapılan seçimlerin en büyük özelliği tüm seçimlere tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisinin tek başına katılmasıdır. Ancak 1946'dan sonra çok partili hayata geçilmesiyle beraber seçimlere birden çok parti katılmaya başlamıştır. Türk siyasal hayatında seçim sistemleriyle ilgili genel eğilimin bir önceki dönemde uygulanan seçim sistemine ve bu sistemin sonuçlarına tepki biçiminde olduğu görülmüştür.

Bu anlamda Türkiye'de bugüne kadar uygulanan seçim sistemlerini üç ayrı dönem içinde değerlendirmek uygun olacaktır. Türkiye'de 1950- 1960 döneminde uygulanan seçim sistemi *liste usulü çoğunluk sistemidir*. Çoğunluk sistemine göre bir aday ya da partinin bir seçim bölgesinde kazanabilmesi için geçerli oyların yarısından bir fazlasını alması gerekmektedir. Dolayısıyla bir bölgede oyların yarısından bir fazlasını alan parti bütün milletvekillerini çıkarma hakkına sahip olurken oldukça yüksek oranlarda oy almasına rağmen aynı bölgede ikinci durumda olan parti hiçbir milletvekili çıkaramaz. Bu sistem sonucu bu dönemde yapılan seçimler daha fazla oy alan parti lehine "aşırı" temsile yol açarak adaletsizliklere yol açmıştır. 1950- 1960 döneminde çoğunlukçu seçim sistemi uygulamaya konmuştur. Bu sistem yüzünden ise o dönemde parlamentoda iktidarı denetleyecek etkili bir muhalefet oluşamamıştır (Türküne, 2003: 302).

27 Mayıs 1960 müdahalesini takiben Milletvekili Seçim Yasası değiştirilmiştir. 1961 Anayasası "Cumhuriyet Senatosu" ve "Millet Meclisi" olmak üzere iki meclisli bir sistem getirmiş ve iki meclisin seçimlerinin de aynı kurallara göre yapılması öngörülmüştür. 1961 Anayasası ile beraber çoğunluk sistemi terk edilmiş ve yerine nispi temsil sistemi getirilmiştir. Nispi temsil sistemine göre her siyasi parti her bölgede aldığı oy oranına göre temsil edilme hakkına sahiptir. Bu sistem sayesinde 1960- 1980 döneminde birçok siyasi partinin parlamentoda temsil edildiğini ve görece çoğulcu bir anlayışın yerleştiğini görebiliyoruz.

Türkiye'de 1950'den 2002'ye kadar 7 kez erken genel seçime gidildi. 1982 Anayasası ile TBMM'nin yasama dönemleri 4 yıldan 5 yıla çıkarıldı. Ancak bu tarihten sonraki meclislerin hiçbiri 5 yıllık süreyi tamamlayamadı ve 1987'den itibaren "Erken seçimler dönemi" başladı.

Tablo 7.2
Erken Seçime Giden Meclisler ve Süreleri (1957- 2002)

Kaynaklar:
<http://www.belge-net.com/secim/secim-02.html>
TESAV (8 AĞUSTOS 2002)

Yasama Dönemi	Normal Süresi	Dönem Başı	Dönem Sonu	Yasama Süresi
10.	4 yıl	02.05.1954	27.10.1957	3 yıl 5 ay 5 gün
15.	4 yıl	14.10.1973	05.06.1977	3 yıl 7 ay 21 gün
17.	5 yıl	06.11.1983	29.11.1987	4 yıl 23 gün
18.	5 yıl	29.11.1987	20.10.1991	3 yıl 10 ay 21 gün
19.	5 yıl	20.10.1991	24.12.1995	4 yıl 2 ay 4 gün
20.	5 yıl	24.12.1995	18.04.1999	3 yıl 3 ay 24 gün
21.	5 yıl	18.04.1999	03.12.2002	3 yıl 6 ay 16 gün

(*) 21. Dönem'de seçim kararı 31 Temmuz 2002 tarihinde alındı.

Türkiye’de Günümüzde Uygulanan Seçim Sistemi

Ne yazık ki 12 Eylül 1980 Darbesi’yle birlikte 1961 Anayasası ile yerleştirilmeye çalışılan çoğulcu ve katılımcı demokrasi kesintiye uğramıştır. 1983 yılında çıkarılan seçim yasası yine nispi temsil sistemini öngörmesine karşın genel ve bölgesel baraj engelleri koyması sonucunda küçük partilerin parlamentoda temsil hakkı ellerinden alınmıştır. Tüm ülke genelinde geçerli olan % 10 barajı, ülke genelinde geçerli oyların % 10’unu alamayan partilerin parlamentoda temsil edilemeyeceklerini öngörmektedir. Buna ek olarak bir seçim çevresinde elde edilen geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekillerine bölünmesi ile elde edilecek sayıda oy alamayan siyasi partiler yine milletvekili çıkaramayacaklardır. Bir başka deyişle, bu baraj ve sayıları aşamayan siyasi partiler elenmekte ve bu partilere oy veren vatandaşların oyları boşa gitmekte, alınan oylar hiçbir biçimde parlamentoya yansımamaktadır.

Tüm ülke genelinde geçerli olan % 10 barajı, ülke genelinde geçerli oyların % 10’unu alamayan partilerin parlamentoda temsil edilemeyeceklerini öngörmektedir.

Ülkemizde 1983 yılından bu yana uygulanan seçim sisteminin nasıl işlediğini somut rakamlarla örnekleyiniz.

5 SIRA SİZDE

Resim 7.14

Şeffaf Seçim Sandığı

Kaynak:
http://www.agb.org.tr/baber_de-tay.asp?haberID=72

1950-1960 yılları arasında yapılan üç genel seçimde “Liste Usulü Çoğunluk” sistemi uygulandı. 1961 Anayasası ile başlayan dönemle birlikte, “Nispi Temsil” sistemine geçildi. 1961 seçimlerinden itibaren “Nispi Temsil” sisteminin değişik uygulamaları gerçekleştirildi. Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri ve uygulandıkları dönemler Tablo 7.3’de gösterilmektedir.

Tablo 7.3
Türkiye'de
Uygulanan Seçim
Sistemleri (1950-
2002)

Kaynaklar:

<http://www.belgenet.com/secim/secim-06.html>

Türkiye İçin Nasıl
Bir Seçim Sistemi. /
Prof. H. Sami TÜRK -
Erol TUNCER /
TESAV Yayınları -
1995 Ankara

Seçim Tarihi	Seçim Sistemi	Seçimlere Katılan Parti Sayısı	TBMM'ye Giren Parti Sayısı
1950	Liste Usulü Çoğunluk	3	3
1954	Liste Usulü Çoğunluk	4	3
1957	Liste Usulü Çoğunluk	4	4
1961	Barajlı d' Hondt	4	4
1965	Millî Bakiye	6	6
1969	Barajsız d' Hondt	8	8
1973	Barajsız d' Hondt	8	7
1977	Barajsız d' Hondt	8	6
1983	Çifte Barajlı d'Hondt	3	3
1987	Çifte Barajlı d'Hondt +Kontenjan	7	3
1991	Çifte Barajlı d'Hondt +Kontenjan	6	5
1995	Ülke Barajlı d'Hondt	12	5
1999	Ülke Barajlı d'Hondt	20	5
2002	Ülke Barajlı d'Hondt	18	2
(*) Seçimlere katılan ve TBMM'ye giren partilerin isimleri ayrı bir tabloda yayımlanacaktır.			

Türkiye'de bugün yürürlükte olan seçim sistemi % 10 barajlı klasik d'Hont sistemidir.

Türkiye'de bugün yürürlükte olan seçim sistemi % 10 barajlı klasik d'Hont sistemidir. 1995 genel seçimleri öncesinde milletvekili seçilme yaşı 18'e indirilmiş ve 450 olan milletvekili sayısı 550'ye çıkarılmıştır. Yürürlükteki bu seçim sistemi "temsilde adalet" ilkesine ters düşmektedir. Geçerli oyların % 9,99'una dahi ulaşsa bir parti parlamentoda temsil hakkına sahip olamamakta ve demokratik bir sistemle uyuşmamaktadır. Oysa Öztekin'in de vurguladığı gibi bir ülkede demokrasinin en önemli göstergelerinden biri olan seçimin o ülkede çoğulcu, katılımcı, temsili ve anayasal sisteme gerçek anlamda katkı sağlayabilmesi için devleti ve toplumu yöneten siyasi iktidarlara 3 önemli görev düşmektedir. Bunlardan ilki ülkede seçmen sayısının artırılmasıdır. İkincisi seçim uygulamalarının kolaylaştırılarak geçerli oy oranlarının yükseltilmesidir. Üçüncüsü ise olabildiğince farklı görüşlerin siyasi partiler aracılığıyla parlamentoya taşınmasını sağlamaktır (Öztekin, 2001: 199).

1950-1960 döneminde Demokrat Parti (DP) 3 kez, 1960-1980 döneminde Adalet Partisi (AP) 2 kez ve 1980 sonrasında Anavatan Partisi (ANAP) 2 kez tek başına iktidara gelmiştir. Bu üç partinin ortak yanı siyasal yelpazenin sağında yer almış olmalarıdır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde Millî Görüş çizgisinden doğan bir parti ilk kez tek başına iktidar olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), oyların %34,28'ini alarak 363 milletvekili çıkarmıştır.

1950-2002 yılları arasında değişik sistemlerle yapılmış olan 14 Genel Seçimin 8'i, tek başına bir partinin iktidar çoğunluğuyla sonuçlanmıştır.

Yıl	Parti	Oy Oranı	Milletvekili	Seçim Sistemi
1950	Demokrat Parti (DP)	53,3	408	Basit Çoğunluk
1954	Demokrat Parti (DP)	56,6	490	Basit Çoğunluk
1957	Demokrat Parti (DP)	47,3	419	Basit Çoğunluk
1965	Adalet Partisi (AP)	52,9	240	Nispi Seçim (Millî Bakiye)
1969	Adalet Partisi (AP)	46,5	256	Nispi Seçim (Barajsız d'Hondt)
1983	Anavatan Partisi (ANAP)	45,1	212	Nispi Seçim (Çifte Barajlı d'Hondt)
1987	Anavatan Partisi (ANAP)	36,3	292	Nispi Seçim (Çifte Barajlı d'Hondt+Kontenjan)
2002	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	34,2	363	Nispi Seçim (Ülke Barajlı d'Hondt)

Tablo 7.4

Tek Partinin İktidarıyla Sonuçlanan Seçimler

(*) 1950, 1954, 1957 ve 1965 seçim sonuçları için

Kaynak:

DİE, 1950-65 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu üye seçimleri Yayın No: 513, Ankara-1966
(*) 2002 seçim sonuçları için

Kaynak:

<http://www.belgenet.com/secim/secim-04.html>

İllerin milletvekili sayıları nüfusa bağlı olarak Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından belirlenmektedir. 1961-2002 yılları arasında yapılan genel seçimlerde, İstanbul'un milletvekili sayısı her seçimde değişmiştir. İstanbul'un 1961 seçimlerinde 31 olan milletvekili sayısı 2002'de 70'e yükselmiştir. Ankara'nın milletvekili sayısı 1961'e göre, 21'den 29'a, İzmir 17'den 24'e, Antalya 7'den 13'e çıkmıştır. 4 ilin (Bilecik, Nevşehir, Tunceli ve Uşak) milletvekili sayısı 1961 seçimlerinden bu yana hiç değişmemiştir. Bilecik ve Tunceli 2'şer, Nevşehir ve Uşak 3'er milletvekili çıkarmıştır. Milletvekili sayısı 1961 ve sonrası seçimlere göre en belirgin şekilde düşen il ise Kars olmuştur. 1961 seçimlerinde 9 milletvekili çıkaran Kars; Ardahan ve Iğdır'ın il olmalarından sonra, 1999 ve 2002'de 3 milletvekiline düşmüştür. 1961'de 9 milletvekili olan Zonguldak; Bartın ve Karabük'ün il olmasından sonra 5 milletvekili çıkarmaya başlamıştır.

Tablo 7.5

İllerin Milletvekili
Sayıları (1961 -
2002)

Kaynak:

<http://www.belgenet.com/secim/secim-05.html>

İller	1961	1965	1969	1973	1977	1983	1987	1991	1995	1999	2002
Adana	12	12	13	13	14	12	14	14	17	14	14
Adıyaman	4	4	4	4	4	4	4	4	5	6	5
Afyon	7	7	7	7	6	5	6	6	7	7	7
Ağrı	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	5
Amasya	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3
Ankara	21	21	24	26	29	22	26	23	28	28	29
Antalya	7	7	7	7	7	7	8	9	10	12	13
Artvin	3	3	3	3	3	3	3	2	3	2	2
Aydın	8	8	7	7	7	6	7	6	8	8	8
Balıkesir	11	11	10	9	9	7	8	7	9	9	8
Bilecik	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Bingöl	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3
Bitlis	2	2	2	2	2	3	3	3	4	4	4
Bolu	6	6	5	5	5	5	5	5	6	5	3
Burdur	3	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3
Bursa	11	11	11	11	11	10	11	12	14	16	16
Çanakkale	5	5	5	5	4	4	4	4	5	4	4
Çankırı	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Çorum	7	7	7	7	6	5	6	5	6	5	5
Denizli	7	7	7	6	6	5	6	6	7	7	7
Diyarbakır	7	7	7	7	7	7	8	8	10	11	10
Edirne	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Elazığ	5	5	5	5	5	4	5	4	5	5	5
Erzincan	4	4	4	3	3	3	3	3	4	3	3
Erzurum	9	9	9	9	8	7	7	7	8	8	7
Eskişehir	6	6	6	6	5	5	5	5	6	6	6
Gaziantep	7	7	7	8	8	7	8	9	9	9	10
Giresun	6	6	6	6	5	5	5	4	5	5	5
Gümüşhane	4	4	4	4	3	3	3	2	2	2	2
Hakkari	1	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3
Hatay	7	7	7	7	8	7	9	8	10	10	10
Isparta	4	4	4	4	4	4	4	4	5	4	5
İçel	7	7	7	7	8	7	9	9	12	12	12
İstanbul	31	31	33	38	48	36	45	50	61	69	70
İzmir	17	17	18	18	19	16	19	19	24	24	24
Kars	9	9	9	8	8	6	6	5	4	3	3
Kastamonu	7	7	6	6	5	4	4	4	5	4	4
Kayseri	8	8	8	8	8	7	8	7	9	8	8
Kırklareli	4	4	4	3	3	3	3	3	4	3	3
Kırşehir	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Kocaeli	5	5	4	5	5	5	7	7	9	10	9

Konya	16	16	16	16	16	13	14	13	16	16	16
Kütahya	6	6	6	5	5	5	5	5	6	6	6
Malatya	6	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7
Manisa	11	11	11	10	10	8	9	9	11	10	10
Kahramanmaraş	6	6	5	7	7	6	7	7	8	9	8
Mardin	6	6	6	6	6	5	6	5	6	6	6
Muğla	5	5	5	5	4	4	5	5	6	6	6
Muş	3	3	3	3	3	3	4	3	4	4	4
Nevşehir	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Niğde	5	5	5	5	5	5	5	3	4	3	3
Ordu	8	8	8	8	7	6	7	6	8	7	7
Rize	4	4	4	4	4	4	4	3	4	3	3
Sakarya	6	6	6	6	5	5	6	6	7	6	6
Samsun	11	11	11	10	10	8	9	9	11	10	9
Siirt	4	4	4	4	4	4	5	3	3	3	3
Sinop	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Sivas	11	11	11	9	8	7	7	6	7	6	6
Tekirdağ	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Tokat	7	7	7	7	7	6	6	6	7	6	7
Trabzon	9	9	9	8	8	6	7	6	8	7	8
Tunceli	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Şanlıurfa	7	7	6	7	7	5	7	8	9	11	11
Uşak	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Van	3	4	4	4	4	5	5	5	6	7	7
Yozgat	6	6	6	6	6	5	5	5	6	6	6
Zonguldak	9	9	9	9	9	8	9	7	6	6	5
Aksaray								3	4	4	4
Bayburt								2	2	2	2
Karaman								2	3	3	3
Kırıkkale								3	4	4	4
Batman								3	4	4	4
Şırnak								3	3	3	3
Bartın								2	3	2	2
Ardahan									2	2	2
Iğdır									2	2	2
Yalova									2	2	2
Karabük									3	3	3
Kilis									2	2	2
Osmaniye										4	4
Düzce											3
TOPLAM	450	450	450	450	450	450	450	450	550	550	550

(*) 1950, 1954 ve 1957 seçimlerine ilişkin bilgilerde bazı hatalar olması nedeniyle bu tabloya alınmamıştır.

Özet

Türkiye'nin siyasal yapısını tarihsel dönüşümü içinde açıklamak.

Osmanlı siyasal düzeninin ana özelliklerinden biri Osmanlı İmparatorluğunun tımar ve kulluk düzenlerine dayanan, askerî ve teokratik nitelikte mutlakiyetçi bir monarşi olmasıdır. On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Batı burjuvazisinin siyasal yükselişinin doruk noktasına ulaşmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu tımar ve kul düzenlerinin çökmesi, askerî gücü temelinden sarsılmasıyla yaygın bir düzensizliğe batmıştır. Aynı zamanda merkezî gücü de giderek zayıflamış, feodalizmin en ilkel hâline teslim olmuştur. 1876 yılında ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasî'nin ilan edilmesi ve Birinci Meşrutiyet Dönemi'nin başlaması ve padişah karşısında oldukça zayıf yetkileri olmakla birlikte bir meclisin kurulması ile beraber Türkiye'nin siyasal düzeni parlamenter sistem olarak belirlenmiş ve o günden günümüze dek sürmüştür.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı 1908 Temmuz ayında Rumeli'deki askerî birliklerin isyanı ile mümkün olmuştur. Padişah II. Abdülhamit'in 32 yıl aradan sonra yeniden Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalması ile sonuçlanmıştır. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyetle beraber Kanun-i Esasî'de yapılan değişikliklerle 1909'da yeni bir anayasal dönem başlamıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM Ankara'da toplanmış ve önceki meclislerden farklı olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplamıştır. 23 Nisan 1920- 1 Nisan 1923 tarihleri arasında kapsayan süreçte TBMM yönetiminde Kurtuluş Savaşı verilmiş, aynı zamanda da TBMM'nde son derece canlı demokratik tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların ürünlerinden biri olan 20 Ocak 1921'de yürürlüğe giren cumhuriyetin ilk anayasası *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* seçimlerin iki yılda bir yapılacağını ve meclisin her yıl Kasım ayı başında kendiliğinden toplanacağını bildirmiştir. 1924 Anayasası ise yürütme görevini bir başka deyişle TBMM'nin koyduğu genel kurallar çerçevesinde ülkeyi yönetme görevini cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna vermiştir. 1946'da çok partili hayata geçilmesinden sonra da temel anayasal çerçeveyi oluşturmuştur. Çok Partili Dönem'le birlikte iş başına gelen

Demokrat Parti Dönemi'nde 1924 Anayasası en çok parlamentoya verdiği geniş yetkiler dolayısıyla eleştirilmiştir.

27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri yaptığı darbe ile ülke yönetimine el koymuştur. 27 Mayıs Müdahalesi'nin ardından askerî bir komite olan Milli Birlik Komitesi 1924 Anayasası'ndaki TBMM'nin yerini almış, yetkilerini kuşanmıştır. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin ardından yürürlüğe giren 1982 Anayasası ise yasama ve yürütme güçlerinin egemenliğini bir nebze daha güçlendirmiş, aynı zamanda tek meclisli sisteme geri dönmüştür. 1961 Anayasası'nda cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan ulusal devlet ilkesinin yerine 1982 Anayasası'nda Atatürk milliyetçiliğine bağlılık getirilmiştir. İnsan hakları açısından ise 1982 Anayasası sınırlama ve yasaklamalara ağırlık veren bir yaklaşım içindedir. Anayasa birey ve devleti adeta birbirine rakip iki unsur olarak ele almış ve birey haklarının genişlemesinin devleti zaafa düşüreceği endişesini yansıtan bir belge olmuştur.

Türkiye'de parlamenter sistemin temel özelliklerini açıklamak.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren parlamenter sistemle yönetilmektedir. 23 Nisan 1920'de TBMM Ankara'da toplandı ve önceki meclislerden farklı olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde topladı.

Ülkemizde hâlen 1982 Anayasası yürürlüktedir. 1982 Anayasası yürütmenin güçlendirmesi yoluyla güçlü bir devlet yaratmayı amaçlamış ve haklar ve özgürlükler alanında önemli ölçüde kısıtlamaya gitmiştir. 1982 Anayasası'na göre yasa yapma yetkisi TBMM'dedir ve bu yetki devredilemez. Yürütme, cumhurbaşkanı ve hükümet olmak üzere iki kanatlıdır. Anayasamızda yer alan temel kurallara göre, mahkemelerin kuruluşu, işleyişi, görev ve yetkileri, yargılama yöntemleri yasayla belirlenir. Yargılama kamuya açık bir biçimde yapılır.

1982 Anayasası ile getirilen bir başka yenilik meclis bakanlar kuruluna kanun gücünde kararname çıkarma yetkisidir. Yasama organının (meclisin) konu, süre ve amacı belirleyen bir yetki kanunu

ile verdiği veya doğrudan doğruya Anayasa'dan aldığı yetkiye dayanarak hükümetin çıkardığı kanun gücüne sahip bir kararnameye kanun hükmünde kararname adı verilir. Kanun Hükmündeki Kararname de kararname çeşitlerinden biridir. Ancak parlamentonun onayına sunuldukları için ve onay verildiğinde kanun güç ve kuvvetindedirler. Bir başka deyişle uygulamada kanun hükmünde kararnameler, bir kanunun sahip olduğu güce sahiptirler.

Türkiye'de siyasal partilerin işleyişini değerlendirmek.

Siyasal partiler Türkiye'de ilk olarak 1961 Anayasası ile bir anayasa konusu hâline getirilmişlerdir. Anayasamıza göre 18 yaşını doldurmuş her Türk vatandaşı yasada ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasi partilere üye olma ve dilediği anda üyelikten çekilme hakkına sahiptir.

Türkiye'de seçim sistemlerinin tarihsel olarak nasıl uygulandığını açıklamak.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce ülkemizde ilk seçim 1877 yılında yapılmıştır. Cumhuriyet sonrasında 1946'dan sonra çok partili hayata geçilmesiyle beraber seçimlere birden çok parti katılmaya başlamıştır. Türkiye'de 1950- 1960 döneminde uygulanan seçim sistemi liste usulü çoğunluk sistemidir. 1961 Anayasası ile beraber çoğunluk sistemi terk edilmiş ve yerine nispi temsil sistemi getirilmiştir.

Türkiye'de seçim sistemlerinin günümüzdeki işleyişini değerlendirmek.

1983 yılında çıkarılan seçim yasası yine nispi temsil sistemini öngörmesine karşın, genel ve bölgesel baraj engelleri koyması sonucunda küçük partilerin parlamentoda temsil hakkı ellerinden alınmıştır. Tüm ülke genelinde geçerli olan % 10 barajı, ülke genelinde geçerli oyların % 10'unu alamayan partilerin parlamentoda temsil edilemeyeceklerini öngörmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki hangi dönemle beraber özellikle imparatorluk içinde yaşayan azınlıkların hakları, çağdaş bürokrasinin yaratılması, askeri yönetimden mülki yönetime geçiş, yerel yönetimlerin kurulması, ilk bütçenin yapılması ve batılı anlamda okulların kurulması alanlarında önemli adımlar atılmıştır?
 - a. Lale Devri
 - b. Tanzimat dönemi
 - c. Cumhuriyet dönemi
 - d. İstibdat dönemi
 - e. Hürriyet dönemi
2. İlk parlamento olan Meclis-i Umumi'nin bir kanadı olan Heyet-i Mebusan üyeleri kaç yılda bir genel seçimlerle belirlenmekteydi?
 - a. Her yıl
 - b. 2 yılda bir
 - c. 3 yılda bir
 - d. 4 yılda bir
 - e. 5 yılda bir
3. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası aşağıdaki tarihlerden hangisinde yürürlüğe girmiştir?
 - a. 1921
 - b. 1922
 - c. 1923
 - d. 1924
 - e. 1925
4. 1982 Anayasasına göre yürütme yetki ve görevi aşağıdakilerden hangileri tarafından yerine getirilir?
 - a. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından
 - b. Başbakan tarafından
 - c. İçişleri Bakanı tarafından
 - d. Milli Savunma Bakanı tarafından
 - e. TBMM tarafından
5. Hem biçim hem de öz bakımından yasaların anayasa uygunluğunu denetlemekle görevli mahkeme aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Anayasa Mahkemesi
 - b. Yargıtay
 - c. Danıştay
 - d. Askeri Yargıtay
 - e. Uyuşmazlık Mahkemesi
6. Anayasamıza göre yasada ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasi partilere üye olma yaşı kaçtır?
 - a. 17
 - b. 18
 - c. 19
 - d. 20
 - e. 21
7. Bireylerin ekonomik ve toplumsal konumları ne olursa olsun, herkesin bir tek oy kullanma hakkının olması ilkesine ne ad verilir?
 - a. Eşitlik
 - b. Genellik
 - c. Bireysellik
 - d. Gizlilik
 - e. Serbestlik
8. Seçim ve siyasi sistem tartışmaları Avrupa'da hangi yüzyıldan itibaren başlamıştır?
 - a. 12.
 - b. 13.
 - c. 14.
 - d. 15.
 - e. 16.
9. 1876 Anayasasına göre üyelerinin tamamının padişah tarafından seçildiği meclise ne ad verilir?
 - a. Meclis-i Ayan
 - b. Meclis-i Mebusan
 - c. Halk meclisi
 - d. Temsilciler meclisi
 - e. Senato
10. Aşağıdaki hangi anayasamızla beraber çoğunluk sistemi terk edilmiş ve yerine nispi temsil sistemi getirilmiştir?
 - a. 1876 Anayasası
 - b. 1921 Anayasası
 - c. 1924 Anayasası
 - d. 1961 Anayasası
 - e. 1982 Anayasası

Yaşamın İçinden

2007 Türkiye genel seçimleri, 22 Temmuz 2007 tarihinde T.B.M.M. 23. dönem üyelerini belirlemek için Türkiye'de yapılan seçim

Görev süresi dolan Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerine 11. cumhurbaşkanının seçilemesi üzerine Anayasa'nın 101. maddesi gereğince seçimlerin 22 Temmuz 2007 günü yapılması karara bağlandı. Eski seçimlerde olduğu gibi Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33. maddesi gereğince % 10 baraj uygulandı. 22 Temmuz 2007 seçimlerine 14 siyasi parti ve 699 bağımsız aday katıldı. Seçimde 42 milyon 537 bin 305 seçmenin, 158 bin 700 sandıkta oy kullanma hakkı bulunuyordu.

Parti	Genel başkanı	Aldığı oy sayısı	Aldığı oy oranı (%)	Çıkardığı milletvekili sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	Recep Tayyip Erdoğan	16.327.291	46,58	341
Cumhuriyet Halk Partisi	Deniz Baykal	7.317.808	20,88	112
Milliyetçi Hareket Partisi	Devlet Bahçeli	5.001.869	14,27	71
Demokrat Parti	Mehmet Kemal Ağar	1.898.873	5,42	0
Bağımsızlar	-	1.835.486	5,24	26
Genç Parti	Cem Uzan	1.064.871	3,04	0
Saadet Partisi	Recai Kutan	820.289	2,34	0
Bağımsız Türkiye Partisi	Haydar Baş	182.095	0,52	0
Halkın Yükselişi Partisi	Yaşar Nuri Öztürk	179.010	0,51	0
İşçi Partisi	Doğu Perinçek	128.148	0,37	0
Aydınlık Türkiye Partisi	Oktay Öztürk	100.982	0,29	0
Türkiye Komünist Partisi	Aydemir Güler	79.258	0,23	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	Bekir Kemal Ulusaler	52.055	0,15	0
Liberal Demokrat Parti	Cem Toker	35.364	0,10	0
Emek Partisi	Haydar Kaya	26.292	0,08	0
Toplam		35.049.682	100,0	550

Seçime girecek olan partiler ve her şehrin çıkaracağı milletvekili sayısı 4 Mayıs 2007 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu tarafından ilan edildi. Adıyaman, Ağrı, Artvin, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Mardin, Muş, Ordu, Rize, Siirt, Sivas, Trabzon, Tunceli, Şanlıurfa, Van, Bayburt, Batman, Şırnak, Ardahan, Iğdır ve Kilis illerinde oy vermenin başlangıç ve bitiş saatler 07.00 - 16.00 arasındadır. Diğer illerde oy vermenin başlangıç ve bitiş saatlerinin 08.00 - 17.00 arasındadır.

Yüzde 10'luk baraj uygulamasını aşmak amacıyla, bazı küçük partiler bağımsız listeden aday gösterdiler. Bağımsız adaylara baraj uygulanmadığından, bu şekilde aday gösterilen kişilerin meclise girme şansı vardı. Bir kez seçildikten sonra, bu adaylar tekrar eski partilerine üye olabilecekti.

Sol görüşlü küçük partilerin ve herhangi bir partiyle bağlantısı olmayan gerçekten bağımsız adayların bir araya gelerek kurduğu Ortak Bağımsız Aday Platformu, bu seçimlerde bağımsız adayların büyük çaplı bir işbirliği oldu. Herhangi bir partiyle ve platforma dahil olmayan bağımsız adaylar da seçime katıldılar.

* Hürriyet ve Değişim Partisi seçime katılma hakkı olmalarına rağmen seçime katılmayacaklarını açıklamıştır.

* Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi birleştiklerini ve seçime Demokrat Parti adıyla gireceklerini açıklamıştır. Fakat birleşme gerçekleşmemiş, Demokrat Parti 'ye yalnız DYP katılmış, Anavatan Partisi ise 8 Haziran 2007'de 2007 Genel Seçimlerine katılmayacağını açıklamıştır.

* Demokratik Sol Parti, Demokratik Toplum Partisi ve Sosyal Demokrat Halk Partisi seçime katılmayacaklarını açıklamıştır.

* Demokratik Sol Parti, CHP çatısı altında seçime girme kararı almıştır.

* İstanbul 2. Bölge bağımsız milletvekili adayı Tuncay Şeyranlıoğlu uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti.

* Meclis'te yer alacak 48 kadın milletvekilinden 28'i Adalet ve Kalkınma Partisi'den, 10'u Cumhuriyet Halk Partisi'den, 8'i bağımsızlardan ve 2'si de Milliyetçi Hareket Partisi'den seçildi.

* İstanbul 3. Bölgeden milletvekili seçilen MHP'li Mehmet Cihat Özönder Ankara'daki trafik kazasında vefat etti. Böylece ilk kez bir milletvekili mazbatasını alamadan vefat etmiş oldu.

* Gümrüklerde verilen oyların seçilecek milletvekili sayılarına etki etmeyeceği düşünülürken, Hakkari'de 45 oy farkla milletvekilliği kazandığı açıklanan bağımsız aday Sebahattin Suvağcı, gümrük oylarından AK Parti'ye gelen 232 oyla Abdülmuttalip Özbek'in gerisine düşerek seçimi kaybetti.

Kaynak: http://ihlassondakika.com/haber_1935ten-bu-yana-secim-sonuclari_370578.html

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Demokrasinin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Demokrasinin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Demokrasinin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Parlamenter Demokrasinin Temel Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Parlamenter Demokrasinin Temel Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Seçim Sistemleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Seçim Sistemleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Seçim Sistemleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Seçim Sistemleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Seçim Sistemleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tanzimat Dönemi'nde bürokratik alanda şu tür düzenlemeler yapılmıştır: 1862'de devletin hesaplarını denetlemek üzere Divan-ı Muhasebat (bugünkü Sayıştay) kurulmuştur. 1864'de yeni bir yönetim düzenlemesine gidilmiş, ülke bugün de uygulanmakta olan il temeline göre bölünmüştür. 1868 yılında bugünkü Yargıtayın atası olan Büyük Şura-yı Devlet kurulmuştur. Bir küçük parlamento gibi düşünülen Şura-yı Devlet'e yasaları hazırlamak, yönetim ile uyruklar arasındaki anlaşmazlıkları yargı yoluyla çözmek, yargı yerleri arasındaki uyuşmazlıkları karara bağlamak, memurları yargılamak gibi çok önemli görevler verilmiştir (Bakınız: Eroğul, 1993: 166).

Sıra Sizde 2

Parlamenter demokrasi dışında dünyada başkanlık sistemi ve yarı-başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Başkanlık sistemi pek çok ülkede uygulanmakta olup, tipik temsilcisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Yarı-başkanlık sistemi ise bugün bir tek Fransa'da uygulanmaktadır.

Sıra Sizde 3

Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 101, 102, 103, 104, 105 ve 106. maddelerinde belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamının İnternet sitesinden bu görev ve yetkileri öğrenebilirsiniz: http://cankaya.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/gorev_yetki/

Sıra Sizde 4

1980 sonrası, 2820 sayılı Siyasal Partiler Yasası'na göre kurulan ve faaliyetlerini sürdüren siyasi partiler hakkındaki bilgileri aşağıdaki İnternet sitesinden edinebilirsiniz: http://www.belgenet.com/parti/sp_faal.html

Sıra Sizde 5

Ülkemizde 1983 yılından bu yana uygulanan seçim sisteminin nasıl işlediğini somut rakamlarla şu şekilde örneklemek mümkündür: Sözelimi, seçimlerde ülke genelinde 20 milyon geçerli oy kullanılmış olsun. Seçimlere katılan herhangi bir siyasi partinin milletvekili çıkarabilmesi için her şeyden önce genel baraj ya da ulusal baraj denilen bu 20 milyon oyun % 10'u olan 2 milyon oy alması ön koşuldur. Ayrıca bu aşıldıktan sonra bir de bölgesel barajı aşmak gerekiyor. Sözelimi herhangi bir seçim çevresinde 5 temsilci çıkarılacaksa ve 500.000 geçerli oy kullanılmışsa bu seçim çevresinden seçime katılan siyasi partilerin milletvekili çıkarabilmeleri için geçerli oyların milletvekili sayısına bölünmesiyle ortaya çıkan 100.000 in üzerinde oy alması gerekiyor (Bakınız: Öztekin, 2001: 188).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ahmad, F. (1994). **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)**, İstanbul: Hil Yayın.
- Çam, E. (1984). **Siyaset Bilimi**, İstanbul: Der Yayınları.
- Çiftiyürek, S. (2008). "Demokrasi" içinde (edt. Fikret Başkaya), **Kavram Sözlüğü- Söylem ve Gerçek**, Ankara: Maki Basım.
- Diken, Ş. (2006). **Türkiye'de Siyasal Hayat ve Demokrasi: Sivil Toplum Sorunlarını Tartışıyor**, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Duman, D. (1999). **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Durgun, Ş. (1999). **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parlamenter Yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eroğul, C. (1993). **Anatüze Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Günel, E. (2009). **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Heper, M. ve S. Sayari (2008). **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Küçükylmaz, M. (2009). **Türkiye'de Siyasal Katılım: Tek Parti'de Ak Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları**, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Sabuncu, Y. (1994). **Anayasaya Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Soysal, M. (1994). **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Ankara: İmge Yayınevi.
- Öztekin, A. (2001). **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Turam, B. (2011). **Türkiye'de İslam ve Devlet: Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türköne, M. (2003). **Siyaset Bilimi**, Ankara: Lotus Yayınevi.

8

Amaçlarımız

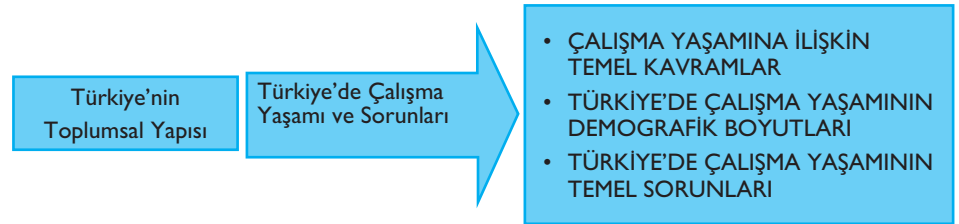
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dar ve geniş anlamıyla çalışma, kayıtlı ve kayıt dışı çalışma ve işsizlik kavramlarını tanımlayabilecek,
- Çalışma kavramının toplumsal yapı açısından önemini açıklayabilecek,
- Türkiye'de çalışma yaşamının temel boyutlarını açıklayabilecek,
- Türkiye'de çalışma yaşamında karşılaşılan temel sorunları özetleyebilecek,
- Türkiye'de çalışma yaşamını ve sorunlarını bir bütün olarak değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Çalışma
- Enformelleşme
- Taşeronlaşma
- İstihdam
- İşsizlik

İçindekiler

Türkiye’de Çalışma Yaşamı ve Sorunları

ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

“Çalışma” toplumsal yaşamımızın en önemli faaliyetlerinden birisidir. Günümüzde bireylerin ne tür işleri yaptıkları, hangi koşullarda çalıştıkları, ne kadar gelir elde ettikleri ve çalışma yaşamı ile ilgili ne gibi yasal haklara sahip oldukları son derece önemli bir konudur. Çünkü bireylerin içinde bulunduğu çalışma yaşamının niteliği, toplumsal yaşamın diğer tüm boyutlarını doğrudan etkilemektedir. Toplumsal yaşam içerisinde bireylerin çoğu hayatlarının önemli bir bölümünü çalışarak geçirirler. Günümüzde bireylerin yaşadığı kent, ikamet ettiği mahalle, sahip olduğu sosyal ilişkiler ağı ve gündelik yaşamı, büyük ölçüde yaptığı işin yakın çevresinde gerçekleşmektedir. Artık insanların yaşamlarında, çalışma ilişkileri, bunun uzantısı olarak gelişen boş zaman etkinlikleri ve iş dışı sosyal ilişkiler ağına ayrılan zaman, ailelere ve aile içi ilişkilere ayrılandan daha fazla olmaktadır.

Bireyler için çalışma yaşamı sosyal statü, nitelikli bir sosyal çevre, ekonomik gelir ve sosyal güvence gibi getirilerin yanı sıra, kendilerini zihinsel ve bedensel olarak geliştirmelerinin de bir aracıdır. Bu nedenle çalışma yaşamı toplumsal ilişkiler ağına en önemli ve en merkezî alanlarından biridir.

Bireyler yaşamlarını idame ettirebilmek için belli bir ücret karşılığı çalışmak zorundadırlar. Özellikle alt gelir grupları açısından ücretli çalışma çok daha yamsal bir öneme sahiptir çünkü çalışma yaşamı yoksul bireylerin hayatta tutunmalarını sağlayabilecek tek faaliyet alanıdır. Bununla birlikte alt gelir grubundaki bireyler için çalışma yaşamı yalnızca kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlayan gelir getirici bir uğraş olarak ele alınmamalıdır. Çünkü alt gelir grubundaki bireyler için söz konusu olan yalnızca ekonomik açıdan bir gelir elde etme ve kendisinin ya da ailesinin geçimini sağlamak değildir. Günümüz toplumlarında bir işte çalışmak demek bir taşla birden çok kuşu vurmak demektir. Örneğin; çalışma bireylere aile, yakın akraba ve tanıdık çevre dışında yeni sosyal ilişkilere girme olanağı sağlar. Ayrıca bireyler çalışarak gündelik yaşamını belli bir düzene koyarlar. Bu düzen bireylerin sosyal ve psikolojik ruh sağlığını olumlu yönde etkiler. Hatta toplumda öyle bir algı vardır ki birçok durumda bir işe sahip olmak adeta ‘insan yerine konmakla’ eş anlamlı görülür. Günümüzde yapılan iş ve sahip olunan meslekler insanların bireysel ve toplumsal kimliğini önemli ölçüde etkiler. Örneğin; toplumda çoğu kişiye ismiyle değil ‘müdür bey’, ‘sayın başkan’ ve ‘doktor hanım’ gibi mesleki kimliği ile hitap ederiz. Belli bir işi ve uğraşı olan bireyler, toplumda olumlu anlamda (doktor, avukat, mühendis ve öğretmen gibi) bir sosyal statüye sahip olurlar. Diğer taraftan insanlar için işsizlerin içinde

Bireyler için çalışma yaşamı, toplumsal ilişkiler ağına en önemli ve merkezî alanlarından biridir.

İşsizlik bir toplumda iş gücü niteliği açısından çalışmaya hazır ve istekli olan bireylerin iş sahibi olamama veya ücretli bir işte istihdam edilememe durumudur.

bulunduğu sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlar, bir işte çalışmanın ne kadar önemli olduğunu çok net bir şekilde göstermektedir.

Çalışma kavramını dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı şekilde tanımlamak mümkündür. Dar anlamı ile çalışma kavramı bir bireyin belli bir ücret karşılığı emeğini satmasıdır. Geniş anlamı ile çalışma kavramı ise toplumsal yaşamın sürdürülmesine yönelik olarak bireylerin ücretli ve/ya ücretsiz olarak yaptıkları uğraşların tümünü kapsar. Bu uğraşlar belli bir sözleşmeye bağlı olarak yapılan ücretli çalışmanın yanı sıra herhangi bir sözleşme olmaksızın ücretsiz olarak yapılan ev işi, tarımda ücretsiz aile işçiliği, mevsimlik işçilik, çocuk işçiliği, kayıt dışı çalışma ve benzeri tüm çalışma biçimlerini kapsamaktadır.

Bu ünite de çalışma kavramı daha çok geniş anlamda ele alınacaktır. Dolayısıyla, çalışma yaşamı hem ücretli hem de ücretsiz tüm çalışma biçimleri açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışma kavramına ücretli çalışma açısından bakıldığında istihdamın iki şekilde gerçekleştiği söylenebilir.

Kayıtlı çalışma: İşverenler ile çalışanlar arasında iş gücü istihdamının belli bir sözleşmeye dayalı olarak yapılmasıdır. Kayıtlı çalışmada istihdam eden işveren ile istihdam edilen iş gücü arasında iş yasası hükümlerine uygun olarak yapılan resmî bir sözleşme söz konusudur. Bu resmî sözleşme ile her iki taraf iş yasası hükümlerine göre belli yükümlülükleri karşılıklı olarak yerine getirmeyi taahhüt eder. Kayıtlı çalışma iş sözleşmesinin başladığı andan iş feshinin sona erdiği ana kadar sürer.

Kayıt dışı çalışma: İş gücü istihdamının işveren ile çalışanlar arasında resmî olmayan bir anlaşmaya dayalı olarak yapılmasıdır. Kayıt dışı çalışmada taraflar arasında genel olarak sözel bir anlaşma söz konusudur. Bu tür istihdam biçiminde taraflar çalışma süresi, ücret ve benzeri çalışma koşulları ile ilgili konularda genellikle kişisel ve gayriresmî bir anlaşma yoluna giderler. Kayıt dışı istihdam taraflar arasında yazılı ve resmî bir sözleşme olmadan başlar ve yine kişisel ve gayriresmî yollarla feshedilir.

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA YAŞAMININ DEMOGRAFİK BOYUTLARI

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) verilerine göre 2008 yılı itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 71 517 000 kişidir. Toplam nüfus içerisinde çalışmaya hazır durumdaki iş gücü nüfusu 25 milyona yakındır (24 632 000). Türkiye'de toplam istihdam ise 21.9 milyon civarındadır. Türkiye'de istihdam edilenlerin önemli bir bölümü kentlerde yaşamaktadır. TÜİK'in hesaplamalarına göre 2008 yılı itibarıyla kentsel iş gücü istihdamı 16 milyon, kırsal iş gücü istihdamı ise 6 milyon civarındadır (TÜİK 2009).

TÜİK'in 2008 yılı verilerine göre Türkiye'de istihdam edilenlerin:

- % 73,3'ü erkektir.
- % 60,6'sı lise altı eğitimlidir.
- % 58,9'u ücretli, maaşlı ve yevmiyelidir.
- % 27,1'i kendi hesabına ve işverendir.
- % 14'ü ücretsiz aile işçisidir.
- % 60,2'si "1-9 kişi arası" çalışanı olan küçük iş yerlerinde çalışmaktadır.
- % 3'ünün ek bir işi vardır.
- % 3,9'u mevcut işini değiştirmek veya mevcut işine ek olarak bir iş aramaktadır.
- Ücretli olarak çalışanların % 87'si sürekli bir işte çalışmaktadır (TÜİK 2009).

Türkiye'de istihdam edilen iş gücünün sektörler göre dağılımına bakıldığında hizmet sektörünün tarım ve sanayi sektörüne göre daha fazla bir paya sahip olduğu

görülür. TÜİK’in Ekim 2008 tarihli verilerine göre istihdam edilenlerin % 26,9’u tarım, % 19,8’i sanayi, % 6’sı inşaat, % 47,3’ü ise hizmetler sektöründedir (TÜİK 2009).

Kadın ve İstihdam

Türkiye’de kadınların ve erkeklerin iş gücü istihdamına katılım oranları arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. TÜİK’in 2008 yılı verilerine göre her 100 erkekten 72’si iş gücüne katılırken bu oran kadınlarda yalnızca 26 civarındadır (TÜİK, 2009). Kuşkusuz son yıllarda Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına girişlerinde önemli artışlar olmuştur. İç göç ve kentleşme bu süreçlerde önemli bir rol oynamıştır. Ancak yine de kadınların çok büyük bir bölümünün ücretli iş gücü piyasasına yeterince giremedikleri görülmektedir. Kuşkusuz bunun birçok nedeni vardır. Bunların başında tarımda çalışan kadın iş gücünün önemli bir bölümünün kayıt dışı olarak çalıştırılması gelmektedir. Ayrıca kentlerde kadınların yoğun olarak çalıştığı birçok düşük ücretli iş kolunda da kayıt dışı çalışma oldukça yaygındır. Örneğin; tezgâhtarlık, temizlikçilik ve çocuk bakıcılığı gibi işleri yapan kadınların çok büyük bir bölümü kayıt dışı çalıştıkları için resmî iş gücü istatistiklerine girememektedir. Kadın iş gücünün sayısının resmî istatistiklerde düşük görünmesinin nedeni yalnızca ‘kayıt dışı çalışma’ değildir. Sosyal ve kültürel değerler de kadınların iş gücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin geleneksel ailelerde kadına yönelik ataerkil baskılar, kadının aile dışına ücretli emek olarak çıkmasını engellemektedir. Bu süreçte sosyal çevreye karşı ailenin kadın üzerinde kurduğu geleneksel bir baskı aracı olarak özellikle namus kavramı ön plana çıkmaktadır. Örneğin; ‘kadının yeri evidir’, ‘kadın erkeğin namusudur’, ‘kadının birinci görevi analıktır’, ‘yuvayı dışı kuş yapar’ ve benzeri ifadeler kadını aile sınırlarının dışına ücretli iş gücü olarak çıkmasını önemli ölçüde engellemektedir. Ancak yine de bugün Türkiye’de hayat pahalılığı, yoksulluk ve işsizlik gibi temel sorunlarla karşılaşan geleneksel ailelerde bu tür ataerkil değerler çözülmeye başlamıştır. Çünkü ekonomik güçlükler ve yaşam koşullarının ağırlaşması her geçen gün kadının ücretli bir işte çalışarak aile bütçesinin bir kısmını oluşturmasını daha da zorunlu hâle getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak birçok ailede kadın düşük ücretli de olsa çalışma yaşamına girmeye başlamıştır.

Türkiye’de kadınlar ücretli iş gücü piyasasına genellikle ücretlerin düşük olduğu iş kollarından giriş yapmaktadırlar. Düşük ücretin yaygın olduğu iş kollarında emek yoğun çalışma yaygındır. Emek yoğun çalışma bir işin yapılmasında kafa gücü yerine bedensel gücün kullanılmasıdır. Bedensel çalışmayı gerektiren iş kollarında çalışma koşulları genellikle ağır, işler yorucu, ücretler düşük ve iş güvencesi yetersizdir.

Enformel hizmet sektöründe çalışan kadınların çalışma yaşamları ile ilgili daha ayrıntılı bilgiyi, Gül Özyeğin’in “Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri” adlı kitabında (İletişim Yayınları, 2005) bulabilirsiniz.

K İ T A P

Ücretli iş gücüne katılan kadınlar genellikle erkeklerin düşük ücret ve benzeri olumsuz çalışma koşulları nedeniyle rağbet etmedikleri alanlarda istihdam edilmektedirler. Bu durum çalışma yaşamındaki kadının gerek ücret gerekse sosyal haklar açısından erkeğin çok gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Başta tekstil sektörü olmak üzere birçok iş kolunda kadınlar erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen, daha düşük bir ücret almaktadır. Eğitimli mesleklerde bile kadınlar, erkeklerle eşit rekabet koşullarına sahip değildir. Kadınlara yönelik çeşitli ön yargılar ve ayrımcılık nedeniyle, erkekler kariyer basamaklarını kadınlara göre çok daha hızlı tırmanabilmektedir.

Kadının dışarıda ücretli çalışmasının birçok olumlu tarafı da vardır. Bunların başında kadının aile bütçesinin oluşturulmasındaki payı gelmektedir. Hane gelirinin bir kısmını kazanan kadının sosyal ve ekonomik statüsüne yönelik olarak toplumda olumlu bir algı ortaya çıkmaktadır. Düşük ücretli de olsa bir işte çalışan kadın, aile içinde güçlenmekte ve erkeğin çeşitli baskılarına karşı daha dirençli olabilmektedir. Çünkü ücretli bir işte çalışma kadına ekonomik ve sosyal açıdan belli bir öz güven verir. Özellikle ekonomik açıdan ailesine katkıda bulunduğunu gören kadın kendisini daha güçlü ve yeterli hisseder.

İşsizlik

Türkiye'de 1950'li yıllar ile birlikte kırdan kente doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu göç süreci Türkiye'de iş gücü istihdamının yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bunu en belirgin bir şekilde tarımsal iş gücü istihdamının kentsel iş gücü istihdamına göre sürekli olarak düşmesinde görmek mümkündür. Özellikle son 50-60 yılda bireylerin iyi bir iş, gelir, eğitim, sağlık ve diğer sosyal olanaklara sahip olmak amacıyla kentlere göç etmesi kırsal iş gücünü azaltırken kentsel iş gücünü ise büyük bir hızla artırmıştır. Ancak kırdan kente göç ve hızlı kentleşme önemli sosyal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında işsizlik gelmektedir. Devletin resmî kayıtlarına göre çalışmaya hazır ve istekli olduğu halde işsiz olan nüfus 2 687 000'dir (TÜİK 2008). Resmî kayıtlar dışındaki bazı hesaplamalara göre ise işsizlik oranı resmî rakamların iki katını yani 5 milyonu aşmaktadır (Türk-İş, 2007). Örneğin; Türk İş'in hesaplamalarına göre çalışanların yaklaşık yarısı (10 milyon) kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir. Yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanların oranı, 2008 yılı itibarıyla % 45,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, geçen yılın aynı dönemine göre tarım sektöründe sosyal güvenlikli çalışanların oranı % 87,6'dan % 86,9'a, tarım dışı sektörlerde % 32,7'den % 30,3'e düşmüştür (TÜİK 2009).

Diğer taraftan Türkiye'de işsizlik oranı genç yaş gruplarında daha da yüksektir. Resmî hesaplamalara göre 2008 yılı itibarıyla 15-24 yaş arası her 100 gençten 20 işsiz durumdadır (TÜİK, 2008). Türkiye'de işsizlik rakamı ile ilgili bir diğer çarpıcı nokta ise eğitim ile ilgilidir. Türkiye'de eğitim düzeyi lise altı olanlarda işsizlik oranı % 10, lise ve dengi eğitimlilerde % 13 ve üniversite eğitimi almış olanlarda ise % 12 düzeyindedir.

Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan, son altı ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde iş başı yapabilecek durumda olan 15 yaş ve daha yukarı yaştaki tüm kişiler işsiz olarak tanımlanmaktadır (www.tuik.gov.tr).

DİKKAT

İşsizliğin bazıları geçici, bazıları sürekli olan çeşitli türleri vardır. **Açık işsizlik**; çalışmaya hazır ve istekli iş gücü olduğu hâlde, açık işlerin olmamasından kaynaklanan işsizliktir. **Mevsimsel işsizlik**, üretimin belirli mevsimlerde arttığı turizm, inşaat ve tarım gibi sektörlerde, üretimin azaldığı mevsimlerde yaşanan işsizlik türüdür. **Konjonktürel işsizlik**, piyasada talep azalması nedeniyle üretimin dönemsel olarak daralması durumunda ortaya çıkan, özellikle ekonomik gerileme dönemlerinde artan bir işsizlik türüdür. **Yapısal işsizlik**, açık işler olduğu hâlde iş gücünün vasıflarının ya da özelliklerinin bu işlere uygun olmaması nedeniyle ortaya çıkan işsizlik tipidir. **Friksiyonel (arızî / geçici) işsizlik**, insanların daha iyi işler bulmak amacıyla işlerinden ayrılmalarıyla oluşan ve kısa süren bir işsizlik türüdür ve bütün sağlıklı ekonomilerde görülür. **Gizli işsizlik** ise bir işte bir kişinin çalışması yeterli olacağı hâlde daha fazla kişinin çalışmasıyla ortaya çıkan işsizlik türüdür. Teknolojik ilerlemeler sonucunda iş gücüne duyulan ihtiyacın azalmasıyla ortaya çıkan işsizlik **teknolojik işsizlik**, ekonomilerin yaşadığı büyük durgunluklar nedeniyle yaşanan işsizlik ise **sürekli durgunluk işsizliği** ya da **sürekli durgunluğun yarattığı işsizlik** olarak adlandırılır.

Türkiye’deki işsizlik genel olarak hangi tür işsizlik sınıfına girmektedir?

TÜİK’in 2008 yılı verilerine göre Türkiye’de işsizlerin:

- % 70,8’i erkek nüfustur.
- % 56,4’ü lise altı eğitimlidir.
- % 28’i bir yıl ve daha uzun süredir iş aramaktadır.
- İşsizler sıklıkla (% 29,7) “eş-dost” vasıtasıyla iş aramaktadır.
- % 84,1’i (2 milyon 259 bin kişi) daha önce bir işte çalışmıştır.
- Daha önce bir işte çalışmış olan işsizlerin % 49’u “hizmetler”, % 24,4’ü “sanayi”, % 17,2’si “inşaat”, % 9,4’ü ise “tarım” sektöründe çalışmıştır (TÜİK, 2009).

Çalışan Çocuklar

İş gücü istihdamının önemli bir boyutunu çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Türkiye’de resmî kayıtlara göre 6-17 yaş grubuna ait çalışan çocuk sayısı 2006 yılı itibarıyla 1 milyon civarındadır (TÜİK, 2007). Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların % 47,7’si kentsel, % 52,4’ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. İstihdam edilen çocukların % 66’sını erkek, % 34’ünü kız çocukları oluşturmaktadır (TÜİK, 2007). Resmî verilere göre çalışan çocukların % 31,5’i bir okula devam ederken % 68,5’i ise öğrenimine devam etmemektedir. Okula devam eden 6-17 yaş grubundaki çocukların % 2,2’si ekonomik açıdan gelir getirici bir işte çalışırken okula devam etmeyen çocukların ise % 26,3’ü çalışmaktadır. TÜİK’e göre çalışan çocukların % 40,9’u tarım (392 bin kişi), % 59,1’i tarım dışı sektörde (566 bin kişi) faaliyet gösterirken, % 53’ü ücretli veya yevmiyeli, % 2,7’si kendi hesabına veya işveren, % 43,8’i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.

Ancak bu veriler resmî kayıtlara göre yaklaşık bir milyon civarında bulunan çalışan çocuklar ile ilgili hesaplamalara dayanmaktadır. Oysa Türkiye’de kayıt dışı çocuk işçiliği o kadar büyüktür ki resmî rakamlara yansımayan çalışan çocuklar buzdağının görünmeyen kısmını oluşturmaktadır (Özcüre ve Eryiğit, 2008: 708-709). Kimi hesaplamalara göre Türkiye’de kayıt içi ve kayıt dışı çalışanlar çocukların toplam sayısı 3,9 milyona yaklaşmaktadır (Karaman ve Özçalık, 2007: 36).

Çocukların çalışmasının veya zorla çalıştırılmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların başında kırsal kesimlerde ve kentlerde ailelerin yaşamış olduğu ekonomik güçlükler gelmektedir. Özellikle kırsal kesimlerde aileler çocuklarının eğitim giderlerini karşılamada büyük güçlükler çekmektedir. Bu nedenle birçok aile zorunlu eğitimden sonra çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Kırsal kesimlerde çocuklar genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmaktadır. Kentlerde ise yaşam şartlarının ağır olması nedeniyle alt gelir gruplarında bulunan ailelerde baba ve/veya anne dışında ücretli olarak çalışsa bile ekonomik yönden ailelerin geçimini sağlamada büyük zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Çünkü yoksul ailelerde yetişkinler genellikle eğitimsiz ve vasıfsız oldukları için çalıştıkları işlerde aldıkları ücretlerde düşüktür. Bu nedenle yoksul ailelerde çocuklar, anne ve babalarının isteği ya da zorlamaları sonucunda erken yaşlarda çalışma yaşamına girmek durumunda kalmaktadır.

İş Gücüne Dahil Olmayanlar

Türkiye’de iş gücüne dahil olmayan 26 milyonu aşkın kişi bulunmaktadır. İş gücüne dahil olmayanlar kısaca çalışma çağında olmasına karşın birçok nedenden dolayı iş ara(ya)mayan, iş aramadığı için işsiz olan ve bu nedenle çalışma yaşamı dışın-

İş bulma ümidi olmayanlar, yaşadığı bölgede iş bulunmadığına veya bölgede kendisine uygun iş bulunmadığına inandığı ya da nereden iş arayacağını bilmediği için iş aramayıp ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir (www.tuik.gov.tr).

da kalanlardır. İş gücüne dahil olmayan çok sayıda grup vardır. Bunlar sırasıyla, işsiz olduğu hâlde iş aramayanlar, iş bulma ümidi olmadığı için iş aramayanlar, ev kadınları, öğrenciler, emekliler, çalışmayacak kadar hasta olanlar, zihinsel engelliler ve iş yapamaz durumdaki bedensel engellilerdir. Türkiye'de iş gücüne dahil olmayan nüfusun bu kadar yüksek olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların başında daha önce belirtildiği gibi kadınların çalışma yaşamına erkekler kadar girememiş olmasıdır. Türkiye'de nüfus artış hızının yüksek olması ve yaratılan iş olanaklarının aynı oranda artmaması da bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Bir başka önemli neden de Türkiye'nin nispeten genç bir nüfusa sahip olmasıdır. Nüfusun genç olması ister istemez öğrenci sayısının fazla olmasına neden olmaktadır. Türkiye'de 2008 yılı itibarıyla öğrenci sayısı 17 milyonu aşmaktadır. Diğer yandan nüfusun % 12'lik bir bölümünü oluşturan bedensel engelliler çeşitli ayrımcılıklar nedeniyle çalışma yaşamına dahil olamamaktadırlar. Sonuç olarak Türkiye'de nüfusun önemli bir bölümü çeşitli nedenlerle çalışma yaşamının dışında kalmaktadır.

SIRA SİZDE

İşsizliğin birey üzerindeki etkileri nelerdir?

Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Türkiye'de 2005 yılı hane halkı bütçe araştırması sonuçlarına göre gelir, bölgelere, kırsal ve kentte, kadın-erkek çalışanlara ve iş kollarına göre eşitsiz bir şekilde dağılmıştır. Gelir dağılımına en zengin ve en yoksul gruplar açısından bakıldığında nüfusun en zengin % 20'lik bölümünün, Türkiye'de yaratılan toplam gelirin % 44,4'üne sahip olduğu görülmektedir (TÜİK, 2006). Yine Türkiye'de nüfusun en yoksul kesimi olan % 20'lik bölümü ise Türkiye'de yaratılan toplam gelirin ancak % 6,1'ine sahip olmaktadır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse resmî hesaplamalara göre en zengin % 20'lik grup en yoksul % 20'lik gruptan 7,3 kat daha fazla bir gelire sahip olmaktadır.

TÜİK'in hesaplamalarına göre 2007 yılında Türkiye'de fertlerin yaklaşık % 0,54'ü sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, % 18,56'sı ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (TÜİK, 2008). Resmî verilere göre Türkiye'de yoksulluk oranı % 18,56'dır. TÜİK'e göre kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski kentsel yerlerde yaşayanlardan fazladır. Kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda 2006 yılında % 31,98 olan yoksulluk oranı 2007 yılında % 32,18'e, kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranı da % 9,31'den % 10,61'e yükselmiştir (TÜİK, 2008). Yine TÜİK'in hesaplamalarına göre hane halkı sayısı büyüdükçe yoksulluk sınırı artmaktadır. 2007 yılında ücretli-maaşlı çalışanlarda yoksulluk oranı % 6,15 iken, yevmiyeli çalışanlarda bu oran % 27,05, işverenlerde % 3,3, kendi hesabına çalışanlarda % 23,04 ve ücretsiz aile işçisi olanlarda ise % 27,61 olmuştur (TÜİK, 2008). En yüksek yoksulluk riskine sahip olan tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı 2007 yılında % 30,22 olarak tahmin edilmiştir. Sanayi sektöründe çalışanlarda 2007 yılında yoksulluk oranı % 10,13 olarak hesaplanırken bu oran hizmet sektöründe çalışanlarda % 7,83 olmuştur (TÜİK, 2008). Resmî hesaplamalar dışında yürütülen kimi çalışmalar ise Türkiye'de yoksulluğun boyutunun çok daha derin olduğunu ve gelir dağılımı eşitsizliğinin gerçek anlamda resmî rakamlara yansımadığını öne sürmektedir (Buğra ve Keyder, 2003).

K İ T A P

Yoksulluğun boyutları hakkında Necmi Erdoğan'ın editörlüğünde hazırlanan "Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri" (2007, İstanbul: İletişim Yayınları) kitabına başvurabilirsiniz.

TÜRKİYE’DE ÇALIŞMA YAŞAMININ TEMEL SORUNLARI

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Türkiye’nin sosyal ve ekonomik gelişmesinin hızlanması, kırsal ve kentsel ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirmiştir. Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte yeni iş kolları ortaya çıkmış ve çalışma yaşamı çok önemli dönüşümler geçirmiştir. Kuşkusuz bu sosyal ve ekonomik dönüşümlerin olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları da olmuştur. Özellikle 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin dışarıya açılması ile birlikte bu değişim ve dönüşüm hızı çok yönlü olarak üretim ve hizmet ile ilgili faaliyetleri, çeşitli iş kollarındaki çalışma biçimlerini, istihdam koşullarını, ücretleri ve iş gücünün örgütlülük düzeyini derinden etkilemiştir. Şimdi Türkiye’de bu gelişmelere bağlı olarak iş gücü ve istihdam yapılarında ortaya çıkan temel değişim dinamiklerini ve çalışma yaşamındaki sorunları belli başlıklar altında kısaca ele almaya çalışalım.

Enformelleşme

Enformelleşme kavramını dar ve geniş anlamda iki farklı şekilde ele almak mümkündür. Dar anlamıyla enformellik, kayıt dışılık anlamına gelmektedir. Geniş anlamıyla enformellik ise ekonomik faaliyetlerin, istihdam ilişkilerinin ve iş süreçlerinin resmî olmayan bir şekilde, yazılı olmayan kurallara göre gerçekleşmesidir. Çalışma yaşamında enformelleşmenin artması çalışma koşullarının ağırlaşması demektir. Çalışma koşullarının ağırlaşması ise bireylerin çalıştıkları hâlde yoksulluktan kurtulamamaları anlamına gelmektedir. Bireylerin yoksulluktan kurtulamamaları ise kronik yoksulluğa yani yoksulluğun bir sonraki kuşaklara aktarılması demektir.

Çalışma yaşamında enformelleşmenin ne kadar olumsuz koşulları içerdiğini en belirgin şekilde formel istihdamın özelliklerinde görürüz. Formel istihdam, kamu kurumları ve bazı özel sektör kuruluşlarının iş gücünü yasal mevzuata uygun bir şekilde çalıştırmaları anlamına gelmektedir. Özellikle kamu kuruluşlarında yaygın olan formel sektör istihdamının tipik özelliklerini devlet memurluğunda görmek mümkündür. Bunlar;

- Düzenli çalışma,
- İş güvencesi,
- Makul ve düzenli bir ücret,
- Resmî bir iş sözleşmesi,
- Nitelikli bir sosyal çevre,
- Sosyal statü ve saygınlık,
- İyi çalışma koşulları,
- Yasal olarak güvence altına alınmış çeşitli yasal ve sosyal haklar (hastalık, yıllık izin vb.) demektir.

Enformel istihdam formel istihdamın tam tersi çalışma koşullarını içermektedir. Bu da ister istemez bireyleri enformel sektörden uzaklaşmaya ve bir şekilde formel sektörde iş bulmaya yöneltmektedir. Ancak bu hiç de kolay değildir. Çünkü formel sektörde istihdam olanakları her geçen gün azalmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye’de özellikle son yıllarda kayıt dışı çalışma ve enformel istihdam biçimlerinde önemli artışlar yaşanmaktadır (Lordoğlu, 2006: 57-58). Bunun birçok nedeni bulunmaktadır:

- İşverenler bazı iş ve istihdam alanlarında enformel istihdamı bilerek ve isteyerek tercih etmektedir. Çünkü enformellik kayıt dışılık demektir. Kayıt dışılık ise iş gücünün daha düşük ücretle istihdam edilmeleri anlamına gelmektedir. Düşük iş gücü maliyetleri ise firmaların iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü artırmaktadır (Toksöz ve Özşuca, 2002).
- Yüksek işsizlik oranı, iş arayan kişileri zorunlu olarak kayıt dışı alanlarda iş aramaya zorlamaktadır. Özellikle kırdan kentte yaşanan yoğun göç, iş gücü piyasasında rekabeti sürekli olarak artırmaktadır. Formel sektörde iş bulamayan ya da uzun süre işsiz kalan bireyler zorunlu olarak kayıt dışı istihdama yönelmektedirler. Kayıt dışı istihdama yönelen bireylerin enformel sektörden çıkışları giderek imkansız hâle gelmektedir. Çünkü formel sektörde iş bulma olanakları her geçen gün daha da daralmaktadır.
- İstihdamda enformellik işverenlere iş gücünü herhangi bir yasal mevzuatla uğraşmadan tazminatsız ve sorunsuz bir şekilde işten çıkarma olanağını sağlamaktadır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ya da piyasada işlerin iyi gitmediği durumlarda iş gücünü işten çıkarmak formel sektöre göre çok daha sorunsuz olabilmektedir. Çünkü enformel istihdamda işçi ile işveren arasında yasal bir iş sözleşmesi yoktur. Dolayısıyla çalışanlar işten çıkartılma (kıdem tazminatı) ile ilgili olarak herhangi bir yasal hak talep edememektedirler.
- Enformelleşme çalışma yaşamının devlet tarafından yeterince ve gereğince denetlenmemesi sonucu yaygınlık kazanmaktadır. Kuşkusuz bunda yasal mevzuatların yetersizliğinin rolü büyüktür. Ancak devletin iş gücü piyasasını denetleme isteğinin ve kararlılığının yeterli düzeyde olduğunu söylemek de pek mümkün değildir.

Esneklik

Çalışma yaşamında esneklik, işverenler tarafından iş gücünün istenilen sayıda ve koşullarda istihdam edilmesi demektir. Bir başka ifadeyle, esneklik firmaların içinde bulunduğu piyasa koşullarının olumsuz olduğu durumlarda çalışanların sayısını azaltabilme, olumlu olduğunda ise artırabilme potansiyelidir. Firmalarda çalışanların sayısında azaltmaya veya artırmaya yönelik bir esneklik ancak geçici ve kısa süreli sözleşmeli istihdamla mümkündür. Geçici ve kısa süreli istihdam ise işverenlere iş gücünü çalıştırmada ve işten çıkarmada büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Çünkü işsizlik oranının yüksek oranlarda seyrettiği Türkiye’de iş arayan kitlelerin belli bir bölümü daha iyi bir iş bulamama kaygısı veya kronik işsizlik nedeniyle olumsuz şartlarda da olsa düşük ücretli, sosyal güvencesiz, kısa süreli ve sözleşmeli işleri kabullenmek zorunda kalmaktadır.

Bir işverenin kısa süreli ve sözleşmeli çalışanlarının sayısında piyasa koşullarına göre artışa veya azalışa gidebilmesine sayısal esneklik de denilmektedir. Türkiye’de sayısal esneklik istihdam yalnızca özel sektör kuruluşlarında değil, başta belediyeler olmak üzere kamu kurumlarında da büyük bir hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Yasası ile birlikte Türkiye’de işverenler istihdam biçimlerinde de çeşitliliğe gidebilmektedirler. Artık Türkiye’de başta yarı zamanlı çalışma (Part-time), tele çalışma, ödünç işçi verme ve çağrı üzerine çalışma gibi yeni istihdam biçimleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle temizlik, park bahçe işleri, bakım-onarım, güvenlik, dağıtım ve sevkiyat işleri, taşımacılık ve benzeri işler başta özel sektör olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarında yaygınlaşmaktadır.

Yukarıda belirtilen çalışma biçimlerinden en hızlı gelişen ve yaygınlaşanlardan birisi yarı zamanlı çalışma biçimidir. Yarı zamanlı çalışma bir işverenin çalışanlarını haftalık normal çalışma saatlerinden (4857 sayılı İş Yasasına göre normal çalışma süresi haftada 45 saattir) daha kısa bir süre için istihdam etmesine denir. Yarı zamanlı çalışma süresi haftalık 30-35 saat olabileceği gibi 5-10 saat gibi çok daha kısa süreleri de kapsayabilir. 4857 sayılı İş Yasası'nda yarı zamanlı çalışanlar ile ilgili kısmi süreli çalışanlar kavramı kullanılmaktadır. İlgili yasada kısmi süreli çalışanlar, tam süreli çalışanlardan önemli ölçüde daha az çalışanlar olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de özellikle büyük mağazalarda, marketlerde ve alışveriş merkezlerinde yarı zamanlı çalışma son derece yaygındır. Yarı zamanlı çalışanların çoğu üniversite öğrencisi, işsizler ve gençlerdir. Yarı zamanlı çalışmada ücretler genellikle düşük ve işe giriş ve çıkış oranı (işçi devri) yüksektir. Yarı zamanlı istihdam işverene zaman esnekliği sağlamaktadır. Zaman esnekliği işverenlerin işlerin yoğun olduğu saatlerde (örneğin süpermarkette akşam saatleri veya hafta sonları) çalışanların sayısını artırması, iş yoğunluğunun az olduğu saatlerde ise çalışanların sayısını azaltabilmesidir.

Esneklik ve enformellik arasında nasıl bir ilişki vardır?

SIRA SİZDE

Örgütsüzlük

Türkiye'de çalışma yaşamının en belirgin özelliklerinden biri, çalışanların büyük bir bölümünün örgütsüz ve düzensiz olarak çalışmalarıdır. Kavramsal olarak örgütsüzlük bir iş kolunda çalışan bireylerin yasaların belirlediği örgütlenme haklarından yararlanamaması durumudur. Çalışanların yasalarca tanınmış olan örgütlenme haklarından yararlanamamasında ilgili iş kolunda istihdam edilen iş gücünün bilinçsizliği ve eğitimsizliği önemli bir etken olabilir. Ancak belki ondan daha fazla çalışanların örgütsüzlüğüne istihdam edilen iş kolunun çalışma koşulları, işverenlerin örgütlenmeye sıcak bakmaması, sendikaların yetersizliği, yasal denetimsizlik, kayıt dışılık, küreselleşme ve artan rekabet koşulları (Şenses, 2001; Koç, 2001; Lordoğlu, 2004) neden olmaktadır. Yasal mevzuattan kaynaklanan nedenlerde örgütsüzlükte önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin; bugün Türkiye'de 4857 sayılı İş Yasası toplu sözleşmeli ve grev hakkını kamu ve özel sektörde istihdam edilen işçilere tanınırken kamuda memur statüsünde çalışanlara tanınmamıştır. İlgili yasa memurlara toplu görüşme hakkı vermiş ancak grev hakkını vermemiştir.

Türkiye'de resmî rakamlara bakıldığında çalışanların örgütsüzlüğünün ne kadar büyük bir boyutta olduğu açıkça görülür. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının verilerine göre 2821 sayılı Sendikalar Kanunu gereğince; iş kollarındaki işçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin 2009 Ocak ayı verilerinde toplam 5 434 433 çalışanın yalnızca 3 205 662 kişisi sendikalıdır. Dolayısıyla resmî rakamlara göre sendikalaşma oranı % 58'dir (www.csgeb.gov.tr). Ancak toplu sözleşme kapsamında olan sendikalı işçi sayısı resmî rakamlara göre 3 milyondan fazla olmasına karşın toplu sözleşme kapsamına giren işçi sayısı 2008 yılı itibarıyla 1 milyonun altındadır. Arada 2 milyonu aşan bir farkın bulunması şaşırtıcıdır. Bu farklılıkta sendikalı işçilerin bir bölümü işini kaybettikleri hâlde sendikalar tarafından hâlen üye işçi gibi gösterilmelerinin rolü büyüktür.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 15/5/2008 tarihi verilerine göre kamu görevlileri sendikalarının ve konfederasyonlarının üye sayılarının toplamı 930 bin civarındadır. Kamuda çalışan toplam memur sayısı 1 milyon 691'dir. Kamuda çalışan memurların örgütlenme oranı ise % 55'ler düzeyindedir.

Sendikalar, işçilerin kendi hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere oluşturdukları, örgütlendikleri sınıfsal ve toplumsal örgütlerdir.

TÜİK'in 2008 yılı verilerine göre Türkiye'de toplam istihdam 21,9 milyon civarındadır. Buna karşın 11,4 milyon kişi ise sosyal güvence kapsamı dışında çalışmaktadır. Bunun en önemli nedeni Türkiye'de kayıt dışı istihdamın giderek yaygınlaşmasıdır. Kayıt dışı çalışma ise birçok sosyal ve ekonomik kayıpların yanı sıra en temel çalışma hakkı olan örgütlenme hakkından mahrum kalmak anlamına gelmektedir. Örgütsüzlük, başta düşük ücret ve sosyal güvencesiz çalışma olmak üzere birçok mağduriyeti beraberinde getirmektedir.

SIRA SİZDE

4

“Sarı Sendika” nedir? Araştırmız.

Taşeronlaşma

Taşeronlaştırma bir iş yerinde üretilen mal ve hizmetlerin belli bir iş sözleşmesi karşılığında alt işveren(ler)e verilmesidir. Resmî Gazete'nin 27 Eylül 2008 tarihli 'Alt İşveren Yönetmeliğinin' 3. maddesine göre alt işveren tanımı şu şekilde yapılmaktadır:

“Bir işverenden, iş yerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan, bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu iş yerinde aldığı işte çalıştıran gerçek veya tüzel kişiyi yabut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlardır”.

Diğer bir ifadeyle, alt işveren bir iş yerinde sözleşmeyle tanımlanmış olan belli bir iş ve hizmeti işveren adına yapan kişidir.

Bir işverenin kendisinin yaptığı işi bir başka işverene devretmesi iki türlü olabilir. Bunlardan birincisi, asıl işverenden işi alan alt işverenler (yani taşeronlar) sözleşmede belirtilen işi kendi iş yerinde yapabilir. Bu tür işlerde genellikle malzeme ve gerekli ham madde asıl işveren tarafından sağlanır. Alt işveren asıl işverenin talep ettiği ürünleri kendi iş yerinde imal eder ve asıl işverene teslim eder. Asıl işveren ile alt işveren arasında üretime dayalı bu tür ilişkilere fason üretim adı da verilmektedir. Asıl işveren ile alt işveren arasındaki ikinci tür ilişki de ise üretim aslı işverenin kendi iş yerinde gerçekleştirilir. Bu bir üretim ve istihdam sözleşmesidir. Bu sözleşmeyle asıl işveren kendi iş yerindeki üretim ve üretim dışı bazı bölümleri alt işverene devreder. Alt işveren sözleşmede belirtilen işleri kendisinin kısa süreli ve sözleşmeli olarak istihdam ettiği işçilerle yapar. Alt işverenin bir diğer adı da taşerondur. Taşeron işverenin istihdam ettiği işçiye de taşeron işçi denir.

Çalışma yaşamında daha çok taşeronlaştırma ya da taşeron sistemi olarak adlandırılan bu çalışma biçimi Türkiye'de oldukça yaygın olarak görülmektedir. Özel kuruluşlar kadar kamu kurumları da belli mal ve hizmetlerin yapımını taşeronlara devretmektedir. Taşeronlaştırma ile birlikte bir iş yerinde birden fazla çalışma biçimi bir arada görülebilmektedir. Örneğin bugün Türkiye'de birçok iş yerinde bizzat işveren tarafından istihdam edilen sendikalı ve kadrolu işçilerin yanında taşeron işçiler de çalıştırılmaktadır. Bu taşeron işçiler sendikalı ve kadrolu işçilerden farklı olarak alt işveren (taşeron işveren) tarafından istihdam edilmekte ve genellikle çok daha ağır işleri yapmak zorunda kalmaktadır. Taşeron işçiler genellikle kısa süreli sözleşmeli, asgari ücretli ve sosyal güvencesiz olarak istihdam edilmektedir. Bugün Türkiye'de taşeron sistemi o kadar yaygınlaşmıştır ki taşeron işçilerin sayısı birçok iş yerinde sendikalı ve kadrolu işçilerin sayısını aşmıştır (Cam,1999; Nichols ve Suğur, 2005). Otomotivden tekstile, belediyelerin temizlik işlerinden özel ve kamu kurum ve kuruluşlarının çevre, özel güvenlik, nakliye ve yemekhanelere kadar çok sayıda üretim ve hizmet birimleri taşeronlaştırılmıştır.

Taşeronlaştırma, bir iş yerinin ürettiği mal ve hizmetlerin bir kısmının, sözleşme ile alt işverenlere verilmesi ve alt işverenler tarafından üretilmesidir.

Taşeronlaşmayla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Yıldırım Koç’un “Taşeronluk ve Fason Üretim: Sorunlar, Çözümler” kitabına başvurabilirsiniz (2001, Türk-İş Eğitim Yayınları, No.61).

K İ T A P

İşverenler açısından taşeronlaştırma, iş gücü maliyetlerinin aşağıya çekilmesi açısından son derece önemli bir istihdam stratejisidir. 2003 yılında yürürlüğe giren İş Yasası sayesinde taşeron sisteminin yasal zemini de oluşturulmuştur. Bu sayede işverenler yüksek maliyeti olan sendikalı ve kadrolu iş gücü istihdamı yerine taşeron sistemini tercih etmektedir. Taşeron sistemi sayesinde işverenler hem iş gücü maliyetini azaltmakta hem de çalışanlar ile ilgili birçok yasal sorumluluğu alt işverene aktarabilmektedir. Taşeron sistemi ile birlikte sigorta primlerinin ödenmesi, kıdem tazminatı, işçi sağlığı ve iş güvenliği, sağlık, işten çıkarma tazminatı ve benzeri sorumluluklar alt işverene aktarılmaktadır. Çalışanların bir iş yerinde işverenin anlaştığı bir alt işveren olan taşeron tarafından istihdam edilmesi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. İş güvencesinden yoksun olma, düşük ücretli çalışma, sendikasız çalışma, iş yoğunluğu, stres, düzensiz çalışma, zorunlu mesaiye kalma, daha uzun süre çalışma, geçici çalışma, kıdem tazminatından yararlanamama ve benzeri sorunlar bunların başında gelmektedir. Ayrıca bir iş yerinde alt işveren tarafından istihdam edilen taşeron işçilerin varlığı, aynı iş yerinde bulunan kadrolu ve sendikalı çalışanların iş güvencesini ve üyesi oldukları sendikanın işverenle olan pazarlık gücünü tehdit edebilmektedir.

Türkiye’de taşeron sisteminin yaygın olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenleri kısaca belirtmek gerekirse:

- Kırdan kente doğru yaşanan yoğun göç,
- Vasıfsız ve eğitimsiz iş gücü sayısının her geçen gün artması,
- Kentlerde işsizlik oranının çok yüksek olması,
- İş gücü maliyetlerini düşürmek amacıyla firmaların çeşitli üretim ve hizmet birimlerinin alt işverenlere vermeleri,
- Firmaların sendikasız ve örgütsüz iş gücünü çalıştırmayı tercih etmesi,
- 2003’de yürürlüğe giren yeni İş Yasası’nın taşeron iş gücü istihdamını kolaylaştırması,
- İç ve dış piyasalardaki aşırı rekabet ortamının firmaları başta taşeron istihdamı olmak üzere geçici ve düzensiz iş gücü istihdamına yöneltmesi.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı bugün Türkiye’de taşeron iş gücü istihdamı sürekli olarak yaygınlaşmaktadır. Taşeron sisteminin yaygınlaşması ise çalışan yoksulların sayısının artması anlamına gelmektedir. Çalışan yoksulların sayısının artması ise ekonomik büyüme ve refahtan çalışanların yeterince pay alamaması demektir. Bu nedenle Türkiye’de çalışma yaşamının en önemli sorunlarından birisinin taşeronlaşma olduğunu söylemek hiç de abartılı bir ifade olmayacaktır.

Tam zamanlı bir işte ücretli olarak istihdam edildikleri hâlde elde ettikleri ücretle asgari geçim şartlarını sağlayamayanlar “çalışan yoksullar” olarak adlandırılmaktadır.

Ayrımcılık

Ayrımcılık toplumsal yaşamımızın birçok alanında olduğu gibi çalışma yaşamında da karşımıza çıkmaktadır. Her toplum farklı gruplardan oluşur. Bu farklılıklar sosyal, kültürel, dinsel, siyasal, cinsiyetçi ve ekonomik özelliklerden kaynaklanabilir. Bu gruplardan bir bölümü kendini diğerlerinden daha dezavantajlı bir durumda bulabilir. Özellikle çalışma yaşamındaki bireylerin bir bölümü işsiz olsun veya ol-

masın bağlı bulundukları grupların sosyal ve kültürel mağduriyetlerini, aşağılanmalarını ve dışlanmışlıklarını yaşayabilmektedir. Örneğin; engelliler ve eski hükümlüler çalışma yaşamında birçok mağduriyetle karşı karşıyadır. Özellikle iş arama sürecinde engelliler ve eski mahkûmlar toplumun diğer üyelerine göre dışlanma, hor görülme, dikkate alınmama, küçümsenme ve benzeri çok büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

SIRA SİZDE

Çalışma ortamlarında ayrımcılık sıklıkla “duygusal taciz” biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Duygusal taciz kavramını tanımlamaya çalışın.

Türkiye’de engelliler ve hükümlülerin en büyük problemi işsizliktir. Engelliler ve hükümlüler iş bulsalar dahi çalıştıkları iş yerlerinde diğer çalışanlara göre birçok güçlüklerle mücadele etmek durumundadır. Örneğin birçok iş yerinde insanlar eski mahkûmlara potansiyel bir suçlu gibi yaklaşılabilmektedir. Eski mahkûmlara yönelik ön yargılar belli bir süreç sonunda dışlanmayı da berberinde getirmektedir. Diğer yandan, engelli çalışanların iş yerinin kendilerine uygun hâle getirilmesi ile ilgili taleplerinin işverence pek sıcak karşılanmaması ve kimi çalışanların engelli çalışanlara yönelik alaycı tutum ve davranışları çalışma yaşamında karşılaşılan ayrımcılıkların boyutunun ne kadar büyük boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Yasası’nın 30. maddesine göre, *“işverenler elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde her yılın Ocak ayı başından itibaren yürürlüğe girecek şekilde Bakanlar Kurulunca belirlenecek oranlarda özürlü ve eski hükümlü ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun ek 1 inci maddesinin (B) fıkrası uyarınca istihdamı zorunlu olan terör mağduru işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Bu kapsamda çalıştırılacak işçilerin toplam oranı yüzde altıdır. Ancak özürlüler için belirlenecek oran, toplam oranın yarısından az olamaz”*. Yine aynı şekilde 4857 sayılı İş Yasası’nın 101. maddesine göre ise ilgili yasanın 30. maddesindeki hükümlere aykırı olarak özürlü ve eski hükümlü çalıştırmayan işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her özürlü ve eski hükümlü ve çalıştırmadığı her ay için 750 para cezası verilmesini hükme bağlamıştır.

Türkiye Sakatlar Derneğinin (TSD) 2006 yılında yaptığı araştırmaya göre Türkiye’de özürlü olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29’dur (TSD 2006). TSD’nin özürlülerin iş gücüne katılmaları ile ilgili verilerine bakıldığında ise engellilerin yaklaşık % 78’nin iş gücüne dahil olmadığı görülmektedir. Çalışmaya hazır engelli iş gücünün oranı ise % 22’dir ancak çalışmaya hazır durumdaki engelli iş gücünün yalnızca % 20’si istihdam edilmektedir. Diğer bir ifadeyle her 100 engelliden 78’si iş gücüne katılamamakta ve çalışmaya hazır ve istekli durumdaki 22 engelliden yalnızca 4,4’ü istihdam edilmektedir. Diğer bir ifadeyle her 100 engelliden yalnızca 4,4’ü bir ücret karşılığı çalışabilmektedir. Çalışma yaşamı açısından bakıldığında engelliler için en büyük problemin işsizlik olduğu açıkça görülmektedir.

Çalışma yaşamında ayrımcılığın bir diğer boyutu ise kadınlara yönelik ayrımcılıktır. Çünkü kadınlar çalışma yaşamında erkeklere göre çok daha büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu güçlüklerin başında erkek egemen sosyal ve kültürel değerler gelmektedir. Çalışma yaşamına katılmak isteyen kadın iş gücünün önemli bir bölümü erkek egemen toplumsal norm ve değerlerin kısıtlamalarıyla mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Birçok kadın bu engelleri aşamadığı için ücretli iş gücüne katılamamakta ve ücretsiz aile işçi olarak tanımlayabileceğimiz ‘ev kadını’ olma seçeneğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Diğer taraftan, çalışma yaşamına

katılma şansı yakalayan kadınların önemli bir bölümü daha iş arama aşamasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu güçlüklerin başında iş arayan kadınların seçeneklerinin genellikle düşük ücretli ve sosyal güvencesi az olan işlerle sınırlı olması gelmektedir. Zira iş gücü piyasasında nitelikli ve kaliteli işlerin çoğunluğu erkekler tarafından işgal edilmiştir. Diğer taraftan, eğitilmiş ve vasıflı olan kadın iş gücü, iyi gelir ve kariyer olanaklarına sahip profesyonel bir alanda çalışıyor olsa bile, erkeklerle eşit koşullarda rekabet edemediği pek söylenemez. Kadının duygusallığı, erkeklere göre daha zayıf olduğu, otorite kullanmada yetersizliği, dayanıksız ve güçsüz olabileceği gibi bazı erkek egemen ön yargılar sonucu profesyonel mesleklerdeki kadınlar bile belli mevkilere terfi etmede ve kariyer basamaklarını tırmanmada erkeklerin gerisinde kalabilmektedir. Kaldı ki kariyer sahibi kadınların evlenmeleri durumunda genellikle onların omuzlarına yüklenen ev sorumlulukları, kadınların işine yönelik zamanını ve enerjisini azaltabilmektedir. Bu süreçte kadının doğum iznine ayrılma gibi kadınlık sorumlulukları eklemeliğinde kadınların erkeklerle eşit koşullarda rekabet edemeyeceği son derece açıktır.

Çalışma yaşamında kadının karşılaştığı ayrımcılık yalnızca iş arama ve istihdam süreçleriyle sınırlı değildir. İş yerinde kadına yönelik cinsel taciz, hor görülme, alay edilme, psikolojik baskı ve benzeri sorunlar zaman zaman görülebilmektedir. Kimi iş yerlerinde erkeklerle aynı işi yapan kadınlar aynı ücreti alamamaktadır (Ecevit ve diğerleri, 2000). Ancak 2003 yılında yürürlüğe giren yeni İş Yasası'nda "eşit işe eşit ücret" ilkesi 5. maddenin 1. ve 4. fıkralarında açıkça ifade edilmiştir. Örneğin; ilgili maddenin 4. fıkrasında "*aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz*" hükmü yer almaktadır. Ancak yapılan çalışmalar ücret eşitsizliği ile ilgili mevcut sorunların hâlen devam ettiğini göstermektedir (Duruoğlu, 2007: 76).

Özet

Dar ve geniş anlamıyla çalışma, kayıtlı ve kayıt dışı çalışma ve işsizlik kavramlarını tanımlamak.

Dar anlamı ile çalışma kavramı bir bireyin belli bir ücret karşılığı emeğini satmasıdır. Geniş anlamı ile çalışma kavramı ise toplumsal yaşamın sürdürülmesine yönelik olarak bireylerin ücretli ve/ya ücretsiz olarak yaptıkları uğraşların tümüdür. Kayıtlı çalışma işverenler ile çalışanlar arasında iş gücü istihdamının belli bir sözleşmeye dayalı olarak yapılmasıdır. Kayıt dışı çalışma ise iş gücü istihdamının işveren ile çalışanlar arasında resmî olmayan bir anlaşmaya dayalı olarak yapılmasıdır. İşsizlik bir toplumda iş gücü niteliği açısından çalışmaya hazır ve istekli olan bireylerin iş sahibi olamama veya ücretli bir işte istihdam edilememesi durumudur.

Çalışma kavramının toplumsal yapı açısından önemini açıklamak.

Çalışma toplumsal yaşamımızın en önemli faaliyetlerinden birisidir. Günümüzde bireylerin ne tür işleri yaptıkları, hangi koşullarda çalıştıkları, ne kadar gelir elde ettikleri ve çalışma yaşamı ile ilgili ne gibi yasal haklara sahip oldukları son derece önemli bir konudur. Çünkü bireylerin içinde bulunduğu çalışma yaşamının niteliği toplumsal yaşamın diğer tüm boyutları üzerinde doğrudan bir etkisi olmaktadır. Öyle ki toplumsal yaşam içerisinde bireylerin çoğu hayatlarının önemli bir bölümünü çalışarak geçirirler. Çalışma sosyal statü, nitelikli bir sosyal çevre, ekonomik gelir ve sosyal güvence gibi getirilerin yanı sıra aynı zamanda bireyler açısından kendilerini geliştirmelerinin de bir aracıdır.

Türkiye'de çalışma yaşamının temel boyutlarını açıklamak.

Resmî verilere göre 2008 yılı itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 71.517.000 kişidir. Toplam nüfus içerisinde çalışmaya hazır durumdaki iş gücü nüfusu 24 632 000'dir. Türkiye'de toplam istihdam ise 21,9 milyon civarındadır. Türkiye'de istihdam edilenlerin önemli bir bölümü kentlerde yaşamaktadır. TÜİK'in hesaplamalarına göre 2008 yılı itibarıyla kentsel iş gücü istihdamı 16 milyon, kırsal iş gücü istihdamı ise 6 milyon civarındadır. Türkiye'de iş gücünün dörtte üçü erkektir ve işsizlik oranı resmî rakamlara göre iki buçuk milyondur. Ancak resmî olmayan hesaplamalar işsizlik rakamını 5 milyona kadar çıkarabilmektedir.

Türkiye'de çalışma yaşamında karşılaşılan temel sorunları özetlemek.

Türkiye'de çalışma yaşamının temel sorunlarını enformelleşme, esneklik, iş gücünün örgütsüzlüğü, taşeron iş gücü istihdamının yaygınlaşması ve çalışma yaşamında karşılaşılan çok yönlü ayrımcılıktır.

Türkiye'de çalışma yaşamını ve sorunlarını bir bütün olarak değerlendirmek.

Türkiye kırdan kente göç, eğitimsiz ve vasıfsız iş gücünün varlığı, yüksek işsizlik oranı, kayıt dışı çalışma ve taşeronlaşma ücretlerin düşmesine ve sosyal güvencesiz işlerin sayısının artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de kadınlar, eski hükümlüler, engelliler, işsizler ve gençler olmak üzere çeşitli toplumsal gruplar ve sınıflar çalışma yaşamındaki bu olumsuz gelişmelerden farklı düzeylerde etkilenmektedir. Özellikle çalışma yaşamında yaygınlaşmaya başlayan enformelleşme ve esnek istihdam çalışan yoksulların sayısının artmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. İşverenin talep ettiği ürünlerin, alt işverenin kendi iş yerinde üretilip asıl işverene teslim etmesine ne ad verilir?
 - a. Yalın üretim
 - b. Enformelleşme
 - c. Alt üretim
 - d. Fason üretim
 - e. Örgütsüzleşme
2. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de istihdam edilenlerin genel özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Türkiye'de istihdam edilenlerin yaklaşık dörtte üçü erkektir.
 - b. Türkiye'de istihdam edilenlerin yarısından fazlası en fazla ortaokul mezunudur.
 - c. Türkiye'de istihdam edilenlerin yarısına yakını hizmet sektöründe çalışmaktadır.
 - d. Türkiye'de istihdam edilen kişilerin içinde özür-lülerin payı oldukça düşüktür.
 - e. Türkiye'de istihdam edilenlerin % 80'inden fazlası örgütlüdür (sendikalıdır).
3. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de taşeronlaştırma sisteminin yaygınlığının nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. İş Yasasının taşeron iş gücü istihdamını kolaylaştırması
 - b. Vasıfsız ve eğitimsiz iş gücü sayısının yüksek olması
 - c. Taşeronlaştırma sisteminin işçilere sağladığı kazanımlar
 - d. İşsizlik oranının yüksekliği
 - e. İş gücü maliyetlerini düşürmek amacıyla firmaların çeşitli üretim ve hizmet birimlerinin alt işverenlere vermeleri
4. Türkiye'de işsizliğin büyük kısmı, işsizlerin niteliklerinin açık işlere, yani işverenlerin aradıkları niteliklere uymamasından kaynaklanmaktadır. Bu işsizlik türü aşağıdaki kavramlardan hangisiyle ifade edilmektedir?
 - a. Yapısal işsizlik
 - b. Friksiyonel (arızî) işsizlik
 - c. Konjonktürel işsizlik
 - d. Gizli işsizlik
 - e. Açık işsizlik
5. Türkiye'de gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yoksulluk ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Ücretli/maaşlı çalışanların yoksulluk oranı, yevmiyeli çalışanlara oranla daha düşüktür.
 - b. Gelir dağılımında bölgelere, kırsal ve kente, cinsiyete göre eşitsizlik olmakla birlikte, iş kolları arasında bir eşitsizlik söz konusu değildir.
 - c. En zengin % 20'lik grup en yoksul % 20'lik gruptan 7,3 kat daha fazla bir gelire sahiptir.
 - d. Kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski kent-sel yerlerde yaşayanlardan fazladır.
 - e. En zengin % 20'lik bölümü Türkiye'de yaratılan toplam gelirin % 44,4'üne sahiptir.
6. Aşağıdakilerden hangisi örgütsüzlüğün yüksek düzeyde olmasının nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. İş gücünün bilinçsizliği ve eğitimsizliği
 - b. İşverenlerin örgütlenmeye sıcak bakmaması
 - c. Sendika aidatlarının yüksek olması
 - d. Sendikaların yetersizliği
 - e. Yasal denetimsizlik ve yasal mevzuatın kısıtlamaları
7. Aşağıdakilerden hangisi çalışma yaşamında ayrımcılığa verilebilecek bir örnek **olamaz**?
 - a. Çalışamayacak düzeyde fiziksel engelli olan bir kişinin istihdam edilmeyerek iş gücü dışında kalması
 - b. Önyargı nedeniyle hak ettiği halde eski hükümlü çalışanın terfi ettirilmeyip, daha az başarılı ama hüküm giymemiş olan çalışanın terfi ettirilmesi
 - c. İşe alım sırasında, eşit niteliklere sahip bir erkek ve bir kadın aday varken, ileride doğum iznine ayrılacağı düşünülerek kadın aday yerine erkek bir adayın işe alınması
 - d. Bir iş yerinde terfi için gerekli hizmet içi eğitimin özellikle kadın işçilerin katılamayacakları gece vardiyası sırasında verilmesi
 - e. İş yerindeki çalışanların, işe yeni giren engelli çalışan üzerinde psikolojik baskı kurarak verimli çalışmasını engellemeleri ve istifa etmesine neden olmaları

8. Aşağıdaki gruplardan hangisinin “çalışan yoksul” olma ihtimali diğerlerinden daha düşüktür?

- Yarı zamanlı çalışanlar
- Devlet memurları
- Tarım işçileri
- Enformel yollarla istihdam edilenler
- Taşeron işçiler

9. Aşağıdakilerden hangisi kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklardan biri **değildir**?

- Erkek egemen toplumsal norm ve değerler nedeniyle çalışmalarının aileleri tarafından engellenmesi
- Kadınlara yönelik işlerin genellikle düşük ücretli ve sosyal güvencesi az olan işlerle sınırlı olması
- Ev işleri ve çocuk bakımı gibi cinsiyete dayalı rolleri nedeniyle işle ilgili olarak erkeklerle eşit koşullarda rekabet edememeleri
- Erkek egemen toplumsal değerlere göre, erkeklerin iş sahibi olmasının daha önemli olduğu düşünülmesi için çalışanların işten çıkarılması söz konusu olduğunda önce kadın çalışanların işten çıkartılması
- Kadınların, yasal sınırlılıklar nedeniyle istedikleri her mesleğin eğitimini alamıyor olmaları

10. Çalışmaya hazır ve istekli iş gücü olduğu halde, açık işlerin olmamasından kaynaklanan işsizliğe ne ad verilir?

- Açık işsizlik
- Friksiyonel işsizlik
- Yapısal işsizlik
- Gizli işsizlik
- Teknolojik işsizlik

Yaşamın İçinden

Gemi İnşa Sanayicileri Birliği Başkanı'nın 2007 içerisinde yedinci tersane işçisinin hayatını kaybettiği günün hemen ertesi günü basında yer alan demecindeki “Bizim kârımız tamamen işçilikten, işçilik fiyatları da Avrupa'nın fiyatlarına gelirse, Türkiye'deki gemi inşa sanayisinin avantajları yavaş yavaş ortadan kalkar” ibaresi, taşeronluk sisteminin yapısal bir iş gücü maliyeti tasarrufu sistemi olduğunu gözler önüne sermektedir. İş yeri güvenliği, kişisel koruyucu donanımın sağlanması gibi hayati öneme sahip ve yasal tedbirler, küçük kâr marjlarıyla çalışan taşeron şirket sahibinin vicdanına bırakılmış keyfi bir karar haline gelmekte, gözlerimizin önünde her ay tersanelerden ölüm haberleri gelmeye devam etmektedir. İş yeri güvenliğinin sağlanmasını, güvenli işkele, sağlam elektrik kablosu veya baret, koruyucu gözlük, emniyet kemeri talep etmekte ısrarcı olmak, fazla mesaiye kalmak istememek, sendikali olmak ve SSK primlerinin yatırılıp yatırılmadığını takip etmek işten çıkarılma nedeni olabilmektedirler. Tersane sahibi işverenle karşılaştırıldığında mali gücü ve kurumsallığı çok daha zayıf olan taşeron şirketler, kişisel koruyucu donanım temin ettikleri zaman standartlara uygun olmayanları, “ucuzundan” ve yoğun çalışma şartları için kullanışlı olmayanından seçebilmektedirler. Tuzla Havza'sında işportalarında bile satılmakta olan baret, tulum, maske işlevlerini yerine getiremeyecek kadar standartların altında ve temin edilmesi küçük işletmelerin keyfiyetindedir. Gene İş Yasası'na göre 50'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde bulundurulması gereken iş güvenliğinden sorumlu mühendis ya da teknik eleman ve iş yeri hekimi hizmetlerinden, sadece tersanelerde kadrolu olarak çalışanlar, yani on işçiden biri faydalanmaktadır.

“İşbaşı yaparken taşeron firma işçilere eğitim veriyor. Eğitimin ardından da 5 tane belgeyi işçiye hiç okutmadan imzalatıyor. İlk belgede ‘eğitim gördüm, baret vs, malzememi aldım’ yazıyor. Bunların içinde tarihi yazılmamış bir iş çıkış belgesi de var. Tarihi atılmamış ama ‘kıdem tazminatımı on beş gün iş arama hakkımı, ihbarnamemi, bütün diğer haklarımı aldım’ diye imzayı atıyor. (...) Bu pek çok firmada yaşanan bir süreç... hatta [bir iş yeri] ‘yaşanan kazaların sorumluluğu işverene ait değildir’ diye imza attırılmış.” (İşçi).

Kaynak: “Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu, Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Çalışma Koşulları ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor”dan özetlenerek aktarılmıştır. TMMOB, 2008. Raporun tamamına <http://www.docstoc.com/docs/716267/Tuzla-Raporu> adresinden ulaşabilirsiniz.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Temel Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Temel Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Temel Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Demografik Boyutları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Demografik Boyutları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Temel Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Temel Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Demografik Boyutları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Temel Sorunları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Çalışma Yaşamının Demografik Boyutları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Her ne kadar mevsimsel işsizlik, friksiyonel işsizlik gibi geçici işsizlik türleri de ülkemizde görülse ve gizli işsizlik oranı özellikle tarım sektöründe yüksek olsa da Türkiye’de işsizlik genel olarak yapısal işsizlik niteliğindedir. Bu durumun en önemli nedenleri arasında iş gücünün eğitim düzeyinin düşüklüğü ve özellikle sanayi sektöründe mesleki eğitim almış nitelikli iş gücüne ihtiyaç duymasıdır. Başka bir deyişle iş gücü, açık işlerin gerektirdiği niteliklere sahip olmadığı için bir yandan işverenler nitelikli işçi açığı sorunuyla karşı karşıya kalmakta, diğer yandan işsizlik oranı artmaktadır.

Sıra Sizde 2

İşsizlik sadece ekonomik değil, çeşitli sosyal sıkıntılar da yaratmakta ve bireyleri birbirine bağlı birçok açıdan etkilemektedir. İşsizlik, mali kaynakların azalması, hayat standartlarının düşmesi, statü ve güç kaybı, aile ilişkilerinin bozulması, yasal olmayan yollardan gelir sağlama eğiliminin doğması, kişinin kendine duyduğu saygıyı ve yaşam amacını yitirmesi gibi son derece önemli sonuçlar doğurmaktadır. İşsizliğin bireylerde yarattığı stres de başta depresyon olmak üzere çeşitli psikolojik rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bu nedenle işsizlik oranının artması yalnızca yoksulluk oranını değil, boşanma ve suç gibi önemli başka oranları da artırmakta ve toplumsal düzeni olumsuz yönde etkilemektedir.

Sıra Sizde 3

Çalışma yaşamında esneklik, işverenlerin istihdam ettikleri işçi sayısını ve işçilerin çalışma koşullarını belirleyebilmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle piyasadaki taleplerdeki değişiklikler karşısında işverenlerin işçi sayısını artırabilmesi, azaltabilmesi ya da çalışma koşullarını değiştirebilmesidir. Formel olarak istihdam edilmiş işçilerin işten çıkartılmaları, sözleşmeler nedeniyle zor olduğu için, işverenler firmalarında sayısal esnekliği büyük ölçüde enformel istihdam yoluyla sağlamaktadır. Firmaya belirli bir dönem için alınan işçiler, iş güvencesinden, sözleşmeden ve yasal haklardan yoksun olarak çalışmakta ve işçi sayısının artırılmasına neden olan koşullar değiştiğinde işlerini kaybetmektedir. Bu açıdan esneklik, enformelliği artırmakta, enformellik ise esnekliğin sağlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Sıra Sizde 4

Sarı sendika, çalışanların haklarını savunuyormuş gibi görünüp daha çok işverenin çıkarlarını gerçekleştiren sendikadır. Sarı sendikalar, demokratik işleyişe sahip değildir, işçilerin çıkarlarını korur gibi görünseler de aslında işverenlerin çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Toplu sözleşmeleri hazırlarken işçilere danışmaz ve bilgi vermezler, işçilerin bilinçlendirilmesine yönelik programlar hazırlamazlar. İlk sarı sendika, Pierre Biétry tarafından 1902 yılında Fransa’da kurulmuş, iş yerinin finansal desteğini almış ve grevlere katılmayı reddetmiştir.

Sıra Sizde 5

Duygusal taciz, çalışma yaşamındaki baskı, şiddet ve yıldırma eylemlerini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. İş yeri zorbalığı ya da 'mobbing' olarak da adlandırılan duygusal ve psikolojik taciz kavramı, iş yerindeki bir veya birkaç kişi tarafından bir çalışan üzerinde yoğun bir baskı kurulmasını, çalışana duygusal olarak saldırılmasını, psikolojik terör yaratılmasını ve böylece çalışanın verimliliğinin en alt düzeye inmesini sağlayarak, işten ayrılmaya zorlanmasını ifade eder.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). **Yeni Yoksulluk ve Değişen Türkiye'nin Refah Rejimi**, UNDP, Ankara.
- Cam, S. (1999). "Trade Unions, Wages, Job Security and Privatisation: The Case of the Turkish Cement Industry", **Sociological Review**, 47/4: 695-715.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2009). **Ocak Ayı İşçi ve Sendika Üye Sayılar**, www.csgeb.gov.tr. (Erişim: 20.2.2009).
- Duruoğlu, T. (2007). "Emek Piyasasında Cinsiyetçi Ücret Ayrımı: Bursa Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı: 24, Sayfa: 61-76.
- Ecevit, Y., Tan, M., Üşür, S. (2000). **Kadın-Erkek Eşitliği'ne Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset**, İstanbul: TÜSIAD Yayınları.
- Erdoğan, N. (2007). **Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri** İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaman, B. ve Özçalık, M. (2007). "Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt 14, Sayı: 1.
- Koç, Y. (2001). **Taşeronluk ve Fason Üretim Sorunları, Çözümler** Türk-İş Eğitim Yayınları, No: 61.
- Lordoğlu, K. (2004). "Türkiye'de Mevcut Bazı Sendikaların Liderlik ve Yönetim Anlayışları ve Bazı Sendikal Sorunlardan Örnekler", **Çalışma ve Toplum**, No. 1.
- Lordoğlu, K. (2006). "Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları", **Sosyal Politika Çalışma Ekonomisi Bilgi Portalı**, www.calisma.org.
- Nichols, T. ve Suğur, N. (2005). **Global İşletme Yerel Emek Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcüre, G., Eryiğit, N. (2008). "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi", **1. Ulusal Çalışma İlişkileri Kongresi Bildiriler Kitabı**, Sakarya Üniversitesi, 6-8 Kasım 2008.
- Özyeğin, G. (2005). **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2001). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toksöz, G. ve Özsuca, Ş. (2002). "Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri", **İktisat Dergisi**, Sayı:430.
- Türkiye Sakatlar Derneği (2006). **Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri**, www.tsd.org.tr (24.2.2009).
- Türk İş (2007). **Ekim 2007'de İstihdam ve İşsizlik**, http://www.turkis.org.tr/source.cms/docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/Microsoft-Word_Ekim2007de.pdf. (Erişim: 14.2.2009).
- Türk İş (2009). **Çalışan Çocukların Sorunları ve Çözüm Yolları**, http://www.turkis.org.tr/source.cms/docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/Calisan_Cocuklar.pdf. (Erişim: 14.2.2009).
- TÜİK (2006). **2005 Gelir Dağılımı Sonuçları**, TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 207, Ankara.
- TÜİK (2007). **Çocuk İşgücü Araştırması**, TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 61, Ankara.
- TÜİK (2008). **2007 Yoksulluk Çalışması Sonuçları**, TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 192, Ankara.
- TÜİK (2009). **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Ekim Dönemi Sonuçları**, TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 8, Ankara. www.tuik.gov.tr.

Sözlük

Ç

Çatışma Kuramı: Toplumu, temel maddi gereksinimler ve kaynakları elde ederken çatışan grupların bir sistemi olarak gören yaklaşım.

D

Değer: Amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösteren standartlar.

E

Edinilmiş Statü: Bireylerin çaba göstermeden doğuştan itibaren sahip oldukları statüler.

Ekonomik Sistem: Toplumdaki mal ve hizmetlerin üretimi ve bölüşümünün nasıl olması gerektiğine ilişkin, uyumlu düşünce ve değerler toplamı.

Evrimci Sentez Kuramı: Lenski'nin, çatışma kuramı ile işlevselciliği evrimci bir çerçevede sentezlemeye çalıştığı bir tabakalaşma kuramı.

G

Gümrük Birliği: Gümrük birliği oluşturan ülkeler arasında ticarete konulan her türlü kısıtlama kaldırılması ve Birlik dışındaki ülkelere karşı ise ortak politikalar yürütülmesi.

İ

İhracata Yönelik Sanayileşme: Ülkenin iç üretim için kullanılabileceği kaynakların ihracat amacıyla yapılacak üretime yönlendirilmesi ve ulusal malların dış ülkelerde rekabetine önem verilerek, karşılaştırmalı üstünlüklerin esas alınması.

İnanç: Gerçekliğin doğası hakkında ileri sürülen iddialar; dünya hakkında paylaşılan fikirler.

İşsiz: İstihdam halinde olmayan, son altı ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde iş-başı yapabilecek durumda olan 15 yaş üzerindeki kişiler.

İthal İkameci Sanayileşme: Bir malın yurt dışından ithal edilmesi yerine yurt içinde üretilmesini öngören, böylece döviz tasarrufu sağlayan sanayileşme stratejisi.

K

Karma Ekonomik Sistem: Ekonomik faaliyetlerde hem devletin, hem de özel teşebbüsün birlikte yer aldığı ekonomik sistem.

Kazanılmış Statü: Bireylerin kişisel çabaları sonucunda elde ettikleri statüler.

Köy Enstitüleri: Eğitimde köy-kent eşitsizliğini, cinsiyet farklılıklarını ve bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, halkın eğitim düzeyini yükseltmek ve eğitim yoluyla ülkenin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan kalkınmasını sağlamak amacıyla 1940'ta kurulmuş ve 1954 yılında kapatılmış olan eğitim kurumları.

Kuşak Çatışması: Değerlerin zamanla değişmesi sonucu kuşaklar arasında yaşanan çatışma.

Küçük Meta Üretimi: Meta üretiminin aile ya da hane merkezli olarak ücretsiz aile emeği kullanılarak yapılması.

Kültür: Toplumsallaşma sürecinde insanların öğrendikleri ve paylaştıklarını kapsayan geniş bir kavram.

Kültürel sermaye: Bireylerin ya da grupların eğitim başarıları ve sosyal statülerine ailenin geçmişinin ve eğitimin katkısı.

Kültürel Süreçler: Başı-sonu belli olmadan süregelen olaylar.

L

Laiklik (Laïcité): Halksallık; Sekülerizm; Dindışılık/din içermeme, din kurallarına dayanmama (devlet, hukuk, eğitim gibi kurumları işleyiş açısından tarif eden politik ilke, kamu hukuku ilkesi); Vicdan, düşünce ve din hürriyeti, bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması, bunun sağlanması için dine dayalı olanlar da dâhil eşitlik ilkesini zedeleyecek her türlü sanın ve ayrıcalığın (imtiyazın) lağvedilmesi, dinlerin ve devletin kendi özerkliğine sahip oluşu, yani birbirinden özerk (otonom) oluşu esaslarına dayalı politik ilke; Devletin ve dinlerin otonom durumları ve din ve inanç hürriyetini ve din ve inanç sahibi olmak, olmamak veya birinden ötekine geçmekle ilgili hürriyetleri sağlayan bir kamu hukuku.

Laisizm (Laïcisme): Laity'nin (clericus olmayanların/halkın) dini/kiliseyi yönetme hakkını tanıyan bir doktrin; Hem laik bir devlet öngören hem de din/devlet ayırımının türünü anlatan, din ve siyaseti tamamen ayıran ve bunun için dinsel yaşantının sınırlarını tarif eden görüş; Din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrin.

N

Norm: Yaptırımı olan kurallar bütünü.

O- Ö

Okullaşma Oranı: Bir öğretim düzeyindeki okullara kayıtlı olan öğrenci sayısının bu düzeydeki okul çağında olan toplan nüfusa bölünmesiyle elde edilen oran.

Örgün Eğitim: Milli eğitim sisteminin okul öncesi eğitim, ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsayan bölümü.

Örgütsüzlük: Bir işkolunda çalışan bireylerin yasaların belirlediği örgütlenme haklarından yararlanamaması.

Özel Mülkiyet: Toplumsal mülkiyetin tersi olarak toplumsal hayat içerisinde bireylerin sahip oldukları her türlü mülkün tanımlanması.

P

Parlamentar Demokراسi: Halkın genel seçimle seçmiş olduğu parlamenterlerin veya milletvekillerinin bir meclis tarafından yönetilmesi.

S-Ş

Seçim Sistemi: Demokratik ülkelerde seçimlerin hangi esas ve ilkelere göre yapılacağını gösteren sistem.

Sekülerleşme: Dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi ve kurumların din etkisinden kurtularak ortaya çıkması ile birlikte dinsel kurumlar, eylemler ve dinsel bilincin toplumsal önemini kaybetmesi süreci.

Sembol: Belirli bir durum ya da olayı anlamlandıran şey.

Sendika: İşçilerin kendi hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere oluşturdukları, örgütlendikleri sınıfsal ve toplumsal örgütler.

Siyasi Parti: Demokratik ülkelerde bireylerin örgütlenerek aktif siyaset yapacakları alanlardan biri ve siyasetin vazgeçilmez unsuru.

Sosyal Alışveriş Kuramı: Kökenleri ekonomi ve davranış psikolojisine bağlanan ve sosyolojiden çok sosyal psikolojiye dayanan kuram.

Sosyal Refah Devleti: Toplumsal refahın artırılması amacıyla ekonomik faaliyetleri düzenleyen, gerektiğinde sosyal adaleti sağlama amacıyla piyasalara müdahale eden, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim harcamalarını üstlenen devlet anlayışı.

T

Toplum: Toplum, insanları etkileyen gerçek ilişkiler bütünü.

Toplumsallaşma: Toplumsallaşma (sosyalizasyon), bireylerin üyesi oldukları toplumun değer ve normlarını, sahip oldukları statü ve rollerin gerektirdiği davranışları ve toplumun kendinden beklentilerini öğrenme ve içselleştirme süreci.

Toplumsal İlişkiler Ağı: Bireyin grup içi ve dışı bütün ilişkileri.

Toplumsal Kurum: Toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kurallar topluluğu.

Toplumsal Rol: Bir grup ya da toplum içindeki insanların sınırları belirlenmiş olarak oynadıkları oyun.

Toplumsal Sınıf: Benzer sosyal ve ekonomik konuma sahip bireylerden oluşan grup.

Toplumsal Statü: Kişinin toplumsal yapı içinde işgal ettiği konum.

Toplumsal Yapı: Toplumsal yapı, toplumda organize olmuş sosyal ilişkilerin bütünü.

Ü

Üretim İlişkileri: Üretilen mal ve hizmetlerin üretim süreci, değişimi ve paylaşımı.

Y

Yapısalcılık: İnceleme konusu olarak yapıyı ele almak gerektiğini ileri süren çeşitli bilim dallarındaki ortak görüşün adı.

Yapısal Fonksiyonalizm: Toplumsal kurumları toplum içinde yerine getirdikleri fonksiyonlarına göre inceleyen bir yaklaşım.

Yasa Gücünde Kararname (Kanun Hükmünde Kararname): Yasama organının (meclisin) konu, süre ve amacı belirleyen bir yetki kanunu ile verdiği veya doğrudan doğruya Anayasa'dan aldığı yetkiye dayanarak hükümetin çıkardığı kanun gücüne sahip bir kararname.

Yasama Sorumsuzluğu: TBMM üyeleri meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden; o oturumdaki başkanlık divanının teklifi üzerine meclisçe başka karar alınmadıkça bunları meclis dışında tekrarlamak ve açıklamaktan sorumlu tutulamaması; milletvekillerinin söz hürriyetinin korunması.

Yaygın Eğitim: Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş veya örgün eğitim sisteminin herhangi bir kademesinde bulunan ya da bu kademelerden birinden ayrılmış olan bireylere, ilgi ve gereksinim duydukları alanda örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümü.